Сергій Шевченко

Лицарі українського степу

СІЛЬСЬКЕ
ЖИТТЯ
ЦІКАВІ ПОДРОБИЦІ • КОРИСНІ ПОРАДИ • РЕЦЕПТИ • ПРОГРАМИ ТЕЛЕБАЧЕННЯ

ВЕДОМОСТИ
УКРАИНА ЦЕНТР
№ 4
Издание основано в 1891 году. Закрыто в 1905 году. Выпуск возобновлен в октябре 1994 года.

3
2003
КИЇВСЬКА СТАРОВИНА

НАДДНІПРЯНСЬКА ПРАВДА
ОРГАН СВІТЛОВОДСЬКОГО МІСЬККОМУ КОМПАРТІЇ УКРАЇНИ, МІСЬКОЇ ТА РАЙОННОЇ РАД НАРОДНИХ ДЕПУТАТІВ КІРОВОГРАДСЬКОЇ ОБЛАСТІ

університетський МЕРИДІАН
газета колективу викладачів, студентів і співробітників кіровоградського державного педагогічного університету імені володимира винниченка

ДЕНЬ
№133 (1871)
30 липня 2004 року
П'ЯТНИЦЯ

ВІСТІ
Світловодщини
2001
П'ятниця, 12 жовтня
№ 41 (108)

ЗАБАВА
ZABAVA
ЮУ
ДЖОЙ
Розважальний додаток до газети "Кіровоградська правда"
№ 3
березень 1995 р.
Ціна 15000 крб.

За соціалізм, демократію, прогрес!
СПРАВЕДЛИВІСТЬ
ГАЗЕТА КІРОВОГРАДСЬКОЇ ОБЛАСНОЇ ОРГАНІЗАЦІЇ СОЦІАЛІСТИЧНОЇ ПАРТІЇ УКРАЇНИ
№27 (98) 16 листопада 2000 року

МОЛОДІЖНЕ
МП
ПЕРЕХРЕСТЯ
КІРОВОГРАДСЬКА ОБЛАСНА МОЛОДІЖНА ГАЗЕТА

Дані про автора

Шевченко Сергій Іванович. Народився 30 вересня 1958 року у селі Водяному Добровеличківського району на Кіровоградщині у сім'ї агронома і зоотехніка колгоспу. Закінчив Павлівську середню школу Світловодського району. Отримав кваліфікацію історика-архівіста та викладача історії і суспільствознавства, а також військове звання лейтенанта у Київському ордена Леніна держпедуніверситеті ім. Т.Г.Шевченка.

Працював архівістом, завідувачем Світловодського держміськархіву, директором Держархіву Кіровоградської області, викладачем, ст. викладачем, доцентом кафедри народознавства Кіровоградського держпедуніверситету ім. В.Винниченка (нині – доцент кафедри всесвітньої історії), кореспондентом (за сумісництвом) "Кіровоградської правди", "Украины-Центр", "Ведомостей". В Інституті української археографії та джерелознавства ім. М. Грушевського захистив кандидатську дисертацію із всесвітньої історії "Україна в міжнародних економічних відносинах (1950 – 1980-і рр.)".

Автор понад 150 наукових публікацій (в т. ч. книг) в Україні, Сербії, Білорусі, Польщі, Росії. Друкувався у газетах Кіровоградщини, Львова, Харкова, Києва, Сербії з проблем краєзнавства, історії, політики, архівознавства, освіти, літературознавства, музеєзнавства, журналістики, спорту, етнографії, пам'яткознавства, економіки. У 1990-х рр. очолював первинний осередок при правлінні обласної організації Національної спілки журналістів України. Член обласних редколегії книги "Реабілітовані історією" та ради Українського товариства охорони пам'яток історії і культури. Лауреат премій: за краще висвітлення у засобах масової інформації 60-річного ювілею області, краєзнавчої ім. В. Ястребова облради, газети "Народне слово", Долинської районної краєзнавчої ім. І.Проценка.

Сергій Шевченко

Лицарі українського степу

70-річчю

Кіровоградської області присвячується

Кіровоград – 2008

ББК 63.3 (4УКР – 4КІР)0 – 8

УДК 94(477)

Ш37

Шевченко С.І. Лицарі українського степу: Збірка статей (1983 – 2008 рр.). – Кіровоград: 2008. – 376 с.

До 70-річчя Кіровоградської області

На сторінках книги постають образи патріотів України, великих центральноукраїнців, які творили менталітет нації, державність козацькою шаблею чи гетьманською булавою, політичним універсалом чи пером письменника, рідною мовою чи театральним образом, невмирущою піснею чи караваєм хлібороба, емігрантскою книгою чи табірним віршем, правдивим словом чи високою мелодією, всеперемагаючою любов'ю чи педагогічним вмінням, у селі чи в місті. Розкриваються героїчні, а також трагічні сторінки регіональної й національної історії. До збірки увійшла частина статей, інтерв'ю, інформацій, репортажів, рецензій, оглядів (в окремих випадках – з незначним скороченням чи редагуванням), опублікованих автором протягом 25-и років у "Наддніпрянській правді", "Кіровоградській правді", "Молодому комунарі", "Вечірній газеті", "Народному слові", "Діалозі", "Гайворонських вістях", "Украине-Центр", "Ведомостях", "Справедливості", "Долинських новинах", "Вістях Світловодщини", "Київській старовині", "Сільському житті плюс", "Дні", "Університетському меридіані", "21 каналі", "Нашей газете", "Молодіжному перехресті".

Рекомендується учителям, студентам, учням, краєзнавцям, біографам, історикам, літературознавцям, науковцям.

Шевченко С.І., 2008.

ЗМІСТ

1983 рік

Архів – документальна скарбниця краю 9

1990 рік

Архів Коша Запорозької Січі 10

Ріка надії 13

1991 рік

Над свіжою могилою. Спогад про Лесю Українку 15

На землях “Вольностей Запорозьких” (Коли і чому з’явилось наше місто?) 17

1992 рік

Над Смотрич-рікою [Краєзнавство] 20

Прапорові кольори України 24

Під “знаком власті старшини” [Герб] 28

“Враховуючи спільність, близькість і тісні зв’язки” [Крим] 33

“А в Лизаветі все пани, сенатори та генерали собирались” 38

До незалежності наш народ ішов столітями 44

Цей жаркий червень [Топоніміка] 49

Між двома серпнями [Політика] 53

Навколофутбольні комбінації 57

На далекому острові-континенті [Діаспора] 59

М.Грушевський: “Живе він і жити буде во віки” 61

І знову листопад, хоча й не червоний [Політика] 64

“Світ ловив мене та не спіймав” [Г.Сковорода] 67

1993 рік

“Віднині Українська Народна Республіка стає самостійною” 68

Що ж таке “Єлисавет”? 70

“Комсомольських стягнень не мав” [В.Стус] 73

Гетьманська столиця [Чигирин] 76
Пам'ятник Залізняку 80
"Задзвонили в усі дзвони по всій Україні [Коліївщина] 81
Князь Мономах: "Дружину свою кохайте, але…" 85
Козаки тут не ходять, а орли літають 87
"Сіяли слово живе, правдиве" ["Просвіта"] 88
Чи житимемо за Джефферсоном? [Преса] 91
Довге повернення [В.Винниченко] 94
Голгофа України [Голодомор] 100
Орликівська конституція – найдавніша на землі 103
Єлизавета теж штурмувала Зимовий 107
Ювілей "просвітян" 109

1994 рік

Довгий шлях до соборності 111
Любов до мудрості [Д.Чижевський] 113
"Ой на горі да женці жнуть" [П.Сагайдачний] 115
Проти погромів [С.Петлюра] 117
Мова незалежної держави 120
Село Павлівка [Світловодський р-н] 123
"Україна в міжнародних науково-технічних зв'язках" 124
Було колись село Чернече [Світловодський р-н] 127
Про "Малоросійські гопакедії" та "Просвіти" 129

1995 рік

Чи з протягнутими руками? [Економіка] 132
"Людина має право..." 138
Щоб була в Україні сім'я народів 142

1996 рік

Паровін М. Розсудливість і повага до людини 148
"Руська правда" – як предтеча основних законів 149

Живи, Україно! 151
Правда полягає в тому, що той, кому байдужа мова,
байдужий і до української економіки 152
Українці по інтелекту – серед перших [Шахи] 155
Єлисаветградськими волами за українським паровозом 156
Збірка етнографічної минувшини 159

1997 рік

Кіноінтервенція 161
За кордоном є парк української писанки 163
Мудрому – князю Київському 165
Добрі люди Добровеличківського району 166
Чому фортеця не захищала українців? 168

1998 рік

Чи можна йти вперед, оглядаючись на царів? [Топоніміка] 170
Шелест і Брежнєв “Собору” не читали. Але засудили [О.Гончар] 173
Отаман Олександрійської дивізії [К.Блакитний] 175

1999 рік

Після Кіровограда – у вічність [В.Чорновіл] 178
Шелест до кукурудзи не дійшов, але Світловодськ увічнив 179

2000 рік

Вольниця на Єлисаветградградщині [Н.Махно] 182
Артільний батько [М.Левитський] 184
Маловисківські корені Подолинського 186
Запалимо свічку, помолимося за них [Репресії] 188

2001 рік

Засновник Центральної Ради [О.Волошинов] 194
“Нерубайліс” – не рубай ліс [Козацтво] 196
Місце Крилова у Куруківській битві [Козацтво] 198

2002 рік

Степовики допомагали в розвитку космонавтики СРСР, Росії ... США ... 200
Гнат Юра володів булавою Хмельницького ... 201

2003 рік

Театр як повпред нації ... 202
Коли ж народився Євген Филимонович? [Хронологія] ... 206
“Та що ж то за народ?” [І.Мазепа] ... 207
Літописне слово (писемна спадщина українського народу) ... 209
Нова Сербія на землях старої України ... 212

2004 рік

“Незабутній Володя Шульгин!” ... 220
У кожного – свій Шевченко ... 223
“Поки живе українська нація” [Д.Чижевський] ... 225
Весна “Просвіти”: українські солов’ї ... 227
Так відроджувалося слово [“Просвіта”] ... 228
“Овід” із українського степу [С.Степняк-Кравчинський] ... 230
Поляк з українською свідомістю [О.Бочковський] ... 233

2005 рік

Наша слава й мова [Спорт] ... 234

2006 рік

Микитенкові “Голуби миру” ... 235
Ідеологізувати і міняти назви розпочали за Романових ... 236
Репресоване слово ... 239
“Інтересна звістка” Каменяреві від Артільного батька [Левитський] ... 240
“Два рідні брати з’єднаються знову” [П.Рябков] ... 242
“…Не давав українцям забути про своє минуле, підносив їм дух і віру в майбутнє” [Театр] ... 243
“Дорогій товаришці Зіні Ен” [З.Микитенко] ... 246
“Двоязичність і дволикість” [І.Франко] ... 248

Оберіг народу, його культури [Мова] 250
З оточення першопроходців [Театр] 253
Крилов: наддніпрянська Атлантида [Світловодський р-н] 255

2007 рік

"… А що се таке театр, город чи містечко?" 259
"Але, видно, Господь мені краще життя напророчив
і до себе забрав..." [Л.Куценко] 261
Кохання у доІНТЕРНЕТНУ добу 262
Центральноукраїнці у Центральній Раді 264
"Лисенко – талант національний" 268
Аудиторія його імені [А.Синявський] 271
…І постали лицарі степу [Козацтво] 274
Весна української школи 277
Єдиний сенс життя – любов 281
Писав націоналістичні вірші… [В.Гончаренко] 285
"Коли ж незрячії прозріють…" [Театр] 287
І линув "Заповіт" степом 290
1920-і: українізація на наших землях 292
Давні джерела міста на Інгулі 295
Кобзар і наш край 301
Калнишевський у фортеці безпам'ятства 308
"Рідна хата" так і не відчинила двері [Українка] 312
Пам'ятки нашої слави [Козацтво] 315
Герої "стоголової козацької гідри" 316
Недоспіване кохання Марії [М.Садовська-Барілотті] 323
Від "золотого" вересня до сталінської зими [УПА] 326
Звик жити із заслуженого і хабарів не брав [Театр] 330
Вільне козацтво Єлисаветградщини 334

Садовська-Барілотті: дві спроби щастя 336
Козацька гордість Знам'янщини [С.Климовський] 339
Бобринецька сторінка майстрів сцени 340

2008 рік

Знахідка архівіста [Д.Крижанівський] 342
Вільне козацтво Єлисаветграда 343
Скромна принадність імперії 345
Шульгини: інгульська сторінка 347
Українські дипломати росли в Приінгуллі й Прибужжі 351
Забута урядова постанова. Чи обов'язкова вона для нинішньої влади? [Пам'ятки] 353
Сценічна Катерина: від Балтії до Причорномор'я [М.Аркас] 354
Долинські степовики 357
У бронзі, граніті і бетоні [Т.Шевченко] 358
Мандрівка за "планом" і не без моралі [Топоніміка] 360
Найвища жертва [В.Шульгин] 362
Перший голова міської "Просвіти" [В.Нікітін] 364
Вулиця імені Кобзаря в небезпеці 366
Від Наддніпрянського степу до космічної ниви [Ю.Маленченко] 368
Повний академік [В.Френчко] 369
Таємна директива [С.Петлюра] 371

1983 рік

АРХІВ – ДОКУМЕНТАЛЬНА СКАРБНИЦЯ КРАЮ

... Без минулого немає майбутнього. І архівні документи – писемні пам'ятки кожної епохи – зберігають для нащадків літопис героїчних звершень, трудових буднів попередніх поколінь.

Вносять свій посильний вклад в цю справу і працівники державних архівів міста Світловодська. Тут знаходиться понад 27 тис. одиниць зберігання післявоєнного періоду, значна частина яких належить до фондів ліквідованих господарств, організацій, що існували до затоплення чаші Кременчуцького водосховища і в період будівництва гідроелектростанції в 50 – 60 рр. Інші документи були прийняті сюди після 5-річного зберігання в архівах нині існуючих підприємств.

Частина цих фондів (документів постійного строку збереження) належить районному архіву, історія якого нараховує кілька десятиріч. Вони вже передані до держархіву області, а ще частина готується до здачі, що намічена на наступний рік. З цією метою проводиться удосконалення і переробка списків, експертиза цінності одиниць зберігання. Завдяки вдумливому, ретельному підходу до роботи успішно виконуються завдання з прийому документів на державне зберігання, обробки відомчих архівів.

20-річний ювілей відзначили працівники міського архіву. А першими його "новоселами" були ще документи будови, яка заклала фундамент нашого міста, управління "Кременчукгесбуд". З тих пір архів поповнюється документами організацій, що були переселені з Новогеоргієвська, і тих, які почали функціонувати в м.Кремгесі. І тут значну роботу з науково-технічної обробки архівних матеріалів, експертизі наукової і практичної цінності, оформлення одиниць зберігання, розшуку відсутніх справ виконав старший архівіст госпрозрахункової групи І.С.Чередничок. Він вже друге десятиріччя працює в міськархіві, і вважається одним з найдосвідченіших архівістів

області.

Значна робота проводиться нашими працівниками і при видачі довідок про зарплату та підтвердження стажу роботи, кількість яких значно збільшилася після прийняття у грудні 1979 року постанови про надбавку до пенсій за безперервний стаж роботи.

Документи, що сьогодні заводяться, формуються у діловодстві підприємств, установ і організацій міста, – завтра стануть частиною. Державного фонду СРСР, що буде відображати діяльність колективів робітників і колгоспників, службовців та інтелігенції нашого міста і району, і від того, як будуть виконувати свої обов'язки представники державних та відомчих архівів, залежатиме повнота та якість архівного літопису Кіровоградщини.

ПРОЛЕТАРІ ВСІХ КРАЇН, ЄДНАЙТЕСЯ!

НАДДНІПРЯНСЬКА ПРАВДА

№ 96 (8041)

СЕРЕДА 15 ЧЕРВНЯ 1983 р.

Ціна 2 коп.

ГАЗЕТА ВИХОДИТЬ З 18 ЖОВТНЯ 1930 РОКУ

ОРГАН СВІТЛОВОДСЬКОГО МІСЬККОМУ КОМПАРТІЇ УКРАЇНИ, МІСЬКОЇ ТА РАЙОННОЇ РАД НАРОДНИХ ДЕПУТАТІВ КІРОВОГРАДСЬКОЇ ОБЛАСТІ

1990 рік

АРХІВ КОША ЗАПОРОЗЬКОЇ СІЧІ

1775 рік відомий в історії України руйнуванням і скасуванням Запорозької Січі. Для захоплення Січі і окупації "Вольностей Війська Запорозького", як тоді офіційно називали її великі територіальні володіння, були виділені царські війська, очолені генерал-поручиком Текелі – 20 полків, 37 ескадронів регулярної кінноти і піхоти, а також донські козаки. Вони не зустріли опору, адже запорожці й гадки не мали, що хтось намагається їх

завойовувати. Щойно закінчилась війна Росії з Туреччиною, і запорожці, беручи участь у війні, прославилися своєю мужністю і військовою майстерністю. Кілька запорозьких старшин були нагороджені золотими медалями, кошовий отаман – золотою медаллю з діамантами, Запорозьке військо – регаліями: знаменами, бунчуками, булавами, перначами, художньо виготовленими, прикрашеними коштовним камінням.

Зруйнувавши Січ, царські війська забрали із січових сховищ і вивезли боєприпаси, цінності та архів запорозької Військової канцелярії. Гармати, військовий скарб і частину документів архіву було відправлено до Петербурга. За розпорядженням військових властей, всі будівлі на Січі, крім укріплень, зруйнували, пушкарню засипали, більшість куренів розібрали, а частину використали під склади. Протягом деякого часу тут, на Січі, в Новосіченському ретраншементі (фортеці), як і на всій території Запорожжя, перебували царські полки піхоти і кінноти. Тільки вали, рови, могили і руїни нагадували про славнозвісну Січ. Почалася еміграція запорожців в Очаківський степ і на Дунай. Конфіскований архів скасованого Коша Запорозької Січі, після зруйнування Січової фортеці, опинився в розпорядженні коменданта Новосіченського ретраншементу Норова.

Саме тоді почалося вилучення документів з архіву запорозької Військової канцелярії. Правитель краю князь Потьомкін відібрав особливо цікаві документи особисто для себе, серед них – копію атестата на звання “товариша запорозького куреня Кущівського”, записку кошового Івана Малашевича про перебування Запорозької Січі під кримською протекцією і, передусім, свої приватні листи до останнього кошового отамана Петра Калнишевського. В них фаворит Катерини ІІ, звертаючись до вісімдесятилітнього Калнишевського, називав його “вельмишановним люб’язним своїм батьком”, “нерозлучним другом”. Однак, коли за наказом Потьомкіна заарештували і репресували кошову старшину, як виразницю автономності й самоврядування Запорозької Січі, з особливим віроломством і

жорстокістю “нерозлучний друг” поставився до кошового отамана, відправивши його на Соловки, де той перебував в ув’язненні 25 років.

Коли закінчив своє існування Новосіченський ретраншемент, архів Коша Запорозької Січі був переданий до фортеці св. Єлисавети, однак і ця фортеця була скасована *у* 1784 році. Запорозькі архівні справи опинилися в Катеринославському повітовому суді, де січовий архів, документи якого ще мали практичне значення, використовувався для довідок у справах про землеволодіння на території колишньої Запорозької Січі, оскільки її землі Катерина II роздала поміщикам.

Після Жовтневої революції, з націоналізацією архівної справи, архів Коша Запорозької Січі ввійшов до системи українських радянських державних архівів, що сприяло його цілісності і збереженню, а також відкрило дослідникам доступ до його матеріалів. Спочатку цей архів входив до складу фондів Одеського крайового історичного архіву, а в 1931 році був переведений до Харківського центрального історичного архіву. У 1941 році архів Коша Запорозької Січі було евакуйовано серед найцінніших архівних фондів, а в 1945 році привезено до столиці України, де він увійшов до складу фондів Державного історичного архіву УРСР.

Архів Коша Запорозької Січі, незважаючи на те, що деякі його документи ще до революції безповоротно загинули, залишається єдиним, цілісним, системним зібранням запорозьких документальних матеріалів. Взагалі, від усієї трьохсотлітньої історії українського козацтва збереглося не так уже й багато прямих документів, що належали Запорозькій Січі. Активна участь у визвольній боротьбі українського народу, героїчне життя запорозького козацтва, повне небезпек, військових сутичок, воєнних битв, не сприяли збереженню його архівів. Заснована за порогами, на островах, у непролазних плавнях пониззя Дністра, Запорозька Січ переносилась сім разів.

У 1638 році, після кривавого придушення козацько-селянського повстання, польській шляхті вдалося встановити на Січі, що тоді

розташовувалася на Микитиному Розі, свою залогу, яка захопила важливі запорозькі документи. Під час розгрому царськими військами за наказом Петра І в 1709 році Чортомлицької Запорозької Січі у полум'ї пожежі загинув січовий архів. Царський офіцер Петро Яковлєв зумів захопити клейноди і частину запорозьких документів і вивезти їх до Петербурга.

Отже, окремі запорозькі документи, а також історичні матеріали про запорозьких козаків входять до складу різних архівних фондів та рукописних збірок, що розпорошені не тільки по архівах України, Москви, Ленінграда, а й Польщі, Угорщини, Швеції, Франції, Ватікану, Туреччини.

КІРОВОГРАДСЬКА ПРАВДА
ПРОЛЕТАРІ ВСІХ КРАЇН, ЄДНАЙТЕСЯ!
ОРГАН КІРОВОГРАДСЬКОГО ОБКОМУ КОМУНІСТИЧНОЇ ПАРТІЇ УКРАЇНИ ТА ОБЛАСНОЇ РАДИ НАРОДНИХ ДЕПУТАТІВ
Неділя,
№ 178 (16748)
5
серпня 1990 р.

РІКА НАДІЇ

За моєї пам'яті 1990 рік був чи не найважчим в історії країни. Суцільні і виснажливі дефіцити. Привид напівголодної зими після небувалого урожаю. Братовбивство, різня у гарячих точках. Солдатські труни у мирний час.

Оптимізм людей змінювався розпачем. Озлобленість, зневір'я, сум'яття і знову надія... Як у тому австралійському фільмі "Всі ріки течуть", обміліла наша ріка, ріка надії, ріка соціального оптимізму. Шукаючи причини хвороби, ми звертаємо свої погляди до витоків. Що трапилось з нашими першоджерелами, чому їх замулило, де їхня колишня життєдайна, живильна сила?

З далеких країн з-за океану доходять до нас звертання громадян, які за будь-які гроші просять знайти хоча б якісь архівні згадки про своїх предків. А що ж ми? Чи пам'ятаємо, чиїх батьків ми діти? Чи часто повертаємось до

своїх витоків? Якщо ще в селах живе історична пам'ять про рід-плем'я, то в містах мало хто в змозі розказати про свого діда-прадіда, бодай назвати своїх далеких родичів.

Повернути історичну пам'ять народу потрібно. Добре, що ми це усвідомили! Але ж робити це треба не лише на публікаціях "Огонька", "Недели", не лише на сенсаціях, щодо нових сторінок життя Миколи II, Сталіна і Хрущова. А чи достатньо у нас місцевого краєзнавчого матеріалу? В цьому плані працюють лише декілька журналістів і з півдесятка ентузіастів. А у нас в місті є великий загін вчених-істориків, викладачів вузів. Чому так рідко з'являються на сторінках газет їхні краєзнавчі матеріали? В цьому році створена Спілка краєзнавців України. Відбувся установчий з'їзд у Києві. Є обласне відділення спілки і у нас. Є надія, що цей захід сприятиме помітному поліпшенню краєзнавчої роботи.

Виховуючи себе і підростаюче покоління, необхідно подбати не лише про повернення історичної пам'яті, а й потурбуватися про ті пам'ятники, пам'ятні місця, бібліотечні фонди, музейні експонати, архівні документи, які сьогодні маємо. З них можна багато про що дізнатись.

То ж хотілось би у 1991-му і взагалі у 90-х побажати усім читачам "Кіровоградської правди", усім нам духовного відродження, відновлення історичних коренів, усвідомлення своєї національної гідності. Потрібно замислитися над тим, що ми отримали від своїх предків і що передамо нащадкам. Якщо ми зможемо розчистити наші джерела, повернутись до витоків, наша ріка знову стане повноводною.

Кіровоградська правда – 1990. – 31 грудня

1991 рік

НАД СВІЖОЮ МОГИЛОЮ. СПОГАД ПРО ЛЕСЮ УКРАЇНКУ

До наших днів дійшов цей спогад про відвідини Єлисаветградщини знаменитою поетесою. Його автор. Микола Левитський, був ініціатором кооперативної справи на селі в нашому краї. Спогад, який пропонується, був опублікований в 1913 році у київській газеті "Рада".

"Крім того, що вже писалося про Лесю Українку, мені хотілося б підкреслити ще одну рису чудової, чистої душі нашої Лесі Українки, про яку громадянство, мабуть, цілком і не знає, яка буде дорога українським кооператорам, – а саме, про велику симпатію її до спілкової, кооперативної справи взагалі. В цьому я не раз мав нагоду переконатися з розмов з Лесею Українкою, при зустрічах наших з нею. Вона завжди з великою щирістю і теплотою висловлювала свою прихильність до кооперативної справи.

Але її симпатія щира до кооперації виявлялась не тільки в розмові. Один факт переконав мене, і взагалі може ясно показати, як щиро цікавилася вона кооперацією. Ми всі знаємо, що вона, сердешна, цілий вік свій страждала – хворіла тяжко і мимоволі спогад її викликає образ мучениці... Їй тяжко було й ходити, а не те що пускатися в далеку подорож. І от, не дивлячись на це, Леся Українка обіцяла мені, що приїде до нас в Херсонщину подивитися на спілки. Я був дуже радий цьому, зарані дякував їй, але знаючи, яке це тяжке для неї завдання, тим більше, що прийдеться ще і й на конях їхати за кілька десятків верств, я мало надіявся бачити нашу золоту Лесю Українку у себе та в спілках. Коли якось дають мені знати мої домашні, що приїхали до нас якісь дві баришні та питають мене. Виходжу і од радості сам собі не вірю – на звощику сидить Леся Українка з сестрою своєю і так славно, приязно усміхаються обоєчко. "А ми до вас, Миколо Васильовичу, – а що, мабуть, і не сподівались?" Я був невимовно радий. Спочивши трохи,

ми поїхали в ближче село – Аджамку, де була тоді хліборобська спілка. Там переночували у приятеля спілок священика о. Олексія Коцаря, а на другий день їздили у поле, де працювала хліборобська спілка. Я ніколи не забуду, з яким щирим і живим зацікавленням віднеслася Леся Українка до спілкової справи, як вона розпитувала про хазяйство і життя спілок взагалі і цікавилася подробицями спілкової організації.

Багато людей добрих перебувало у мене з приводу спілок, але приїзд до спілок Лесі Українки – це такий дорогий момент в моїм житті, якого я ніколи не забуду. З того часу всякий раз, коли ми зустрічалися з Лесею Українкою, ми з радістю згадували про подорож її в нашу Херсонщину.

Симпатія Лесі Українки і до кооперативної справи пригадала мені про те, що з цього боку вона приєдналася до багатьох видатних українських діячів і письменників, тепер вже теж покійних, які з живою симпатією ставилися до кооперації, як я мав нагоду особисто переконатися. А саме: Кропивницький, Карпенко-Карий, який як відомо, спілкову справу взяв за основну тему одного з своїх творів (“Понад Дніпром”), Рильський, Грінченко, Антонович, Лисенко і Коцюбинський – всі вони дуже цікавилися і завжди з великою симпатією відносилися до кооперації.

Симпатія до кооперації це дуже характерна і відрадна риса душі наших видатних людей. Хоч воно і цілком зрозуміло: глибоко демократична справа, на чолі якої стояли згадані видатні люди, повинна будуватись на підставі демократичних ідей, до яких з певним правом належить і кооперативна ідея і справа. Тим більше не могла не симпатизувати кооперації така справжня демократка, як Леся Українка.

М.Левитський.”

НА ЗЕМЛЯХ “ВОЛЬНОСТЕЙ ЗАПОРОЗЬКИХ”

(Коли і чому з’явилось наше місто?)

Коли після святкування першого Дня Кіровограда в обласній пресі було видруковано версію краєзнавця Ю.Матівоса про те, що наше місто бере свої витоки на рік – два раніше 1754 року, це було сприйнято скоріше як сенсацію, що не має під собою ґрунтовних підстав і тому пройшло майже непоміченим. Однак відкриття нових сторінок літопису України, публікації раніше недоступних творів показують, що історія в нашому краї дійсно почалась ще раніше середини XVIII сторіччя і ґрунтовне вивчення її ще попереду.

Так вийшло, що викресливши багато чого з дореволюційної історії міста (імена почесних громадян, історичні назви переважної більшості вулиць, майданів тощо) ми не відмовились від дореволюційної офіційної думки про рік заснування Єлисаветграда, про абсолютну “нічийність” приінгульських земель до 1754 року. Тобто, підлягав практично забуттю “доросійський” період історії краю.

Головним місцевим джерелом, що підтверджує нині прийнятий рік заснування Єлисаветграда є “Историческій очеркь г. Єлисаветграда”, виданий у місцевій друкарні Шполянського у 1897 році. Його автор – О.М.Пашутін (за рекордний час головування його в міській думі у Єлисаветграді, до речі, було введено в експлуатацію водогін, трамвай, телефон, відкрито пам’ятник професорові Григоровичу, ряд училищ, забруковано багато вулиць і т.д.) використав значний архівний матеріал, підкріпивши ним багато історичних фактів, які відбулися в біографії міста. В той же час зовсім відсутні посилання на документи, які б підтверджували те, що “Основаніемь города Елисаветграда послужила крепость св. Елисаветы, которая... была съ торжествомъ ***заложена 18 іюня 1754 г.*** (виділено – С.Ш.), когда и приступлено было къ ея постройке”. Натомість в кінці книги приводиться інший документ, який і сьогодні зберігається в держархіві

області, – опис Єлисаветграда, зроблений у 1796 році міським магістратом, в якому сказано, що "город Елисаветград ... выстроенъ обыкновеннымъ порядкомъ ***начало своё имеетъ съ 1752 года***" (виділено – С.Ш.). Яких-небудь пояснень про причини розходження на 2 роки при цьому не дається (можливий варіант: вказано рік виходу указу імператриці Єлисавети про заснування фортеці святої Єлисавети).

Олександр Пашутін вважає, що фортецю було збудовано в "дикім степу". Хоча тут же зазначає, що поблизу знаходилась межа запорізьких зимівників, а сама фортеця "находясь на границе Россіи съ Запорожской Сечью и отстоя отъ турецкой границы въ нескольких часах езды, сдерживала и обуздывала своевольныхь запорожцевъ, которые подъ именемъ гайдамаковъ наводили ужасъ и опустошали своими набегами вновь заселяемый край...". Тобто повинно виходити з цього: оскільки край був нічиїм, "диким", то переселенці у середині XVIII сторіччя автоматично стали його господарями і одночасно отримали на свій захист Єлисаветинську фортецю. Але ж коли криваві походи південних нападників на Україну за "ясиром" не викликали сумнівів у істориків цих часів, а звідси і прогресивної захисної прикордонної функції фортеці, то аж ніяк не зрозумілим вбачається прагнення запорожців робити "спустошливі набіги" на переселенців (більшість з яких була християнами), які освоювали території, котрі начебто до того часу нікого, в тім числі й українське козацтво, не цікавили.

Матеріали з історії козаччини, Буго-Гардівської паланки, праці Д.Яворницького, інших науковців дають протилежну оцінку тим подіям. Михайло Грушевський в своєму "Очерке истории украинского народа" (який на початку нинішнього сторіччя тричі (!) видавався в царському Санкт-Петербурзі, а в наш час опубліковано лише у 1990 році) пише, що ще у 20–30 роках XVIII сторіччя на північних землях запорозьких вольностей Росією було влаштовано ряд прикордонних укріплень, що, звісно, викликало невдоволення Запоріжжя, згоду котрого ніхто не питав. Потім тут почали

виникати і поселення колоністів, зокрема сербських, яким надавалось російське підданство. Перші такі партії переселились у 1732 році, а потім – в 50-х роках того ж століття. "Эта "Новая Сербия" захватила весь северный край запорожских земель, – йдеться в "Очерку..", – и вызвала новые пререкания со стороны запорожцев, с большим недружелюбием принявшим новых соседей".

Матеріали про те, що приінгульські землі фактично відбирались у Запорожжя є і в праці російського історика, для якого Україна стала другою батьківщиною, Олександри Єфименко (Ставровської) – "История украинского народа" (видана у все тому ж Санкт-Петербурзі в 1906 році). Нова Сербія як адміністративно-територіальна одиниця і військовий округ виникла на захоплених запорізьких землях (південно-західних степах Запорожжя) між Дніпром і Синюхою, верхів'ям Інгулу і Омельника, вздовж польських кордонів з центром у фортеці св. Єлисавети. "Охваченное на своих собственных землях цепью военныхъ поселений и шанцев, Запорожье разом почувствовало, что оно "убрано в мешок", и правительству остается лишь завязать этот мешок". Як знаємо через пару десятиліть, вузол на шиї Запорізької Січі було затягнуто. Подібні публікації можна знайти і в інших вчених.

Згідно офіційного літочислення історії нашого міста менше ніж через три роки будемо відзначати його 240-річчя. Добре було б, щоб до цієї дати було створено заздалегідь міську комісію, яка могла б вивчити архівні документи (в першу чергу в київських архівах), музейні фонди з метою якнайглибше зазирнути до криниці історії нашого краю і краще вивчити свої корені, уточнити початок нашого літочислення, дослідити процеси всіх перейменувань міста.

Вечірня газета
Газета виходить з липня 1990 року
№35(56)
П'ЯТНИЦЯ
13 ВЕРЕСНЯ 1991 РОКУ
Кіровоградська міська Рада народних депутатів Ціна 30 коп.

1992 рік

З V Всеукраїнської наукової конференції з історичного краєзнавства

НАД СМОТРИЧ-РІКОЮ

Квіткою на камені називали здавна це подільське місто. Його затишні вулички знаходяться на берегах древньої річки Смотрич. Уже тисячоліття освоюють люди скелястий острів, захищений її водами і чудовим глибоким каньйоном. Дбайливе ставлення подолян до власної спадщини дозволило зберегти на сьогодні Кам'янець-Подільський як одне з яскравих свідчень ратної і величної історії України, як визначне явище європейської культури.

Це саме так, бо до міста, що знаходилось на перетині мандрівних, торговельних, військових і міграційних шляхів, з добром або мечем приходило багато гостей, і багато народів залишили тут згадки про себе. Чого вартий лише перелік давніх культових споруд: кафедральний Петропавлівський і Домініканський костьоли, Благовіщенська, Миколаївська Вірменська, Петропавлівська, Покровська, Георгіївська церкви. Не уявляється місто-музей і без Старого замку, з його одинадцятьма баштами, включаючи Кармалюкову. За переказами, коли один із завойовників у відповідь на запитання "Хто збудував таке моцне місто?" дістав відповідь "Сам Бог", із словами "Нехай же Бог і здобуває його", відступився від стін Кам'янця...

Знайомство з цими та іншими пам'ятками Кам'янець-Подільського історико-архітектурного заповідника входило до обширної програми V Всеукраїнської наукової конференції з історичного краєзнавства на тему "Розвиток історичного краєзнавства в контексті національного і культурного відродження України", що відбулась там. Відкрив конференцію вступним словом заступник голови оргкомітету, голова правління Всеукраїнської спілки краєзнавців, керівник проблемної групи Інституту історії України АН

УРСР з питань теорії і практики історичного краєзнавства, академік АН України П.Тронько, привітавши численних посланців краєзнавчих, наукових, архівних, музейних, бібліотечних та інших організацій і установ. "Тут сам Всевишній велів порушувати проблеми краєзнавства", – сказав академік. Потім було зачитано вітальні телеграми Президента України Л.Кравчука, президента АН України Б.Патона, Міністерства народної освіти республіки, спілок краєзнавців Росії та інші. Перед присутніми також виступили голови Хмельницької обласної та Кам'янець-Подільської міської Рад народних депутатів, науковці з київських академічних вузів та місцевого педінституту.

Цікавою була програма конференції, яку склали її організатори – Академія наук, Інститут історії України, Міністерство народної освіти, Міністерство культури, Фонд культури, Українське товариство охорони пам'яток історії та культури, Всеукраїнська спілка краєзнавців та Кам'янець-Подільський педінститут ім. В.Затонського. Серед півтора десятка секцій цього разу з'явилися принципово нові: "Круглий стіл про цілісність українських земель", "Голод 1932–33 років. Причини і наслідки трагедії", "Масові репресії 1929–30 – початку 50-х років на Україні", "Церковна історія та культура в духовному відродженні України". У пленарному та секційних засіданнях конференції, круглому столі "Історики й архівісти" взяли активну участь сотні краєзнавців, серед яких досить солідно був представлений науковий потенціал – кандидати і доктори наук, академік і член-кореспондент АН України.

У виступах, матеріалах, що ввійшли до виданих оргкомітетом тез доповідей та повідомлень (близько 700 сторінок), знайшли своє місце і фрагменти з історії нашого краю, як невід'ємної історії України, оголошені здебільшого представниками нашої області, а також деякими іншими учасниками конференції. Зокрема, комплексним дослідженням з краєзнавства було присвячено матеріал голови секції пам'яток науки та техніки Кіровоградської обласної організації УТОПІК С.Бонфельда, в якому

йшлося про вивчення історії виробничого об'єднання по сівалках "Червона зірка", Олександрійського електромеханічного заводу, Кременчуцької ГЕС. Про історію ще одного промислового підприємства області – Другого ім. Петровського цукрозаводу йшлося у виступі завідуючого кафедрою історії України Кіровоградського педінституту, кандидата історичних наук Г.Перепелиці. Зауважимо, що, незважаючи на нинішній дефіцит цукру, історія цього заводу, який виник ще у 1836 році (!) показує, що виробництво солодкого продукту для нас є традиційним і його в наших краях уміли виробляти давно.

Один з можливих методів визначення орієнтовної кількості померлих на Україні під час голодомору 1933 року висвітлив доктор історичних наук з Києва, голова Спілки архівістів України С.Кульчицький. Зіставлення чисельності жіночих поколінь 1929–1933 і 1934–1938 років народження, які зареєстрував у сільській місцевості перепис 1959 року, засвідчило трагічну долю дітей, народжених напередодні голодомору. Зокрема, старша за віком група поступається молодшій у селах Дніпропетровщини та Запоріжжя на 26,7 відсотка, а у Кіровоградській, Миколаївській, Одеській і Херсонській – на 18,9 відсотка. Цій же темі присвячено і матеріал кіровоградця В.Шевчука, який на підставі аналізу документів з архіву ЦК КПУ зробив висновок про те, що саме Кіровоградщина поряд з Черкащиною і Київщиною найбільше постраждала від голодомору на початку 30-х. Згідно зі зведенням інформаційного сектора оргвідділу ЦК КПУ, від 1 квітня 1933 року у Знам'янському, Новомиргородському і Новоукраїнському районах було зафіксовано факти людоїдства.

Заступник декана історичного факультету КДПІ, кандидат історичних наук О.Брайченко розповів про досвід історико-краєзнавчої роботи на Кіровоградщині, охарактеризувавши при цьому педінститут, як центр всієї діяльності, з яким взаємодіють Товариство української мови імені Т.Шевченка, краєзнавчий музей, редакції ряду газет. У планах вузівських краєзнавців розробка питань, пов'язаних з реабілітацією жертв незаконних

репресій, голодом 1932–1933 рр., перебігом революційних подій і соціалістичного будівництва.

Таким чином, тут ми бачимо, що в нашій області існує певний краєзнавчий актив, який міг би відгукнутись на звернення голови обласної організації Спілки краєзнавців Ю.Матівоса (“НС” від 16.11. 1991 року) про оформлення фіксованого членства в цій спілці та організації активної її роботи.

Робота конференції, що висвітлювалась багатьма органами масової інформації, закінчилася виступом патріарха українських краєзнавців П.Тронька на тему “М.С.Грушевський та його роль у розвитку історичного краєзнавства на Україні (друга половина 20 – поч. 30-х рр.)”, прийняттям резолюції про необхідність створення правдивої історії України, підвищення статусу м. Кам’янця-Подільського як історичного заповідника, перейменування Хмельницької області на Подільську тощо. На таких мажорних нотах завершилася V Всеукраїнська конференція краєзнавців.

Учасникам конференції на завершення було також надано можливість відвідати відоме місце нашої історії – Хотинську фортецю, що на Буковині, і вклонитися пам’яті українських козаків, які на чолі з гетьманом Сагайдачним 370 років тому вписали тут славну сторінку до літопису України, захистивши її від посягань османів.

Епіграфом до урочистого концерту творчих колективів Кам’янця-Подільського в міському Будинку культури в ті дні стали слова В. Сосюри:

Любіть Україну у сні й наяву,
Вишневу свою Україну,
Красу її вічну живу і нову
І мову її солов’їну.

НАРОДНЕ СЛОВО
ГАЗЕТА КІРОВОГРАДСЬКОЇ ОБЛАСНОЇ РАДИ НАРОДНИХ ДЕПУТАТІВ
№ 7 (277) Субота, 11 січня 1992 року

ПРАПОРОВІ КОЛЬОРИ УКРАЇНИ

Символічним вбачається той факт, що новий Державний прапор України (як і подальша її розбудова як суверенної європейської країни) буде прийматись уже після складення своїх повноважень останнім президентом СРСР. Адже визначення українських прапорних барв (як і спроби створення Української держави) понад 70 років тому також активно творилось уже після зречення престолу останнього царя Росії.

Навесні 1917 р. започаткувала свою діяльність Центральна Рада – перший в історії України виборний орган парламентського типу. Більшість у складі цієї Ради (включаючи її голову М.С.Грушевського та одного з лідерів, нашого земляка, вихідця з Єлисаветграда В.К.Винниченка), як і Директорії, становили соціалісти та люди з близькими до них поглядами. Цим і пояснювалось використання в тодішніх різноманітних мітингах, демонстраціях, інших заходах (в т. ч. організованих з участю місцевих більшовиків) синьо-жовтих та червоних барв, або, як тоді писалося: “під національними та революційними прапорами”. Відомо, що перший українізований полк імені Б.Хмельницького мав синьо-жовтий та малиновий прапори.

25 грудня І Всеукраїнський з’їзд Рад у Харкові проголосив Україну Радянською. Як згадував один із очевидців, після встановлення Радянської влади в Києві на будинку секретаріату у військових справах “висів червоний прапор, але в куточку зверху, біля древка, були нашиті дві смужки – жовта і блакитна”. Як бачимо, кимось була зроблена та невеличка спроба якось “примирити” барви знамен.

14 січня 1918 року Центральна Рада прийняла перший законодавчий акт по затвердженню прапора. У тимчасовому законі про флот було прийнято блакитно-жовтий колір прапора торгового флоту та блакитно-жовтий з тризубом – військового флоту. З того року в актах Української Народної

Республіки з'явився термін "національний прапор Держави". Ці ж кольори було визнано державними на знаменах Західно-Української Народної Республіки 13 листопада 1918 року у Львові і в Карпатській Україні у 1939 році.

10 березня 1919 року Всеукраїнським з'їздом Рад було затверджено, а через чотири дні Всеукраїнським Центральним Виконавчим Комітетом прийнято в останній редакції Конституцію Української Соціалістичної Радянської Республіки. У 35 статті її четвертого розділу значилося: "Торговий, морський і військовий прапор У.С.Р.Р. складається з полотнища червоного кольору, у лівому кутку котрого біля древка, угорі вміщені золоті літери У.С.Р.Р. або напис Українська Соціалістична Радянська Республіка".

Незважаючи на це, УНР у проектах власної Конституції планувала: "державними барвами УНР є синя і жовта". Чим закінчилось тодішнє протистояння політичних сил у братовбивчій війні на Україні (в якій активну участь брали, виходячи із власних інтересів, сусідні держави), яке поставило по обидва боки барикад і прапори, добре відомо. "...Українці не зрозуміли наглядної лекції історії: вони розщепили свою суцільну зброю на дві половини, на соціальну й національну, вибрали останню й почали нею боротись проти соціальної. Через це вони одразу ж одірвалися від своїх працьовитих мас і були дощенту розбиті", – таку оцінку тим подіям дав невдовзі їх безпосередній учасник, наш земляк Володимир Винниченко. На Україні ж залишився червоний прапор переможців у громадянській війні.

1922 року на Державному прапорі України з'явилися додаткові символи – золоті серп і молот. З цим прапором республіка і ввійшла до СРСР. Цікавий документ, датований п'ятьма роками пізніше, вдалося знайти в держархіві області. Зінов'євська міськрада спеціальною обов'язковою постановою від 22 грудня попередила, що власники державних, орендованих, кооперативних та приватних будівель, які не вивісять прапори в день святкування 10-ї річниці проголошення Радянської влади на Україні, будуть оштрафовані в розмірі до 25 карбованців або засуджені до 7 днів примусових

робіт. Практично без змін залишався вигляд Державного прапора України понад чверть сторіччя. Це було, зокрема, підтверджено і Конституцією (Основним Законом) Української Радянської Соціалістичної Республіки, прийнятою XIV надзвичайним з'їздом Рад 30 січня 1937 року.

І лише через дванадцять років по тому було затверджено нинішній офіційний Державний прапор республіки. (На той час Україна, переживши лихоліття Великої Вітчизняної війни, вже стала членом ООН, в т. ч. у 1948–49 роках – непостійним членом Ради Безпеки.) По республіці пройшла хоча й нетривала (бо слід було готуватись до святкування днів Конституції СРСР і народження Сталіна), та все ж традиційна хвиля підтримки нового прапора, герба та гімну (Президією парламенту були одностайно прийняті й такі рішення). Вже наступного дня червоно-лазуровий прапор було піднято над куполом Верховної Ради. Першим на подію відгукнувся лауреат Сталінської премії В.Сосюра: "Під сталінським сонцем звитяжно сіяє Багряно-блакитний твій стяг... Багряний – як символ звитяги, Блакитний – як символ життя". До Положення про Державний прапор Президією Верховної Ради республіки згодом вносилися деякі зміни, зокрема 3 травня 1956, 2 вересня 1966 року та 6 квітня 1981 року, які втім не міняли його вигляду.

На рубежі нинішніх 80–90 років в умовах національного і державного відродження України нові партії та рухи, Ради Західного регіону та деякі інші знову повернули на українську землю жовто-блакитні барви знамен. Цікаво, що піонером у цьому на Кіровоградщині стало, можливо, найбільш російськомовне місто області – Світловодськ. Найбільш кульмінаційними подіями в обласному центрі, в яких особливо помітно було і протистояння червоно-лазурового та синьо-жовтого прапорів у зв'язку з їх використанням різними політичними силами, були мітинг на стадіоні АРЗ у лютому 1990 року та пікети біля обласної Ради восени 1991 року. Ну, а після серпневих подій у Москві та Криму, як відомо, синьо-жовтий прапор дозволено нашим парламентом використовувати у протокольних заходах нарівні з державним, і

тепер ці кольори майорять над Верховною Радою і, цілком можливо, над більшістю Рад усіх рівнів (такої статистики немає, але відомо, що є лише синьо-жовтий або лише червоно-синій, або той і інший прапори) нашої суверенної держави.

По-різному сприймалися ці акти людьми. Були і сльози довгожданої радості, і єдиний порив у поклонінні національному кольорові на майдані перед українським парламентом. Напевне, той порив віддався щемом у серцях колишніх в'язнів совісті. Було й в умовах наступної економічної кризи і звичної політичної інертності і байдуже, спокійно-нейтральне ставлення до незвичних на значній частині республіки для сучасників кольорів. Та було й активно-рішуче несприйняття, внаслідок якого і на терені нашої області були випадки викрадання нових прапорів, ламання щогли, були слова про екстремістів, націоналістів тощо.

І сьогодні, і завтра – після прийняття нових барв – саме Державний прапор суверенної України, незалежно від його кольорів, має знаходитися на найвищій точці нашого парламенту (на відміну від нинішньої ситуації) і на приміщеннях усіх місцевих органів влади, що нині, мусимо констатувати, не по всій республіці спостерігається. Адже в повазі до державних символів, напевне, також виявляється рівень готовності народу до власної державності в повному обсягу. Хотілось би, щоб згідно з Декларацією прав національностей України, якою усім громадянам України гарантується право використовувати свою національну символіку, у нас не було зламаних щогл, викрадених прапорів.

Кіровоградська правда. – 1992. – 25 січня.

ПІД “ЗНАКОМ ВЛАСТІ СТАРШИНИ”

Ми мали змогу слухати і бачити, як, наш Президент, голова парламенту, депутати, оперуючи історичними, геральдичними, археологічними термінами, густо пересипаючи їх при цьому політичними чи й суто ідеологічними поясненнями, аргументували власне бачення зображення майбутнього Герба України. Зрештою після половини дня гарячих дискусій рішення було прийняте лише часткове (ми не маємо ще великого Герба), а більшість опонентів, як і раніше в питанні про прапор, все ж залишилась при своїй думці. При цьому дехто знову посилався на період Української Народної Республіки, її керівника Михайла Грушевського. Що ж, аналогії, напевне, дійсно можуть бути цікавими й повчальними.

М.С.Грушевський провів титанічну працю, вивчаючи історію України за весь її період. При цьому ним було вивчено значний масив стародруків, архівних першоджерел, наукових досліджень. Результатом всього цього стали тисячі друкованих праць з історії, археології, фольклористики, літературознавства, соціології, чільне місце серед котрих займає його фундаментальна, славнозвісна 10-томна “Історія України-Руси”. У виданій в 1913 році його “Ілюстрованій історії України” даються десятки зображень історичних гербів, печаток, знаків. І попри все це професор історії, Голова Української Центральної Ради, коли поставало питання про Державний герб України, на відміну від нинішніх політиків з партійною, літературною чи господарською освітою, не мав готової відповіді щодо його проекту.

На шляху до власної державності, котрим Україна поступово йшла після Лютневої буржуазно-демократичної революції, звичайно поставали і проблеми символіки. У зв’язку з тим, що з цих питань не існувало єдності, восени 1917 року оприлюднив свою думку і М.Грушевський. Визначення вигляду герба він відносив до проблем “ніби дрібних, але не маловажних” та “не так простих, бо загальноприязного, постійного, Державного герба

України не було”. При цьому зазначалось, що в нашій історії були різні знаки, які більш-менш підходять під це поняття. Називаючи їх, Михайло Сергійович відкидав претензії на гербовий знак України лева, ангела із спущеними мечами та ангела з огненним мечем – відповідно герба Львова, польський герб Київського воєводства та казенний російський герб Києва.

До тих же знаків, що мають право на те, щоб їх вважали українським гербом, історик відніс три зображення. Періодом Старокиївської держави датований “гарно стилізований геральдичний знак неясного значення, щось вроді тризубця”, котрий за деякими версіями означав “верх булави” чи “стилізовану квітку”. Далі було названо київський герб XVII–XVIII століть – лук (арбалет, самостріл), походження котрого, не виключено, було пов’язано з тризубом. Третім знаком був козак з мушкетом і шаблею, як незмінний герб козацького війська, котре репрезентувало з середини XVII сторіччя і українську державність. Таким чином на початок осені 1917 року керівник Центральної Ради, історик Михайло Грушевський пропонував на роль герба України ті історичні знаки, що об’єднували найбільшу її територію і символізували головні осередки державності в минулому – Київ та козацтво.

20 (7) листопада III Універсалом було проголошено Українську Народну Республіку “у Федеративній Росії”. Це вже нагальніше поставило на порядок денний питання, яке політичний лідер республіки назвав “дрібницею, котра вимагає негайного рішення” – питання герба. З метою наближення його вирішення Генеральним Секретаріатом освіти було проведено спеціальну нараду з участю істориків, геральдистів, мистецтвознавців, на якій, зокрема, висловлювались пропозиції про необхідність проведення конкурсу на кращий герб. Ряд присутніх запропонували прийняти “найближчий нам за часом і традицією герб гетьманщини – “козак з мушкетом”. Однак більшість учасників наради, в тому числі й Грушевський, вважаючи, що козацький герб, займаючи найпочесніше місце між традиційними символами державності “на знак

нової України не годиться", оскільки процесу творення нового ладу, державних та громадських форм повинна відповідати і нова "емблема (знак), щоб не було підозріння в замислах відроджування старого" (гетьманщини). У зв'язку з цим М.Грушевський вважав, що за основу герба могли б стати золоті (жовті) зірки по кількості земель нової України на синьому фоні. Згідно Універсалу таких земель малося дев'ять.

Відповідно ж до проекту Грушевського за рахунок зменшення їх розмірів цю кількість слід було б довести до 30. Іншим варіантом герба могли бути золоті літери У або У.Н.Р. на синьому тлі. Однак і ці проекти Михайла Сергійовича прийняті не були. Згідно наступної геральдичної ідеї Грушевського, висловленої уже після наради, центральним місцем в гербі на синьому фоні міг стати золотий плуг, "як символ творчої праці в новій Україні та її цивілізаційних завдань". Його повинні були оточувати старі історичні українські символи. Угорі в трьох полях пропонувалось розмістити зображення тризуба, їздця (герб Галицько-Володимирського королівства) і козака, а у нижніх двох полях – лука і лева. Увіншувати гербовий щит повинна була емблема "великого князівства Руського" – голуба з оливковою гілкою як вісника національного замирення й спокою. Олива ж могла і обрамити щит. При необхідності зобразити ще й щитоносців Грушевський віддавав перевагу селянці з серпом і робітнику з молотом. Його ж слова: "взагалі хотів би в атрибутах нашого гербу бачити якнайбільш підкреслений культурний, творящий, об'єднуючий характер нашої республіки", – могли б стати своєрідним девізом бачення майбутнього герба у кінці 1917 року, коли він дотримувався думки про принципово нове його зображення або ж компромісний об'єднувальний історико-новітній варіант. У зв'язку з цим можна лише здогадуватись, якими б численними ідеологічними ярликами від своїх онуків-депутатів міг би "збагатитись" перший президент України, якби виступив сьогодні в парламенті із кількома своїми проектами герба.

22 (9) січня 1918 року Четвертим Універсалом УНР було проголошено

“самостійною від нікого незалежною, вільною суверенною Державою Українського Народу”. Оскільки поставало питання виготовлення хоругв, монет, паперових грошей, марок, печаток, кредитових білетів, історія більше не відпустила часу тодішнім політикам і історикам на пошуки оптимального зображення герба. Ним тодішньої зими було визнано, зрештою, тризуб.

На шпальтах газети “Народна воля” Михайло Грушевський виступив з поясненням такого вибору Центральної Ради. Головними мотивами називались унікальність зображення, давність походження, стилізованість, асоціація завдань УНР і Київської Русі. Адже саме в ті часи, на думку Михайла Сергійовича, зачинались українські право, письменність, мистецтво, державне і релігійне життя, потяг до об’єднання своїх земель в єдиній самостійній державі. З різних здогадів і версій щодо значення тризуба, на думку автора, найбільш вірним було те пояснення, що “се вершок булави, чи як то називають французи “начальницької палиці” – знаку власті старшини. Такі палиці річ дуже стара, вершки чи головки таких палиць стрічаються в знахідках кам’яної доби, коли люди ще не вживали металів. З таких палиць розвинулись потім наші булави і пірначі, чекани – знаки власті різної старшини. Головку такого пірнача представляв Володимирів знак”. Таким чином, через наукові пошуки, дослідження, альтернативність, сумніви, обговорення, виходячи із логіки і конкретних обставин тих часів, врешті-решт, був прийнятий герб УНР.

На жаль, рівно через 74 роки, нинішньої зими наші парламентарі, відмовившись від існуючого конституційного герба, не прийняли і нового великого Герба України. Іншого, очевидно, важко було й сподіватись у зв’язку із “залізною” аргументацією народних обранців, згідно з якою прихильники символіки Київської Русі являються захисниками бандерівщини, а хто виступає за козацькі символи – той партократ і ледве не прихований “гекачепіст”.

Зображення герба, на котрому пролетарі закликались до об’єднання (і

невідомо, що слід при цьому було робити селянам та інтелігенції) традиційно доводилось народним масам уже після його прийняття в різних редакціях Конституції УРСР. Однак, не забуваючи принагідно критикувати ті часи, нинішні парламентарі ідуть практично аналогічним шляхом з "демократичною" лиш поправкою на час: народові тепер дозволяється перипетії герботворення слухати вдень по радіо, а на ніч – для ще більшого усвідомлення себе як головного суб'єкта незалежної держави, – ще й подивитись той процес по телевізору. Про те ж, щоб заздалегідь опублікувати проекти зображення, ознайомитися з відгуками науковців, істориків, громадськості уже після 1 грудня не йде і мова, напевне, для того, щоб не відволікати народ із черг, від верстатів та підготовки до весняно-польових робіт, де в цілому він, мабуть, краще сприймається нинішніми політиками.

Попередньо не було розроблено, прийнято і оголошено наукової концепції створення нової символіки Української держави, виходячи з її багатовікової історії, традицій, устремлінь народу, на підставі якої і могли б уже логічно розроблятись конкретні загальнозрозумілі, хоча б для усіх депутатів, проекти. Будемо все ж надіятись в наш час бурхливих перемін, прискорення звичних процесів, усвідомлення нового, що український народ, який об'єднався навколо ідеї державного і національного відродження, в новій Конституції України буде мати саме ті символи, які також будуть служити ідеї єдності поколінь, і наших сучасників, ідеї, за котру боролись наші пращури-русичі, лицарі-козаки, інші аборигени цієї землі.

Кіровоградська правда. – 1992. – 26 березня.

До 38-ої річниці передачі Криму з РРФСР до УРСР

“ВРАХОВУЮЧИ СПІЛЬНІСТЬ, БЛИЗЬКІСТЬ І ТІСНІ ЗВ’ЯЗКИ”

Проживаючи у відносній територіальній близькості від Чорноморського узбережжя, наші предки – бугогардівці, єлисаветградці, як тепер і ми – кіровоградці, ніколи не могли байдуже ставитись до ситуації на Кримському півострові. Саме звідти, наприклад, понад 10 разів на рік у XVIII сторіччі приїздили на ярмарки у наш край, в Нову Сербію продавці та купці. З Півдня наші земляки чекали і чумацькі валки з сіллю. Та були і часи, коли чекали з приморських країв козаків-месників, котрі ходили туди визволяти захоплених напасниками бранців-українців.

У 1927 році трудящі Зінов’євщини надали матеріальну допомогу кримчанам, які потерпіли від землетрусу. В 40-х роках вже нашого сторіччя через Крим пролягли бойові шляхи багатьох уродженців Кіровоградщини, які, не жаліючи свого життя, захищали та визволяли південний рубіж Батьківщини від німецьких загарбників... Тим, кому з наших земляків поталанило відпочивати в Криму, в цій, без перебільшення, першокласній здравниці світового значення, звичайно, запам’ятались його цілюще повітря, екзотична природа, теплі води, щедре сонце, привітність населення.

За свою історію територія Криму входила до різних державних утворень, серед яких: грецькі міста-колонії, Тмутараканьське князівство, Босфорське царство, Скіфська держава, улус Золотої Орди, Кримське ханство, Росія, Таврійська РСР, Російська Федерація, Радянська Україна. На початок 1954 року, маючи безпосередній кордон на суші лише з Україною, кримчани установили з її областями міцні економічні і культурні зв’язки. Своїм північним сусідам трудящі Криму надсилали виноград і вина, рибу і консерви, машини і автомати для харчової промисловості, верстати і прилади для МТС, камінь-черепашник і архітектурні деталі, з інкерманського каменю та інше. А на будови міста-героя Севастополя, індустріальної Керчі, курортної Ялти безперервним потоком ішли механічні навантажувачі і

дозаторні прилади для бетонних заводів з Києва, баштові і електромостові крани та трактори з Харкова, транспортери для бетонних заводів і бульдозери з Миколаєва, коритні мийки для підприємств, що виробляють флюсовий вапняк, з Дніпропетровська і Дебальцево, розчинонасоси для механізації штукатурних робіт з Прилук, компресори з Мелітополя. Загалом перша половина 1954 року час, коли країна знаходилась між періодами сталінського тоталітаризму та хрущовської відлиги, була досить насичена подіями загальнодержавного рівня, серед яких найголовнішою було широке святкування 300-річчя возз'єднання України з Росією.

На фоні цього адміністративно-територіальні зміни, що відбувались тоді, не набули скільки-небудь помітного розголосу, обговорення чи якоїсь помітної реакції. А між тим тоді тільки в Російській Федерації було утворено Арзамаську, Балашовську, Бєлгородську, Кам'янську, Липецьку і Магаданську області. На карті України виникла Черкаська область, зникла Ізмаїльська, а Кам'янець-Подільську було перейменовано на Хмельницьку. В процесі цих змін до Черкаської області відійшла частина Кіровоградщини, яку в свою чергу було поповнено кількома районами Одеської області.

19 лютого Президією Верховної Ради СРСР було розглянуто питання ще однієї адміністративно-територіальної зміни, а саме: спільне подання президій парламентів двох республік про передачу Кримської області із складу РРФСР до складу УРСР. Голова Президії Верховної Ради РРФСР М.Тарасов повідомив, що Президія російського парламенту з участю представників виконкомів Кримської обласної і Севастопольської міської Рад депутатів трудящих попередньо розглянула пропозицію Ради Міністрів Росії з цього питання. Враховуючи територіальну близькість Криму до України, спільність їх економіки і наявність тісних господарських і культурних зв'язків, Президія Верховної Ради та Рада Міністрів РРФСР визнали доцільним передати Кримську область до складу УРСР.

"Президії Верховної Ради УРСР і Ради Міністрів УРСР обговорили

подання Президії Верховної Ради РРФСР у питанні про передачу Кримської області із складу РРФСР до складу Української РСР і вважають, що ця пропозиція є дружнім актом, який свідчить про безмежне довір'я і любов російського народу до українського народу", – з цих слів розпочав свій виступ на засіданні Голова Президії Верховної Ради УРСР Д.Коротченко і запевнив, що з боку Українського уряду буде приділена належна увага дальшому розвитку народного господарства Криму і підвищенню матеріального та культурного добробуту його жителів.

Після закінчення обговорення було одностайно затверджено Указ про передачу Кримської області із складу РРФСР до складу УРСР, мотивами якого стали: спільність економіки, територіальна близькість і тісні господарські і культурні зв'язки між Кримською областю і Українською РСР. Закриваючи засідання, Голова Президії Верховної Ради СРСР К.Ворошилов відзначив, що це рішення приймається у дні святкування 300-річчя возз'єднання України з Росією і що не могло бути нічого подібного в минулому при капіталізмі, коли "в самій основі відносин між державами закладені прагнення до територіальних загарбань, прагнення сильних держав поживитися за рахунок території слабих країн".

Звісно, остаточно вирішеним питання вважатися не могло. Адже згідно з діючими на той час Конституціями СРСР, РРФСР та й УРСР територіальні зміни могли остаточно вирішуватись лише їх вищими законодавчими органами. Одночасно зазначимо, що в жодному з прийнятих з цього питання рішень не було посилань на ювілейну дату (про це йшлося лише у деяких виступах).

Не став чекати (та й не міг цього зробити в умовах початку весняно-літнього сезону) інших офіційних актів республіканських та союзних органів і уряд України, почавши включати із середини березня до своїх розпорядчих документів кримський облвиконком. 29 березня у Києві вже звітували в республіканському огляді колективів художньої самодіяльності 300 кримчан.

Встановивши в середині квітня ювілейний нагрудний значок “300 років возз’єднання України з Росією” Рада Міністрів УРСР із загальної 250-тисячної їх кількості 9 тисяч виділила для реалізації в державній та споживчій кооперативній торгівлі Кримської області (Кіровоградщина отримала тоді 6,5 тисячі значків).

І ось 26 квітня на першій сесії нового скликання Верховної Ради СРСР секретар її Президії М.Пєгов вніс на затвердження депутатів Указ від 19 лютого, підкресливши при цьому, що “у безпосередньому зв’язку з економічним розвитком України росло і міцніло господарство Кримської області, котре отримає додаткові можливості для свого розвитку при включенні її до складу Української РСР”. Було також сказано, що зміна кордонів між союзними республіками відноситься до відання союзного парламенту. На роздільних засіданнях палат Ради Національностей і Ради Союзу пропозицію підтримали депутати М.Тарасов (Уфимський виборчий округ), П.Тичина (Київський), М.Яснов (Московський), М.Бажан (Тульчинський).

Того ж дня Верховна Рада СРСР прийняла Закон про передачу Кримської області із складу РРФСР до складу Української РСР та про затвердження Указів Президії Верховної Ради СРСР. Останнім було внесено відповідні зміни до Конституції СРСР. Та мусимо зазначити, що і цього акту скоріш всього було замало для того, щоб остаточно поставити юридичну крапку в цій справі. Адже згідно з діючою на тоді Конституцією СРСР територія союзних республік не могла бути змінювана без їх згоди. Тобто, крім прийнятих раніше документів президій, потрібні були рішення і вищих республіканських представницьких органів влади.

У травні відбувались головні заходи, присвячені 300-річчю возз’єднання України з Росією. А 2 червня перша сесія Верховної Ради Російської Федерації нового скликання Законом про внесення змін і доповнень до статті 14 Конституції (Основного Закону) РРФСР

конституційно зафіксувала факт передачі Кримської області до складу Української РСР.

І лише після цього чергова сесія Верховної Ради України на доповідь секретаря Президії Верховної Ради В.Нижника 17 червня прийняла Закон про внесення змін і доповнень до статті 16 Конституції (Основного Закону) Української РСР, яка була приведена у відповідність з вищеназваною 23 статтею Конституції СРСР. Таким чином, було підведено остаточну риску під кількамісячним розглядом питання.

А після того народ Криму жодного разу в установленому порядку не поставив під сумнів законність свого перебування у складі України. Навіть незважаючи на те, що на початку 90-х років такі ідеї почали йому підкидатись з-за меж Української держави.

Таким чином можна зробити ряд документально підтверджених висновків. Передусім, передача Кримської області з РРФСР до УРСР, яка фактично розпочалася в лютому – березні 1954 року, остаточного конституційного, юридично правильного характеру набула у квітні – червні 1954 року і такою є і на сьогоднішній день. В жодному з прийнятих актів на рівні республіканських та союзних урядів, парламентів та їх президій Україна не виступала ініціатором передачі, не прийняла першою жодних рішень, а робила це лише вслід за російськими або союзними колегами. Політики не знайшли за можливе зробити опитування народів Росії, України, Криму з вирішуваної проблеми, проте це не суперечило тодішнім конституціям і не ставило під сумнів законність прийнятих рішень. Передача Кримської області була здійснена в процесі загального удосконалення тодішнього адміністративного поділу на обласному та інших рівнях і була мотивована територіальною близькістю, міцними економічними і культурними зв'язками з Радянською Україною. Зобов'язання останньої зробити все залежне для дальшого розвитку Кримської області набуло чергового підтвердження в 1991 році, коли їй було надано статус АРСР.

Безперспективними в наш час є і будь-які пошуки ідеальних теорій щодо "богом визнаних" корінної нації та історичної державності в Криму, оскільки на цьому чудодійному півострові нерозривно переплівся літопис російського і українського, кримчацького і монголо-татарського народів, а ще перед ними там були печеніги і хозари, русичі, гунни і готи, греки і скіфи, таври і кіммерійці, перші ж сліди поселень сягають ще раннього палеоліту. Тож єдиний мудрий вихід, що зафіксований, до речі, в офіційних документах політиками Європи, СНД, Росії і України – це недоторканність нинішніх кордонів (про що 6 лютого заявила Верховна Рада України з приводу ситуації навколо Криму), адже і Україна не претендує на жодну із порубіжних земель, які раніше входили до її складу, а Росія навіть заявляє про повагу зобов'язань СРСР перед Японією щодо Курильських островів.

Кіровоградська правда. – 1992. – 11 квітня.

Що в імені твоєму місто?

"А В ЛИЗАВЕТІ ВСЕ ПАНИ, СЕНАТОРИ ТА ГЕНЕРАЛИ СОБИРАЛИСЬ"

Нинішнього року виповнюється 217 років з того часу, як за наказом Катерини II Запорозька Січ була підступно зайнята і зруйнована російськими військами. Ліквідована, як останній острів української державності, символ національної незалежності, осередок волі, демократизму і героїзму, місце більш прогресивного способу ведення господарства у порівнянні з метрополією. "Се знищення українського автономного ладу без згоди українців, було вчинком беззаконним, безправним, бо він противився Переяславській умові, котрою Україна прилучилася до Москви" – таку оцінку дав у 1917 році фактам ліквідації на Україні в 1762–1775 роках Січі і гетьманщини лідер Української держави,

історик М.Грушевський. Втім, ці акти стали логічним продовженням колонізаторської політики кількох царських урядів Російської імперії щодо України.

Не минуло і сотні літ після Переяславської Ради, як на землях "Вольностей Війська Запорозького" (що були на території нашої нинішньої області) згідно з указом імператриці було засновано ряд військових поселень, котрі дістали назву Нова Сербія. Заселення краю і спорудження фортець відбувалось, звичайно, без згоди і дозволу на те господаря цих земель – Запорозької Січі. У червні 1754 року було закладено і фортецю святої Єлисавети (у петербурзькому виданні "Истории Запорожских казаков" Д.Яворницького сторічної давності зазначено, що фортеця так була названа на честь імператриці Єлизавети), яка зайняла ключове місце серед сусідніх військових споруд. Слід відзначити, це укріплення, що згодом разом із більш ранніми навколишніми поселеннями корінних жителів переросло у місто, виконало практично усі функції, які самодержавство поклало на нього. Фортеця стала зокрема форпостом боротьби проти народних, гайдамацьких виступів (блокуючись нерідко при цьому із покордонною польською шляхтою), котрим симпатизували мешканці запорозьких зимівників. Саме на Єлисаветградський гарнізон було покладено обов'язок перехоплювати селян-втікачів та гайдамаків на річках Верблюжці та Самоткані. Цю ж функцію фортеці засвідчує і отриманий її керівництвом у 1758 році з державної колегії закордонних справ указ "Про докладення особливої старанності по викорененню гайдамаків".

Та відігравала фортеця й ще одну роль – роль важливої ланки в оточенні, обмеженні прав, а потім і ліквідації Запорозької Січі. "Охоплене на своїх власних землях ланцюгом військових поселень і шанців, Запорожжя одразу відчуло, що воно "вбрано у мішок" і уряду залишається лише "зав'язати цей мішок", – писала у виданій у 1906 році в Санкт-Петербурзі

“Истории украинского народа” О.Єфименко. Новозбудована фортеця одразу почала забезпечувати кадровим військовим складом Новосіченський ретраншемент, котрий знаходився за 2 кілометри від Січі для утримання козаків “у належному порядку”.

Козаки, розуміючи навислу над ними загрозу, одразу ж повели боротьбу за свої права, закріплені ще 1576 року грамотою польського короля Стефана Баторія, згодом універсалом Богдана Хмельницького та іншими юридичними актами. Запорожці намагались свої прикордонні землі заселяти зимівниками, інколи стихійно вступали в сутички з гарнізонами, руйнували поселення незваних гостей. Переселенці давали для цього і безпосередні приводи. “Відчуваючи себе господарями становища, вони намагались використати у своїх приватних інтересах кожну, навіть випадкову силу”, – писав ще у середині XIX сторіччя відомий російський історик С.Соловйов. Так, коли розпочалось будівництво фортеці св. Єлисавети, майбутнього міста, і для цієї мети в лінію військових поселень стали направляти козаків, то сербські офіцери і рядові стали затримувати їх у себе і використовувати їх для різноманітних “партикулярних робіт…”. Поселенці виявили себе дуже поганими й неспокійними сусідами. Між ними й запорожцями безперестанку поставали різні непорозуміння й суперечки, які часом переходили в одверті збройні сутички, як це було у 1764 р. над річкою Ташликом, стверджував і український історик Д.Дорошенко. Згідно з рішенням військової ради у 1763 році полковник Бугогардівської паланки Деркач організував охорону своїх земель від північних сусідів, змусивши їх, зокрема, звільнити територію Лисої Гори біля Чорного Ташлика, що в Петербурзі розцінили як бунт. З метою зміцнення порядку на цих територіях у 1764 році було засновано Новоросійську губернію, котра захопила нові землі Запорожжя.

Втім зусилля запорожців переважно сконцентрувались на мирних, дипломатичних шляхах вирішення спірних питань. Неодноразово скаржився кошовий уряд місцевим і петербурзьким російським властям на незаконне

захоплення українських земель, утиски прав корінного населення. Однак ні імператриця Єлизавета, ні Катерина II жодного разу так і не задовольнили земельні вимоги січовиків.

У середині 50-х років спеціальна їхня делегація інформувала двір про захоплення Ново-Сербією та Слобідським полком запорозьких земель. У 1756 році для опису і розмежування земель була створена комісія з представників Запорожжя, Гетьманщини та фортеці. Однак комісія (під час роботи якої комендант фортеці Муравйов, порушивши норми етикету, одного разу навіть заарештував запорозького депутата), що збиралась майже кожного року у фортеці, не досягла бажаного для козаків результату: рішення і далі приймались лише у столиці, двором Єлизавети із постійним негативним наслідком.

Навесні 1763 року запорожці скаржились імператриці на те, що при сприянні коменданта фортеці, збудованої на їхніх землях, триває захоплення хуторів, покосів, лісів, угідь місцевих жителів.

У 1765 році кошовий отаман П.Калнишевський і військовий писар І.Глоба (місто Глобино, що знаходиться нині на Полтавщині, неподалік від Світловодська, має пряме відношення до його імені) уже поставили принципово питання про знесення з території Запорожжя фортеці св. Єлисавети, поселень Нової Сербії та виведення звідти царських військ. Урядова комісія була змушена визнати справедливість претензій, а Катерина II в обтічній формі – навіть пообіцяти їх задовольнити. Цьому сприяли як представлені численні документи на право володіння землями, так і потреба уряду в запорозькій військовій силі для боротьби за вихід до Чорного моря.

Однак через 2 роки запорожці у наказі до Комісії по складанню Нового Уложенія відзначали, що обіцянки імператриці не здійснилися. Фортеця св. Єлисавети і чужі поселення не були знесені з їхніх земель, а царські війська не залишили володінь Вольностей. У наказі йшлося про

“розорення, образи, смертовбивства”, що чинили загони військ імперії та про поселення Новослобідського полку при фортеці і слободи Нової Сербії, під які було “вширину і вздовж немало землі, з лісами і рибними ловлями зайнято”. Господарів же цих земель – козаків Бугогардівської паланки було вигнано із зимівників.

Особливу жорстокість при цьому проявив, як зазначає сучасна дослідниця архіву Коша Запорозької Січі О.Апанович, управитель Нової Сербії Хорват, якого царський уряд за зловживання, насильство і грабунки навіть змушений був віддати під суд. Його сучасниця К.Дашкова у своїх спогадах записала, що Хорват навіть до сербів-переселенців ставився “як до рабів і присвоїв собі їхні гроші”. Для того ж, щоб прикрити це, вручив 6 тисяч дукатів впливовим особам у Петербурзі.

У 1771 і 1773 роках Військо Запорозьке вимагало повернення захоплених Єлисаветинською провінцією земель, які були закріплені за нашими предками-січовиками ще в 1655 році універсалом Б.Хмельницького. У петиції 1774 року запорожці просили підтвердити свої права на землі, котрими володіли на законних підставах. У доданій до цього “чолобитній” перелічувались усі утиски, зневаги, грабунки, що чинились Єлисаветградською провінцією. Однак на законне вирішення питання сподіватись було марно.

Кючук-Кайнарджійською угодою закінчилася російсько-турецька війна, в якій запорожці відзначилися хоробрістю і героїзмом. Однак перенесення кордонів Російської імперії далі на південь зробили, на думку Петербурга, непотрібним існування Січі. І в той час, поки більшість запорожців ще не повернулися з театру бойових дій у рідне гніздо, над ним уже підступно було занесено смолоскип загарбників.

Останній акт драми почався у травні 1775 року під стінами фортеці святої Єлисавети. Генерал-поручик П.Текелі (родич вищеназваного Хорвата), виконуючи рішення ради при царському дворі, сконцентрував тут 100-

тисячне регулярне військо артилеристів, кавалерії та піхоти, 4 червня (за старим стилем) армія Текелі, у складі котрої були, зокрема, і відомі з нашої місцевої історії Пермський карабінерний і Єлисаветградський пікінерний полки, оточили Запорозьку Січ, в якій знаходилося в той день всього 3 тисячі мешканців. Кошова старшина і архімандрит переконали запорожців здати Січ без бою і не "проливати християнської крові". "Заплакали запорожці у неділеньку вранці", – так сказано про той час у народній пісні.

Та не зважила імперія на добру волю запорожців. Того ж літа Катерина II сповістила в спеціальному маніфесті, що "Січ Запорозька повністю вже зруйнована із знищенням на майбутній час і самої назви запорозьких козаків", додавши при цьому, що вживання виразу "запорозький козак" розглядатиметься нами, як образа нашої імператорської величності". Запорозьких керівників було репресовано. Однак про їхню долю не знали навіть найближчі родичі. Лише у XIX столітті стало відомо, що Кошовий отаман П.Калнишевський на чверть сторіччя був кинутий до кам'яного мішка – в'язниці, у Соловецький монастир. Подібна доля спіткала військового писаря І.Глобу, військового суддю П.Головатого. У січні 1776 року відбувся суд над козацькими старшинами, серед яких був і наш земляк Степан Лелека. Символічно, що архів Коша, зброю запорожців було перевезено саме до Єлисаветинської фортеці, яка таким чином від початку до кінця виконала свою ліквідаторську жандармську роль щодо Запорожжя.

Попри імперський маніфест пам'ять про наших предків-козаків, корінних жителів цих степів, про події літа 1775 року зберегли щільно зачинені донедавна архіви, сімейні перекази, народні пісні, спадкові гени українського народу. Зберігатиметься ця пам'ять в душі народу і надалі всупереч настійному бажанню декого із наших сучасників істотно вихолостити і "причесати" історію краю. Як збереглася і ця пісня:

…А в городі та в Лизаветі
все пани собирались

Пани-сенатори пребольшії,
генерали,
Вони думали, гадали: “Ой як би ж нам,
ой як би ж нам
У їх вольності одібрати?..”.

Кіровоградська правда. – 1992. – 27 червня.

ДО НЕЗАЛЕЖНОСТІ НАШ НАРОД ІШОВ СТОЛІТТЯМИ

Інтерв’ю із заступником голови крайового проводу Народного руху України В.БОНДАРЕМ

Літо 1917 року:

“Ми, Українська Центральна Рада, видаємо цей Універсал до всього народу й сповіщаємо: од нині самі будемо творити наше життя”.

(З першого Універсалу Центральної Ради).

Літо 1990 року:

“Громадяни Республіки всіх національностей становлять народ України.

Народ України є єдиним джерелом державної влади в Республіці”.

(З Декларації про державний суверенітет України).

КОР.: Василю Васильовичу, як на Ваш погляд, може саме Рух претендувати на найбільший внесок у прийняття два роки тому Декларації, а згодом – і здобуття державної незалежності України?

В. Бондар: Вважаю, що так. Адже Рух із самого початку об’єднав небайдужих до долі України людей, серед яких були колишні дисиденти, в’язні совісті, представники молодих демократичних партій, окремі прогресивні комуністи, інтелігенція, науковці, депутати усіх рівнів. Однак на першому з’їзді у вересні 1989 року питання суверенітету ще не ставились. Ми розуміли, що в умовах однопартійної системи (про неї рухівцям не давали забути постійні дискусії трирічної давності із зав. ідеологічним відділом ЦК КПУ Л.Кравчуком), в умовах засилля центру головним завданням було спрямувати зусилля на демократизацію усіх сторін життя,

відмову від тоталітарної, системи суспільства, становлення рівноправної співдружності народів у союзній федерації.

КОР.: Ну а коли ж було взято курс на незалежність України?

В. Б.: Це ми зробили вже на другому з'їзді у жовтні 1990 року...

КОР.: Даруйте, тобто вже після прийняття Декларації?

В. Б.: Якщо Ви пригадаєте, то в події того літа втрутився фактор, пов'язаний із тим, що практично найвища на тоді посадова особа держави В.Івашко фактично зрадив і групу "239" у парламенті, і українських комуністів, які висували і підтримували його. Це, напевно, так вплинуло на останніх, що Декларація тоді була прийнята майже одноголосно. До речі, цей документ прийнято на місяць пізніше аналогічного акту Російського парламенту. Рішення українських депутатів було набагато прогресивнішим, бо їх сусіди, наприклад, не проголосили власних прав на фінансову і митну системи, армію тощо.

КОР.: Ну, і, будь ласка, продовжуйте про другий з'їзд.

В. Б.: Звісно, проголошена Декларація засвідчувала не реальність, а лише наміри, над реалізацією яких потрібно було ще добре попрацювати. І тому на II з'їзді Рух і поставив своїм головним завданням досягнення повної незалежності України (причому, на мій погляд, це навіть затінило курс першого з'їзду на демократизацію суспільства).

КОР.: Як виявилось, уже через рік завдання було виконано?

В. Б.: Так, у зв'язку з виникненням агонізуючого "ГКЧП" події почали розвиватися набагато швидше, ніж ми собі могли уявити. У результаті – 1 грудня Україна висловилася за незалежність.

КОР.: Ну, а можна конкретніше, про заходи Вашої організації на шляху до суверенітету?

В. Б.: У Парламенті в цьому напрямі активно працювали депутати-рухівці. Інші ж акції носили пропагандистсько-просвітницький характер – виступи в органах масової інформації, мітинги. У Кіровограді, як пам'ятаєте, біля кінотеатру "Комсомолець" щотижнево ми виставляли свої стенди (це вже

потім наш приклад там наслідували комуністи і соціалісти). Ми взяли участь у святкуванні 500-річчя козацтва, в поході "Дзвін", виїжджали в Олександрівський, Бобринецький, Добровеличківський, Знам'янський райони.

КОР.: На першу річницю прийняття Декларації мені довелося спостерігати, як у центрі Миколаєва кількадесят чоловік співали українських пісень під жовто-блакитними прапорами. Із-за сусідніх, будинків було помітно численні міліцейські машини, а співакам якісь офіційні особи задавали питання, хто їм дозволив використовувати прапор. На це було отримано відповідь, що прапор існує тисячоліття і не може ким би то не було "заборонятись" чи "дозволятись".

В. Б.: Та річниця мені запам'ятається, мабуть, на все життя. За аналогічне "несанкціоноване" установлення національного прапора біля пам'ятника Т.Г.Шевченка я разом з двома рухівцями був затриманий міліцією і оштрафований судом. Після серпневих подій той же суд відмінив це рішення.

КОР.: Чи не була в обох тик випадках не стільки юридична, скільки суто політична оцінка Ваших дій?

В. Б.: Звичайно, у нашому неправовому суспільстві так і було. Будемо сподіватись, що право колись не буде служити політикам.

КОР.: Після 1 грудня склалося враження, що Рух, як і нові партії, вступив у період повної розгубленості, застою. Адже він начебто виконав свою мету?

В. Б.: Із такого стану рухівці вийшли на своєму третьому з'їзді, взявши курс на розбудову демократичної незалежної унітарної держави. Саме демократизація повинна стати невід'ємним атрибутом нашого державотворення. Не слід допустити, щоб, наприклад, тоталітарна надбудова автоматично перемістилась із союзної Москви до незалежного Києва. Рух категорично виступає проти будь-яких форм авторитарної держави.

КОР.: А така небезпека існує?

В. Б.: Рух, наприклад, не підтримує ідею внесення до Конституції

інституту представників Президента в областях і районах.

КОР.: Які шляхи бачаться Вам по створенню демократичного правового суспільства?

В. Б.: Багатопартійна система, плюралізм форм власності, свобода особи, багатоукладність економіки, захист прав національних меншин, відсутність страху у віросповіданні, свобода слова, незалежність органів масової інформації.

КОР.: Як у контексті побудови демократичної унітарної держави Ви оцінюєте факти заборони діяльності партії комуністів і отримання автономії Кримом?

В. Б.: Гадаю, що КПРС слід була позбавити на Україні в період підготовки до референдуму можливостей використовувати практично всі державні органи масової інформації для необ'єктивної пропаганди віджилої Союзної держави. Саме на цей період і необхідно було призупинити діяльність комуністів, а потім справу віддати до суду. Але забороняти діяльність лише рішенням президії парламенту у позасудовому порядку було не слід. Адже таким чином закладено небезпечний прецедент на майбутнє, коли жодна із партій не може бути гарантована від заборони шляхом політичної, а не юридичної оцінки.

Щодо Криму, то повністю підтримую усі рішення нашого парламенту, котрий діє виважено, конструктивно. Надіюсь, що і кримська влада буде враховувати національно-культурні інтереси російського, українського, кримсько-татарського, німецького та інших народів.

КОР.: У декого побутує думка, що демократична система суспільства існувала у нашому минулому і досить лише повернутись у дорадянський період з його політичним ладом, формами власності, системою навчання, назвами тощо і ми вийдемо на звичний для усіх народів шлях розвитку...

В.Б: Нам слід якраз не повертатись на початок XX століття, а виходити саме на шлях сучасних цивілізованих демократичних держав світу.

При цьому ми звісно маємо вивчити тисячолітні традиції українського народу, період козацтва, Української Народної Республіки. Не слід нам забувати і людей, які поступово наближали нашу незалежність, наше усвідомлення національної гідності, в тім числі й соціалістів М.Грушевського, С.Петлюру і В.Винниченка, націонал-комуністів М.Скрипника і М.Хвильового. До речі, соціалізм у тій порі на рівні теоретичної ідеї був прогресивним явищем, яким захоплювалася українська інтелігенція. Але, як бачимо, практика не підтвердила ту теорію.

КОР.: Як у нас, на Ваш погляд, іде процес національного відродження?

В. Б.: Цілком нормально, адже ці процеси увійшли до спектру державної політики. Переводяться на українську мову установи, школи, дитсадки. Якщо узяти, наприклад, облуно, котре ще зовсім недавно крамольною вважало саму ідею деполітизації системи навчання, тепер воно його зобов'язане здійснювати.

КОР.: Як би Ви могли охарактеризувати відносини руху із Президентом?

В. Б.: Після обрання на посаду, Л.Кравчук продекларував свій намір спиратися на рух, але на ділі, принаймні сьогодні, цього поки що у внутрішній політиці не спостерігається.

КОР.: Ну, і Ваше відношення до перейменування обласного центру?

В. Б.: Крайовий Рух цього питання ще не розглядав, а міський категорично висловився проти повернення старої назви. Намагання відродити колоніальну назву викликало подив і в учасників республіканської конференції Руху.

КОР.: Дякую за розмову, Василю Васильовичу.

Кіровоградська правда. – 1992. – 3 липня.

Що в імені твоєму?

ЦЕЙ ЖАРКИЙ ЧЕРВЕНЬ
або У кого ж виявилось більше логіки

Однією з найпомітніших подій першого місяця літа в обласному центрі став, напевне, неочікуваний саме в цей, передвідпускний період, спалах назвотворчої дискусії. А почався він з того, що містом поповзли чутки "нібито хтось "по-зозулиному підкидає в гніздо" міській владі "пропозицію перейменувати місто оперативно, уже на черговій сесії. Офіційної інформації з цього питання ні зі сторінок преси, ні в телерадіоефірі для жителів обласного центру не прозвучало... Стурбована можливістю негласного, ґрунтовно не підготовленого розгляду даного питання, а, значить, і – прийняття важкосприйнятного для громадян рішення, група місцевої інтелігенції (науковці, історики, краєзнавці, літератори, журналісти, педагоги) у відкритому листі висловила сумнів у доцільності винесення питання на сесію, оскільки ця проблема є "досить відповідальною і делікатною справою, що вимагає обов'язкового наукового, історичного... правового... обґрунтування, ...вивчення думки громади. Тому... робити це передчасно... Необхідно провести наукову конференцію за участю відомих вчених... місцевих краєзнавців... Громадськість Кіровограда має на сьогодні широкий спектр різних думок щодо назви міста і не прийшла ще до того єдиного варіанта, котрий би підтримала більшість кіровоградців" (забігаючи наперед, відзначимо, що хід і результати роботи сесії повністю підтвердили справедливість цих слів). Один із авторів листа напередодні в пресі закликав усіх учасників дискусії не діставати зі схронів дошкульних для опонентів ярликів, а об'єднати зусилля для поглибленого вивчення місцевої історії і ознайомлення з нею городян, щоб ті могли усвідомлено зробити свій вибір. Ці ж ідеї підтримали і учасники "Круглого столу" в "Кіровоградській правді", на котрий прихильники нової української назви міста запросили і

своїх опонентів. Такою була червнева спроба прихильників нової назви прокласти містки до виваженості і взаєморозуміння, до конструктивної і аргументованої дискусії.

На жаль, аналогічних дій у відповідь від прихильників "Єлисаветграда" не було зроблено. Натомість уже невдовзі у статті поважного автора спробу назвати обласний центр Златопіллям чи Інгульським було кваліфіковано, як "зразок націонал-більшовизму". (Важко сказати, звичайно, що значить цей термін для автора, який так необачно ним тут скористався. Можливо, це ерзац-синонім ярлика "буржуазного націоналізму"? Чи мається на увазі націонал-комунізм?)

Викликали певний подив у тих людей, з котрими довелось обмінятись враженнями, ряд моментів звернення 11 кіровоградців (профспілкового діяча, юриста, художника та інших) на адресу міської Ради про необхідність оперативного, нагального перейменування Кіровограда на Єлисаветград. Невже кілька з авторів цього листа забули, як номенклатурний прес намагався . контролювати їх дії, слова, а можливо, й думки? А от тепер серед їх аргументів ми дізнаємось, що "неконтрольована патріотична логіка" заважає їхнім опонентам закохатись у... Єлисаветград. Де ж нам набрати контролерів собі? Чи не з того ж номенклатурного апарату ("розбавленого" кількома учорашніми його противниками)? Далі автори листа намагаються ототожнити ініціаторів суто політично-класового підходу до перейменування Єлисаветграда в 1924 році і сьогоднішніх противників повернення до старої назви як такої, що не відповідає багатовіковій історії краю і не сприймається людьми в епоху державного і національного відродження України. Даремно віддається патент на "антицарські аргументи" більшовикам. Український народ, виходячи із більш демократичних вікових традицій, не пройнявся монархічною ідеєю, не виявляв симпатій і любові до царських .самодержавців (це ніяким чином не стосується історично близького нам російського народу). Відомо це і з козацької історії. Сказав народ про це і

устами Кобзаря:

О люди! люди небораки!
Нащо здалися вам царі!
Нащо здалися вам псарі!
Ви ж таки люди, не собаки!

Задумаймося, адже ці слова Т.Шевченка звернуті і до нас сьогоднішніх...

Серед мотивів повернення старої назви звучать і ті, що вона мовляв, зустрічається у листах, спогадах відомих земляків, котрі ходили "єлисаветградськими вулицями"... Дійсно, завдяки природженим здібностям та титанічній наполегливості з надзвичайними труднощами декому з наших земляків – представників української інтелігенції – вдалось пробитись з-під товщі імперської бруківки. А про скількох сотень (тисяч?) ми так і не дізнались! Не мав Єлисаветград і української гуманітарної гімназії, як про це буває сьогодні інколи пишуть. А в тодішній російській гімназії не вивчались ні рідна історія, ні рідна мова корінного населення. Курс навчання В.Винниченко, наприклад, змушений був продовжувати в іншому місті. Його дружина так потім опише ті часи: "До цього часу дитина не знала, що вона говорить прозою, що мова її та її родини не є така сама, якою говорить її оточення. І от в гімназії вперше виявилось для дитини те, що вона є "хохля", "мужиченя", що вона належить до нижчої категорії людей. Що її вимову треба перекривляти, що її здібностей не треба помічати, що все, що вона робить – заслуговує лише зневагу та презирство... Така була установка того часу в царських гімназіях, особливо на провінції й особливо на "окраїнах"... І от в такі умови було віддано найталановитішу українську дитину, сильну, горду, нездатну на плазування, свідому своєї гідності й свого значення". В єлисаветградських школах формувались не українці, а малороси. І театр, мабуть, міг би виникнути, наприклад, і в Лелечині, якби назву нашому місту давали не в Санкт-Петербурзі... Думається, не слід притаманну людині любов

до своєї малої батьківщини продукувати й на значення, що символізує її назва. Отже, важко погодитись, що у поверненні до старої назви слід вбачати саме “духовне очищення українського суспільства”.

М’яко кажучи, не відповідає дійсності інформація про те, що уже відбулись конференції з назвотворчої тематики. Ну, а щодо опитування жителів, то його, виявляється, слід було провести ще 1 грудня (чому ж не звернулись шановні добродії з таким листом до міськради ще в листопаді минулого року, а лише за кілька днів до сесії, у червні?). Якщо ж говорити про приурочення такої відповідальної історичної події, як перейменування міста, саме до заміни печаток і вивісок, то не слід забувати, що при цьому ми з’єднаємо герб київського князя Володимира і ім’я петербурзької імператриці (!). Можливо, це для когось, на землях колишніх козацьких Вольностей, в географічному центрі незалежної України, виходячи з історичних, політичних та інших обставин, є нормальним, але ж не для всіх.

І слід, мабуть, депутатам не ображатись, на критику з боку своїх виборців – представників інтелігенції, а не давати приводу для неї, і не пов’язувати власні недопрацювання з усім міським парламентом. Компетенція, ні його керівництва, ні в цілому демократичного депутатського корпусу у мене особисто сумнівів на сьогоднішній день не викликає. Це підтвердив, до речі, і розгляд питання про назву міста на сесії, як уже було про це сказано. Виявилося вірним застереження прихильників нової назви про те, що питання для розгляду не готове. Втім за компромісний виважений варіант проекту рішення, котрий, по суті, співпадав із змістом вищенаведеного звернення прибічників нової назви, проголосувала майже половина – 78 депутатів. Підтримка ж повернення до старої назви була втричі меншою. Кінець червня показав, у чиєму зверненні було більше логіки, котра або є, або немає, а не ділиться на “контрольовану” і “неконтрольовану”.

Кіровоградська правда. – 1992. – 3 липня.

Суб'єктивний погляд

МІЖ ДВОМА СЕРПНЯМИ

Минув рік з того часу, як засмаглий Михайло Горбачов після активного відпочинку на Форосі жваво задався питанням: "Кто есть ху?" Правда, жвавість та швидко минула, бо Борис Єльцин у паузі між виступом колишнього товариша по ідеологічному клану спочатку припинив "для розрядки" діяльність партії, в котрій останній перебував, а потім і взагалі показав, хто став насправді господарем у первопрестольній. До "матроської тиші" відправились поправляти своє здоров'я (попростуджувались якраз) найближчі соратники генератора прискорення і виконроба перебудови. Закінчився форосько-московський заколот, і в Росії почали аналізувати його обставини.

Бог з ним, з тим московським ГКЧП, скаже читач. Адже до численних двірцевих заколотів у нашого північно-східного сусіда ми звикли ще з післяпетрівських часів. Тим більше, що з липня 1990 року почала діяти Декларація про державний суверенітет України. Але, як недарма сказав наш Леонід Макарович, якщо звечора у Москві випаде сніг, то на ранок у Києві з'явиться мороз. В'ячеслав Чорновіл цей симптом назвав мавпуванням...

Не мала Україна того серпня ні свого "білого" дому, який потребував би охорони, ні бодай одного танка (вони належали союзній армії), з якого хвацько можна було б зачитати "анти-путчівського" універсалу, ні саме головне – жодного національного заколотника. Від усвідомлення того, напевне, й затремтіли коліна (у Янаєва, нагадаємо, тремтіли лише руки) у доброї частини нашої номенклатурної раті. Адже ж стало зрозумілим, що доведеться відповідати своєму народу і світовій громадськості: чому Україна не надала політичної, моральної підтримки демократу Борису у ті серпневі дні. Чому влада усіх рівнів від району до республіки на більшості території України чекала, хто переможе в Москві (можливо, щоб потім приєднатись до

переможців)? Могли б запитати про це українські ліві і праві, що серйозно почали було з обох боків загрожувати тоталітарній системі у заповіднику застою, котрим "по праву" вважалась Україна в СРСР.

Боротьба за владу досить часто виявляється брудною справою. Особливо у молодих державах, що, отримавши незалежність, не набули ще демократичного досвіду. Тож і влада нерідко в них користується старими випробуваними методами колонізаторів-попередників, з поправкою, звичайно, на новий фасад. От і минулого року, зрозумівши, що ГКЧП не страшний вже і вигідним союзником бути не може, на Україні розпочали пошук "відьом" – учасників заколоту. І не біда, що його у нас не трапилось, головне було змінити акценти і набрати побільше балів. Це у західних країнах спеціалісти у судовому порядку оцінювали б дії організацій, установ, окремих осіб, долю їх власності. Нам же, гречкосіям, принцип презумпції невинності ні до чого. Тож парламентська президія, добре піднатужившись (у стилі колишнього Політбюро ЦК КПУ), за якусь ніч–дві без суду і слідства вирішила: крайньою є Компартія, і не може бути, щоб там не було гекачепістів.

Одразу ж після цього виявилося, що деяка частина ідеологічних і радянських кадрів вийшла із партії ще влітку, вранці 19 серпня, як тільки почула повідомлення по радіо. Однак не признались вони в цьому навіть дружинам аж до остаточного прояснення подій у Москві. Дізнались ми тоді, що відповідальні партчиновники, котрі мали і шматок хліба (не черствого, як самі, розумієте) за рахунок внесків рядових членів і доступ до політархівів, не знали ні про голодомор, ні про репресії, ні про колишню національну символіку і не вірили ніколи в комуністичну ідею. Та й у Кіровограді професіонали і любителі, що за трибунами і в пресі любили повчати (не безкоштовно, звичайно) інших на революційному минулому та інтернаціональному сьогоденні, призналися у кінці серпня – на початку вересня, що насправді вони в усе це не вірили, а мусили терпіти цілі

десятиріччя: зціпивши зуби, відпочивати на півдні, стійко лікуватись в ЛСУ, без апетиту обідати в спеціальних, без бажання виступати проти суверенітету, національних кольорів тощо.

Активно у нас працювали тоді в пошуках "компромату" в установах, організаціях, на підприємствах бригади, спеціально уповноважені керівництвом обласної Ради, котра сама в ті "путчівські" серпневі дні жодним чином не нагадала про себе своїм виборцям... Одна з таких новітніх "трійок" шукала прихованих гекачепістів навіть в історичному архіві. Не знайшли там бодай якогось миршавенького... (а років 60 тому це зробили б запросто).

Тож, як бачимо, історія повторюється. За короткий час українська номенклатура "творчо" використала досвід російських більшовиків 1917 року з експропріації майна (тепер – вилучення внесків комуністів), періоду громадянської війни – із заборони партій (тут згодився також досвід Гітлера, Муссоліні, Піночета, Стреснера), 30-х років – із створення своєрідних слідчих "трійок". І тоді, і зараз все робилось позасудово. Правда, зараз – без розстрілів. А чи варто про це все сьогодні? Мабуть, варто, бо суверенітет означає не лише автоматичне перенесення центру із Москви до Києва. Нам потрібна, насамперед, демократична Україна, іншої до європейського дому не пустять.

Номенклатурна партія влади нині відчуває себе набагато впевненіше, ніж рік – два тому. Політика наша немає двох могутніх крил. Соціалісти себе нічим вагомим ще не зарекомендували. Можливо, певним чином заважає цьому наявність в їхніх лавах деяких "засвічених" фігур з колишнього старого партапарату, котрі будь-яку партію розглядають, скоріш всього, як механізм приходу до "теплих" крісел. Ряди ж демократів помітно ослабли. Деякі з них, мабуть, повіривши запевненням чиновного люду, що у нас уже перемогла демократія (пам'ятаєте, як запевняли Мюнхаузена, що він уже "злітав" на Місяць?), відправились на роботу за кордон. Інші – поповнили

лави номенклатури. Хтось відзначив у столиці новосілля. Турбот додає і обкатка власних депутатських автомобілів. (Ветерани, наприклад, можуть і почекати, адже пройшли колись пів-Європи і ще походять пішки.) А до них же треба гаражі, пальне, запчастини. А на десять мінімальних окладів щомісяця, самі розумієте, дуже не розженешся... Навіть на пристойну дачку не завжди стягнешся. Що ж до влади, то її, звичайно, демократам ніхто не віддав.

Можна б говорити і про падіння рівня життя людей, про продовження руйнування моральних підвалин суспільства, про "випереджальну" особисту приватизацію нерухомості "суверенною" знаттю. І про те, що ціни у Росії нижчі, а зарплата вища, ніж на Україні. Що у наших портах знаходиться військовий флот нібито ще й іншої держави. І про повний параліч республіканської влади. І про те, що нинішня незалежність носить все-таки тоталітарний присмак і згадку про тремтячі руки і коліна.

Напевне, така наша доля, щоб до незалежної демократичної України пройти і через це. Думається, що прийдемо (не зважаючи, що у нас, як і на більшості території СНД серпневими плодами скористались номенклатурні сили). Пройшов наш народ у своїй історії вже значно більше. Що й довів 1 грудня минулого року, гордо випроставши, здавалось, сутулу до цього поставу. Саме народ стає нині головним активним об'єктом історії. Думається, що він зуміє відмовитись від усього застарілого і збудувати державу з усіма гарантованими політичними свободами, економічним добробутом, духовним розквітом. Задля цього віддавали свої життя русичі, клали голови козаки, гинули українці в громадянську та вітчизняну війни, обирали Голгофу В.Стус і Л.Лук'яненко... Тож, святкуючи нині нашу незалежність, слід обов'язково подбати і про відзначення 1 грудня, включення саме тієї дати до першої Конституції незалежної України.

Кіровоградська правда. – 1992. – 20 серпня.

НАВКОЛОФУТБОЛЬНІ КОМБІНАЦІЇ

Важко назвати справедливим рішення міжнародних спортивних чиновників про те, що із усіх держав СНД лише футболісти Росії матимуть право взяти участь у наступному чемпіонаті світу – головній події у житті кожного справжнього майстра шкіряного м'яча. Мотивується це тим, що, мовляв, Росія стала правонаступницею СРСР у Раді Безпеки ООН. Досить дивна логіка, якщо взяти до уваги те, що державний прапор України (як, до речі, і Білорусії) вже п'ятий десяток років майорить над приміщенням цієї головної міжнародної організації, в той час як російський там з'явився лише десь із півроку тому (РРФСР за часів існування СРСР не мала членства в ООН).

Дивує це ще й тому, що спортивні функціонери мали б знати, що останні два десятиріччя українські футболісти внесли левову частку в успіхи радянського футболу, оскільки в цей час кістяк збірної СРСР, як правило, складали кияни. Помітними були там і представники Дніпропетровська, Одеси, Донецька.

Гордився і кіровоградський уболівальник тим, що у міжнародних матчах демонстрували свою майстерність футболісти, котрі свого часу пройшли школу в команді обласного центру "Зірка" – В.Поркуян, В.Веремєєв, В.Євтушенко, А.Канчельскіс. Український футбол має у своєму активі європейські клубні Суперкубок та два Кубки Кубків, двох володарів "Золотого м'яча", власника "Срібної бутси", віце-чемпіонів Європи, чемпіонів Олімпійських ігор, членів збірних команд світу. Ці здобутки перевищують результати багатьох країн світу разом взятих, в т. ч. і 14-ти колишніх республік СРСР.

І от після усього цього, як грім з ясного неба – відлучення українських футболістів (як і їхніх колег з Бєларусі, Грузії та ще 8 суверенних держав) на 4 роки від найпрестижніших змагань планети з цього виду спорту. Що це означає? На жаль, не лише дискримінаційний політично-спортивний акт, хоча

уже й цього повинно було б не видатися мало. Це практично позбавляє можливості одягнути у фінальній частині чемпіонату світу футболки збірної України таким нашим відомим майстрам європейського калібру, як О.Михайличенко, О.Кузнецов, Г.Литовченко, О.Заваров, І.Бєланов, В.Рац, І.Яремчук, В.Тищенко, В.Лютий, П.Яковенко, В.Чанов, О.Протасов... Адже через 6 років їм уже йтиме по четвертому десятку літ. Немає гарантії і того, що Юран, Щербаков, Леоненко, Онопко, Саленко, Добровольський, Помазун, Канчельскіс, Цвейба в цій ситуації зможуть утриматись від спокуси обрати неукраїнське громадянство, щоб взяти участь у найближчому чемпіонаті світу у складі іншої держави. Ну, а братись створювати національну команду практично із маловідомих дублерів – це значить сподіватись на якогось малоймовірного журавля на футбольному небосхилі республіки лише на кінець тисячоліття. У цих умовах, звичайно, не може не дивувати якась пасивність і байдужість до долі національного футболу керівництва, депутатів, журналістів, спортивного активу республіки, які ще минулого року активно виступали за вихід українських команд із об'єднаної федерації.

До того, що одна із найпотужніших футбольних держав Європи повинна буде із заздрістю спостерігати за матчами команд Кіпру, Мальти, Естонії, Лаосу, Фарерських островів, котрі не мають жодного, хоча б приблизно рівного за майстерністю, будь-кому із вищеназваних наших гравців, ні численної досвідченої болільницької аудиторії, ні десятків випробуваних в змаганнях стадіонів, здається, нікому немає діла. Невже у 50-мільйонній Україні (у першу чергу у її столиці) не знайдеться організації чи ініціативної групи, котра б повела роботу з тим, щоб все-таки наша держава отримала рівні права у спорті, як і в інших галузях?

Кіровоградська правда. – 1992. – 22 серпня.

Нас по всьому світу – як того цвіту

НА ДАЛЕКОМУ ОСТРОВІ-КОНТИНЕНТІ

Здається, зовсім недавно в наше життя увійшло таке поняття, як “діаспора”. Та на Всесвітньому форумі українців воно зазвучало повноголосо і повнокровно. Сьогодні ми знаємо, що багато українців живе за межами своєї Батьківщини. Це одна із сторінок трагедії народу, що не мав власної держави. З різних причин залишали рідну землю її сини – в пошуках соціальних, економічних, політичних свобод. Декого змусили це зробити, або й вивезли всупереч їхній волі. Та ось настав час усім українцям усвідомити єдність своєї нації незалежно від політичних розбіжностей, місця проживання. Сьогодні брати наші з різних куточків планети все більше цікавляться своїми витоками, життям на терені України, беруть посильну участь у громадській діяльності, міжнародних зв’язках молодої держави. Неодноразово приїжджали вже представники діаспори (в тому числі вихідці з нашого краю) і до степової Кіровоградщини. Тож природна зацікавленість і наших земляків до зарубіжних братів наших-українців. Сьогодні – коротка розповідь про найдальшу українську гілку, що росте на зеленому острові – континенті.

Вкрай незадовільне матеріальне становище ще на початку XX століття змушувало селян Галичини, Закарпаття та Буковини вирушати в заокеанські мандри в пошуках кращого життя, заробітку. Одна із невеликих груп західноукраїнських переселенців, промандрувавши неозорими водними просторами, прибилась до Австралії. Однак незначна її кількість та віддаленість материка від України і традиційних транспортних шляхів не дозволили створити плацдарм для переїзду нових груп бідняків-земляків. За півстоліття ті перші переселенці майже повністю асимілювалися.

Після Другої світової війни 210 тисяч українців, що знаходились у Західній та Центральній Європі, з різних причин відмовились повертатись до

Радянської України. Були тут вихідці, як із Західної, так і Східної України. Кожен десятий із цих, як їх називали, "переміщених осіб", обрав Австралію. В перші повоєнні роки ця країна стала в емігрантів популярнішою, ніж Бельгія, Франція, Латинська Америка.

За кілька десятиліть українська громада в Австралії зросла з 20 до 30 тисяч чоловік. Завдяки своїй компактності українська австралійська діаспора стала досить організованою. Подолавши труднощі освоєння нових для себе місць, емігранти оселились в основному в Сіднеї, Мельбурні, Аделаїді. Почавши трудову діяльність робітниками, багато з них стали добрими кваліфікованими спеціалістами у своїх галузях, забезпечивши собі досить пристойний достаток.

Не забувають своїх національних витоків українці Австралії. Тут виходять україномовні газети "Вільна думка" та "Церква і життя", ряд передач на радіо і телебаченні. Впливовими є Союз українських організацій Австралії, католицька і православна церкви, жіноча асоціація, молодіжні організації СУМ і "Пласт", філіал наукового товариства ім. Шевченка, Спілка українських образотворчих митців. Діє ряд українських театрів, літературно-мистецький клуб імені Василя Симоненка, танцювальний ансамбль "Веселка", вокальний ансамбль – "Євшан". Понад десять років тому відкриті кафедри українознавства у Сіднейському та Мельбурнському університетах, 12 українських шкіл. (Як бачимо, кілька десятків тисяч українців Австралії за деякими показниками могли б суперничати із декількома сотнями тисяч кіровоградців, не кажучи вже про офіційний Єлисаветград, котрий зараз дехто починає називати чомусь українським.)

За переписами 1979 і 1989 років, австралійська громада українців кількісно переважає українців Англії, Вірменії, Югославії. Попри це, останні мають істотну перевагу у можливостях спілкування зі своєю історичною Батьківщиною, оскільки знаходяться від неї набагато ближче. Австралійським же українцям з кожним поколінням стає набагато тяжче

зберігати національно-культурну самобутність. Тому вони зараз, напевно, як ніхто інший, відчувають особливу потребу (і при можливості намагаються її реалізувати) у встановленні регулярних зв'язків з Україною, котра живе в їхніх генах, спогадах старшого покоління. Одним із прикладів таких контактів є посильна допомога австралійської громадськості Україні у подоланні наслідків аварії у Чорнобилі.

Кіровоградська правда. – 1992. – 3 вересня.

М.ГРУШЕВСЬКИЙ: "ЖИВЕ ВІН І ЖИТИ БУДЕ ВО ВІКИ"

80 років тому разом з членами гуртка популяризаторів М.С.Грушевський видавав щотижневу газету для сільських читачів "Село", на сторінках якого опублікував понад півтора десятка статей про українську мову. Звісно, годі було сподіватись, що в "малоросійській" окраїні царської Росії знайдеться на ті часи багато селян, які б знали рідну письмову грамоту. Не слід було очікувати активної передплати на український часопис і від державних місцевих установ. У зрусифікованому (процес започаткував на наших козацьких землях ще двір імператриці Єлизавети в середині XVIII сторіччя), наприклад, Єлисаветграді казенні відомства в 1909 – 12 роках, передплачуючи петербурзькі, кишинівські та інші видання, не знайшли за необхідне сприяти ознайомленню людей із газетою "Село" на "мужицькій" мові.

Розуміючи всі ці обставини, М.Грушевський свої статті в "Селі" вирішив видати ще й окремою невеликою книжкою "Про українську мову і українську школу". Слід відзначити, що спочатку видання було заборонене цензурою. Але все ж згідно з постановою Київської Судової Палати в 1912 році воно побачило світ. Були, правда, в тому першому, 80-річної давності, виданні і деякі "білі плями" – викреслені царською цензурою рядки, які через

це так і не дійшли до нас.

У статті “Мова українська і руська” автор у дохідливому мовному стилі пояснює коротко ряд висновків Російської Академії Наук, зроблених ще у 1905 році. А було тоді стверджено російськими (!) науковцями: “Що так звана общерусска мова не спільна мова Великорусів і Українців, а мова великоруська. Що поруч із нею зовсім “законно и естественно” з давен-давна розвивалася літературна українська мова”.

Ці висновки академіків ґрунтувались на дослідженні історії писемності з часів Київської Русі. Уже з найдавніших книг (XI ст.) простежувалось, що мова на території нинішньої України і в північноруських місцевостях була не одинаковою. “З часом та народня мова все більше відмінялася, кожна в свій бік, і все менше ставала схожа між собою, – пише М.Грушевський, – і так виробилася теперішня українська мова і теперішня великоруська, що інакше звуть її руською, московською, або кацапською”. Літературна мова на Україні почала ширитись в XVII сторіччі, як приблизно і в Росії. Та доля далеко неоднаково служила двом мовам. Російська у своїй державі, звичайно, була захищена і могла нормально функціонувати і розвиватись. Україна ж, потрапивши під польський гніт, цього забезпечити не могла.

Посилаючись на опис сірійським мандрівником Павлом Алепським України періоду Б.Хмельницького, Михайло Сергійович у статті “Колишня освіта і теперішня темнота” коротко висвітлює процеси відродження українства в часи визволення з-під Польщі: “... В кожнім селі була звичайно школа, старалися. Вчили в такій школі мовою своєю, українською, а хоч не мудрі були ті учителі, проте було письменних тоді може й більше ніж тепер”. Той період дав багатьох освічених людей. І тому, як зазначає далі М.Грушевський, “з України потім ціле століте надходили на Московщину люде, що там заводили школи, бібліотеки, вчили, писали і друкували. Довгий час усі вищі духовні в Московщині були з українців, бо своїх вчених там не було. Довгі часи Московщина жила українською наукою, поки своєї нарешті

не розвела, працею та заходами тих же українських учених”.

Після возз’єднання України з Росією українська мова почала послідовно витіснятись. Спочатку московське духовенство ввело цензуру на українські книги. Починаючи з часів Петра І, з’явились і заборони їх друкувати, а в українських школах почали поширювати російську мову, витісняючи українську.

Незважаючи на це, українці продовжували застосовувати рідну мову в побуті, складали нею вірші, пісні, хоча вони ніде й не друкувались. Лише в кінці XVIII сторіччя почали з’являтись поодинокі друковані книги українською мовою. Та з огляду на “загрозу” активізації цього процесу із середини XIX сторіччя самодержавство вжило ряд заходів. Так, у 1863 році було заборонено видавництво книг українською мовою, оскільки, на думку тодішнього міністра внутрішніх справ Валуєва, “никакого особенного малороссійского языка не было, нет и быть не может”. У 1876 ж році на тридцять літ було практично заборонено взагалі українську мову, щоб українці “не розбивали того “одного народу руського”, “одного языка руського”.

У статті “Українське письменство” Грушевський віддає шану тим великим митцям слова, які з кінця XVIII до початку XX сторіччя у тяжких умовах берегли слово народу, творили барвисту літературну українську мову. До цього славного ряду віднесено і наших великих земляків-єлисаветградців Винниченка, Кропивницького, Карпенка-Карого.

Автор книжки зробив невтішний висновок про становище нашого народу на початку XX сторіччя: “Письменних на Україні... чи не у двоє менше, як у московських сторонах... Книжок, газет між народом розходиться незвичайно мало... Шкіл мало, а вчать непонятно, мовою руською... Своєю ж, українською мовою, привчали їх гидувати, – мовляв, се мова мужицька, до науки не здатна... І так, не маючи своєї освіти народньої, народ наш за сей час стемнів, збіднів, самий останній став, хоч не обидили його природа ані розумом, ані понятєм”.

Символічно, що через 80 років з часу першого видання “Про українську мову і українську школу” воно стало першою ластівкою нової серії “Веселки” – “Українське відродження”. Слова, сказані там патріархом української історії, звернені і в наш час духовного відродження. Адже висновок загалом зроблено оптимістичний (із статті “Великдень”):

“Чоловік, що надрукував першу граматику народньої української мови, толкував се тим, що треба записати сю півмертву мову, поки вона зовсім не вигибла... А вона від того часу не вмерла, а розвинулася пишно, напрочуд викохана любов’ю до свого народу темного і убогого, до своєї землиці рідної. Перемогла та любов убожество і страх і відігнала смерть від нашого народу. Живе він і жити буде вовіки”.

Кіровоградська правда. – 1992. – 29 вересня.

І ЗНОВУ ЛИСТОПАД, ХОЧА Й НЕ ЧЕРВОНИЙ

Велика Жовтнева соціалістична революція, Жовтневе збройне повстання, Жовтневий переворот... У майбутньому дослідники тієї події 75-річної давності в Петрограді, напевне винайдуть ще якісь синоніми для неї, зможуть дати тим часам об’єктивну, виважену оцінку, котрої ми все-таки скоріш всього сьогодні не маємо. Адже ще пару років тому політики, історики, журналісти партійно-комсомольських видань навперебій славословили чергову річницю революції. Нині, вперше, ця дата не червона і модним вважається лихослів’я на адресу червоного прапора. Парадокс у тому, що роблять це ті ж самі люди... Колись вони боялись потрапити до “ворогів пролетаріату”, а тепер – до “ворогів нації”. Між тим ріка історії плине за об’єктивними законами, незважаючи на політичну кон’юнктуру і мінливість людської натури.

... Середньовічні козацькі часи проілюстрували демократичні традиції

українського народу, представники котрого розробили перший в Європі проект Конституції (Орликівської). Потім на кілька сот років Україна потрапила у залежність від Російської монархії. В цих умовах кращі представники народу виступали проти соціального гніту, визискування знедолених мас, імперського устрою на наших землях.

Соціальну несправедливість в суспільстві, паплюження людської гідності, економічну залежність одних людей від інших таврував у своїх творах співець українського національного духу Т.Шевченко. Найпомітнішим із перших прихильників і проповідників соціалізму на Україні був М.Драгоманов. Ці ідеї далі розвинули в своїй діяльності М.Грушевський, В.Винниченко, С.Петлюра та інші вітчизняні діячі XX століття. За радянської доби вірили і намагались провести в життя комуністичну ідею М.Скрипник, М.Хвильовий, О.Шумський та інші державні і громадські діячі УРСР. Зазначимо, що всі названі подвижники нового соціально справедливого суспільства виступали за відродження у ньому національного духу, розквіт української культури, за те, щоб народ України був у тій державі повновладним господарем свого життя. Усі ці люди, зазнавши гонінь, віддавши життя, залишили помітний слід в історії соціальної ідеї в нашій державі. Однак цю ідею ні в умовах царської Росії, ні в тоталітарному СРСР втілити в життя так і не вдалося.

Сьогодні важко спрогнозувати, як би розвивались події, коли б у 1917-му в умовах війни продовольчої, паливної, фінансової кризи до влади прийшли не більшовики. Прийшли, на жаль, насильницьким шляхом, котрий було засуджено їхніми спільниками з інших партій. Проте лозунги Жовтня про мир, заводи, землю, права націй забезпечили у вирішальний час їм /підтримку в масах на визначальних ділянках, а відтак і перемогу в громадянській війні. Однак подальша практика відходу від НЕПу, обмеження прав республік у СРСР, масові репресії, голод, заборона опозиції, переслідування і нищення національної інтелігенції, примусова колективізація

і масові депортації землеробів, експлуатація державою своїх підданих, концентрація влади в руках бюрократично-чиновницького апарату показали, що будоване суспільство жодним чином не було омріяним суспільством соціальної справедливості. Більше того, той устрій не був принципово новим, бо дуже нагадував форму влади східної деспотії, з тією різницею, що роль деспота виконувала партійно-радянська номенклатура, котра у своїй більшості була далека від альтруїстичних намірів. Ця номенклатура методично знищувала (фізично або політично) своїх опонентів, котрі прагнули до реальної демократії, народовладдя, плюралізму, "занадто" щиро вірили і прагнули реалізувати романтичну світлу ідею. Нонсенсом виглядить те, що саме люди з тієї номенклатури нині "борються" за ринкову економіку, проти вчорашніх догм. Нинішнього року вони, вже не будуть із ситим виразом облич вітати демонстрантів. Думається, що і другі вже зрозуміли, що спільних інтересів з першими вони не мають. Можновладці нині не переобтяжені ніякими моральними гальмами, не криючись приватизують випереджаючими темпами нерухомість, отримують поза чергою автомобілі тощо. Народ же продовжує вірити в те, що можна створити суспільство соціальної справедливості, орієнтоване на людину, де владу матиме не купка панів і підпанків, і не капітал, що лозунги 17-го про владу, заводи, землю, права націй, будуть реалізовані хоча б у 90-х.

ЗА ІНТЕРЕСИ І ПРАВА ГРОМАДЯН!

Діалог

СОЦІАЛЬНО-ІНФОРМАЦІЙНА ГАЗЕТА КІРОВОГРАДЩИНИ

ВИХОДИТЬ З СІЧНЯ 1990 РОКУ ✦✦✦ № 33 (106) СУБОТА, 7 ЛИСТОПАДА 1992 Р ✦✦✦ Ціна і крб

Відродження

“СВІТ ЛОВИВ МЕНЕ ТА НЕ СПІЙМАВ”

270 років тому, на Полтавщині, в родині бідного козака Сави Сковороди народився син Григорій, котрому судилося стати видатним українським просвітителем, філософом і поетом. Закінчивши навчання в Києво-Могилянській академії здібний юнак штудіював науки за кордоном, оволодів кількома іноземними мовами. Потім працював домашнім учителем, викладачем Харківського колегіуму. Останні 25 років Григорій Савич мандрував шляхами України і Росії, проповідував серед народу свої філософські погляди, котрі розходились із тодішньою офіційною ортодоксально-церковною позицією.

У своїх основних філософських і поетичних творах Сковорода морально звеличував пригноблений тоді український народ, критикував соціальну нерівність в суспільстві. Ним висунута ідея, що щастя людини полягає в праці, яка відповідає її природним нахилам. Як просвітитель, Сковорода вірив у всемогутність людського розуму, у можливість пізнання усіх таємниць природи. Як філософа, що піднявся до рівня видатних мислителів світу тієї епохи, його називали “українським Сократом”. Епіграфом до життєвого та творчого шляху Сковороди стали його слова, винесені в заголовок.

Про це все йшлося на науковій міжвузівській конференції “Г.С. Сковороді – 270”, яка відбулась у перший четвер грудня в Кіровоградському інституті сільгоспмашинобудування, заявки на участь у котрій направили також представники професорсько-викладацького складу Кіровоградського педінституту, вузів Києва, Луганська, Хмельницького, Одеси, Кам’янця-Подільського. На пленарному та секційних засіданнях було розглянуто аспекти духовної спадщини Сковороди у філософському та історичному контексті, його соціально-політичні, етичні, естетичні та

педагогічні погляди. Відбувся також театралізований концерт.

Кіровоградська правда. – 1992. – 8 грудня.

1993 рік

Історія без ретуші

“ВІДНИНІ УКРАЇНСЬКА НАРОДНА РЕСПУБЛІКА СТАЄ САМОСТІЙНОЮ”

22 січня виповнилося 75 років з дня проголошення незалежності України Четвертим Універсалом Центральної Ради. Тієї самої Ради, яку ще донедавна в наукових і популярних виданнях кваліфікували як буржуазний антинародний орган. Навіть у книзі “Про минуле заради майбутнього” (Київ, 1989 р.), в котрій вперше було висвітлено партійними істориками ряд заборонених раніше тем, проголошення Української Народної Республіки називалось як “зухвалий виклик українському народу”.

Тим часом порівняння діяльності нинішнього складу парламенту із Центральною Радою показує, що якраз ті епітети краще підходять для оцінки наших сучасних політичних лідерів, котрі за короткий час зуміли створити умови для швидкісного формування класу буржуазії із номенклатури і “тіньовиків”, майнового гіперрозшарування, зубожіння мільйонів людей завдяки незамаскованій спекуляції.

Що ж до українських керівників 1917, то в них позиція була іншою. Так, у IV Універсалі проголошувалася боротьба зі спекуляцією. Оскільки “при старім ладі торговці й всілякі посередники наживали на бідних, пригнічених класах надмірні капітали”, держава перебирала на себе монополію найважливіших галузей торгівлі. В першу чергу це стосувалось імпорту і експорту: “Щоб не було такої дорожнечі, через яку завдяки

спекулянтам терплять найбідніші верстви". Встановлювалась така монополія на метал, вугілля, шкіри, тютюн (нинішнім коробейникам із пачками "Ватри" важко довелось би тоді).

Центральна Рада встановлювала контроль і над банківсько-кредитною системою. "Відтепер кредитова поміч банків має йти передовсім на піддержку трудовому населенню й на розвиток народного господарства Української Народної Республіки, а не для спекуляції й різнородної банкової експлуатації". Нині ж, як ми знаємо, банки щедро фінансують десятикратні перепродажі "комерсантами" вироблені державою товари, збідняючи в першу чергу виробників.

Важливою проблемою у ті часи була земельна. В Універсалі було записано, що спеціальна "комісія... вже виробила закон про передачу землі трудовому народові без викупу, прийнявши за основу скасування власності й соціалізацію землі". (Самим же законом передбачалась націоналізація великих землеволодінь.) Націоналізувались також ліси, води й усі підземні багатства.

Проголошувались і питання необхідності ліквідації безробіття, проведення виборів та інші. У зовнішній політиці Україна бажала "з усіма сусідніми державами, а саме: Росією, Польщею, Австрією, Румунією, Туреччиною й іншими... жити в згоді й приязні, але ніяка з них не може вмішуватись в життя самостійної Української Республіки". Армію планувалось розпустити, створивши народну міліцію.

Для реалізації ж усіх цих завдань проголошувалось головне:

"Віднині Українська Народна Республіка стає самостійною, від нікого незалежною, вільною, суверенною Державою Українського Народу".

І не вина тодішніх політиків, що не вдалось їм реалізувати свої наміри. Адже в Україну неодноразово вторгалися в ті роки війська Німеччини і Австрії, Франції і Польщі, Росії і Румунії, протистояти котрим молода республіка не змогла. Додамо, що автор тексту Четвертого Універсалу – наш земляк, соціаліст В.Винниченко (до речі, дехто з нинішніх

демократів необґрунтовано ставить абсолютний знак рівності між українськими лівими – соціалістами і комуністами і противниками незалежної України).

Кіровоградська правда. – 1993. – 23 січня.

Історія без ретуші

ЩО Ж ТАКЕ “ЄЛИСАВЕТ”?

Що означає слово “Єлисавет”? Одні можуть сказати, що це – спрощена в побутовому середовищі назва Єлисаветград, інші – історико-краєзнавчий додаток до газети “Народне слово”, треті – товариство, що минулого року виникло в обласному центрі. Однак всі ці значення є вторинними, третинними і т.д. Адже ще в середині XVIII століття було відомо: Єлисавет – це ім’я російської імператриці і саме це і є головним, первинним значенням цього слова відносно названого переліку. Такий є перший висновок із знайомства з документом, підписаним імператрицею 11 січня (за старим стилем) I752 року, копія котрого зберігається в московському архіві, а оригінал поки що знайти не вдалося.

Інший висновок: нам слід критично осмислити дані про заснування фортеці, викладені в “Историческомъ очерке г.Елисаветграда” О.Пашутіна. Бо, по-перше, цитата із указу від 11 січня у нарисі дається дещо приблизно (всі, хто має це видання, можуть тепер перевірити це), згадується в ній і генерал-майор Глєбов, в той час, як у документі, що зберігається в Москві його прізвища немає. Далі в “Очерке”, між іншим, зазначається, що фортеця мала виконувати функції захисту краю від набігів татар і запорожців. Але щодо татар, то жодних згадок, якраз в указі і не було. Натомість козаки і “малоросіяни” заздалегідь попереджались про недопущення перешкод. Це було логічно якраз саме у тому випадку, коли фортеця планувалась на козацьких землях. Що й підтверджували

потім наші предки у численних скаргах на ім'я Єлисавети, котра територіальні вимоги регулярно залишала без задоволення.

Нижче поміщаються фрагменти документа, котрий у Повному зібранні законів Російської імперії кваліфікується як Жалувана Грамота, а в самому тексті згадується як Грамота та Указ.

"Божою милістю ми Єлисавета перша Імператриця і самодержиця всеросійська і інше… і інше… і інше…

Нашому генерал-майору Івану Хорвату

Оскільки із похвального і православного сербського народу бувші до цього часу в службі і підданстві нашої дорогої приятельки її Величності Імператриці Римської Королеви Угоробогемської люди, а саме вибулі тоді полковник Хорват та інші різних родів офіцери і нижні чини отримавши від вищезгаданої її Величності імператриці Королеви абсолютну свободу і виявивши до нас і нашої імперії особливе старання, виявили своє істинне і вірне бажання у Нашу Імперію з їх фаміліями (сім'ями. – С.Ш.) на життя перейти, у нашу службу вступити і вічно в нашім підданстві залишитись.

Ми Всевисочайше і Всемилостивійше звеліли, як і силою цієї Нашої... грамоти звеліваємо... у Наше підданство і службу безперешкодно приймати… поселити вас і утримувати в Нашій Імперії, а саме… 1)...набрати і заснувати чотири полки регулярних, в тому числі два гусарських і два пандурських... 5) для поселення згаданим полкам під будівництво їх будинків, також під огороди і пашні відведені і дані будуть у зручних місцях зручно і для життя вигідні землі... 6) це поселення гусарських і пандурських полків назване і йменуватись має Нова Сербія; 7) ***на визначених до того поселення місцях нікого, крім їх Сербів і... народів, які в Нашу Імперію приходять, селитись не допускати*** (виділено – С.Ш.); 10) для оборони в кожному випадку від нападу ворожого новопоселяємих їх гусарських і пандурських полків жител, дозволяється у пристойному місці при них, по розгляду, визначених від нас до того поселення персон із спільної з вами Генерал-майором Хорватом згоди,

зробити у нинішньому році земляну фортецю, котру іменувати фортецею Святої Єлисавети, а в тій фортеці по спорудженню її бути Нашому Коменданту Бригадирського рангу, і під його ж веденням заснувати в ній гарнізонну Канцелярію, в гарнізоні утримувати там ландміліцьких полків необхідну кількість із зміною на пропозицію Нашої Військової Колегії; 11) служачим в тих полках людям у мирний час дозволяється вільну торгівлю і промисли свої мати, як у прикордонних і внутрішніх Нашої Імперії місцях, так і в Криму, в Молдавії і в Польщі, але у Великоросійських і Малоросійських містах і місцях торгувати їм із платежем визначеного у тих місцях по указах Нашим, мита; а у власному їх житлі торгувати безмитно; а якщо хто з них поїде для торгу за кордон, їм брати пашпорти від своїх Полковників; 12) також дозволяється в тому їх поселенні церкви будувати і утримувати, і священникам, лише тим, котрі при полках будуть утримання Наше давати по штату гусарських полків; а інших священників, котрі будуть при побудованих у тому поселенні церквах; також школи, якщо їм необхідно будуть, їх будувати і утримувати на свої кошти; 13) що належить до заснування у тому поселенні шинків, м'ясних та інших торгових лавок і іншого тому подібного, то це заснування дозволяється здійснити вам Генералу-Майору Хорвату… 16) ...***найстрогіше звеліваємо... особливо ж нашим підданим Малоросійському і Низовому Запорозькому військам, щоб всі вони і кожен з них, оскільки до кого це стосуватись може... завжди б приходячим людям не лише яку перепону, утиски чи образи чинити абсолютно не ризикнули б, але і в необхідних випадках надавали по можливості усяке благовоління і допомогу… через спасіння Нашого гніву і належного покарання*** (виділено – С.Ш.).

...Даний у Санкт-Петербурзі січня 11 дня 1752 року".

Із фондів Центрального державного
військово-історичного архіву (Москва).

Кіровоградська правда. – 1993. – 25 лютого.

Відродження

“КОМСОМОЛЬСЬКИХ СТЯГНЕНЬ НЕ МАВ”

Василь народився у селі Рахнівці Гайсинського району, що на Вінниччині, у сім’ї колгоспників. Сім’я ще до війни змушена була податись на Донбас. Там батьки Василя – Семен Дем’янович і Галина Яківна – працювали на хімічному заводі. У 1944 році хлопця віддали до школи. Через вісім років юнак вступив до комсомолу і, як потім напише в автобіографії, ніколи “комсомольських стягнень не мав”. Після школи було навчання в інституті, який Василь закінчив із відзнакою в 1959 році, набувши фаху вчителя історії, української мови та літератури.

Того ж року Стус приїжджає на Кіровоградщину і починає вчителювати у Таужнянській восьмирічній школі Гайворонського району. Та недовго довелося тут працювати молодому вчителеві, бо вже у жовтні його призвали до лав Радянської Армії. А після демобілізації молодший офіцер їде ближче до батьків і влаштовується в Горлівську середню школу.

Уже в молодому віці проявився літературний талант Василя, а з листопада 1963 року він – аспірант Інституту літератури АН УРСР імені Т.Г.Шевченка. Перед 25-річним аспірантом відкривались широкі знадливі перспективи. Але він, виховуваний у часи хрущовської “відлиги”, у період появи на літературній ниві, на громадсько-політичній арені групи “шестидесятників” пожертвував добробутом і кар’єрою, свідомо ставши на шлях дисидентства. Ще працюючи на Донбасі, в 1962 році в листі до Малишка Стус писав: “Інколи, зосереджуючись на одночинних враженнях від навколишнього, шукаючи кінцевих результатів дуже стрімкого процесу денаціоналізації значної частини українців, відчуваєш, що це – божевілля, що це – трагедія, лише інколи не почуваєш в силу притаманної нам (як національної риси) байдужості і, може, трохи релігійної, віри в те, що все йде на краще”.

У столичному середовищі, спілкуванні із старшими однодумцями,

протистоянні державним чиновникам, репресивній машині ці думки ще більше викристалізуються, і в одній із пізніших своїх статей В.Стус так їх сформулює: “Збудити великий народ не останню частку людськості, до свідомого життя, духа живого вдмухнути в приспаного велетня, перетворити сирову етнографічну масу в свідому і своєю свідомістю дужу націю – я не знаю більшого заміру в світі. Це справа, що їй рівну не так легко знайти на землі”. По вересень 1965 року Стус ще встиг здати два кандидатських екзамени, надрукувати ряд статей, поетичних творів. Більшого система йому зробити на казенній ниві не дала. Переслідування КДБ “інакомислячих”, що активізувалось із приходом у Москві до влади Л.Брежнєва, робило свою справу. Деякі із “шестидесятників” змушені були “забути” свої погляди про долю України, національне відродження, гуманізацію держави та відпрацьовувати непісний шмат хліба (правда, наприкінці 80-х вони знову “згадали” колишнє, оголосивши себе демократами). Стус же приєднався до тих, хто не змінив своїх принципів. Для нього почались роки негараздів на роботі, етапів в’язничних камер.

У тогочасній пресі з’являлися наклепницькі, знущальні статті, йшли й доноси... Про “якість” останніх можна судити з того, що слідчі органи надали великого значення такій заяві свідка: “Я одразу зрозумів, що Стус – націоналіст, бо він весь час розмовляв українською мовою”. Після приходу до влади на Україні Щербицького розпочався масовий розгром опозиційної української інтелігенції, що призвів до арешту сотень людей і суворих вироків. У другій половині 70-х після підписання СРСР Хельсінкської угоди дисидентський рух набув нового імпульсу. У листопаді 1976 року було утворено Українську Гельсінкську групу.

Василь Стус, котрий на момент створення УГГ вже мав за плечима роки табірного ув’язнення, став її активним членом. 9 листопада 1977 року із Магаданської області він надіслав листа Л.Лук’яненку, в якому за характеристикою Чернігівського обласною суду “наклепницьки стверджує про беззаконність стосовно української інтелігенції і що українське “письмо”

знаходиться в занедбаному стані. В листі також з націоналістичних позицій паплюжиться рівноправність Української республіки у складі СРСР".

Василь Стус одержав тоді максимально можливий термін ув'язнення. Останній свій строк він відбував у Кучинській в'язниці на Уралі Його "співкамерник" естонець М.Ніклус згадував пізніше: "Відзначу, що, незважаючи на мої неодноразові пропозиції перейти врешті на "ти", Василь все одно звертався до мене тільки на "ви". Високий на зріст і худорлявий, був він од мене фізично дужчий, протягом останніх літ уже мав кілька травм і переломів, а в ув'язненні йому було прооперовано ще й шлунок. Запекло курив – але опинившись у камері серед некурців, курив тільки біля відкритої кватирки або ж всідався біля дверей. Він час від часу жував сухарі, які підсушував па опалювальній батареї: дієтичного харчування Василя було позбавлено. Мав розвинений інтелект і широке коло інтересів. Василь не марнував жодної хвилини. У вільний від роботи час скільки міг, читав або що-небудь вивчав. Василь мав гарний голос і в карцері, на самоті, тихо співав українських пісень. Високо цінував класичну музику. Почуття солідарності з іншими в'язнями було в нього надзвичайно сильним".

5 вересня 1985 року в одиночній камері № 3 і закінчив своє життя Василь Семенович Стус. Уже в період прискорення і перебудови. Не доживши кілька років до волі. Він став останньою політичною жертвою концтабору ВС 389/36. У статті "Наша мета", підготовленій ще у засланні, Л.Лук'яненко написав: "Пам'ять померлих в Кучині побратимів не пробачить нам запаморочення від бурхливості теперішнього життя. Вони загинули, а прапор не кинули додолу. Вони нам його передали. Ми теж не будемо вічно жити, але доки живемо, не здригнеться прапор в наших руках! І жодні коливання суспільних хвиль хай не затьмарять ясної ідеї незалежності".

Кіровоградська правда. – 1993. – 6 квітня.

Коліївщині – 225

ГЕТЬМАНСЬКА СТОЛИЦЯ

У кінці травня відзначатиметься 225-річчя Коліївщини – повстання наших предків проти польсько-шляхетського гніту. До Чигирина, під стінами якого спалахнуло полум'я народної боротьби, збирається прибути Президент України для участі в головних заходах події.

В історії кожного народу є місця, з якими пов'язані цілі історичні епохи, незабутні сторінки героїчного літопису. До них, по праву, можна віднести і Чигирин – місто, що знаходиться у нашому степовому краї. Ряд сторінок його минувшини тісно переплівся з історією північно-східного регіону Кіровоградщини. До того ж перші п'ятнадцять років існування нашої області Чигиринщина була її складовою.

Як засвідчують результати археологічних розкопок, пращури наші на річці Тясмин селились ще в ранньоісторичні часи. Згодом, у період Русі тамтешнє населення стояло на шляху степових орд до Києва. Та потім пройшли полчища монголо-татар і залишили за собою Дике поле... Після послаблення позицій азіатів Наддніпрянщина потрапила під вплив Литви, а потім її захопила Польща.

В українських літописах Чигирин згадується як "давнє місто", його назва вперше з'являється на початку XVI сторіччя. За існуючими версіями вона походить від назв: трави, чагарників або дороги (по-тюркському – "чигир"). У 1592 році Чигирин дістає статус міста, що дало ряд нових можливостей для його розвитку. Цей населений пункт знову починає відігравати важливу функцію оборони слов'янських народів, тепер – від Туреччини і Криму. Цьому сприяло і географічне положення та навколишній природний ландшафт. Адже із півдня місто захищала Замкова (або Кам'яна) гора, яку в свою чергу огинала річка Тясмин.

У кінці XVI – XVII століть чигиринцям неодноразово доводилось брати до рук зброю в боротьбі із засиллям польської шляхти, а також своєї знаті. Так, у 1596 році захист міста очолив Ю.Богун. Через 34 роки чигиринці приєднались до повстанців під проводом Т.Федоровича (Трясила), а в 1637 році взяли активну участь у селянсько-козацькому повстанні, очолюваному П.Бутом (Павлюком) та Скиданом. До території, що охопила тоді найактивніші події цих повстань, входила і Крилівщина (тепер Світловодський район). До речі, Крилів у ті часи входив до володінь чигиринських старост, котрі й виклопотали 1616 року Магдебурзьке право у польського короля Сигізмунда III.

Історія Чигирина нерозривно пов'язана з іменем Б.Хмельницького. У 1638 році власник хутора Суботова стає чигиринським сотником, а ще через 10 років на Січі його проголошено гетьманом України. З тих пір Чигирин набуває особливого значення, стає фактично столицею України. Закордонний мандрівник, прибувши на береги Тясмину, із захопленням записав: "Міська фортеця не має собі рівної по всій країні козаків". Загальна довжина міських укріплень досягла на той час кількох кілометрів. На горі ж височів спеціально укріплений замок. В гетьманській резиденції розроблялися і запроваджувалися в життя універсали, на котрих писалось: "Даний з міста столичного Чигирина". На деяких було зазначено: "Даний із Суботова". У Чигирині тоді приймали послів із Швеції, Італії, Росії, Австрії, Англії та інших країн, що визнавали таким чином Хмельницького фактично за главу Української держави.

У часи національно-визвольної боротьби українського народу проти польської шляхти тут виготовлялись мечі, шаблі, списи, рушниці, порох та інше військове спорядження. У квітні 1652 року Хмельницький зібрав у своїй степовій столиці на таємну раду козацьких ватажків, на якій вирішено було продовжувати боротьбу проти польської шляхти. Наступного року саме звідси гетьман посилає своїх послів до Москви для переговорів про

возз'єднання з Росією. Неоднозначно нині сприймається цей факт... Але важко із сьогодення дати рецепт у XVII сторіччя: чи був тоді інший шлях до української державності, захисту від Польщі і Криму? Заслуги Б.Хмельницького у національно-визвольних змаганнях попри все оцінені далеко за межами України. Його порівнювали із Кромвелем і Ганнібалом, Гусом і Мюнцером. "Так ось оце той Хмель, що його слава та ім'я лунають по світу", – вигукнув арабський мандрівник П.Алепський, вперше побачивши українського гетьмана.

Після смерті Богдана Хмельницького адміністративно-політичне значення Чигирина помітно підупадає. У 1677 – 78 роках до чигиринських стін двічі підступало турецько-татарське військо. Та оборонці міста не пропустили сотні тисяч азіатів на Київ.

У наступному столітті Чигиринщина стала одним із осередків гайдамацького руху, зокрема Коліївщини, під час котрої містом оволоділи загони М.Кривоноса. Народні рухи набрали такого розмаху, що придушити їх вдалося лише спільними зусиллями польських і російських військ...

"Гетьмани, гетьмани,
якби то ви встали,
Встали подивились
на той Чигирин,
Що ви будували,
де ви панували.
Заплакали б тяжко,
бо ви б не пізнали
Козацької слави
убогих руїн".

Таке враження справила колишня гетьманська столиця, її післябогданівська історія на Т.Шевченка у 40-х роках XIX століття. Тут Кобзар створив кілька художніх та поетичних творів: "Чигирин із Суботівського шляху", "Дари в Чигирині", "Чигиринський дівочий

монастир", "Розрита могила", "Чигирине, Чигирине", "Холодний Яр", "За що ми любимо Богдана".

... Одна із найчорніших сторінок в історії Чигирина почалась через сто років із німецькою окупацією. Тоді була зруйнована значна частина міста, фашисти розстріляли або вивезли до рейху тисячі жителів району. 19 жовтня 1943 року гітлерівці спалили дотла хутори Вдовичий, Дяки і Ленінський в Чигиринському районі, знищивши майже усіх їхніх жителів. Як свідчать архівні документи, того дня фашисти "Ганну Семениченко і її шестирічного сина Андрія кинули живцем до криниці. На очах Уляни Чепола гітлерівські нелюди убили її грудну дитину, а потім розстріляли і матір".

Наближаючи День Перемоги, жителі району воювали в партизанських загонах у Чорному лісі і Холодному Яру, на фронтах Великої Вітчизняної. У 1944 році на Чигиринщині було зібрано мільйони карбованців на будівництво танкової колони "Кіровоградський комсомолець".

Літопис Чигирина включає в себе не лише політичну і військову історію. Здавна тут розвивались різноманітні ремесла, відбувались традиційні ярмарки, організовувався один з відомих чумацьких осередків. На берегах Тясмину свого часу було зведено цінні в архітектурному відношенні пам'ятки культури – Троїцька та Іллінська церкви, палац гетьмана, ринковий майдан з ратушею, будинки козацької старшини.

Враховуючи важливе значення Чигиринщини в історії українського народу, у кінці 80-х років тут створено державний історико-культурний заповідник, котрий має на меті забезпечення охорони, збереження, вивчення і ефективне використання в науково-дослідній та культурно-виховній роботі історико-культурної спадщини. До нього увійшли кургани епохи бронзи, рештки древніх поселень і городищ, пам'ятки архітектури, місця, пов'язані з діяльністю Б.Хмельницького, Т.Шевченка, історією козацтва, та інші свідчення нелегкого шляху українського народу в боротьбі за національне визволення. Куточки ці розташовані у Чигирині, Суботові, Стецівці,

Медведівці, Холодному Яру та Отаманському парку. Вони кличуть до себе все нових дослідників і відвідувачів.

Кіровоградська правда. – 1993. – 15 травня.

Коліївщині – 225

ПАМ'ЯТНИК ЗАЛІЗНЯКУ

"Кіровоградка" започаткувала цю рубрику публікацією з історії Чигирина. На неї відгукнувся завідуючий організаційно-територіальним відділом Чигиринської райдержадміністрації Півторак В.В., котрий саме зараз закінчує навчання на заочному відділенні історичного факультету Кіровоградського педінституту:

– Передусім я хотів би подякувати газеті за увагу до цієї теми, – сказав Віктор Володимирович, – і повідомити, що нині встановлюється пам'ятник М.Залізняку на його батьківщині у Медведівці, посаджено горіховий гай в честь 225-рІччя Коліївщини, відкрився Мотрин монастир, проводиться благоустрій Холодного Яру, де буде відкрито до ювілею пам'ятний знак учасникам гайдамацького руху. В урочистих заходах візьмуть участь урядовці, парламентарі, козаки.

Крім заходів, присвячених Коліївщині, котрі відбудуться у кінці травня, Чигиринщина розпочала підготовку і до 400-річчя з дня народження Б.Хмельницького. З цієї нагоди керівництво району, міста, політичних і громадських організацій звернулося до всіх жителів України "прийняти наші турботи по відродженню Чигиринщини як свою кровну справу, як біль по втраченій козацькій славі і скривдженій національній гордості українського народу". Ми будемо вдячні як за моральну, так і за матеріальну допомогу.

Кіровоградська правда. – 1993. – 29 травня.

Коліївщині – 225

“ЗАДЗВОНИЛИ В УСІ ДЗВОНИ ПО ВСІЙ УКРАЇНІ”

Незважаючи на успіхи національно-визвольної війни українського народу під проводом Б.Хмельницького, сто років по тому більша частина Правобережної України перебувала під гнітом Польщі. 80 відсотків земель належало сорока магнатам. Лише родина Любомирських мала 31 містечко і 738 сіл. Потоцький володів 120 тисячами кріпаків. На одному з тодішніх бенкетів вельможа розщедрився на 32 тисячі літрів вина, 60 биків, 300 телят, 50 овець, 150 свиней, 20 тисяч тушок дичини. Заможне життя польських панів будувалося на закріпаченні селян на родючих українських землях. До цього додавався релігійний гніт. Греко-католицька церква намагалась витіснити православних священиків з України, обернути українців у католицизм. Це супроводжувалось випадками, подібними до вбивства титаря у Млієві (згодом описане Т.Шевченком), перед тим підданого тортурам за те, що не віддав церковну дароносицю попу-уніату.

За даними Коша, польською шляхтою у 1733 – 1746 роках було страчено близько 200 запорожців, котрі не були підданими Речі Посполитої (оскільки Січ на правах автономії входила до Росії). Так у 1738 році 102 козаки, котрі йшли з Дністровського походу, були запрошені на обід до Уманського командувача і повішані. Через два роки було страчено двох козаків із Величківського куреня, котрі привезли рибу до Умані. Така ж доля чекала козаків із Крилівського куреня, які привезли рибу до Черкас на продаж. Жодного разу у подібних випадках Запорозькому Кошу не повідомлялись причини таких дій.

Звісно, ситуація, що склалася на середину XVIII століття, викликала масове невдоволення і опір українського населення, котре ще пам’ятало Хмельниччину. Час від часу в різних місцях виникали гайдамацькі загони, котрі розоряли чи й знищували фільварки, вбачаючи в них головне зло

засилля шляхти. Виступи ці загрожували перерости у нову народну війну. В умовах, коли Січ на вимогу Росії офіційно не могла підтримувати повстанців, останні користувалися симпатіями селян і рядових козаків.

Що ж до політики Росії, то, декларуючи захист православної віри на польських землях у політичних питаннях, реальна підтримка надавалась Польській короні. 13 лютого 1750 року Єлизавета Петрівна видала указ київському генерал-губернаторові про допомогу Польщі у боротьбі з українськими повстанцями.

Важливу функцію боротьби з гайдамаками виконувала і фортеця святої Єлисавети. У квітні 1754 року її гарнізоном було затримано 6 озброєних чоловік, котрі направлялись у Польщу (більша частина території Кіровоградщини входила тоді до складу автономних запорозьких земель до Росії, менша – до Польщі). У жовтні того ж року комендант фортеці Глєбов просив кошового отамана Ігнатовича розшукати один із гайдамацьких загонів та усунути з посади гардового полковника Легу за допомогу останнім. У листопаді 1755 року головний командир Новосербського корпусу Хорват доручив керівництву фортеці посилити роз'їзди на важливих напрямках руху гайдамаків. 22 квітня 1758 року комендант укріплення Юст просив кошового отамана Федорова затримати та вислати до фортеці гайдамацький загін, котрий направлявся до Гарду. 13 вересня 1759 року Запорозькому Кошу вчергове повідомлялось із фортеці, що гайдамаки у козацьких поселеннях знаходять підтримку. Ордером від 23 жовтня комендант фортеці Муравйов зобов'язав усіх людей, котрі йшли із Польщі з майном, доставляти до гарнізонної канцелярії. У червні 1760 року до фортеці було доставлено заарештованого новосербським загоном керівника гайдамацького загону Кумпана.

Кульмінаційною точкою гайдамацького руху на Україні стала Коліївщина (від слова "колоти"). Навесні 1768 року біля Мотронинського монастиря над Холодним Яром (тепер Чигиринський район) гайдамаки

заклали Кіш і проголосили Максима Залізняка своїм полковником. Освятив меч і благословив гайдамаків на боротьбу ігумен місцевого монастиря Мельхиседек Значко-Яворський. Загін із 70 чоловік на початку травня зріс до двох тисяч. Повстанці, оволодівши десятками населених пунктів, у червні підійшли до однієї з твердинь польського засилля на Україні – Умані. Там на бік гайдамацького війська перейшов сотник із охорони польського магната Іван Ґонта з надвірними козаками. 10 червня Умань було визволено. М.Залізняка після цього проголосили гетьманом і князем Смілянським, а І.Ґонту – полковником і князем уманським. Повстання охопило територію сучасних Київської, Черкаської, Вінницької, Хмельницької, Житомирської, частково Кіровоградської та інших областей.

Ослаблена внутріусобними конфліктами Польща не могла ефективно протидіяти національно-визвольній боротьбі українців. І за цих умов їй на допомогу прийшов уряд Катерини ІІ. Імператриця наказала російським військам, котрі якраз знаходилися у Польщі, сприяти придушенню повстання. Генерал Кричетников, запросивши 6 липня у своє розташування Залізняка, Ґонту й інших ватажків, заарештував їх. Не чекаючи такої підступності з боку росіян, яких козаки вважали своїми союзниками, повсталі не вчинили опору. Максима Залізняка після жорстокої кари батогами царський суд вислав до Сибіру,, де він і помер. Туди ж було заслано майже всіх його соратників. Ґонту із восьмистами його повстанцями було віддано полякам під тортури. Івану Ґонті відрізали язика, праву руку, роздягненого посадили на гарячі штаби заліза, зняли 12 пасів шкіри зі спини, потім його розтяли начетверо і розвезли тіло, поприбивавши його на перехрестях доріг. Та гайдамацький рух продовжувався і після цього. Загони повстанців діяли в різних частинах України і в наступне десятиліття, згортаючись поступово лише після ліквідації Запорозької Січі.

До теми Коліївщини не міг не звернутися Т.Шевченко, котрий першим вказав на початковий шлях повстанців:

“Найперша Медведівка
Небо нагріває.
Горить Сміла,
Смілянщина
Кров’ю підпливає.
Горить Корсунь,
горить Канів,
Чигирин, Черкаси.

Поет високо оцінював роль коліїв у національно-визвольних змаганнях українського народу, різко критикуючи погляди польських і російських істориків, котрі називали повстанців “злодіями-розбійниками”, а саме явище трактували, як “пятно” в історії.

Після національно-визвольної війни 1648 – 1654 років Коліївщина стала другим потужним спалахом народного гніву проти своїх поневолювачів. Вона проілюструвала, що пам’ять населення про козацькі вольності часів Хмельниччини продовжувала жити у серці народу. Тодішнє панство на своїй шкірі відчуло, наскільки у простих (вельможні до них не приєдналися...) українців жило почуття соціальної справедливості, прагнення бути господарями на рідній землі. У черговий раз було підтверджено, що терпіння у ментально доброго, працьовитого українського народу не безмежне.

Ряд сторінок Коліївщини пов’язані із територією нинішньої Кіровоградщини. Так, назва селища Голованівськ пов’язується з іменем керівника одного з гайдамацьких загонів Голованя, котрий поселився на річці Кайнарі. Один із загонів повстанців, сформований біля села Надлак (тепер Новоархангельського району), пройшов шлях до Білої Церкви. Неподалік від тих місць на околиці села Кам’янечого діяла кузня гайдамаків. До загонів Кривоноса під Уманню приєднався Торговицький сотник Власенко. У районі Крилова діяв загін Неживого. У повстанському війську перебували вихідці з інших районів нашого краю. До 200-річчя Коліївщини у

Новоархангельському районі було відкрито пам'ятний знак на місці гайдамацьких кузень.

Кіровоградська правда. – 1993. – 1 червня.

КНЯЗЬ МОНОМАХ:

"ДРУЖИНУ СВОЮ КОХАЙТЕ, АЛЕ..."

Як зараз обирають дружин (чоловіків), за якими критеріями? У шлюбних оголошеннях звучать передусім габарити, вага, зріст. "Якщо вона невелика (менше піде матерії на одяг і харчів. – Авт.), то закохаюсь в неї". А "якщо він блондин, то закохаюсь в нього. А якщо ще й квартира в Ялті – то з першого погляду. А якщо в Києві – то згодна на переїзд із сином" *(*як довірливо повідомила нещодавно одна по радіо – від інопланетянина). Найвищий рейтинг у Кіровограді кілька років тому набрало оголошення азербайджанця з мандариновим садом.

Проблеми ці існували здавна. Над ними міркували мудрі люди. Ще в "Домострое", складеному 500 років тому, зазначалося, що підготовку дівчини до шлюбу слід було починати після її народження "від всякого приплоду… відкладаючи для неї посаг". До повноліття до нього повинні були ввійти полотно, хустки, сорочки, плаття, прикраси, посуд з олова, міді і дерева, худоба тощо. Тож на час, коли дівчину засватають, у неї повинно бути все готове для сімейного життя. Виховувати ж дочку необхідно було суворо, щоб в послуху ходила і вийшла заміж без пороку. "Якщо дарує бог жінку добру, то дорожче вона каменю багатоцінного", – так починається у "Домострое" окремий розділ. Хороша дружина вміє в хаті робити, "працелюбна і мовчазна" і чоловіку добре з нею. З ним вона повинна увесь час радитись, а в гості ходити і до себе кликати, спілкуватись, з ким велить чоловік. У гостях не слід вживати хмільного, говорити про інших людей позаочі.

Приклад жіночої вірності оспівано у "Слові о полку Ігоревім", написаному в часи Київської Русі. Ярославна в плачі тужить за своїм ладо, звертається до вітру, Дніпра-Славутича, сонця з проханням повернути свого князя.

До середньовічних часів відносяться настанови митрополита Данила, в котрих він, зокрема, торкнувся і морально-побутових проблем. "Вельможі воєводи та інші воїни, – любіть дружин своїх, а чужих не бажайте і не говоріть, що дружина іншого добра, богопокірна, працелюбна, розумна, моя ж не така – дурна і ненависна мені". В той же час чоловіки не повинні були дозволяти зверх міри наряджатися і прикрашатися дружині, бо від цього "багато звертають увагу на красу її і тим самим спокушаються на похіть блудну, їй заздрість, ревнивість, ворожнечу і вбивства". (Як тут не згадати чарівних створінь, котрі зараз ходять у міні або лосинах.)

До часів Київської Русі відноситься Слово Данила Заточника, в котрому він застерігав чоловіків від одруження на злих жінках, котрі ними будуть керувати. Тому, "краще вола бурого ввести в дім (бо він не говорить і зла не задумує), плисти в дірявому човні і камінь бити, ніж привести в дім злу дружину, повідомити їй таємницю і навчити чому-небудь. У таких випадках навіть багатий тесть не зарадить. Тож, послухайте, жінки, слова апостола Павла: "Хрест – глава церкві, а чоловік – дружині своїй". Дружини, стійте у церкві і моліться богу і святій богородиці, а чому хочете вчитись, то вчіться вдома у своїх чоловіків. А ви, чоловіки, в законі бережіть дружин своїх, бо нелегко знайти хорошу дружину".

У 1113 році на київський престол сів князь переяславський Володимир Мономах. Спираючись на свій багатий досвід у 1117 році він написав своє "Повчання", в котрому писав: "Дружину свою кохайте, але не давайте їй влади над собою".

У середині XVII сторіччя французький інженер Боплан описав весільні звичаї на Україні, за котрими шанувалась цнотливість нареченої і навпаки "загальне висміювання та сором, які випадають на долю дівчини,

що, втративши свою дівочість, хоче віддатись за парубка, утримують їх від подібних вчинків". Чи правими були наші предки? Нехай кожен зробить для себе висновок сам: у чому ми стали кращими (а чи стали?), у чому гіршими.

Кіровоградська правда. – 1993. – 5 червня.

КОЗАКИ ТУТ НЕ ХОДЯТЬ, А ОРЛИ ЛІТАЮТЬ

Практично непоміченими у нас пройшли чергові річниці заснування фортеці святої Єлисавети і ліквідації Запорозької Січі Хоча за якимсь, можливо, й випадковим збігом обставин у червні у часи вже незалежної України трапляються у Кіровограді події, котрі за смисловим значенням можуть бути пов'язані з цими датами.

Наприклад, напередодні 238-ї річниці закладення фортеці кілька кіровоградців, котрих очолив за абеткою лідер профспілок області, відклавши усі менш нагальні справи і "глибоко" дослідивши історію, запропонували відродити назву обласного центру, принесену у XVIII сторіччі з царського двору.

У цьому році, мабуть, знову за збігом обставин напередодні 239-ї річниці заснування імперської фортеці було видрукувано рішенця міської комісії – журі з розгляду конкурсних ескізів герба Кіровограда. З нього випливає, що не слід вживати в гербі міста, котре знаходиться у центрі України, зображення тризуба та запорозького козака. На цьому обмежуючий перелік вичерпався. (До жовто-блакитних кольорів справа не дійшла.) А, отже, двоголовий імперський орел чи молот із зіркою там цілком можуть бути. Лякають членів комісії лише українські символи. Редакція "Народного слова", яка активно пропагувала перейменування обласного центру на імперський Єлисаветград, тепер першою висловила "м'яко кажучи здивування" такою заборонною "акцією" комісії. Цікаво, що у списку членів комісії значаться представники "Просвіти" і письменники, котрі раніше

причетності до рішень антиукраїнської спрямованості не мали.

Не є безспірним і обмеження комісії до однієї кількості геральдичних фігур. Адже на практиці це фактично означає, що прийнято буде зображення фортеці чи гармати. Важко очікувати, що комісія прийме якийсь інший знак Адже фортечна ідея була присутня і на дореволюційному, і на радянському гербі Кіровограда. Напевне, може залишитися ця ідея і тепер, але однією нею важко символізувати наш обласний центр, бо при створенні і сприйнятті сьогоднішнього герба усвідомлюється весь літопис міста, всі політичні епохи, козацька минувшина лелеківців, колиска театру, столиця степового машинобудування тощо.

Втім остаточне слово на робочому рівні, звичайно ж – за комісією, котра, маючи в своєму складі геральдиста, напевне ж є компетентною. І добре було б, коли б нею не приймались ні політичні рішення, ні ті, які суперечать канонам геральдики. А якщо такі документи все-таки приймаються для інших конкретизуючих робочих цілей, то чи варто їх пропагувати тисячними тиражами на шпальтах газет? Чи не краще було б опублікувати кілька проектів, щоб усі читачі змогли для себе визначити: чи вносять козаки “хаотичність пропозицій”. Бо колись згідно з указом імператриці Катерини, щоб не вносився хаос у місцевий ландшафт, було зруйновано Запорозьку Січ із забороною вживання назви запорозьких козаків.

Кіровоградська правда. – 1993. – 8 липня.

Відродження

“СІЯЛИ СЛОВО ЖИВЕ, ПРАВДИВЕ”

“До революційних часів щастям користуватись рідною мовою, рідною газетою ми були обійдені.. Просвітня справа мусить займати перше

місце з-поміж діяльності нашої інтелігенції, а також і між політичними організаціями… Просвіти допомагають як селянству, так і робітництву, сіючи між ними слово живе, правдиве", – так писалось у місцевій газеті "Известия" у листопаді 1917 року з приводу утворення у Єлисаветграді "Просвіти".

З перших кроків життя товариство планувало широко розгорнути свою культурно-просвітницьку діяльність. Але політична нестабільність, протистояння різноманітних партій, збройна боротьба у Єлисаветграді не дала можливості реалізувати свої плани просвітянам у перші місяці своєї діяльності. Лише з 1 травня 1918 року рада цієї громадської організації відкрила публічну бібліотеку-читальню, котра безплатно обслуговувала усіх бажаючих. На власні мізерні кошти ентузіасти просвітництва передплачували для цього закладу такі не дуже поширені в офіційному Єлисаветграді періодичні видання, як "Вільне життя", "Наше село", "Нова Рада", "Народня Воля", "Відродження", "Робітнича газета", "Самостійник", "Вільна Українська школа", "Народня справа", "Сільський господар" тощо. Згодом у бібліотеці було утворено відділ для дітей, організовано продаж книг. Як писала газета "Трудовая жизнь": "Несмотря на отсутствие всяких реклам, книги расходятся быстро, особенно жадно разбирают их селяне". Поширювали книги під час учительських курсів у Єлисаветграді, на яких було також організовано виставку підручників, книг з літератури, історії, словників, "на которые со стороны учителей был громадный спрос", – писала та ж газета. Книги поширювались і в повіті, для шкіл. Пропаганда кращих українських книжок була першим кроком "Просвіти" у нашому краї.

У квітні "просвітяни" організували 4-тижневі курси для бажаючих (близько 100 чоловік) вивчити українську мову. У червні відбувся повітовий з'їзд, на котрому представники сіл висловились за об'єднання просвітницьких організацій краю, щоб інтелігенція міста могла допомагати

місцевим осередкам, зокрема у поширенні книг і української періодики. Того ж року було заплановано організувати власний хор і трупу. Однак економічні проблеми не дали всього здійснити. Із меблів у просвітян малося тоді лише 2 шафи, не маючи свого приміщення, орендували площу у дворянському зібранні. Кошти для цього були затрачені від внесків та пожертвувань єлисаветградських кооперативів – Кредитної спілки кооперативів, Спільної справи і Павлівського об'єднання.

Буремний 1919-й вніс свої корективи – і товариству не вдалось реалізувати наміри щодо власного хору та трупи. Воно втратило попереднє помешкання, зайняло куточок робітничого клубу, обмежуючись лише видачею книг із бібліотек.

"Але ж перемінились обставини і товариство ожило", – повідомляла місцева преса восени 1920 року. На той період воно отримало просторіше помешкання, обладнало його фотографіями письменників, художніми плакатами, роялем, гарними меблями. Щотижня організовувались лекції на теми: "Велика революція на Вкраїні 1648 р.", "Українська поезія", "Народна освіта в Радянській Республіці", про І.Франка тощо. Далі планувалось розробити тематику з історії України, української народної словесності, гігієни, економічної географії України. Знову почала відроджуватись ідея створення хору, котрий дав на той час уже перший концерт, формувався науковий гурток для самоосвіти та дослідження рідного краю. В той час "Просвіта" отримувала матеріальну та іншу допомогу від місцевого відділу народної освіти. "Будемо надіятись, що надалі т-во широко розів'є свою культурну роботу та посіє огонь знань в трудові кола, які кутаються навколо т-ва....; підніме їх культурний рівень та громадянську самосвідомість" – так закінчувалася стаття українською (!) мовою у російськомовній газеті "Известия" за жовтень 1920 року. Та "Просвіта" з її намірами українського відродження не вписалася до системи радянських громадських установ.

...Не останнє місце в діяльності кіровоградських "просвітян" сьогодні

займає політика. З публікацій місцевої преси відомо, що вони побували у Києві на антиімперському, антикомуністичному форумі, приєднались до мораторію на "дестабілізуючі акції" в області, засудили страйки. Що ж, і це нині треба. Але, думається, коли ці функції переберуть на себе численні партії, то "Просвіта" реалізує потенціал ентузіастів у своїх лавах, котрі тоді вивільнені енергію і час спрямують на подвижницьку роботу з відродження рідного слова, поширення української книжки, вивчення вітчизняної історії, збереження решток духовності, виховання національної свідомості. Це було б доброю даниною пам'яті великому Кобзареві, ім'я якого носить ця поважна громадська організація. Можливо, тоді у "Зоряному" ми побачимо українські фільми, а на берегах Інгулу не будуть рости, як мухомори, рекламні щити на мовах агресивних іноземних держав, а газети не будуть забувати згадати річниці народження Декларації про суверенітет, Центральної Ради, В.Винниченка, В.Стуса, М.Грушевського, дбайливо в той же час описуючи кожен приїзд до краю імператорів. Не все це, звичайно, під силу одній організації. Але ж у держави до цього, здається, руки не доходять, політиків цікавлять інші речі. Тож залишається, напевне, згадати досвід періоду громадянської війни, коли в надзвичайно тяжких умовах і за червоних, і за білих, і за самостійників, і за окупантів "Просвіта" намагалася "сіяти слово живе, правдиве".

Кіровоградська правда. – 1993. – 22 липня.

Четверта влада

ЧИ ЖИТИМЕМО ЗА ДЖЕФФЕРСОНОМ?

Невдовзі обласній журналістській організації виповниться 35 років. Не мало – не багато. Але й з цього, гадаємо, є привід зблизька поглянути на проблеми місцевої преси, радіо, телебачення, що часто залишаються поза

кадром. Цьому й присвячується нова рубрика.

За характерам своєї професійної діяльності журналісти належать до особистостей, котрі приречені мати власне судження практично щодо будь-яких проблем життя. Однак з відомих причин далеко не завжди вони мали змогу висловлювати свою позицію на шпальтах преси, в радіоефірі, по телебаченню. Особливо це стосується вітчизняної історії з притаманною їй тоталітарною державною системою управління. І тому лише інколи говорилось і писалось про те, що думалось – без підказки, огляду на партійність, можновладців тощо. Це відноситься передусім, наприклад, до періодів революції 1905 – 1907, 1917 – 1918 років у нашому краї, коли десятки нових, а також офіційні видання публікували протилежні позиції, погляди авторів, оцінку подій, опозиційні програми, думки незаангажованих політичними кланами журналістів.

Далі подібний прецедент став можливим, починаючи із середини 80-х. Погортаємо, наприклад, підшивки відомого "Молодого комунара". Саме на шпальтах цієї газети вперше критикувалась політична влада, надавалось місце демократам, "незручним" кандидатам у депутати, друкувались матеріали краєзнавців на заборонену раніше тематику, про відродження української мови. Неодноразові ідеологічні вказівки обкомів КПУ та ЛКСМУ, повчання молодокомунарівців, кінцевого результату не досягали. Хоча редактора свого молодим журналістам обрати так і не дали, двічі "спускаючи" його зверху. Напевне, ця причина, а також вік спонукали багатьох газетярів перейти до інших видань. Дехто з "комунарів", перерісши юнацький максималізм, пішов до більш високооплачуваних офіційно-номенклатурних газет, інші заснували свої.

Серед останніх найближче до попередніх традицій виявилися "Кіровоградські новини", котрі досить помітно розширили тематичний діапазон місцевої преси і "наважились" провести прямий зв'язок із

опозиційними кандидатами до парламенту, що зрештою теж, напевне, відіграло якусь роль у їх обранні. З "новинівцями" також обіцяли розібратися в ідеологічних інстанціях.

Життя не стояло на місці. На початку 90-х про необхідність демократизації преси, говорилось уже з партійних трибун, усвідомлювалося в державних органах – засновниках газет. У цих умовах дістали певні можливості висловлювати свою думку і колишні партійні журналісти. Так, помітну роль у формуванні в суспільній свідомості норм політичного плюралізму на початку 90-х років відіграло "Народне слово", вступивши у протистояння з тодішньою головною ідеологічною установою області за право мати іншу точку зору (можна згадати хоча б "справу про підпали хліба"), за що й розбиралась позиція комуністів газети на партзібраннях. Газеті вдалось в останній період існування СРСР зробити свій внесок у демократизацію суспільного життя на Кіровоградщині.

Після заборони діяльності КПУ дістала можливість самостійно формувати політичну тематику "Кіровоградська правда". Незважаючи на намагання її закрити, помітний тиск на видання, як незалежне, газета відстояла своє право на існування, залишившись найпопулярнішою в краї. Попри всі звинувачення, "Кіровоградка" за останній рік єдина з обласних газет надрукувала матеріали до річниць Декларації про суверенітет, Центральної Ради, народження Винниченка, Грушевського, Стуса. Українська позиція газети була помітною і в дискусії про перейменування обласного центру. "Кіровоградка" не обслуговувала інтересів тих чи інших, сил, а публікувала інформацію про діяльність лівих і правих. При цьому газетярі не нав'язували власну точку зору, не навчають, за кого голосувати, не поправляють "неправильних" політиків тощо. Як і в колишні часи, подібне не всім подобається і повчальники з боку представників номенклатури, політиків, колег з офіційних видань час від часу про себе заявляють. При цьому їхня методика нагадує брежнєвські часи.

Як будуть розвиватися традиції демократичної преси у нашому краї, покаже майбутнє. Якщо ж у кого з журналістів такої можливості немає, то це не їхня вина, а держави, котра і сьогодні підтримує лише слухняну пресу. Добре було коли б і самі газетярі здобувши на тому чи іншому етапі можливість вільно пропагувати власні погляди, не забували надавати такого ж права своїм опонентам, ставились до останніх з повагою. Переможці драконів не повинні ставати драконами. Такого висновку доходиш після кількохсот публікацій у всіх вищезгаданих газетах у періоди, коли вони принаймні хоча б намагалися сповідувати американського президента Джефферсона, на думку котрого без вільної преси не буває демократичної держави, сказаної ним на рубежі XVIII – XIX століть. На скільки ми відстаємо від США?

Кіровоградська правда. – 1993. – 29 липня.

Винниченку – 113

ДОВГЕ ПОВЕРНЕННЯ

Винниченко походить із роду, котрий уособлює Україну часів Шевченка, його предки були кріпаками, яких продавали, міняли на собак, поки вони й не опинилися в наших степових краях. До того, що Володимир отримав у генах, додалися його перші дитячі враження після зіткнення з навколишнім світом, з русифікованим Єлисаветградом кінця XX століття, зокрема у класичній гімназії.

За спогадами його дружини Р.Ліфшиць, “В гімназії вперше виявилось для дитини те, що вона є “хохля”, “мужиченя”, що вона належить до нижчої категорії людей... Що її здібностей не треба помічати. Що все, що вона робить – заслуговує лише зневагу та презирство... Така була установка того часу в царських гімназіях, особливо на провінції й особливо “на окраїнах”... І

ось у такі умови було віддано найталановитішу українську дитину, сильну, горду, нездатну на плазування, свідому своєї гідності й свого значення". Крім національної ознаки, додавалась ще й економічна скрута, бо навчання в гімназії було платним і не кожному по кишені. Володимир кілька разів відраховувався, а в 19 років був виключений остаточно. Після цього подався до Златополя, де й закінчив гімназичне навчання. На рубежі XX сторіччя закінчився єлисаветградський період у житті Винниченка. Соціальна і національна несправедливість, яка його тут оточувала, сформувала як характер революціонера так і потребу писати, що й зумовило, очевидно, те, що врешті-решт наш земляк став відомим громадсько-політичним діячем, поетом, новелістом, драматургом, публіцистом, художником, філософом.

А почався шлях у доросле життя з юридичного факультету Київського університету. (Згадаймо, що в Єлисаветградській гімназії здібностей Винниченка "не помічали".) Одночасно він проходив політичні університети, почавши їх з Революційної української партії, де юнак входив до крила, котре виступало за поєднання національних інтересів і марксизму. У 1905 році Винниченко разом з Петлюрою та іншими однодумцями проголосили створення Української соціал-демократичної робітничої партії.

Це все, звичайно, не могло пройти непоміченим царською охранкою і призвело до виключення з університету, кількох арештів, ув'язнень, переховування за кордоном, оволодіння правилами конспірації, нелегального життя. У перервах між цим Володимир встиг одружитися, закінчити університет, написати літературні твори: "Голота", "Уміркований і щирий", "Чорна Пантера і Білий Ведмідь", "Хочу", "Великий Молох", "Брехня" та багато інших, де зображує, зокрема, психологічну картину життя провінційного міщанства, бідних селян та інтелігенції. Його праці, єдиного з українських письменників до революції, були перекладені на французьку, польську, німецьку та інші іноземні мови.

Падіння царату зробило можливим перехід на легальне становище

Винниченка і повернення на Україну. На Українському національному конгресі його обирають товаришем (заступником) Грушевського, голови Центральної Ради. У травні 1917 року для переговорів до Петрограда виїхала повноважна делегація Центральної Ради, очолювана Винниченком. Але Тимчасовий уряд не визнав Раду, не вирішив питання кордонів тощо. Ця позиція базувалась на висновках російської комісії експертів. Винниченко згодом так охарактеризував ту подію: "...Від одної думки, від одної уяви, що донецький і херсонський вугіль, що катеринославське залізо, що харківська індустрія одніметься у них, вони до того захвилювались, що забули про свою професорську мантію, про свою науку... почали вимахувати руками, розхрістались і виявили всю суть свого руського гладкого, жадного націоналізму... Руський буржуа батька рідного одшпурнув би ногою, коли б він перешкоджав йому тримати й пускати ці багатства".

Володимир Кирилович став автором чотирьох універсалів (актів конституційного значення). 10 червня на II військовому з'їзді Винниченко оголосив I Універсал Центральної Ради, котрий делегати вислухали стоячи. 15 червня було створено уряд України – Генеральний секретаріат і першим його керівником став Винниченко, полишивши обов'язки заступника голови Центральної Ради (як тут не згадати нинішніх українських демократів, котрі знехтували принципом розподілу властей, за прикладом застійних часів працюють і в парламенті, і у виконавчих структурах). В уряді переважали соціал-демократи, однак повної єдності не було, оскільки помітними були відмінності у поглядах В.Винниченка і С.Петлюри.

У період загальноросійської кризи восени 1917 року Винниченко, уряд неодноразово зверталися до Єлисаветграда з проханням підтримати Центральну Раду, організувати вибори до Українських Установчих Зборів. Єлисаветградська дума регулярно відкидала "претензії України як самостійної держави".

Зимою економічне і політичне становище на Україні продовжувало ускладнюватися, на що впливали як внутрішні проблеми (земельне питання,

утворення Радянського уряду в Харкові тощо), так і зовнішні (втручання в першу чергу німецьких і білих та червоних російських військ). В цих умовах за спогадами Винниченка: “одна частина стояла за те, щоб шукати її (допомоги. – С.Ш.) в народі, щоб піти назустріч вічним соціально-економічним прагненням його, щоб із гасла “Вільна Україна” зробити гасло “Вільна Україна без хлопа і пана”, щоб з’єднати всі прагнення в одне, щоб однобічне визволення розвинути у всебічне. Але друга частина Центральної Ради не знайшла в собі ні сили, ні мужності, ні бажання прийняти це гасло, вона великою більшістю голосів висловилась за орієнтацію на зовнішні сили, за покликання на поміч проти більшовицької навали німецького війська”. Існувала і проблема війська та державних виконавців. На останніх дивилися як на уособлення старої гнобительської буржуазної держави, а голова уряду Винниченко назвав їх “найгіршими і найшкідливішими людьми”. (Тут, мабуть, логічно згадати, як один з наших колишніх демократів виступав за заміну місцевого застійного керівництва прихильниками відродження, а як тільки поповнив обласну номенклатуру, одразу ж заявив: “застійних кар’єристів треба залишити – вони гори перевернуть” (?!) у перебудові незалежної України.) Під тиском міжпартійних незгод Володимир Кирилович подав у відставку. “Я під той час уже не вірив у особисту прихильність народу до Центральної Ради. Але я ніколи не думав, що могла бути в ньому така ненависть”, – сумно пише він.

Навесні 1918 року на зміну Центральній Раді прийшов гетьман Скоропадський, до котрого одразу ж став в опозицію Винниченко, очоливши Український народний державний союз. У листопаді на таємному засіданні було утворено п’ятиособовий орган УНР – Директорію. Його керівником став соціал-демократ Винниченко. Ще один з представників цієї партії в Директорії, Петлюра, очолив військо. Загони Директорії відновили владу УНР, і наш земляк став першою службовою особою держави.

У грудні – січні між українськими політиками спалахнули суперечки,

зокрема відносно ладу, який треба встановити. В умовах успішного наступу на Україну червоногвардійців у середині лютого Винниченко подав у відставку. Позицію білої гвардії в українському питанні висловив В.Шульгин: "Південно-Західний край є російським, російським, російським... ми не поступимося ним ні перед зрадниками українцями, ні перед катами-євреями".

У військах Директорії почався розклад. Перебуваючи у Вінниці Винниченко зробив запис: "Тепер ми вигнані з його (Києва. – С.Ш.), запльовані самі собою, загижені... петлюрівщиною, вже на порозі предательства, вже з простягненою рукою до Антанти...". У такій атмосфері закінчувалася політична діяльність нашого земляка на Батьківщині. Суворої дійсності він не приховував. "І не російський совітський уряд виганяв нас з України, а наш власний народ, без якого й проти якого, ще раз кажу, російські совітські війська не могли б зайняти ні одного повіту з нашої території". (Годі чекати такої відвертості в оцінці сьогоднішнього стану справ від нинішнього керівництва республіки.) Щодо загального аналізу причин поразки УНР, напевне, найбільш повно відповідають дійсності слова Володимира Кириловича: "Українці не зрозуміли наглядної лекції історії: вони розщепили свою суцільну зброю на дві половини, на соціальну й національну, вибрали останню й почали нею боротися проти соціальної. Через це вони одразу ж одірвалися від своїх працюючих мас і були дощенту розбиті". Бачимо ще один урок, котрий не враховують сучасні політики, які й тепер народ ділять на свідомих і тих, що хочуть нормально їсти.

Винниченко у 1919 році виїжджає за кордон і створює у Відні "Закордонну групу українських комуністів". Він вітав резолюцію VIII Всеросійської партконференції, де говорилось, що РКП стоїть на точці зору визнання самостійності УСРР. На початку квітня Винниченко приїжджає до Києва. Під час зустрічей з Троцьким, Каменєвим, Зінов'євим, Сталіним, Раковським йому пропонувалось виконувати обов'язки члена ЦК КП(б)У, заступника голови Раднаркому УСРР, наркома іноземних справ і члена

Реввійськради Південно-Західного фронту. Однак, познайомившись із реальним станом речей на Україні, в Росії, Володимир Кирилович покинув Батьківщину, так потім пояснивши це в листі ЦК РКП (б): “Радянської влади як такої, влади Рад радянських Росії і України зовсім уже не існує. Принцип абсолютного централізму виключає цю форму влади. Ради зведені до ролі декоративних закладів. На Україні все мілітаризовано і централізовано... Увесь ЦК КП(б)У є не виборним, а призначеним з центру органом”. Далі життя його проходило у Німеччині (до 1925 року) і Франції (де й помер у 1951 році). Засуджуючи злочинну політику Сталіна, він водночас продовжував вірити у можливість ідеального суспільства і створення нової людини, що знайшло відображення, зокрема у його працях “Слово за тобою, Сталіне”, “Конкордизм”, “Нова заповідь”.

...Досить довго до нас повертається земляк. Спасибі письменнику Миколі Смоленчуку, котрий першим дослідив і опублікував матеріал про початковий період життя Винниченка. Краєзнавчий музей поповнився речами Винниченка. Упорядники “Єлисавета” випустили спеціальний винниченківський номер. Але тут же додали ложку дьогтю: для того, щоб з’явився другий номер, треба читачам підтвердити, що ця тема їх цікавить. А от коли публікувались матеріали про Миколу І, то такого “підтвердження” не вимагалось... Мабуть, таки недарма Винниченко мріяв про ті часи, коли Єлисаветград буде перейменовано на українську назву (“КП” від 1 серпня 1992 р.: Замкова О. Винниченко проти Єлисаветграда). Його ім’я дістав педінститут. Хоча прихильники історичних назв говорили, що це кон’юнктура, бо ж наш земляк не мав до цього відношення. Та й пам’ятник йому збираються поставити на місці ленінського постамента. Перейменованим проспектом довгий час ходив тролейбус, на якому прізвище письменника було написано з двома помилками. А, найголовніше, що не досліджується ґрунтовно політична спадщина громадського діяча, а в ній – відповіді на багато запитань сучасної ситуації, багато в чому подібної до

періоду 1917 – 1920 років. Це, можливо, станеться лише тоді, коли будуть об'єднані національні і соціальні проблеми, до чого він і закликав.

Кіровоградська правда. – 1993. – 3 серпня.

Гайворонські вісті
ГАЗЕТА ГАЙВОРОНСЬКОЇ РАЙОННОЇ РАДИ НАРОДНИХ ДЕПУТАТІВ І РАЙОННОЇ ДЕРЖАВНОЇ АДМІНІСТРАЦІЇ
Газета видається з 22 січня 1932 року. • Виходить у середу і суботу. №65 /9125/. Субота, 14 серпня 1993 року.

До днів скорботи і пам'яті жертв голодомору на Україні (1932–1933 рр.)

ГОЛГОФА УКРАЇНИ

Так склалося, що саме наші предки з давніх-давен освоювали благодатний край родючих чорноземів і рибних рік, багатих на корисні копалини надр і щедрих дичиною лісів. Тому праукраїнці одними з перших серед своїх войовничих агресивних сусідів перейшли до осідлого мирного способу життя. Спочатку мисливство, рибальство, потім скотарство, далі землеробство виховували уже у ранніх слов'ян працьовитий, наполегливий характер. Плоди землі і навколишнього середовища забезпечували необхідний достаток і не пов'язували його із власністю інших народів, їх територією. Помірний клімат довершив справу формування ментально м'якого, довірливого типу українця. Однак все це не проходило повз увагу пожадливих очей агресорів, сусідів.

За що було покарано наших предків втратою своєї держави із розпадом Київської Русі? Можливо за те, що загнані княжою палицею до Дніпра, відмовились від своїх богів? Покара прийшла із монгольських степів у вигляді поганських орд із розкосими очима. Та покара за княжі міжусобиці прийшлась не на їхніх носіїв, а на селянина-наддніпрянця. Вперше за

кількасот років крива шабля чужинця безкарно нищила цвіт наших степів. Потім вогонь і кров на Україну ніс пихатий польський шляхтич і напівдикий татарський мурза.

Для захисту свого роду орачів у надрах нації сформувалося козацтво, що згодом практично створило із найдемократичнішими в тодішній Європі традиціями козацьку державу. Союз із найближчим за історію, вірою, мовою російським народом дав можливість убезпечити нашим предкам свої південні і частково – західні кордони. Але в цих умовах і саме козацтво почало заважати Московії (згодом – Російській імперії) у претензіях на нові землі. Різня в Батурині, вчинена Петром І після Полтавської битви, утримання російської армії під час воєн за вихід до Чорного моря, заснування Анною і Єлисаветою фортець на українських землях заклали передумови до спустошення краю, ліквідації Катериною ІІ козацьких вольностей і Запорозької Січі. А хліборобів-фермерів було покріпачено російськими поміщиками, котрі активно почали колонізацію України. Століттями імперія забороняла тут вживати рідну мову на офіційному рівці, друкувати нею книжки.

Намаганням українців стати господарями своєї землі у 1917 – 1919 роках завадили армії і загони німців, австроугорців, латишів, росіян (білих і червоних) та політики, що стояли за цим. Не вдалося відстояти українському керівництву свої права і в СРСР. А через десять років те саме керівництво уже допомагало грабувати українське село Москві.

У зв’язку з необхідністю коштів на індустріалізацію звернув тоді погляди союзний центр на село. Низькі закупівельні ціни, примусова колективізація репресії щодо куркулів, переселення до Сибіру, вилучення будь-яких харчових припасів, загороджувальні армійські корпуси, занесення на “чорні” дошки, заборона на інформацію – все це привело до мільйонів жертв серед українських хліборобів. У німій тузі дивилися батьки на вмираючих дітей. Діти нічим не могли зарадити батькам. Українське село,

колиска духовності народу, вмирало мовчки А навколо лежали в тузі найродючіші в світі чорноземи, лив сльози у почорніле море сивий Славутич, похилилась у зажурі червона калина. Чи вистояв би проти такого лихоліття, принесеного з Москви, ще хоча б один народ?

Українці це перенесли, як і наступний удар по інтелігенції, котру відправляли до гулагів. Пережили вони і 40-і роки, коли фашистська Німеччина вивозила з України хліборобів і чорнозем. А попереду були післявоєнний голод (до речі, голод Україна переживала не лише в союзні часи, був він і 1921, і на початку XX сторіччя) і русифікація, і репресії, і Чорнобиль, збудований союзним центром на Україні.

Таким є далеко не повний перелік чорних віх в історії України. Таким є страдницьке минуле європейського народу. Можна, звичайно, сьогодні на цьому намагатись набрати побільше балів у політичній боротьбі неавторитетними партіями. Але доцільніше, мабуть, у дні скорботи просто згадати усі жертви українського народу, яких він зазнав, через те, що не мав своєї держави і не був господарем у власному домі. Та задуматись, а чи не загрожує нам голодомор 90-х? Адже привид його витає сьогодні у продажу добра, нажитого своїм народом його нерідними дітьми – бізнесменами через усі кордони, у запобіганні уже вітчизняної номенклатури перед Москвою, Берліном, Вашингтоном, у фактичному відлученні протягом кількох останніх років народу від управління державою, у співвідношенні цін, за якими купується у села і продається йому продукція, у страдницькому вигляді жебраків на вулицях, у тому, що наші парламентарії активно торують собі шлях до закордонних крамниць банків, у намаганні чиновників зберегти старі бланки і вивіски, у комплексі меншовартості нащадків малоросіян, котрі прагнуть повернути принесені на наші землі двором Романових назви та символи, а його мову зробити другою офіційною.

Мільйони жертв голодомору 1932 – 33 років, як і жертви полонізації, русифікації, обусурманення, трагічна доля козаків-будівничих Санкт-

Петербурга і політзасланців на Соловках, невільниць султанських гаремів, в'язнів польських замків і жертв німецьких душогубок, розорене Запорозьке гніздо, доля Калнишевського і Шевченка не зробили українців спраглими до помсти, агресивними. Бо мудрий український народ не ототожнював сусідні народи з політикою їх тоталітарних режимів. Але пам'ять про те повинна нагадувати, щоб убезпечити себе від подібного в майбутньому, необхідно бути господарем на своїй землі, у своїй хаті, де "своя правда и своя воля".

Кіровоградська правда. – 1993. – 11 вересня.

Традиції державотворення

ОРЛИКІВСЬКА КОНСТИТУЦІЯ – НАЙДАВНІША НА ЗЕМЛІ

Парламент зараз підійшов упритул до роботи над Конституцією України. Думається, у зв'язку з цим необхідно проаналізувати набутий раніше досвід. Найдавнішими демократичними конституціями сучасних держав світу вважаються американська і французька, прийняті відповідно в 1787 і 1791 роках. Та мало хто у світі знає, що першою могла стати ще на початку того сторіччя Конституція України, якби нашим предкам вдалось тоді вибороти собі незалежність.

"...Голови луплено, шию до плахи рубано, вішано й інші тиранські смерти задавано, мертвих з гробів богато не тільки товариства (козаків), але й ченців відкопувано, голови їм відтинано, шкуру луплено, вішано" – так описав літописець страхіття терору, котрим відповідав Петро I на спроби Мазепи зробити Україну вільною. Останній змушений був емігрувати зі своїми прихильниками до Бендер. Після його смерті гетьманом в екзилі в 1710 році було обрано Пилипа Орлика, котрий одразу ж потому запропонував проект "Пактів і Конституцій прав і вольностей Запорізького Війська", що й був схвалений представниками найдавнішої української діаспори.

У Бендерській Конституції були помітними початок парламентського устрою. Влада гетьмана помітно обмежувалась. Для вирішення найважливіших питань тричі на рік – на Різдво, Великдень і Покрову – повинна була скликатись Генеральна Рада. Вона складалась із генеральної і полкової старшини, сотників, виборних делегатів від козаків. У період між радами усі нагальні питання гетьман вирішував за погодженням з генеральною старшиною. Генеральна Рада і старшина мали право у будь-який час виступити з критикою гетьмана, якщо він робив би щось на шкоду народу, не шанував би права. Керівник держави не міг за це переслідувати чи карати своїх опонентів. Справа ж про кривду гетьманові входила до виключної компетенції не його самого, а генерального суду. Посади полковників і сотників були виборні, після чого затверджувались гетьманом. Найвища посадова особа козацької держави не мала права вести особисті таємні зносини з іноземними державами, розпоряджатись військовим скарбом (цим займався виборний генеральний підскарбій).

Тією конституцією обмежувалась соціальна експлуатація тодішніх “низів”. Гетьман повинен був захищати козаків і посполитих від надмірних податків і повинностей, забезпечувати вдів і сиріт, не допускати покладення обов’язку з утримання війська на мирне населення. Старшині заборонялося змушувати “не своїх” людей працювати на себе, відбирати у них землі, майно і т. д. Мала бути проведена ревізія захоплених старшиною земель, скасовувались деякі державні монополії.

Українська православна церква за Орликівською Конституцією повинна була відійти з підпорядкування Москви до Царгородського патріарха. Західний кордон України вбачався емігрантам-запорожцям по р. Случ. Їм також повинні були повернуті давні землі – Трахтемирів, Кодак, Келеберду, Переволочну. Фортеці, забудовані на козацьких землях Росією, підлягали знесенню.

Головне ж завдання виголошувалося на початку документа “Україна з

обох боків Дніпра має бути на вічні часи вільною від чужого панування". Тодішня Конституція так і не стала державною, бо не вдалося волелюбним запорожцям вибороти незалежність своєї держави.

Пройшло близько двохсот літ. Падіння російського самодержавства зародило надії в українців на створення своєї незалежної демократичної держави. У січні 1918 року IV Універсалом Центральної Ради проголошувалась "самостійна від нікого незалежна, вільна, суверенна Держава Українського Народу". А в квітні того ж року було прийнято і текст Конституції Української Народної Республіки. У тому документі чітко визначався принцип тривладдя. Законодавчу владу представляли Всенародні Збори, виконавчу – Рада Народних Міністрів і судову – Суд. Спеціальним розділом Конституції УНР гарантувалось кожній з націй право на національно-персональну автономію. Та не стала реальністю й ця Конституція...

У 1919 році III Всеукраїнський з'їзд Рад у Харкові прийняв Конституцію Радянської України, котра зафіксувала перемогу Жовтневої революції, встановлення диктатури робітничого класу (останньому це, правда, ніяких помітних благ не принесло), націоналізацію засобів виробництва тощо. "Непролетарські" елементи позбавлялись або обмежувались у виборчих правах. У 1929 році в українській Конституції було законодавчо закріплено входження УРСР до Союзу. З тих пір визначальними для змісту республіканської Конституції стали положення Конституції СРСР.

В Основному Законі, затвердженому 30 січня 1937 року на XIV Надзвичайному з'їзді Рад УРСР було зафіксовано право громадян на працю, відпочинок, безкоштовні освіту і медичне обслуговування, матеріальне забезпечення у старості. Конституційно закріплявся політичний лад – соціалізм. Щоправда, це був далеко не той соціалізм, про який мріяли М.Грушевський і В.Винниченко. Положення про те, що "найбільш активні і свідомі громадяни країни об'єднуються в Комуністичній партії",

стимулювало в майбутні півстоліття стати “свідомими” багатьох, хто не мав ні здібностей, ні знань, щоб посісти скільки-небудь помітне місце в суспільстві, зайняти певну посаду. Належність же до партії таку можливість відкривала... Цинічно у рік репресій звучали слова Основного Закону про свободу слова, зборів і мітингів, недоторканість особи. Адже навіть під час обговорення проекту Конституції агенти сталінської охранки фіксували усіх незгідних з його положеннями.

До Конституції УРСР 1977 року включалось нове право громадян – на житло. Основним Законом визначалась керівна і спрямовуюча роль Комуністичної партії в суспільстві, як ядра його політичної системи, усіх державних громадських організацій. Цим закріплювалася тоталітарна система в політичному устрої держави. По-перше, не тільки фактично (що було і до цього), а й формально Радам відводилась другорядна роль. По-друге, створювалась ілюзія, що влада належить не столичній і місцевій номенклатурі, а мільйонам комуністів. І, по-третє, номенклатура убезпечувала себе від можливих “незручностей” у зв’язку із зародженням Хельсинського правозахисного руху.

Продекларовані тоді ідеали не могли бути втілені в текстах Конституцій і, особливо, реалізовані в умовах відсутності незалежної України, при тоталітарній системі суспільства, підміні світлих ідеалів казарменною практикою. Історія не дала нам ідеального проекту української Конституції. Тому, думається, при обговоренні і доопрацюванні нинішнього проекту мусить бути проаналізований увесь наш як позитивний, так і негативний досвід у цій справі – і часів П.Орлика, і періоду УНР, і за УРСР, врахувати слід і зарубіжну практику. Створення Конституції сучасної цивілізованої демократичної незалежної держави і стало б найвищою даниною пам’яті нашим предкам.

Вечірня газета. – 1993. – 29 жовтня.

Крізь призму минулого

ЄЛИЗАВЕТА ТЕЖ ШТУРМУВАЛА ЗИМОВИЙ

Холодна листопадова ніч у Петербурзі. У темряві височить Зимовий палац. До нього стрімко наближається озброєний загін. Заколотники швидко і без зайвого шуму оволодівають осередком російських імператорів. А було це задовго до 1917-го. І очолила заколотників... Єлизавета (вірніше, Єлисавет) Петрівна Романова. Позашлюбна дочка колишньої магдебурзької солдатки і російського імператора (потім її батьки обвінчалися) скинула з трону дворічного Івана VI і його матір – правительку Анну. У далекому 1742 році малюка було заточено у Шліссельбурзьку фортецю, а його батьків заслано в Холмогори. 300 преображенців-заколотників, які перед цим проголосили Єлизавету в своїх казармах імператрицею, отримали гроші і селян (навіть на кожного рядового припало по 29 душ). Дочка Петра I продовжила його справу із зміцнення російської монархії. У наших краях це відгукнулось будівництвом фортеці святої Єлисавети, обмеженням автономії Запорожжя, на яке фактично було накинуто зашморг.

...Через двадцять років у Зимовому плела сіті заколоту проти законного імператора Петра (свого чоловіка) німкеня Катерина. Першими присягнули їй у Ізмайлівських казармах, проголосивши нову імператрицю. Петра ж було змушено відректись від престолу, після чого він довго не прожив. Катерина затягнула зашморг на Запорожжі, накинутий її попередниками, і з нашої землі зникли козацькі паланки і курені.

У 1801 році в Зимовому – знову заколот. Представники столичної знаті задушили імператора Павла I. Через 80 років по дорозі у Зимовий двома бомбами був убитий цар Олександр II, за якого були прийняті Валуєвський циркуляр і Емський акт, котрі забороняли вживання рідної мови на Україні на казенному рівні. У березні 1917 року російські демократи повалили самодержавство, змусивши господаря Зимового Миколу II відректись від престолу. Після цього

Тимчасовий уряд одразу ж його арештував і заслав до Сибіру.

Потім настала черга Тимчасового уряду, який у холодну жовтневу ніч 1917 року повалили більшовики, оволодівши Зимовим (зробили вони це майже через 175 років після Єлизавети). Далі вони заборонили ще й Установчі збори, оскільки їхній караул втомився.

Були періоди в Росії, коли її політичним центром був Кремль. Саме звідти у 1605 році було вигнано царя Ф.Годунова, а потім – задушено. Через рік у Кремлі вбили його наступника Лжедмитрія. Ще через чотири роки з престолу скинули і постригли в монахи наступного господаря Кремля – В.Шуйського. Влітку 1918 року у Кремлі схвалили розстріл відреченого царя і його сім'ї.

У 1924 році "приховали" заповіт Леніна і політичним лідером СРСР став Й.Сталін. Через 40 років новому господареві Кремля М.Хрущову повідомили, що він не туди веде Союз і – замінили. Згодом звідси перший секретар Свердловського обкому КПРС Б.Єльцин отримав таємне рішення Політбюро про знесення будинку, де відбувся розстріл Миколи II, і виконав його. А на початку 90-х перебудовники зачинили свого виконроба на Форосі. Через кілька місяців Горбачова позбавили і країни, і кремлівського кабінету.

Повновладним господарем Кремля став демократ Єльцин, який заборонив Верховну Раду Росії. А парламент у свою чергу звільнив з роботи президента. Але танків і телесистем виявилося більше у Єльцина.

Такі деякі пам'ятні фрагменти історії, які творилися у Зимовому палаці, Кремлі і Білому домі. То все історія нашого сусіднього народу, який має на неї право і не нам його судити. Але від багатьох з тих подій тріщали чуби в українців. Тому вони завжди спостерігали за Москвою та Петербургом. З острахом, з цікавістю, з надією. Довга залежність від північного сусіда дається взнаки і сьогодні. Бо малоросійська ментальність залишилась в крові деяких сучасників, що видно не лише в Криму чи Донбасі, а й у Києві та Кіровограді. Одні з них шукають свої духовні корені у

спадщині Єлизавети Романової, другі – у навиках Муравйова, Троцького, треті – у практиці Єльцина (останнє ілюструють хоча б наші газети місячної давності). Зачувши ж українське прізвище в історії чи події нашої минувшини, такі люди змикають свої ряди і високомірно трактують одних як занадто червоних, других – націоналістичних, третіх ще кимось і т.д. І тому так виходить, що декого з українців у світі, у діаспорі знають набагато більше і увічнили краще, ніж у себе.

Кіровоградська правда. – 1993. – 6 листопада.

Відродження

ЮВІЛЕЙ “ПРОСВІТЯН”

Кілька місяців тому було опубліковано повідомлення про державну підтримку відзначення ювілею “Просвіти”. Цим підкреслено значення, яке відіграла ця національно-культурна організація в історії України.

“Поки українська мова не здобуде собі місця у вищій школі, поки вона не служить органом викладання в університетах та в інших навчальних закладах, поки вона не стала знаряддям наукової праці у викладанні й літературі, доти суспільство, народність, що розмовляє цією мовою, почуватиме себе на становищі нижчої, культурно неповноцінної нації”. Саме утиски рідної мови, національної самобутності, традицій у другій половині XIX століття породили серед галицької молоді ідею створення Товариства “Просвіта”. Восени 1868 року австрійські власті дозволили зафундувати його. А збори відбулись у Львові 8 грудня. Участь у них взяло 65 чоловік, які й стали першими українськими “просвітянами”. Згідно із статутом Товариство бралось проводити науково-просвітницьку роботу серед народу. Головним засобом реалізації цього визначалось книгодрукування українською мовою.

Галичани влаштовували заходи із вшанування пам’яті Т.Г.Шевченка

(видання його творів, організація вечорниць, заснування стипендії для незалежної молоді тощо). З “Просвітою” співпрацювали М.Грушевський, І.Франко, В.Гнатюк. Останній, до речі, відомий етнограф, у ті часи негативно оцінив працю єлисаветградця Ястребова “Материалы по этнографии Новороссийского края ...”, заперечивши трактування наших земляків, як “особого типа русского народа” – “новороссийского”. Драмгуртки “Просвіти” ставили п’єси іншого нашого земляка – Карпенка-Карого. Дві з них Товариство видало кількатисячними тиражами.

На російську Україну “Просвіта” прийшла в основному на початку ХХ сторіччя. З 1905 року її осередки почали виникати у Житомирі, Чернігові, Кам’янець-Подільському, Києві (до останнього осередку увійшов і наш земляк В.Винниченко). Згуртувалась українська інтелігенція і в сусідніх з Єлисаветградом містах у 1906 – 1907 роках – Катеринославі, Одесі, Миколаєві. “Просвіту” останнього заснував автор уперше поставленої Кропивницьким опери “Катерина” М.Аркас. Даних про існування в той час єлисаветградської “Просвіти” не виявлено, що побічно підтверджує відсталість організованості процесів українського відродження у нашому місті в порівнянні з іншими. Свою роль форпосту російської колоніальної політики міська влада тут підтвердить і в 1917 році, відкинувши “домагання українських націоналістів”. Літопис просвітницького руху є лише одним із свідчень того, що до “сепаратистів” тут ставилися з особливою погордою. Лише після сходження з політичної арени царського, а потім і Тимчасового урядів наприкінці 1917-го року стало можливим створення “Просвіти” у Єлисаветграді. Наші земляки влаштовували продаж україномовних книг, організовували діяльність бібліотеки, концерти. У перші роки відновлення Української держави “просвітяни” відіграли значну роль у національно-культурних та державотворчих процесах. Але їхня діяльність не збігалася із завданнями більшовицької ідеології. Її утиски виявились не м’якшими за царські, і на початку 20-х років у Радянській Україні ці організації перестали

існувати, зберігшись лише за її межами. Під час війни була спроба відновити "Просвіту" за підтримки фашистської влади. Але й німці не були глибоко зацікавлені в українському відродженні.

...На початку 1989 року було створено Товариство української мови ім. Т.Г.Шевченка, яке очолив Д.Павличко. У тому ж році почала виходити газета "Слово". Активісти Товариства брали активну участь у підготовці Закону про мови в УРСР, який прийнято восени 1989 року. Через два роки організація дістала назву Всеукраїнське товариство "Просвіта" імені Тараса Шевченка.

Помітною була на початку створення на Кіровоградщині діяльність Товариства української мови. Рік тому наші "просвітяни" втягнулись у майнові дискусії із "Знанням", соціалістами, міськвиконкомом, у політизовані заходи. Але, схоже, останнім часом, вони повертаються до своїх головних статутних завдань, до копіткої просвітницької роботи. І нехай їм щастить у цій благородній справі. Бо ж мають добрий багатолітній приклад попередніх "просвітян", важливі завдання з національно-культурного відродження України.

Кіровоградська правда. – 1993. – 9 грудня.

1994 рік

ДОВГИЙ ШЛЯХ ДО СОБОРНОСТІ

Довгі століття український народ був роз'єднаний. Різні частини нашої Вітчизни входили до сусідніх імперій. Однак ідея єдності жила в генах українців, думках філософів, устремліннях інтелігенції, прагненнях політиків. Із виникненням в Наддніпрянщині Української Народної Республіки у 1917 році було зроблено перший крок до реалізації цієї споконвічної ідеї. Менше ніж через півтора року у Львові проголошується

Західноукраїнська Народна Республіка. Вже 1 грудня 1918 року у Фастові було укладено попередній "Договір про злуку між ЗУНР і УНР", в якому перша заявила про свій намір "увійти з усією територією і населенням, як складова частина державної цілісності, в УНР".

А потім настав той історичний день, 22 січня 1919 року. На майдан святої Софії зійшлись десятки тисяч киян. Сюди ж прибули повноважні делегації із Галичини, Буковини і Закарпаття. Спочатку слово беруть приїжджі Л.Бачинський і Л.Цегельський, потім наш земляк, керівник Директорії В.Винниченко урочисто оголошує Акт злуки західних і східних земель нашої держави. Перші стали називатись Західною областю Української Народної Республіки. Остаточної юридичної сили це рішення повинно було набути після затвердження його Українськими установчими зборами. Але на перешкоді цьому стали бойові дії на Україні військ Польщі, Німеччини, Росії (червоної і білої), Австро-Угорщини, Румунії...

У 30 – 50-х роках до складу Радянської України було включено Західну Волинь, Галичину, Північну Буковину, Північну та Південну Бессарабію, Закарпаття, Крим. Таким чином, за винятком деяких етнічно українських земель, зокрема у складі Росії та Польщі, наш народ возз'єднався в єдиній державі. А 1 грудня 1991 року він виявив прагнення мати свою незалежну країну. Таким чином завершилась реалізація ідеї, проголошеної. 75 років тому на Софіївській площі у Києві.

Однак це поки що формально, на юридичному рівні, де український народ вперше в історії отримав усі атрибути унітарної, єдиної, незалежної держави. Ще належить пройти шлях до етнічної, політичної, зрештою людської соборності, яка повинна настати в наших душах. І, можливо, лише тоді ми усвідомимо себе господарями єдиної праукраїнської землі, котрі мають спільні інтереси незалежно від специфіки діалекту, рівня національної самосвідомості, економічного становища. Бо нам немає чого ділити. Маємо вдосталь і природних ресурсів, і території, і благодатні кліматичні умови, і

зручне географічне становище. А найголовніше – ментально добрий, розумний, справедливий, порядний, працьовитий народ.

Кіровоградська правда. – 1994. – 22 січня.

ЛЮБОВ ДО МУДРОСТІ

Днями виповнюється 100 років від дня народження нашого видатного земляка-олександрійця, українського філософа Дмитра Івановича Чижевського. Він змалку виховувався в атмосфері антиімперських настроїв, незалежності, адже в роду було кілька опозиціонерів режиму. Однак, коли десятирічного хлопця віддали до гімназії, то він зустрівся з режимом русифікації і казенщини. Тому Дмитрові довелось недоліки офіційної освіти компенсувати напруженою самостійною роботою над книгою, у спілкуванні з прогресивними викладачами, однокашниками. Все це разом із просвітницькою атмосферою в сім'ї дозволило олександрійцеві вступити до Петербурзького університету у 1911 році, звідки він за станом здоров'я згодом перевівся до Київського університету Святого Володимира. Однак ще в Петербурзі юнак, мати якого була росіянкою, почав активно вживати українську мову.

У Києві Дмитро знайомиться з творами місцевої інтелігенції, симпатизує українській соціал-демократії. У 1913 році він як повноважний працівник УСДРП виконує партійні доручення у південних регіонах. Це привело до арешту нашого земляка за революційну пропаганду. Згодом юнак дещо міняє свою політичну орієнтацію. Він стає членом Центральної Ради від … російських меншовиків і голосує проти незалежності Української Народної Республіки, яка була проголошена IV Універсалом.

Згодом у Києві почали мінятися режими – Гетьманат, Директорія, білі, червоні… Відійшовши від активної політики, Дмитро Чижевський закінчує, нарешті, у 1919 році університет. Не сприйнявши влади

більшовиків на початку 20-х років разом з дружиною він поселяється в Німеччині, де ґрунтовно вивчає філософію. У середині 20-х років Чижевські переїздять до Праги, і через кілька років науковець стає професором. Співпрацюючи тут із українськими і російськими емігрантськими організаціями і товариствами, Чижевський пише статті, читає доповіді, присвячені вітчизняній філософії та історіографії. У них він аналізує спадщину Сковороди і Шевченка, Бакуніна і Платона, Достоєвського і Гегеля, Канта і Шіллера, Ніцше і Багалія, пише рецензії на щойно видані праці (зокрема, і деякі роботи Леніна та Троцького).

За видатні заслуги в науці дослідник отримує звання доктора філософії в університеті в Галлі, куди він переїхав у 30-х роках. Чижевського запрошують у цей час на роботу ряд престижних учбових закладів, однак фашистський режим, Друга світова війна стали на заваді. Лише наприкінці 40-х років вчений переїжджає до Сполучених Штатів Америки, маючи в своєму багажі вже близько п’ятисот праць. Проте, зрозумівши, що наукові перспективи все-таки кращі для цього у Європі, Чижевський через сім років переїздить до Гейдельберга, де стає на чолі Слов’янського інституту. На цей час знову припадає активний період його творчості – пише статті, виступає з публічними лекціями. Практично до останніх років життя Дмитро Чижевський активно досліджував найрізноманітніші проблеми філософії, літератури, мови, історії, проявляв інтерес до широкого спектру інших наук. У 1977 році, дописуючи чергову книгу і плануючи нову, вчений помер. Поховано його в Гейдельберзі.

“ОЙ НА ГОРІ ДА ЖЕНЦІ ЖНУТЬ”

У квітні виповнилося 372 роки з дня смерті Петра Кононовича (Конашевича) Сагайдачного. Це була, як писав історик Д.Яворницький, особа “незвичайна, видатна, велика. Цей гігант з усіх гетьманів найбільш гідний славного народного монумента... Хай його великий образ та його великі подвиги вічно житимуть у серцях тих, кому дорога вітчизняна історія, кому дорогий рідний народ, кому дорога його мова, кому дорога його віра і кому дорога ненька Україна...”

Народився Сагайдачний на Галичині, здобув освіту у Острозькій греко-слов’янській школі. Далі шляхи Петра пролягли до Києва, де вчителював, осмислював становище українського народу, проблеми його духовності і прийшов до усвідомлення необхідності незалежності своєї батьківщини. Свої погляди виклав у праці “Пояснення про унію”. Ця теоретична підготовка приводить на початку сімнадцятого сторіччя П.Сагайдачного у ряди козаків-запорожців. Саме в цей час активізується боротьба Запорозької Січі проти турків, де й проявляється військовий талант Сагайдачного. У 1606 році він очолює похід на Кафу, звідки було визволено багато українців. У ті роки було здійснено успішні походи на Варну, Очаків, Синоп, Константинополь. Ці перемоги значно зміцнили авторитет козацького війська і його лідера, який став визнаним козацьким гетьманом. Турецький історик після цього заявив: “Можна стверджувати напевно, що немає на світі людей, які б менше дбали про своє життя і менше боялися смерті, ніж ці… Знавці військової справи твердять, що ці сіромахи, завдяки своїй хоробрості та вправності, в морських боях не мають собі рівних в усьому світі”.

Гнучкою була політика Сагайдачного щодо Польщі, куди входила тоді Україна. У 1677 році він укладає договір, яким погоджується обмежити кількість реєстрових козаків до 1000 чоловік. Через рік він вирушає під Москву на допомогу оточеним польським військам. Але врятувавши поляків

від розгрому, Москву штурмувати відмовився. У 1619 році з Польщею укладається чергова угода, яка довела кількість реєстрових козаків до 3-х тисяч. Відомо також, що Сагайдачний посилав свого часу без відома Польщі посольство до Москви. У 1619 – 1621 роках Сагайдачного козаками було позбавлено гетьманського титулу. Але внаслідок подій під Хотином козацька рада знову обирає його гетьманом. 28 вересня 1621 року відбулася вирішальна битва турецько-польської війни. Козаки, які воювали на боці Речі Посполитої завдали туркам вирішальних втрат. Однак при цьому гетьман отримав смертельну рану. У квітні 1622 року кияни прощались із Петром Конашевичем. Поховано його було у Братському монастирі.

Крім військових звитяг Сагайдачний залишив по собі пам'ять і вступом усього козацтва до Київського братства. Сагайдачний піклувався про школи, православні церкви та монастирі. Після гетьмана залишилася добре відома всім пісня "Ой на горі да женці жнуть", спомини народу про свого славного предка, оцінки науковців. М.Грушевський зазначив: "У сучаснім громадянстві славили Сагайдачного як дуже розважного, глибокого політика, що вмів поставити козаччину на службу загальнонародним справам і зробив з козацького війська опору національного українського життя. Сагайдачний відкрив цим нову добу в історії українського життя".

Автору цих рядків довелось побувати в Хотинській фортеці у 1991 році. До 370-річчя битви там було відкрито пам'ятник Сагайдачному. Але через два місяці він, на жаль, під впливом дощів виявив деякі дефекти. І розпочались реставраційні роботи Потім шляхи пролягли до Києво-Могилянської академії. На її подвір'ї, під асфальтом, за словами М.Смоленчука, десь знаходиться нині прах П.Сагайдачного. Поруч з'явилась вулиця його імені і відповідна меморіальна дошка. Напевне, якби ім'я видатного українця, козака, захисника рідної землі інтенсивніше було увічнене в нашій області, думається, його б шанували не менше, ніж поважають Дзержинського, Калініна жителі їх вулиць та інших менш

причетних до історії нашої держави осіб.

Кіровоградська правда. – 1994. – 24 квітня.

ПРОТИ ПОГРОМІВ

Минуло 115 років з дня народження С.В.Петлюри

У травні 1879 року народився Симон Васильович Петлюра, якому судилося зайняти помітне місце в українській історії. Одні сьогодні вважають його національним лицарем, інші – демоном періоду громадянської війни. Але достеменно можна сказати одне: не маючи можливості вивчати його спадщину з першоджерел, усі змушені були робити свої висновки лише по тих дозованих матеріалах, що дозволялись. Одним із таких висновків, які нав'язувалися масовій свідомості, був той, що Петлюра – антисеміт. Однак чи дійсно це було так?

Передусім слід сказати, що він мав у своїх генах козацьку кров і отримав духовну освіту в полтавських церковно-приходській школі, бурсі, семінарії. Однак там почав проявляти революційно-національні настрої і за організацію прийому українського композитора М.Лисенка був із останнього класу семінарії виключений. Далі починається його політична діяльність. Він стає активним членом Революційної української партії, а після її реорганізації в Українську соціал-демократичну робітничу партію, є одним з її лідерів, разом з В.Винниченком, Д.Дорошенком та іншими соратниками. У її програмі було записано: "Перед російською революцією стоять грандіозні соціально-економічні завдання, які вимагають свого розв'язання в процесі розвитку революційного руху, за якими стоять основні соціальні сили революції – пролетаріат, селянство і армія: революція земельних відносин, робітнича справа, національне питання, перетворення унітарної централізованої держави в федеративну, цілковита децентралізація і

демократизація урядування, державне впорядкування господарчого життя в усіх його галузях, в першу чергу продукції і поділу харчових продуктів і речей першої потреби, активна політика демократичного миру".

Петлюра редагував партійну газету "Слово" потім працював бухгалтером у Петербурзі, редагував журнал "Украинская жизнь" в Москві. Під час першої світової війни він очолив Український військовий Комітет Західного фронту. У травні 1917 року Симона Васильовича обирають головою Українського Військового Генерального Комітету, а наступного місяця – секретарем військових справ Центральної Ради. Після розходження з останньою його шляхи пролягли на Лівобережжя, де він сформував Гайдамацький Кіш, що складався з червоних і чорних гайдамаків. За часів гетьмана Скоропадського Петлюру заарештовують за виступ проти збереження великої земельної власності. Після звільнення він стає Головним отаманом Української армії і одним з керівників Директорії.

В умовах багатовладдя, хаосу, присутності на Україні іноземних військ до Петлюри надходили дані про факти грабунків і погромів мирного населення, в т. ч. єврейського. І от 1 червня 1919 року в газеті "Український козак" друкується звернення до козаків армії УНР, в якому зокрема говорилося: "Цивільні люди, як наші, так і єврейські, зовсім не винні в тім, що під їхній вигляд підшиваються дві воюючі сторони. Ніхто ніколи не шанував тих вояків, які кривдили мирне населення: жінок, дітей, старих, незалежно від того, до якої партії вони належать. Козаки! Не забувайте, що євреї є населення нашої землі. Пильнуйте серед себе провокаторів, які підбивають вас на погроми, заарештовуйте їх і приставляйте до комендантів". Ще одна цитата з газети "Козацький голос" за серпень того ж року: "У рядах нашого війська, як се кожний міг переконатися, є багато жидів Є се самі добровольці, які з нашою побідою сподівалися гарнішого і свобіднійшого життя також і для жидів Галичини. А се тому, що наша державність признає жидівську націю і дає їм можливість свобідного

розвою”.

Зважаючи на ситуацію, що склалася, УНР випускає двома мовами звернення “До єврейського громадянства і робітництва на Україні”, в якому уряд повідомляв: “Соціалістичне Правительство, котре стоїть на чолі Республіки, веде разом з Головним отаманом Петлюрою рішучу боротьбу з погромами. Для розслідування всіх погромних подій, погромної агітації та передачі винних до надзвичайного військового суду утворена Особлива Слідча Комісія з широкими правами. У комісію увіходять також представники єврейської демократії. Надзвичайний військовий суд виніс ряд смертних вироків – багато погромщиків вже розстріляно”.

Симон Петлюра видав ряд наказів, у яких вимагав знищення всякої спроби до погромів і передачі погромників до розстрілу, покладаючи всю відповідальність на представників військової і цивільної влади. Так, у наказі від 26 серпня він закликав: “Лицарське військо, що несе всім націям України братерство, рівність і волю, не повинно спокійно слухати всяких пройдисвітів і провокаторів, жадаючих людського м’яса. Так само воно не може спричинятися до тяжкої недолі євреїв. Хто ж допускається такого тяжкого злочину, той є зрадник і ворог нашого краю й мусить бути усунений від людського співжиття”.

У кількох відозвах Петлюра підкреслював ту допомогу, котру єврейське населення, передусім об’єднане в партії, надавало УНР. Так, у зверненні “Проти погромів” він писав: “Бунд, Об’єднанці, Поалей-Ціон і Фолькс-Партей стали на ґрунті самостійности України і беруть участь у житті республіки”. Красномовним є і той факт, що в уряді був міністр єврейських справ, який 15 жовтня закликав єврейських громадян взяти активну участь у тижні збору на користь республіканського війська, “котре бореться на фронті за самостійну Українську Народну Республіку”.

У 20-і роки Петлюра опиняється в еміграції, де не полишає думку про незалежність України. А в 1926 році (25 травня) його було вбито у Парижі

Шварцбардом. На думку західних істориків, це було перше політичне вбивство ОДПУ за кордоном. Активно мусувалась у цей час думка про помсту українському лідеру в екзилі за єврейські погроми. Однак відомий сіоністський лідер Жаботинський під час судового процесу над убивцею сказав про Петлюру та його соратників: "Я з ними виріс. З ними разом проводив боротьбу проти асиміляторів і русифікаторів – єврейських і українських. Ні мене, ні інших мислячих сіоністів з Півдня Росії ніхто не в змозі переконати, що людей цього типу можна визначати як антисемітів".

У спадщині С.Петлюри є і відозва "Народе Український", яка дійшла через довгі десятиліття, а була присвячена першій річниці проголошення УНР. Є у ній глибоко символічні слова: "Ти переможеш, Великий Народе Мученику, і переможеш не для того, щоб підбивати під себе чужі, не паші землі. Ти переможеш для спокійного будування могутньої Держави Української, для щасливої праці поколінь майбутніх. Спадуть віковічні кайдани з стомлених рук твоїх – спадуть ганебні пута з великої постаті рідної Матері-України".

Кіровоградська правда. – 1994. – 31 травня.

МОВА НЕЗАЛЕЖНОЇ ДЕРЖАВИ

Двадцять четвертого жовтня виповнилось п'ять років з дня прийняття "Закону про мови в Українській РСР", причому прийнятий він був ще старим, комуністичним складом Верховної Ради. Закон став логічним підсумком активізації громадсько-політичного життя республіки у другій половині 80-х років. У тодішні часи, часи В.В.Щербицького, парламентарі зрозуміли невідворотність процесів національно-культурного відродження, тому й прийняли підтриманий, справді історичний законодавчий акт. Вперше у ньому було проголошено: "Українська мова є одним з вирішальних чинників

нездоланної самобутності українського народу. Українська РСР забезпечує українській мові статус державної з метою сприяння всебічному розвиткові духовних і творчих сил українського народу, гарантування його суверенної національно-державної майбутності". Що передувало ухвалі цього Закону?

Кількасотлітня залежність українського народу від інших держав неодноразово створювала умови для нерівноправного становища його мови. Заборонялась рідна мова у часи російської, польської та інших присутностей на Україні. Не могли українці видавати книг, відкривати школи, ставити п'єси рідною мовою упродовж значного періоду своєї історії, хоча й намагалися це робити у часи політичних відлиг. Ще донедавна у школах республіки можна було без особливих проблем звільнити свою дитину від вивчення української мови, але тільки не від іноземної. Майже повністю зникли у містах Кіровоградщини, наприклад, українські школи. Відбувалась русифікація сільського населення, яке переїжджало до міста. Такі приклади характерні і для інших історичних періодів. Зокрема до революції на Єлисаветградщині не видавалось жодної української газети. І так всюди. Тому й настала потреба в захисті української мови на державному рівні.

Українці тепер не бажають бути ні "малоросами", ні чиїми б то не було "молодшими братами". Наша нація на материнському терені і в інших краях через всю свою багатовікову драматичну історію зберегла у своїх генах природне прагнення до волі, через усі лихоліття пронесла у своїй душі літопис мирного, талановитого і працьовитого народу, повагу до традицій, любов до співучої, солов'їної мови. При цьому в своєму серці українська нація не залишила місця для ненависті до інших народів, керівники яких у різні часи проводили політику асиміляції і деукраїнізації. Споконвічно прагнучи до власної незалежності, український народ ніколи не виступав агресором щодо інших країн. І не виступить він і нині поневолювачем національних меншин.

Ми знаємо, з якими труднощами у реалізації прав на рідну мову

зустрічаються українці в Росії, а росіяни в Середній Азії, Закавказзі, Прибалтиці. На Україні Закон про мови захищає права російської, єврейської, молдавської, польської, болгарської та інших діаспор. Там записано, що "в роботі державних, партійних, громадських органів, підприємств, установ і організацій, розташованих у місцях проживання більшості громадян інших національностей (міста, райони, сільські і селищні Ради, сільські населені пункти, їх сукупність), можуть використовувати поряд з українською і інші національні мови. ... Мовами міжнаціонального спілкування в Українській РСР є українська, російська та інші мови. Українська РСР забезпечує вільне користування російською мовою як мовою міжнаціонального спілкування народів РСР". Отже, як бачимо, нічого не загрожує на Україні одній із мов ООН – російській. Саме цю мову у нас знає все населення, а от українську росіяни в Україні вивчати не хочуть. Навіть при всій ліберальності, поміркованості Закону мусимо констатувати, що впроваджується він надзвичайно повільно. Владні структури Кіровоградщини крізь пальці дивляться на те, наприклад, що у службовому листуванні торгової мережі державна мова не повністю запроваджена. В обласній Раді уже після 1991 року встановили електронну систему підрахунку голосів на недержавній мові. А там, де витісняється російська мова, початкуючі підприємці намагаються запровадити іншу мову ООН – англійську, пообписувавши нею кіоски, ларки, магазини. І мова йде, звичайно, не лише про це. Бо слідом за мовою нам імпортуються виготовлені на Заході для країн третього світу фільми, література, жувачка тощо. А зі Сходу нам ледве не імпортували імперську назву Єлисаветград при допомозі місцевих малоросів. І починається це мавпування з малого, здавалось би: з мови. Забувають господа, що без поваги до мови предків, українського родоводу ми ніколи не станемо в один ряд з цивілізованими, поважаючими себе народами не лише в політиці, а й в економіці.

Тож, позбавляючись від комплексів, необхідно підійматися з колін і

виконувати для початку хоча б Закон про мови.

ПЯТНИЦА 1994 года 28 ОКТЯБРЯ
1754
ВѢДОМОСТИ
УКРАИНА ЦЕНТР
№ 4
Издание основано в 1891 году. Закрыто в 1905 году. Выпуск возобновлен в октябре 1994 года.

СЕЛО ПАВЛІВКА

Це село стало добре відомим усій планеті у зв'язку з польотом у космос вихованця Павлівської середньої школи Юрія Івановича Маленченка. Знаходиться воно недалеко від Світловодська.

Павлівка має багату історію. Наступного року їй виповниться 270 років. Виникло село ще у XVIII сторіччі (але жили тут люди ще в другому тисячолітті до нашої ери: на території села знайдено кілька римських монет). Спочатку тут були два населених пункти Павлівка і Свинарка, які розташувались обабіч невеликої річечки. До революції вони входили до Павлиської волості. У першому селі було в 1916 році 143 господарства, в яких проживало 792 чоловіка. Люди тримали 145 коней, 12 волів, 109 корів, 5 биків, 102 свині, поросят, телят. Але 25 най бідніших господарств не мали худоби, а 16 – були без землі, на якій можна було б вирощувати хліб. У цілому ж під досівом знаходилось 451,72 десятин. У другому селі до революції 798 чоловік мали 142 господарства, 145 коней, 22 вола, 113 корів, 146 свиней. Не мали худоби 74 господарства.

Після революції села об'єднались у Свинаро-Павлівку, а в 1946 році населений пункт отримав назву Павлівка. Під час будівництва Кременчуцької ГЕС сюди поселились жителі Чернечого, Калабарка та інших сіл, які попали в зону затоплення. Традиції ТСОЗів "Колос", "Веселі Бурти" і

“Зелений гай” (20-і роки) сьогодні продовжує КСП “Дніпро”. У ньому працював Герой Радянського Союзу А.Цимбал. 135 жителів села загинули у Великій Вітчизняній війні. Воїнам-визволителям біля будинку культури встановлено пам’ятник.

Економічна скрута останнім часом змусила павлівців збільшити приватне поголів’я рогатої худоби, освоювати ази фермерства, підприємництва. Попри все ще збільшується кількість учнів у місцевій школі. Отже, буде вибір для майбутнього загону космонавтів України! А для землян теж знайдеться робота на землі, яка прийшла у спадок від наших предків: на заводі твердих сплавів, скажімо, який збудовано біля села, якщо, звичайно, його не задавлять цінами, податками тощо. Добре, що завершено на багатьох вулицях газифікацію, хоч з вугіллям не треба тепер возитись.

Діалог. – 1994. – 17 грудня.

“УКРАЇНА В МІЖНАРОДНИХ НАУКОВО-ТЕХНІЧНИХ ЗВ’ЯЗКАХ”

Так називається щойно видана книга кандидата історичних наук Василя Даниленка. Автор з конструктивних позицій розглядає досвід, ефективність і перспективи участі України в загальноєвропейській інтеграції. На відміну від інших публікацій ця, на наш погляд, позбавлена нігілістично-кон’юнктурного підходу до оцінки економічного потенціалу республіки, є спробою аналітичного погляду на причини кризових явищ крізь призму міжнародних відносин у попередні десятиріччя.

В.Даниленко зазначає, що всупереч усім труднощам застою у 70 – 80-х роках республіка мала потужний науковий потенціал. Особливо вагомий внесок зробила Україна в дослідження космічного простору. Наші вчені створили апарат “Вулкан” для проведення зварювальних робіт у відкритому

космосі, установку "Випарювач", успішно випробувану у великому циклі космічних експериментів. Крім того, у відкритому космосі випробовувалися також універсальний ручний інструмент для технологічних операцій по зварюванню, спаюванню, різанню і напиленню. Українськими вченими були створені надійні комплекси радіофізичної апаратури для штучних супутників Землі. Брали участь учені України і в реалізації міжнародного проекту "Венера – комета Галлея". Апаратура для дослідження електромагнітних полів у космічній плазмі широко використовувалася для виконання програми "Інтеркосмос". Наприкінці 1990 року ООН визнала Україну однією з провідних держав світу, котра досягла помітних успіхів в освоєнні мирного космосу.

Спираючись на науку, індустрія республіки стала здатною створювати унікальну техніку: літаки АН-124 "Руслан", сучасні танкери, сухогрузи, ліхтеровози – контейнеровози арктичного плавання, тепловози і роторні комплекси, високоекономічні газоперекачувальні агрегати, обладнання для ліній електропередач. Учені України на замовлення ЮНЕСКО розробили і сконструювали комп'ютерну систему, здатну розуміти і синтезувати людську мову. Якісно нова технологія програмування, розроблена в Україні, за рядом параметрів перевершила світові досягнення у цій галузі. Вчені інституту електрозварювання ім. Є.О.Патона АН України створили високопродуктивне зварювальне устаткування, яке не маю аналогів у зарубіжній практиці, і завдяки якому з'явилася нова галузь науки і техніки – спеціальна електрометалургія. Щороку фірми Австрії, США, Канади, Японії закуповували це устаткування на суму до 2 мільйонів доларів.

Але значний науковий і природний потенціал України не забезпечував високого рівня економічного становища в республіці порівняно з розвинутими державами світу. Причинами нього були ізольованість держав соціалістичного табору від світового ринку, відсутність реального суверенітету УРСР, пріоритет політичних інтересів над економічними,

обмеженість міжнародного наукового обміну, екстенсивний шлях розвитку держав Ради Економічної Взаємодопомоги тощо.

Україна, йдучи у фарватері політики Москви і Політбюро ЦК КПРС, змушена була головний обсяг міжнародного економічного і науково-технічного співробітництва спрямовувати на східноєвропейські країни у пропорціях, що не відповідали ні народногосподарським інтересам республіки, ні СРСР. Адже паливно-сировинна група становила близько двох третин експорту радянських товарів у країни РЕВ. Вагома частка вивозу сировинних ресурсів здійснювалася саме з України. Для цих цілей активно використовувалися родовища нафти й газу в Бориславі, Дашаві, Шебелинці та інших місцях. Внаслідок інтенсивної експлуатації вони майже вичерпалися. Нафтою і нафтопродуктами СРСР забезпечував членів РЕВ майже на 80 відсотків, природним газом – на 99 відсотків, кам'яним вугіллям – на 70.

Невпинне зростання попиту на сировину, паливо, електроенергію почало вимагати спільних господарських дій. У 80-х роках країни – члени РЕВ здійснювали ряд проектів, у тому числі й будівництво Криворізького гірничо-збагачувального комбінату окислених руд на території Кіровоградської області. Споруджували Хмельницьку АЕС, від якої лінії електропередач мали простягнутись до Жешува (Польща), і Південно-Українську АЕС з лініями до Ісакчі (Румунія) і Добруджі (Болгарія). Усе це перетворювало східну околицю РЕВ у сировинний придаток партнерів по організації.

Частка України в експорті СРСР у 1990 році становила: по залізній руді – 95 відсотків, кам'яному вугіллю – 65, чавуну – 75, прокату металів – 70, електроенергії – 75, сталевих трубах – 40, ковальсько-пресовому обладнанню – 75, цукру-піску – 65. Багатьма сировинними і мінеральними ресурсами Україна забезпечена краще, ніж інші європейські держави, а за виробництвом ряду важливих видів продукції па душу населення її можна

було порівняти з Великобританією, Італією, Францією та Німеччиною. Але нераціональне використання національних багатств, технічне й технологічне відставання, і як наслідок – низький життєвий рівень населення, в першу чергу, зумовлювались тим, що народ України не був господарем на своїй землі. Через відсутність політичної та економічної самостійності Україна не могла реалізувати свої права на міжнародній арені у двосторонніх та багатосторонніх відносинах.

Вихід для України В.М.Даниленко вбачає на сучасному стані у входженні до світової економіки, активізації участі нашої країни в діяльності міжнародних організацій. Автор наголошує на необхідності радикальних змін у науці й виробництві, виступає за інтеграцію окремих галузей науки і виробництва України в європейські виробничі структури, за створення загальнодержавної інформаційної системи, надання підприємствам і організаціям гарантованої самостійності для здійснення ними зовнішньоекономічних і науково-технічних зв'язків, за вирішення нагальних проблем охорони навколишнього середовища, добросусідські взаємовигідні відносини держав та ін.

Кіровоградська правда. – 1994. – 17 грудня.

Зниклі села Наддніпрянщини

БУЛО КОЛИСЬ СЕЛО ЧЕРНЕЧЕ

Ще працюючи завідуючим державним архівом м. Світловодська, вивчав історію будівництва Кременчуцької ГЕС. Звернув при цьому увагу, що майже нічого в документах не йдеться про ті села, які зникли в результаті затоплення зони водосховища. Гадаю, з нагоди 40-річчя дати, що вважається заснуванням Світловодська, доцільно розповісти і про ці села. Хотів би навести деякі дані по селу Чернечому, звідки походить і родина моєї мами,

яка у 50-х переселилась до Павлівки.

Село Чернече відносилось до Стецівської волості. Засноване було у XVIII сторіччі. Після 1858 року поряд з Чернечим виник хутір Сокиндрова. На правому березі річки Ірклійця на початку другої половини XIX століття знаходилося 90 хат, 4 будинки і 2 землянки (загальним обсягом кімнат 280), що і складали село Чернече. У 1859 році тут проживало кілька сот чоловік, а при наступному переписі – понад півтисячі мешканців. Вони тримали 72 коня, 90 голів великої рогатої худоби, 26 свиней. Помітним було соціальне розшарування, оскільки 55 господарств не мали худоби, в т.ч. 3 – корів. Там росло багато фруктових дерев. Чернече лежало на пагорбистій місцевості, дороги до нього були поганими, що створювало деяку ізольованість села. Можливо, саме тому його жителям частково вдавалось уникнути деяких лихоліть.

Як розповідала моя тітка Галина Заболотна, люди там завжди були працьовиті, змалечку кожен мав заняття – в полі, на городі, на пасовищі чіплялись за кожну соломинку в голодні 30-ті.

Черничани воювали на фронтах Великої Вітчизняної війни. З неї не повернувся мій дядько Микола, якого я ніколи не бачив.

Пам’ятаю, дід мій Григорій і баба Харитина, здавалось, не могли і днини прожити без роботи: вели господарство, виховували онуків, поки й спочили вічним сном у павлівській землі. А давні мої предки спочивають у чернеченській землі. Думається, слід нам усім пам’ятати свої корені, яких багато загубилося під водами Кременчуцького моря. Шануючи літопис міста гідробудівників за останні 40 років, слід досліджувати і ту минувшину своєї малої батьківщини, яка не увійшла до “Історії міст і сіл УРСР”, але яка дала початок освоєнню наддніпрянського краю у часи козацтва та пізніші періоди.

Наддніпрянська правда. – 1994. – 21 грудня.

Презентація книги

ПРО “МАЛОРОСІЙСЬКІ ГОПАКЕДІЇ” ТА “ПРОСВІТИ”

10 листопада 1907 року. У Києві, на літературному вечорі, присвяченому творчості І.Карпенка-Карого, С.Петлюра читає реферат “Висвітлення історичних заслуг Карпенка-Карого для розвитку українського театру”. Літератор переконливо змальовує становище українського громадянства наприкінці XIX століття, аналізує процеси, які в ті часи переживало українське село, і їх віддзеркалення в творчості видатного драматурга. Виступ мав успіх у публіки, яка після цього переглянула драму “Наймичка” у виконанні української трупи М.Садовського.

1910 рік. У Баку організовано драматичний вечір, присвячений пам’яті І.Тобілевича (Карпенка-Карого). Силами аматорів була поставлена п’єса “Мартин Боруля”, що знову ж мала великий успіх.

Що пов’язує ці дві події? У першу чергу звичайно ж те, що вони були пов’язані з іменем нашого відомого земляка, по-друге, те, що мали успіх. Але є ще й третє – вони були організовані відповідними організаціями “Просвіти”. Саме історії цієї громадської організації присвячена книга Л.Євселевського і С.Фарини “Просвіта” в Наддніпрянській Україні”. Вона передусім підтверджує висновок, який мені в цьому році доводилось обґрунтовувати одному з опонентів на шпальтах “Вечірки”: “Просвіта” припинила свою діяльність в Східній Україні (а отже і на Єлисаветградщині) на початку 20-х років.

Так, 2 лютого 1922 року ЦК КП(б)У провів Всеукраїнську нараду агітпропів і губполітосвіт, на якій підкреслювалося, що є “різні типи” “Просвіт”: навколо одних збираються хлопці та дівчата, що культивують “малоросійські гопакедії”, а також і старі “Просвіти”, первісного типу, які об’єднали “національно свідому інтелігенцію”, “є вогнищами “національної культури, бойовими організаціями войовничого націоналізму”. В постанові

“Організаційні форми культурної праці на селі” вимагалось створювати скрізь сільбуди – “новоутворення Жовтневої революції”, оскільки “Просвіти” вмерли, звиродилися й розложилися. Але деякий час ще житиме “просвітянство”, яке... може бути цілком контрреволюційне, петлюрівське, як організуюча ворожа сила, що є в зв’язку з бандами і закордонними організаціями”. Саме участь у діяльності “просвіт” була одним із аргументів НКВС при репресіях у 30-х роках.

Знайде тут проти себе нові аргументи і один з авторів кіровоградських газет, який в цьому році прийшов до висновку, що Єлисаветград в своєму україножильстві не поступався іншим містам України. Як свідчить перелік перших східноукраїнських “просвіт”, вони були у всіх великих сусідніх містах тільки не в нас. Тож і не дивно, що й влада у Єлисаветграді не визнала Центральної Ради у найвідповідальнішу для неї годину. Із 1905 року було закладено осередки в Катеринославі, Одесі, Києві, Миколаєві і т.д. За єлисаветградську ж “Просвіту” даних взагалі немає, хоча якраз у ці дні їй виповнюється 77 років.

Втім книга містить і дані про людей, тісно пов’язаних з історією нашого краю, які здебільшого в інших містах вели подвижницьку просвітянську роботу. У розділі “Загальна характеристика українського національно-культурного руху кінця XIX – початку XX ст.” автори словами І.Огієнка підкреслюють роль єлисаветградських театралів: “І не дивлячись на всякі заборони і погроми, національна драматична література і театр український придбали собі почесне місце серед театрів Європи, маючи такі славні прізвища, як Кропивницький, Саксаганський, Карпенко-Карий, Садовський, Заньковецька”. Щодо Винниченка, то автори називають його активним членом Революційної української партії і Української соціал-демократичної робітничої партії, відзначають його спільні спроби із Петлюрою поєднати націоналізм з марксизмом. А Чикаленко у 1904 році став ініціатором перетворення “Української загальної організації” у ліберальну

партію. Відомо також те, що він був почесним членом львівської "Просвіти".

В.Винниченко виступав 25 червня 1906 року на установчих зборах київської "Просвіти" і став членом її президії. Книжки Винниченка українські просвітяни поширювали, зокрема, на Кавказі та Кубані. За часів Центральної Ради на шпальтах відновленого "Літературно-наукового вісника" друкувався роман "Записки кирпатого Мефістофеля". У той романтичний час створювались нові провінційні "просвіти", які організовували масові українські свята під гаслами "Слава вільній Україні!", "Слава батькові Тарасу!" під червоними і жовто-синіми прапорами. Ці процеси продовжувалися і в перший період Радянської влади на Україні (політика "українізації"). В.Винниченко, отримавши запрошення повернутися з еміграції, 30 серпня 1920 року занотував до свого щоденника: "Мануїльський лише не божиться, запевняючи мене, що я отримаю можливість і впроваджувати українізацію, і розвивати українську культуру, і піклуватись про відродження українського господарства, і втручатись в усе радянське будівництво, слідкуючи, щоб не було ніякого обмеження національно-державних інтересів".

Як уже говорилось, важливим напрямком діяльності "просвіт" було поширення літератури, публікації в періодиці, організації вечорів, постановка спектаклів, в т.ч. наших земляків. Так, на початку 1907 року в Одесі були поставлені драми Т.Шевченка і М.Кропивницького. Протягом наступного року під керівництвом М.Аркаса миколаївська "Просвіта" організувала вистави опер "Катерина", "Запорожець за Дунаєм" та інші.

Активність громадського життя на Україні привела до виходу столипінського указу "Про закриття деяких інородницьких товариств, які переслідують цілі" у 1910 році та урядової заборони святкування 100-річчя з дня народження Т.Шевченка. На думку В.Леніна, це було "таким чудовим, прекрасним, на рідкість щасливим і вдалим заходом з точки зору агітації проти уряду, що кращої агітації і уявити собі не можна...". Після цього заходу

мільйони і мільйони “обивателів” почали перетворюватись у свідомих громадян і переконуватись в правильності його вислову, що Росія є “тюрма народів”. У цілому ж існує потреба подальшого дослідження діяльності “Просвіти” на Єлисаветградщині.

Вечірня газета. – 1994. – 23 грудня.

1995 рік

До 5-річчя Закону про економічну самостійність України

ЧИ З ПРОСТЯГНУТИМИ РУКАМИ?

У серпні 1990 року Верховна Рада УРСР прийняла Закон “Про економічну самостійність Української РСР”. Чи потрібен він був тоді? Адже Радянська Україна, якщо вірити попереднім конституціям і законам, мала певну економічну самостійність. Візьмемо хоча б зовнішній аспект. Так, у березні 1944 року ряд змін було внесено до Конституції УРСР. Виступаючи з цього приводу, Голова Президії Верховної Ради М.Гречуха говорив, що у зв’язку із зростаючим політичним, економічним і культурним значенням Української РСР зростають її різноманітні потреби, зокрема господарські, які можуть бути охоплені шляхом встановлення безпосередніх відносин Радянської України з іноземними державами. У Конституції УРСР, прийнятій 20 квітня 1978 року, знову було зафіксовано: “Українська РСР має право вступати у відносини з іноземними державами, укладати з ними договори, брати участь у діяльності міжнародних організацій”. Але Конституція УРСР практично дублювала Конституцію СРСР. Компетенція Союзу була у зовнішніх зв’язках і вирішенні внутріекономічних проблем настільки широкою, що права союзних республік були дуже обмеженими або навіть недійсними. У зв’язку з цим УРСР не змогла в повній мірі використати

свій багатий комплекс природних ресурсів, сприятливі кліматичні умови, зручне транспортно-географічне положення щодо великих світових ринків, виробничий досвід трудових ресурсів, значно нижчу собівартість виробництва більшої частини продукції порівняно із загальносоюзними показниками для економічного розвитку свого господарства, технічного переоснащення промисловості, активного запровадження в практику передової інженерно-технічної думки, раціонального використання чорноземів, підвищення добробуту своїх громадян.

Для ілюстрації візьмемо лише один із вказаних чинників, таке болюче сьогодні паливно-енергетичне питання, в ретроспективі добування і використання цих дефіцитних сьогодні ресурсів. Екстенсивні методи господарювання в СРСР приводили до активного визискування природних ресурсів його регіонів. Передусім це стосувалося України, надра якої кілька десятиріч тому були помітно багатшими, ніж зараз, в умовах дефіциту газу та інших енергетичних ресурсів. Лише протягом 1950 року були відкриті Долинське нафтове – на Івано-Франківщині, Радченківське газонафтове і найбільше в СРСР – Шебелинське газове – на Харківщині сховища. Майже втричі збільшився видобуток газу в УРСР з введенням Угерського, Більче-Волинського й Рудківського родовищ. У ході виконання семирічного плану на Україні було відкрито 41 нафтове і газове родовища. Це привело до помітного збільшення видобутку енергетичних ресурсів. Якщо в 1950 році в республіці було видобуто 300 тисяч тонн нафти, то в 1958 – 1,2 млн. т, у 1965 – 3,6 млн. т, а у 1969 – 13,4 мільйони тонн нафти. З 1950 по 1958 рік у 7 разів зріс видобуток газу і складав близько 9,5 мільярда кубічних метрів. Україна достроково 18 липня 1965 року виконала семирічний план видобутку "чорного золота". 28 серпня 1965 року вона єдина із союзних республік виконала семирічний план видобутку "голубого палива". Але корисні копалини далеко не в повному обсязі використовувалися для потреб української промисловості. Скажімо, досить перспективним був економічний

розвиток Західної України. По-перше, існуючі там підприємства були обладнані устаткуванням, вивезеним із Німеччини. По-друге, цей район був багатий сировинними і енергетичними ресурсами. По-третє, мав удосталь робочої сили. По-четверте, знаходився у центрі Європи і експорт звідси був би набагато економічно вигіднішим, ніж з інших регіонів СРСР. Але боротьба з бійцями УПА, насильна колективізація привели до депортації частини населення на Схід у 40–50-х роках. Ще інша частина змушена була туди виїжджати постійно чи тимчасово в пошуках заробітку. Союзні міністерства проводили "оргнабори" на освоєння цілини, будівництва БАМу і російських ГЕС, розробку родовищ Сибіру. То ж незважаючи на те, що з 1945 до 1951 року промислове виробництво Західної України зросло на 230 відсотків, магістральні трубопроводи потягнулись в інші союзні республіки і держави. УРСР таким чином відводилась роль сировинного придатка, як державам Африки, Азії, Латинської Америки. У 1962 році була пущена перша черга магістрального нафтопроводу "Дружба", який поставляв нафту з України до Польщі, НДР, Чехословаччини та Угорщини. При цьому слід враховувати, що чернігівська, сумська і полтавська нафта на відміну, скажімо, від волзької .була хорошої якості, не містила сірки, а отже, не потрібні були установки з очищення нафти від неї та її утилізації. Західноукраїнська нафта у 60-х роках була вдвічі дешевшою від краснодарської і в 2,7 рази від бакинської. Після розробки нафтових родовищ на Чернігівщині було виявлено, що та нафта є дешевшою від татарської на 10 відсотків, яка до того вважалась найдешевшою в СРСР.

Подібне становище було і з газом. Шебелинський газ, видобуток якого становив 20 відсотків від загальносоюзного (частка України в ньому складала третину) постачався не лише в українські міста, а й у Москву, Бєлгород, Курськ, Орел, Брянськ, Білорусію, Литву, Латвію, Польщу і Чехословаччину. Природний газ із Дашави постачався до Ленінграда. Після вичерпання в основному нафти і газу союзним центром було зроблено акцент

на інші джерела енергії, корисні копалини. Так в 1989 році в УРСР добули 180 мільйонів тонн вугілля і 100 мільйонів тонн залізної руди. Експорт республіки в частці СРСР складав 95 відсотків залізної руди і 65 – кам'яного вугілля. За кордон вивозилася сировина, яка допомагала розвивати промисловість Заходу, країн Варшавського договору. Натомість в Україну постачалися промислові імпортні вироби, які були помітно кращі за вітчизняні. В українських магазинах продавалися навіть закордонні консерви з тієї сільгосппродукції, якої вдосталь вирощував свій степ і город.

Ради справедливості необхідно відзначити, що в різні періоди було бажання реформ. Так, у кінці 50-х років зробили спробу децентралізувати економіку, розширити можливості місцевих органів на основі рад народного господарства. Під контроль раднаргоспів України було передано понад 10 тисяч підприємств. У 1957 році у віданні українських раднаргоспів уже перебувало 97 відсотків заводів (у 1953 – 34 відсотки). За короткий час їм вдалося вирішити багато життєво важливих проблем. Питома вага України у загальносоюзному виробництві 1958 року зросла до 18,8 відсотка (у 1950 – 16,1). На початку 60-х років УРСР випереджала за виплавкою чавуну і сталі на душу населення США, Францію, ФРН, за видобутком вугілля – США, Англію, ФРН, Францію, за видобутком залізної руди – всі головні капіталістичні країни. На середину 60-х років УРСР, маючи менш, як 0,5 відсотка території і 1,4 відсотка населення Земної кулі, виробляла 8 – 10 відсотків світових сталі, чавуну, тракторів, цукру, вугілля. За виробництвом на душу населення чавуну, сталі, прокату, цукру, вугілля українці посіли перше місце у світі. Питома вага республіки у союзному виробництві у цей час складала більше половини залізної руди, чавуну і силових трансформаторів, понад 40% сталі і прокату, третину вугілля, чверть міндобрив, 62% цукру, 48% металургійного та 31% хімічного устаткування, 98% вугільних комбайнів, 38% великих електричних машин, 97% магістральних тепловозів, 45% вантажних вагонів. Спрямування усього цього

на забезпечення інтересів УРСР поставило б її в один ряд з найпотужнішими державами світу за рівнем індустріального розвитку і матеріальним забезпеченням населення. Але незалежна економічна політика України та інших республік занепокоїли Москву і після Хрущова від раднаргоспів відмовились і повернулися до жорсткої централізації. Із середини 60-х років було зроблено спробу запровадити господарську реформу, яка базувалася переважно на економічних методах і розширенні господарської самостійності підприємств і повному господарському розрахунку. Реформа дала свої результати. У кінці 60-х років Радянській Україні на Земній планеті належало четверте-п'яте місце за абсолютним обсягом промислової продукції. Але і ця реформа була фактично припинена, оскільки в ній вбачався відхід від соціалізму. Усі основні промислові об'єкти України в цей час були передані союзним міністерствам.

У Законі "Про економічну самостійність Української РСР" 1991 року передбачались самостійне визначення економічного статусу і структури промисловості, роздержавлення економіки, створення умов зайнятості працездатних громадян, безпосередні зарубіжні зв'язки, організація митної системи та інше. Сьогодні з жалем доводиться констатувати те, що Закон цей не виконується. Абсолютна більшість громадян України доведена до межі бідності. І, можливо, лише надії – на чергового нового спікера, Президента, губернатора, мера, які працюють лише рік, та спад сонячної активності зберігають спокій в молодій державі. Мало інтересу виявляє держава до запровадження у виробництво нових вітчизняних технологій. Останні дістають високу оцінку на міжнародних виставках, ярмарках і товари, виготовлені на їх основі, могли б конкурувати із закордонними. Валюта за українську сировину і сільгосппродукцію не йде на технічне переоснащення виробництва. В Україні і сьогодні збереглись надпотужний ВПК, науково-космічний потенціал, родючі землі, працьовиті кадри, багаті надра, вигідне географічне розташування, зарубіжні транспортні зв'язки, але зубожіння

продовжується. Значна частина вини лежить на керівництві України першої половини 90-х років. Зокрема, в кадровому доборі і у відсутності чіткої програми реформ. Як, скажімо, пояснити в умовах курсу на роздержавлення розбухання штатів владних структур? Небагато приміщень ЦК, обкомів і міськкомів КПРС зайняли дитсадки і школи. Там почали рости, як на дріжджах, відділи і сектори адміністрацій, виконкомів... Не відбулося висування перспективних, енергійних працівників на керівні посади на заводах і в господарствах. Ті, хто будував колись комунізм, тепер будують його антипод – капіталізм. Чому виживають одні колективи, виходять на взаємовигідні закордонні зв'язки, а інші чекають – поки приїде Кучма і дасть їм грошей? Де ж головним чином концентруються останні, сьогодні відомо. Достатньо порахувати кількість офісів банків (Кіровоград за цим показником, мабуть, скоро занесуть до Книги рекордів Гіннеса), приватних підприємств, фірм, товариств. Те, що їх очолює багато колишніх партійних і комсомольських працівників, дає підстави припустити, що вони будуть турбуватися про долю української ринкової економіки так же, як раніше – про побудову комунізму. Люди, скомпрометувавши одну ідею і модель економіки і не побажавши хоча б вибачитись за це перед тими, хто йшов слідом, сліпо вірили в керманичів, сьогодні з таким же "вогником в очах" компрометують й іншу модель економіки.

Україну сьогодні перетворили в арену поділу своїх політичних та економічних інтересів Росія, Ізраїль, США та їх союзники. Вкладаючи значну частину коштів в українські (?) партії, рухи, окремих діячів, закордон забезпечує їх лояльне ставлення до такої ситуації. Частина ж колишніх демократичних "сусанінів" відійшла від політики.

І в цих умовах, напевне, лише диктатор або партія, яка прийде до влади на чергових виборах, може взяти на себе відповідальність за економічний розвиток України. Першим сьогодні зголосився бути Президент Кучма, який в рамках Конституційної угоди взяв на себе максимально

можливі в умовах президентсько-парламентської республіки повноваження. Якщо ж у нього не вистачить на це сил і духу, то надія буде на чергові дострокові вибори. Обидва шляхи дають шанс владі. Чи скористається вона ним? Якщо так, то тоді Україна стане справді економічно незалежною. Поки що ж цього, на жаль, на економічній карті світу не спостерігається.

Кіровоградська правда. – 1995. – 8 серпня.

До 20-річчя Хельсінкської наради з безпеки і співробітництва в Європі

“ЛЮДИНА МАЄ ПРАВО…”

20 років тому у Хельсінкі поставили свої підписи глави 33 європейських держав, США і Канади під Заключним актом Наради з безпеки і співробітництва в Європі. На початку серпня 1975 року держави-учасниці зобов’язалися “поважати рівноправність і право народів, розпоряджатися своєю долею, діючи постійно у відповідності з цілями і принципами Статуту ООН і відповідними нормами міжнародного права, включаючи ті, які відносяться до територіальної цілісності держави”. Цим документом було закріплено післявоєнний адміністративно-територіальний поділ Європи, з яким офіційно погодились усі держави.

Важливим чинником Хельсінкського акта було гарантування прав народів визначати свій внутрішній і зовнішній політичний статус, здійснювати за власним розсудом свій політичний, економічний, соціальний і культурний розвиток. Підтверджувалися і загальні права людини. Саме останнє і дало черговий імпульс дисидентам в СРСР, де не забезпечувався цілий ряд загальнодемократичних свобод, зокрема прав на опозиційні демонстрації, мітинги, створення партій, дотримання процедур при виборах, свободи слова, критики влади тощо.

9 листопада 1976 року створюється Українська громадська група сприяння виконанню Хельсінкських угод, до якої увійшли О.Бердник, П.Григоренко, І.Кандиба, Л.Лук'яненко, О.Мешко, М.Матусевич, М.Маринович, М.Руденко (керівник групи) і О.Тихий. У своїй Декларації група посилалася на ст. 19 Загальної декларації прав людини Організації Об'єднаних Націй, де, зокрема, говорилося: "Кожна людина має право на свободу переконань і на власне їх виявлення, це право включає свободу безборонно дотримуватися своїх переконань, а також свободу шукати, отримувати й поширювати інформацію та ідеї будь-якими засобами і незалежно від державних кордонів", її члени вважали неправомірним факт неучасті України в Хельсінкській нараді і поставили собі за мету ознайомлення країн-учасниць і світової громадськості з фактами порушень в Україні Загальної декларації прав людини та гуманітарних статей Заключного акта.

КДБ СРСР одразу ж розпочав репресії проти хельсінкських груп у Москві, на Україні та в інших регіонах. Як заявив в інтерв'ю шведському телебаченню 4 квітня 1977 року А.Сахаров: "З'явились ознаки усе більшої активності репресивних органів, тих кіл, які не здатні на відкриту, чесну дискусію... Новим і важливим фактором є те, що ця кампанія підтримана або санкціонована виступами керівних діячів... В СРСР у лютому – березні арештовані 5 членів групи "Хельсінкі" – Орлов, Гінзбург, Руденко. Тихий, Щаранський. Захистити їх (а є побоювання, що вони будуть покарані вкрай жорстоко) – обов'язок усіх чесних людей в усьому світі – вчених і діячів культури, які беруть участь у контактах з нашою країною, робітників, державних діячів. Я закликаю до найактивніших дій. Я не можу також не сказати про небезпеку посилення підпільної, карно-мафіозної діяльності репресивних органів. Зараз ми усі переживаємо критичний період, підсумки якого важливі... для усього стилю міжнародних відносин".

Трагічно складалася доля хельсінкців. Одних запроторювали до

концтаборів, інших висилали за межі країни. На їхні місця приходили нові члени, щоб повторити їхню долю. Найтрагічнішим був шлях ув'язнених. У 1983 році помер О.Тихий. 5 вересня 1984 року у День пам'яті жертв червоного терору покінчив життя самогубством Ю.Литвин. Заплатив життям за те, що оприлюднив таємний документ Міністерства освіти про прискорення русифікації українців В.Марченко. У 1985 році не стало В.Стуса, котрий деяку частину свого життя провів у Гайворонському районі. Учасника Великої Вітчизняної війни, генерал-майора П.Григоренка було позбавлено військового звання і наукового ступеня і обманним шляхом – громадянства СРСР. На початку квітня 1977 року Л.Лук'яненко направив "Відкритого листа професору Київського державного університету Володимиру Рубану від читача газети "Літературна Україна", у якому заявив про невиконання СРСР положень Заключного акта Хельсінкської наради. А незадовго до цього у співавторстві він написав "Звернення до Белградської наради 35-х держав з перевірки виконання Гельсінкських угод "Про дискримінацію українців у сфері права на еміграцію". За ці та інші документи Л.Лук'яненка було засуджено до 10 років ув'язнення і 5 – заслання.

Лише у кінці 80-х нові члени групи В.Чорновіл, М.Горинь, З.Красівський, С.Хмара дістали змогу відновити організацію. Після виходу з ув'язнення у 1983 році її очолив Л.Лук'яненко, який у звітній доповіді з'їзду Української Гельсінкської Спілки (так почала називатись організація) 29 квітня 1990 року заявив: "УГС – динамічна організація, що весь час прискорювала перебіг відновлення національної свідомості та громадської активності народу і в той же час не відривалася від нього. Заслуга УГС не в тому, що вона сама добре розуміла неминучість розвалу імперії і виникнення самостійної української держави, а в тому, що вона вміла стримати себе, підтягуючи інших до своєї ідеї... Загартувавшись у в'язниці, провідний склад УГС психологічно готовий туди знову повернутися. Ми спалили за собою

мости: або ми переможемо, або нас загалом не треба на білому світі... З великою легкістю гуляє по всьому світу фраза: “Свобода або смерть!”. Для нас вона – випробувана тюрмою психологічна установка, що наповнена високим почуттям синівського обов’язку перед матір’ю-Україною. Всі інші новітні організації виникли з ласки зовнішньої сили. І коли б, не дай Боже, стороння сила перемінилася й почала арештовувати активістів перебудови, як багато б з них вклякли на коліна й почали проклинати тих, хто їх "втягнув”! Зовсім не те провідний склад УГС: він не зміниться, не стане на коліна, не відмовиться від своєї ідеї, він навпростець піде в тюрму й ректиме далі правоту свою хоч би й в’язничним сірим стінам. Ми не залежимо від кон’юнктури”. УГС була перетворена в Українську Республіканську партію (друга за КПУ в УРСР) і довела, що залежить від кон’юнктури менше, ніж представники КПУ, Руху, ДПУ, ПДВУ ... Коли ж такі тенденції почали проявлятись і в самій УРП, з неї вийшло послідовне крило – Українська Консервативна Республіканська партія.

Нарада в Хельсінкі стала важливим етапом післявоєнної історії, коли було закріплено непорушність кордонів європейських держав. І хоча сьогодні карта Європи змінилась: об’єднався німецький народ і зникла НДР, меншою стала Югославія, утворилося 15 незалежних держав на території СРСР, все ж і зараз Акт двадцятирічної давності має свою вагу. За останні роки його підписали молоді європейські держави. Він дає юридичні підстави захисту Україною своєї території від сусідів (зокрема Росії і Румунії). Крім цього, та подія стала суттєвим імпульсом в об’єднанні десятків активних українських дисидентів у Гельсінську групу. Шкода, звичайно, що та стара гвардія сьогодні значно роздроблена по різних партіях, розбавлена колишніми комсомольськими функціонерами, письменниками пролетреалізму, комуністичними журналістами, викладачами марксизму-ленінізму, доцентами політекономії соціалізму, які, перебігши у 1992 – 1995 роках у табір демократів, значно послабили його, закривши спиною Лук’яненка,

рідко згадуючи Григоренка, мало дбаючи про увічнення пам'яті Стуса. Але досвід 70 – 80-х дає сподівання, що й із молодих політиків висунуться десятки, сотні політиків, відданих інтересам українського народу, а не власної кишені і корита, які сформують нову генерацію, що продовжить самовіддану, сподвижницьку роботу в ім'я і благо України.

Кіровоградська правда. – 1995. – 10 серпня.

До національного питання

ЩОБ БУЛА В УКРАЇНІ СІМ'Я НАРОДІВ

Проблеми міжетнічних відносин в Україні виникли не сьогодні і не є суб'єктивними, пов'язаними виключно з тими чи іншими рішеннями влади, діями партії, вчинками політиків, заявами з-за кордону. Вони існували завжди, але в більшості замовчувались чи ігнорувались, а то й вирішувались авторитарними, неефективними методами. Вигідне географічне розташування, багаті природні ресурси, родючі ґрунти змушували ще праукраїнців постійно вступати у мирні чи воєнні відносини із своїми близькими й далекими сусідами і спільно з деякими з них формувати майбутню етнічну карту регіону. Уже в часи ранньої Київської Русі існували помітні племінно-народносні відмінності серед населення, що й стало одним із важливих чинників децентралізації і роздроблення майбутньої могутньої феодальної держави.

Поселення у середньовіччя та нові часи поруч з корінною, українською нацією литовців, поляків, монголо-татар, росіян, сербів, греків, євреїв, білорусів заклало сучасний поліетнічний характер карти України. Знаходження її складових у різних сусідніх державах (або під їх впливом) – Австро-Угорщини, Литви, Речі Посполитої, Туреччини, Румунії, Росії не сприяло консолідації чисельних етносів навколо корінного, виробленню

єдиної національно-державної свідомості (за зразком, скажімо, унікальної англо-американської нації у США, до якої входять представники трьох рас).

На це з одного боку впливав різний рівень культурного, економічного, політичного і релігійного розвитку у сусідніх державах. Отож неукраїнським народам з цих причин ще потрібен час для спільного проживання як з іншими неукраїнськими народами, так і з українцями, щоб згладити ці відмінності, щоб відбулося гармонійне зближення, природне еволюційне поєднання. З іншого боку самі українці, проживаючи на великій території, зазнаючи іноетнічного впливу, не змогли сконсолідуватися до стану національно-державного хребта (хоча б за зразком росіян у дореволюційній імперії і Союзі), мають і сьогодні у своєму складі субетноси (етнікоси) – русинів, бойків, лемків, гуцул. Певні відмінності сформувалися і в українців діаспори, особливо Західної, яка теж сьогодні виступає активним зовнішнім чинником, впливаючи на культурні і політичні процеси в Україні, в т.ч. міжетнічні. Існують і політичні та конфесійні особливості в середовищі українців Західної України, де помітний вплив католицизму і націоналізму, і Східної – де відчутні промосковські позиції духовенства і симпатії виборців до комуністів.

Ситуація характеризується і невідповідністю державних та етнічних кордонів. Ряд етнічних українських земель знаходиться у складі Росії, Польщі, а в сусідніх з Україною державах вважають, що аналогічні іноетнічні зміни є і в нашій державі. Це дає підстави, якщо не державним, то партійним чинникам закордону проявляти активний інтерес до конкретних регіонів України, своїх діаспор на її терені. Іноземний вплив сприяє певним автономістським, сепаратистським тенденціям, зокрема в Криму і Закарпатті. Це ж стосується і різного рівня економічного розвитку різних регіонів України, деякі з котрих, маючи експортні можливості, пов’язують з ідеєю вільних економічних зон ті ж сепаратистські тенденції. Зрештою, і вищий рівень економічного розвитку деяких країн, чиї діаспори знаходяться на

Україні (зокрема, єврейська і російська), є важливим чинником зовнішнього впливу. У державі йде активна боротьба за поділ сфер впливу між американським, німецьким, ізраїльським, російським та іншими капіталами.

Якщо стосовно останніх можна вирішити питання шляхом зміни курсу держави у бік захисту національних пріоритетів, протекціонізму українським виробникам і т.д., то природу зовнішнього впливу на внутрішні стосунки, яка має глибокі історико-географічні корені, не можна змінити за допомогою деяких рецептів, пропонованих партіями протилежних орієнтацій. Тут не допоможе ні прихід до влади шляхом заколоту українських військових (на чому наполягає націоналістичне об'єднання "Державна самостійність України"), ні утворення Союзу братніх народів на території колишнього СРСР (за що виступають комуністи). Перші через розконсолідованість українців по конфесіях, регіонах, партіях, наш поміркований менталітет, звичайно ж, не об'єднають під своїми прапорами ні більшість населення, ні територій. Натомість створять усі умови для припинення мирного еволюційного розв'язання міжетнічних проблем, компрометації української національної ідеї, котру одразу ж будуть ідентифікувати з шовінізмом, нацизмом тощо, ізоляції у світі, втручання у внутрішні справи неомуравйових з Росії і сил швидкого реагування з НАТО (читай – США), розпаду держави на ряд "республік". Виникнення ж нового Союзу сьогодні вбачається нереальним і завдяки активному процесу капіталізації в Прибалтиці і, певним чином, у Росії, і мусульманізації Середньої Азії. Вихід вбачається в іншому. Передусім у послідовній твердій і водночас гнучкій у необхідних випадках державно-національній політиці. За прикладом періоду українізації 20-х років повинні бути при виконавчих органах влади на певний період створені підрозділи з національних (міжетнічних) відносин. Необхідно встановити чіткий контроль за виконанням державними чиновниками усіх рангів і по всій Україні "Закону про мови в Українській РСР", інших аналогічних нормативно-розпорядчих

актів, що регламентують міжетнічні відносини в Україні. При їх недостатності необхідно розробити нові. Повне забезпечення українцям, у т.ч. й у Криму, на Донбасі права вчитися рідною мовою, діставати нею інформацію з державних установ, друкованих і електронних засобів масової інформації зніме підстави для діяльності ультраправих організацій. Ті з них, які будуть продовжувати дії, висловлювання з розпалювання міжнаціональної ворожнечі, повинні бути заборонені, як і відповідні засоби масової інформації.

Українці, зрозуміло, повинні мати змогу при цьому посідати найвідповідальніші посади в усіх органах, що займатимуться питаннями національно-культурного відродження корінної нації України. Саме її мова повинна стати мовою не лише усіх державних органів, які входять до різних гілок влади, а й мовою міжнаціонального спілкування в Україні.

Задоволення національно-культурних потреб українців у повному обсязі дасть приклад для аналогічних дій щодо національних меншин. Кожна з них у місцях компактного проживання повинна отримати ті ж умови, що й українці в загальнодержавних масштабах (освітні установи, періодика, діловодство у регіональних представницьких органах управління тощо). Представники цих народів повинні дістати можливості безперешкодного спілкування з метрополіями, пропорційного представництва у регіональних органах влади. При цьому держава не повинна створювати “елітні” діаспори. Спроби ввести другою державною мовою мову російської діаспори або розв’язати проблеми кримсько-татарського населення за рахунок росіян Криму, або намагання державними структурами фінансувати свята української і єврейської культур при “непомічанні” численніших – російської, молдовської і білоруської діаспор – усе це може ставити на порядок денний проблему неадекватності підходів влади у задоволенні національно-культурних потреб.

У той же час так історично склалося, що саме мова росіян є сьогодні

мовою міждержавного, міжнародного спілкування на території Східної Європи, колишнього СРСР. І набагато легше зберегти деякі умови для її вивчення усіма бажаючими в усіх (в т.ч. львівських) закладах освіти, ніж створювати нову систему, сподіваючись, що президенти Росії і України будуть між собою спілкуватись англійською, як і митці Казахстану та України спілкуватимуться через того ж англомовного перекладача. Реальним вбачається використовувати із ближнім зарубіжжям російську мову, яка у цьому випадку виступатиме не "імперським чинником", а мовою Організації Об'єднаних Націй. А інша мова ООН – англійська – буде більш прийнятна для спілкування із далеким зарубіжжям. У зв'язку з цим російська мова зберігає для кожного громадянина ще й значення засобу отримання закордонної інформації, оскільки українські мас-медіа поки що поступаються російським. У зв'язку з цим не вбачаються адекватними ситуації деякі раптові спроби зміни інформаційного простору для українців, зокрема через телебачення. Саме нормальні відносини із усіма сусідами України сприятимуть стабільності міжетнічних стосунків у державі.

Тому слід завершити підписання договорів про добросусідство (якщо не про дружбу) і непорушність кордонів з усіма сусідніми державами. В першу чергу необхідно подбати про довірливі, взаємовигідні зв'язки з Росією. Але при цьому Україна повинна поставити питання визначення остаточного терміну виведення російського флоту з України, що є її нормальним правом із захисту свого суверенітету.

Партії, громадські організації, рухи, національні громади, окремі громадяни (або кожен по своїй лінії, або об'єднавшись) мусять відмовитись від використання міжконфесійних суперечностей у міжетнічних проблемах (або навіть у внутріетнічних). Представник будь-якого етносу може сповідувати атеїзм або будь-яку віру. Потім від міжнаціональних проблем слід відокремити політику. Не може бути поганим українець тільки через вступ до Комуністичної партії, а росіянин – до Партії економічного

відродження Криму. І єврей має право пропагувати ідеї Конгресу українських націоналістів, а грек – Соціалістичної партії України. Важливим чинником є визнання права деякої відмінності в традиціях, діалектах жителів різних регіонів. У великій державі так і повинно бути. Діалекти – то якраз і є рідна мова, а не суржик. І ніякі мовні, політичні чи інші відмінності не повинні давати підстав для характеристик західноукраїнців як "бандерівців", "вуйків", східняків – як "москалів" і "совєтів".

Розкол України вигідний лише невдалим кандидатам у "гетьмани" і особам закордонного походження, зацікавленим у поділі українського "пирога". Стосовно закордону, то, дякуючи за гуманітарну допомогу у будь-якому вираженні, слід усе ж відмежуватись від можливого її використання для зміни етнічної, політичної чи персональної ситуації в Україні, оскільки така зміна була б штучною, привнесеною ззовні. Необхідно у зв'язку з цим створити максимально сприятливі умови для повернення усіх бажаючих представників української діаспори на історичну Батьківщину. Їхні кошти, підприємницький досвід, навички життя у вільному суспільстві, в умовах ринкової економіки, високий рівень національної свідомості, безперечно, допоможуть Україні. У той же час Україна допоможе їм не асимілюватись в американську, австралійську чи інші нації. Але доти, доки українець діаспори не повернеться на постійне проживання в Україну, не стане її громадянином, він повинен користуватися не лише правами, а й обов'язками перебування іноземців за кордоном, не втручатись у внутрішні справи держави.

Така гнучка політика, яка враховує історичні, географічні, конфесійні, партійні особливості в Україні, повинна сприяти розв'язанню міжетнічних проблем, задоволенню національно-культурних потреб корінного етносу та діаспор.

Кіровоградська правда. – 1995. – 25 грудня.

1996 рік

Відгук

РОЗСУДЛИВІСТЬ І ПОВАГА ДО ЛЮДИНИ

Саме так можна оцінити статтю викладача Кіровоградського педінституту С.Шевченка “Щоб була в Україні сім’я народів”", що надрукована в “КП” від 26 грудня 1995 року. Автор послідовно науково і виважено, спираючись на історичні факти розвінчує політиків з гарячими головами.

Із багатьох статей цього плану, що раніше друкувались у “КП”, ця – яскраве свідчення того, що серед науковців, серед інтелігенції є чимало людей, які розуміють: зверхність, необачність можуть призвести до небажаних наслідків у суспільстві.

Політичні діячі, які стоять на крайніх протилежних позиціях, повинні збагнути, що їхнє протистояння зараз нічого не вирішує, що людям праці остогидли їхні постійні перепалки, що абсолютна більшість людей різних напрямів діяльності думає лише про те, щоб в Україні, нарешті, настали спокій і злагода. Якраз таким і є благородне бажання автора статті. І я не боюсь високих слів, коли скажу, що це і є бажання народу.

У статті в основному йдеться про підвалини успішного розвитку нашої країни в ідеологічному і моральному планах. Радує те, що серед науковців знайшлась, нарешті, людина, інтелект якої не підвладний кон’юнктурним інтересам.

Важливим є ще один аспект статті. Його викладено коротко і влучно: “Розкол України вигідний лише невдалим кандидатам у “гетьмани” і особам закордонного походження, зацікавленим у поділі українського “пирога”.

Я цілком на боці автора статті стосовно думок про гуманітарну допомогу і бажаючих повернутись на історичну Батьківщину. Занадто вже активно деякі із “бажаючих” розгорнули діяльність по втручанню в наші державні справи, не думаючи про “повернення”.

У статті С.Шевченка я вбачаю позицію спокійної, виваженої, думаючої людини, істинного патріота своєї Батьківщини.

М. Паровін.

Кіровоградська правда. – 1996. – 23 січня.

“РУСЬКА ПРАВДА” – ЯК ПРЕДТЕЧА ОСНОВНИХ ЗАКОНІВ

В Україні відбувається активний конституційний процес. При цьому використовується досвід закордону. Але слушність, на мій погляд, мають ті, хто радить базуватися на власних традиціях.

У часи Київської Русі конституції і писаних законів не було. Праукраїнці користувалися звичаєвим правом. І от князь Ярослав вперше загальноприйняті закони східних слов’ян звів у єдину “Руську правду”, за що й дістав прізвище Мудрого. Дослідники датують її серединою XI ст. Важливість цього першого правового кодексу полягає як у систематизації існуючих законів, так і у введенні нових. Зокрема кровна помста замінювалася грошовою компенсацією. “Руська правда” була перехідною формою від звичаєвого права до писаного закону. До правових документів тієї доби належали договори, установи князів, деякі з них увійшли до неї.

Елементи демократії, народоправства простежуються у діяльності руських віч. Вони функціонували як збори громадян міста, краю (князівства). Там розглядались загальні питання в цілому по регіону і виносились відповідні ухвали, інколи тут обирались і князі, з якими укладались договори (ряд). Можна вважати, що вічева форма якраз і була певним чином притаманна саме слов’янському менталітету вирішення питань. Вона свідчила про демократичність традицій праукраїнців. Була їхньою допарламентською формою владного, державного устрою. Але через авторитарні форми правління князів, знищення держави вони не набули

розвитку у ближчі часи посткиєворуського періоду.

Ряд положень “Руської правди” якраз і зміцнювали владу феодальної верхівки, соціальну нерівність. Оголошувалась недоторканою приватна земельна власність. Таким чином зміцнювалась влада князів, бояр і церкви. Причому згодом ці маєтності збільшувались за рахунок захоплення общинних земель. З іншого боку, рядовичі, закупи, холопи, ізгої належали до економічно залежних громадян Київської Русі. Особливо важким було становище холопів, які не мали громадянських і майнових прав. Важливого значення надавалось зовнішній і внутрішній торгівлі. Інтереси купців у "Руській правді" захищалися поряд з дружинниками.

У 70-х роках XI ст. традиції писемних законів були продовжені у “Правді Ярославовичів”. Звичайно, і “Руська правда” і “Правда Ярославовичів” не були конституційними документами у сучасному чи навіть середньовічному розумінні. Але вони є важливими писемними пам’ятками, у яких містяться правові засади життя українських пращурів. З одного боку, відходили в минуле язичницькі, вічові, общинні традиції, виникала майнова диференціація, нерівноправність. З другого, існувала могутня Європейська держава.

Києворусичі ставали економічно і культурно багатшими, але далеко не всі могли тим скористатися. А отже, очевидно, у холопів і смердів було мало підстав вважати себе єдинокровними братами з боярами і великими патріотами. Можливо, це і стало одним із внутрішніх чинників припинення існування Київської Русі, держави холопів і панів. І сьогодні, творячи нову Конституцію, необхідно пам’ятати про те, що у княжі часи був не лише тризуб, який ми вже взяли, а й демократичні традиції, право вирішувати важливі проблеми усім загалом, не лише право гнути спину, а й укладати ряд (можливо, звідти пішло слово рада?).

Кіровоградська правда. – 1996. – 9 квітня.

ЖИВИ, УКРАЇНО!

5 років тому на політичній карті світу народилася нова держава – Україна. За своїм геополітичним розташуванням, чисельністю населення, площею, потенціалом у багатьох сферах буття вона посіла помітне місце у світі. Відтак ми вперше абсолютно мирним шляхом дістали можливість самостійно господарювати в своєму домі, користуватися своїми багатствами. Звичайно, не все вдалося за ці 5 років, особливо в економіці, політиці. Відсутність досвіду, звички самостійно мислити та діяти, поляризація політичних сил у суспільстві не сприяли соціально-економічному розвитку країни в умовах незалежності.

В Україні за прикладом західних демократій створено багатопартійну систему. Кіровоградці, приміром, сьогодні беруть участь у діяльності десятків партій, де реалізовують свої політичні погляди, переконання й інтереси. Реальністю стала свобода слова. Це забезпечують 80 періодичних, видань області різної спрямованості. За останнє п'ятиріччя на Кіровоградщині видано книг місцевих авторів більше, ніж за весь період освоєння краю. До нас із небуття повернулись праці М.Грушевського, Д.Яворницького, а також земляків В.Винниченка та Є.Маланюка.

Відроджуються етнографічні традиції краю. Цим плідно займаються на кафедрах українознавства та народознавства вузів Кіровограда, на уроках в середніх навчальних закладах області. Увічнено імена запорізьких козаків у с. Торговиці Новоархангельського району, проводяться фольклорні свята у Світловодському районі. Створено музеї Осмьоркіна, Тобілевича та ряд інших, а до річниці ще відкриється краєзнавчий музей у Долинській, де створено справжній творчий осередок. Є ентузіасти організації музеїв правоохоронних органів, хореографії тощо.

Розширює сферу вжитку українська мова. Цьому сприяє її державний статус. Та й представники національних меншин мають усі можливості

вільно створювати відділення асоціацій російської, болгарської, єврейської культур, відкривати свої школи, культові заклади, видавати газети. Збільшується кількість освітніх закладів. Маємо уже ряд альтернативних інститутів. До кінця року буде здано в експлуатацію 4 школи. Є підстави сподіватися, що й театр у Кіровограді буде добудовано. Є позитивні приклади і в розвитку соціальної сфери. Скажімо, газифіковано дві третини будинків у селі Павлівка Світловодського району, заасфальтовано там більшість вулиць. Стали відомими за межами держави кіровоградські спортсмени-олімпійці, "Горн" (бейсбол), "Зірка-НІБАС" (футбол) та ін.

На відміну від інших держав, зокрема Росії та Білорусії, маємо більш-менш громадський спокій. Будуються вілли та дачні будинки, бігають іномарки, працюють кафе та бари, переповнені полиці магазинів та ринків. Все це – багатство України. Щоправда, не зовсім раціонально воно розподіляється, і далеко не завжди ефективно використовується. Але будемо сподіватися, що у незалежній Україні незабаром господарюватимуть керівники та спеціалісти європейського рівня, з новим мисленням. Які виведуть державу на магістральні шляхи розвитку. Бо ніхто інший нам не допоможе. А нам своє робить. І дуже важливо, що перші кроки зроблено.

Ведомости. – 1996. – 23 августа.

ПРАВДА ПОЛЯГАЄ В ТОМУ, ЩО ТОЙ, КОМУ БАЙДУЖА МОВА, БАЙДУЖИЙ І ДО УКРАЇНСЬКОЇ ЕКОНОМІКИ

Розмова в "НС" щодо "Закону про мови в Українській РСР" є, мабуть, дещо запізнілою. Як виявилося, саме по собі мовне законодавство не спрацювало. Причини цього об'єктивні. Правовий нігілізм, поліетнічність населення держави, особливо її центру, міжпартійні чвари, погіршення економіки незалежної України, цілеспрямований вплив з-за кордону. Але

якби лише це. Вирішальними стали суб'єктивні чинники. По-перше, національно-демократичні сили допомогли прийти до влади чиновникам, які українську мову ігнорували завжди і з початком 90-х не вживали заходів для розширення її сфери застосування. По-друге, громадські активісти, під тиском яких був прийнятий мовний закон, втомилися чи перейшли до прагматичних (бізнес, кар'єра, політика) занять. Внаслідок цього послабився чи й зник громадський контроль за цією справою.

Особливо великої шкоди завдають зорієнтовані на ті чи інші країни (з якими пов'язують свою етнічність) представники буржуазії, котрі, не розуміючи або не сприймаючи суті проблеми, русифікують кіровоградські засоби масової інформації, англізують вивіски і т. п.

Щоб таки зрушити мовне питання в бік оптимального його розв'язання, необхідно, на мою думку, відродити Товариство української мови. Така організація чи ряд організацій (спрямованих на розв'язання мовної проблеми як першочергової) мали б узяти на себе громадський контроль за виконанням Закону, розробку словників, формування складу державних комісій, висунення на відповідальні посади лояльних до чинного законодавства громадян. Добре, якби цим зайнялись у першу чергу письменники, філологи, педагоги-мовники. Ось де для них широке поле діяльності – набагато конкретніше, ніж теперішня партійна, ідеологічна, економічна робота!..

Якщо мовне питання сконцентрують у своїх руках В.Кобзар, В.Бондар, В.Панченко, Л. Куценко, В.Погрібний, Г.Клочек та їхні однодумці, хіба знайдеться їм противага? А вони ж можуть задіяти і потенціал партій. Сьогодні-бо жодна з них не ставить під сумнів статус української мови.

Мовну ситуацію необхідно вивести зі сфери ідеологічної боротьби. Для цього необхідне роз'яснення Закону – дуже, до речі, ліберального, демократичного, який не ущемляє прав ні росіян, ні циган, ані євреїв чи інших етнічних меншин у державі.

Потрібно розробити конкретну програму запровадження мовного законодавства у містах краю. Так би мовити, робити це помайданно, повулично, пооб'єктно. Скажімо, у Кіровограді спочатку необхідно перевести на українську мову вивісок, реклами. Те ж саме з цінниками у комерційних кіосках і продмагах. Для цього якась конкретна організація повинна висунути такі вимоги, а потім – у разі продовження порушень – передати справу до суду.

Наступним кроком буде спитати з редакцій газет: чому вони, не виходячи за межі України, рекламу вміщують (зокрема, в Кіровограді) мовою Жириновського? По обласному телебаченню до представника тієї чи іншої обласної організації або місцевої фірми ведучі теж часто і неправомірно звертаються мовою Шуфутинського. Чому?

Далі слід звернутися до російськомовних приватних редакцій запровадити, наприклад, правило: статті тих, хто пише українською мовою, публікувати там без перекладу російською.

Цілком згоден з висновком автора вступного до даної теми матеріалу "Закон про мови виконується погано. Кому стало краще від того?" ("НС" за 17 вересня ц. р.); справді, пора вже відкинути фальшиву тезу про те, що ось, мовляв, виберемося з економічного провалля, тоді й подбаємо про культуру та мову.

Той, хто ігнорує материнську мову, мову народу, на землі якого живе, не буде тут дбайливим господарем. Дбатиме лише, щоб набити при нагоді кишені та й чкурнути до Росії, Ізраїлю чи Сполучених Штатів. Бо там уже вчать своїх дітей, туди продають українські ресурси і сировину, саме звідти завозять до Кіровограда цигарки, спиртне, жувачку... Що такій людині до тутешньої економіки, екології, культури?

Отже, мова потрібна – в тому числі й для майбутнього нашої економіки. І добре, якби й влада це зрозуміла та сприяла її розвитку. Але, думається, без громадськості, отих першовідкривачів і ентузіастів, як і без

активних зусиль представників державних структур, не обійтися ніяк.

Шахи

УКРАЇНЦІ ПО ІНТЕЛЕКТУ – СЕРЕД ПЕРШИХ

Малопоміченим, на жаль, у суспільному житті України залишився підсумок виступу наших шахістів на всесвітній Олімпіаді. Чому *у* суспільному житті, а не лише у спортивному? Тому що, як показали останні Олімпійські ігри, саме спорт може бути важливою візитною карткою держави. Із цього боку українські шахісти досягли в конкретних умовах, очевидно, багатьма несподіваного успіху. Вони стали другими, поступившись тільки команді Росії. Але ж за неї, не будемо забувати, грає азербайджанець Гаррі Каспаров. А за інші команди виступає багато вихідців із колишнього Радянського Союзу.

Україна ж виступала національною командою, на чолі із своїм лідером Василем Іванчуком. Оскільки саме шахи є найінтелектуальнішою грою, то можемо вважати, що українці відносяться до елітних у цьому плані народів. А з огляду на особливості складу команд Росії та інших держав, свою економічну скруту, можливо, за своїм потенціалом вихідці з України є найсильнішими. Додамо, до цього, що і українські жінки виступили в цілому непогано, розташувавшись одразу за призерами.

Безумовно головну шахову команду необхідно підтримувати знизу, активним розвитком цього виду спорту в областях України. Завжди помітними шаховими центрами були Харків, Київ, Львів, Одеса,

Севастополь. На жаль, ніколи у цьому ряду не було кіровоградців. Центр України не зміг виховати бодай одного майстра спорту з шахів. А останнім часом не чути і про першість Кіровоградщини з шахів. Щоправда активно пропагують цей вид спорту газетярі. Скажімо, лише "Кіровоградка" самостійно організувала шаховий конкурс і бліц-турнір серед любителів цієї гри, а спільно з міськспорткомітетом – командний турнір до Дня міліції. Спілка журналістів разом з відділом культури провели турнір до Дня Кіровограда. Але потрібні ж зусилля і організацій, які професійно займаються спортом на обласному рівні. Адже шахи потребують набагато менше витрат, ніж, скажімо, футбол, гандбол чи бейсбол. Зате їх рівень розвитку, результати виступів в українських і міжнародних змаганнях є показником того ж інтелекту краю. І тут треба щось робити. Бо інакше, як каже один з кіровоградських шахістів, в нашій області відсутній інтелект і його доводиться до нас завозити.

Кіровоградська правда. –1996. – 24 жовтня.

ЄЛИСАВЕТГРАДСЬКИМИ ВОЛАМИ ЗА УКРАЇНСЬКИМ ПАРОВОЗОМ

Восени 1917 року в ході будівництва української держави постала важлива проблема. Центральна Рада прагнула зміцнити свої позиції, поширити їх у провінції. Зі свого боку Тимчасовий уряд з Росії робив спроби блокувати ці процеси. Обидві сторони керувалися при цьому значною мірою документом, підписаним 4 серпня у Петрограді О.Керенським. Була це "Тимчасова інструкція Генеральному секретаріатові Тимчасового уряду на Україні". Згідно з нею, українському урядові підпорядковувались Київська, Волинська, Подільська, Полтавська і Чернігівська губернії. Інші ж території могли бути приєднані до них за умови бажання місцевих органів влади.

Цю інструкцію Винниченко називав "миршавим клаптиком паперу,

знаменитим кадетським утвором, дитям ображеної, злісної мстивої душі руського буржуа. Ота Тимчасова інструкція дійсно була явищем дуже тимчасовим", "пересякненою імперіалістичними тенденціями російської буржуазії в відношенню до України". Втім Центральна Рада мусила була визнати петербурзьку інструкцію з огляду на конкретне політичне становище того часу і те, що вона свідчила все-таки про перший крок до визнання автономності.

Єлисаветградщина не увійшла одразу до підпорядкованих Києву земель. І до місцевих структур звернувся з телеграмою земляк В.Винниченко, керівник уряду. Він просив Єлисаветград висловити підтримку українській владі. 2 листопада гласний Тищенко запропонував Єлисаветградській міській думі у відповідь на телеграму Винниченка підтримати Центральну Раду. Але щоб зрозуміти хід подальших дій міської влади, звернемось до оцінок, висловлених В.Винниченком, С.Єфремовим та іншими керівниками українського руху. "Панівні кола на Україні – не українці. Промисловість – у руках буржуазії російської, єврейської, французької, торговий капітал, а також величезна частина аграрної буржуазії складається з поляків, росіян і українців, які давно звуть себе "русскими". Так само всі адміністративні посади – в руках неукраїнців". У Єлисаветграді тоді керували саме такі діячі – висуванці тих же "неукраїнців". І тому пропозицію про визнання української влади дума не включила навіть до порядку денного. 5 листопада Тищенко повторив її, але з тим же успіхом. Хоча тепер пропозицію підтримав його колега Тимофєєв.

Куди ближчою до підтримки Центральної Ради була Єлисаветградська рада робітничих і солдатських депутатів. (Вона тоді не була більшовицькою. – Ред.) Представник її української фракції Прищепенко, який представляв соціалістів-революціонерів, заявив: "Тут, на Півдні, в давні часи була заснована Запорозька Січ, і козаки зі своїми зимівниками рясно вкривали Херсонщину, і з давніх-давен нашу

Херсонщину заселяли українці". Його підтримав Бордашенко: "В політиці Керенського проглядає політика старого часу... Український народ весь час експлуатувався на користь другої людности. Брали з нього... а повертали тільки... Решта.... грошей йшла на двір і тим людям, котрі виявляли себе досить щирими патріотами царя Миколи... Центральна Рада поставила за мету захищати інтереси трудящого люду".

Українофіли висунули пропозицію повної підтримки і допомоги Центральній Раді у поширенні її влади. За це проголосували шістдесят депутатів, але вони покинули засідання на знак протесту проти рішення, прийнятого вісімдесят трьома голосами: "Совет не признаетъ для себя Кіевскую Центральную Раду краевым Государственным органомъ".

Та ще більшого удару пропозиції В.Винниченка було завдано на засіданні в міській думі, де головував Я.Метт, котрий заявив, що дума вже двічі виразила своє негативне відношення "къ притязаниямъ Украины, как самостоятельного государства". Проти влади Центральної Ради тут гостро виступили, зокрема, Гайсинський і Мінцер. А депутат Штамм прокоментував цю пропозицію так: "Подчинение Раде – это переход въ другое подданство". За такої ситуації голосом волаючого в пустелі був виступ Левитського, який навів промовистий аргумент за прийняття пропозиції: в Єлисаветградському повіті українці становлять 73, а в Олександрійському – 86 відсотків. Представники Єлисаветградської думи, сказав виступаючий, брали участь у Херсонському губернському з'їзді, який теж вирішував, на кого орієнтуватися херсонській владі – на Київ чи Петроград. За словами Левитського, єлисаветградці "попали в групу російської орієнтації, а правильніше – антиукраїнську і навіть українофобську".

На жаль, донині залишається актуальним і такий вислів нашого земляка із вищезгаданого документа: "Люди, які живуть по містах України, бачать перед собою зросійщені вулиці цих міст, чують навколо жаргонну російську мову і забувають цілком про те, що ці міста – тільки дрібненькі

острівці в морі всього українського народу". Як би там не було, але й нині доля цього народу, його самобутньої культури вирішується в містах. І знову, схоже, не так, як би слід.

У жовтні Тимчасовий уряд було повалено, у зв'язку з чим втрачали чинність угоди з ним, його інструкції. А 7 листопада Третім Універсалом Центральна Рада підтвердила належність до України Київщини, Поділля, Полтавщини, Харківщини, Катеринославщини, Херсонщини і т. д. Тобто підтверджувалось, що Єлисаветградщина – земля українська, а отже і будь-які рішення з цього питання на місцях уже не мали сенсу.

Але єлисаветградські земці вирішили ... 19 грудня визнати наш край складовою частиною автономної України (у складі Російської Федерації) та Центральну Раду і Генсекретаріат. Тож розгляд питання "про приєднання повіту до території автономної України", який у серпні – жовтні міг надати підтримку українській владі, єлисаветградським повітовим земством відбувся майже через 2 місяці після закінчення дії нав'язаної інструкції Тимчасового уряду (з таким же успіхом про "приєднання" до України це питання можуть розглядати сьогодні кіровоградці). Офіційний Єлисаветград очікував: а чи не повернеться. Не забуло 19 грудня земство вказати і про "нероздільність" Російської Федерації і направити вітальну телеграму Всеросійським Установчим Зборам, але "випустило" з уваги Українські Установчі Збори.

Народне слово. – 1996. – 5 листопада;

Вечірня газета. – 1993. – 7 травня.

Народознавство

ЗБІРКА ЕТНОГРАФІЧНОЇ МИНУВШИНИ

Коли у педінституті на початку 90-х років задумали створити кафедру народознавства, постав цілий ряд проблем з наочністю, науково-методичною

базою. Тоді її перший завідуючий Тарас Бабак вирішив, що є шлях виходу із становища. Це – створення кабінету, де можна було б сконцентрувати різноманітні предмети місцевої етнографії. Виходячи з цього, було розроблено програму етнографічної практики для студентів ІІ курсу.

І ось уже кілька років влітку майбутні вчителі українознавства збирають у різних куточках краю предмети старовини. Зберігалися вони по-різному. Де в коморі, де в старій клуні чи на городі. А ось тепер десятки найбільш характерних для Центральної України речей виставлено в кабінеті народознавства історичного факультету. Тут і український національний одяг, і писанки, і символіка. А на найвищому місці вишикувались прядки, немовби готові і зараз до роботи, а ген в кутку перекособочилася старезна ступа, яку зараз, можливо, студенти і викладачі тут тільки й побачать. А щодо горщиків, ложок, мисок, макітер – то тут їх на будь-кий смак. Хоч зараз вареники подавай. А те, що наливають до вареників, теж є у що розливати. Сулії, глечики, джбани пам’ятають не один козацький тост і запальну пісню. А в оцьому ярмі, мабуть, сотні років тому ремигали воли, їдучи в Крим по сіль чи тягнучи плуга.

У кабінеті викладачі народознавства світу, етнопедагогіки, етнографічного музеєзнавства, історичного краєзнавства готуються до занять; студенти тут почуваються краще під час спеціальних занять, заліків, бо ж “шпаргалки” висять прямо перед ними чи виставлені у шафах. Ще й заняття малої Академії наук (старшокласники) інколи тут проводяться.

Безумовно, тут виставлене не все, що зібрано. Частина описується. Будуть і ще поповнення. Будуть і проблеми з розміщенням, збереженням. Але, головне, ми поступово повертаємось до своїх витоків. Хоч і в такій відносно вузькій сфері, як етнографія. Адже по цих речах можемо спостерігати за звичками, особливостями традицій, специфікою обрядів українців. Це і є виховання нового покоління інтелігенції. І, зрештою, продовження вивчення етнографії цієї частини України, яку започаткував ще

у минулому столітті В.Ястребов.

Кіровоградська правда. – 1996. – 10 грудня.

1997 рік

Крик душі

КІНОІНТЕРВЕНЦІЯ

Нещодавно виповнилось 75 років з того часу, як В.Ульянов (Ленін) продиктував "Директиви у справі кіно". Цікавий документ із точки зору сьогодення. Для кожної програми кіновистав встановлювалася певна пропорція: "а) розважальні картини, спеціально для реклами і для прибутку (звичайно, без похабщини й контрреволюції) і б) під фірмою "з життя народів усіх країн" – картини спеціально пропагандистського змісту...". Документ давав можливість економічної ініціативи приватним кінотеатрам з тим, щоб держава отримувала прибуток від оренди, збільшення кількості місць у глядачевих залах, стимулювався випуск картин. Але Наркомосу доручалося "організувати нагляд за всіма виставами і систематизувати цю справу". Таким чином було зроблено спробу поєднати економічні інтереси в умовах НЕПу і зберегти контроль за ідеологічною, виховною функцією кіно.

Відтоді спливло чимало води, і кіно в Радянському Союзі стало потужним засобом ідейного виховання патріотів держави. Звичайно, це робилося не завжди вміло. Бо в умовах адміністративно-командної системи далеко не всюди приймались оптимальні рішення, прислуховувались до фахівців кіномистецтва. І дехто з них змушений був емігрувати і отримати всесвітнє визнання за кордоном. Але й ті, що залишились, створили фільми, на яких виховувались покоління турксибівців і героїв Великої Вітчизняної, цілинників і космонавтів. Покоління, які з оптимізмом створювали у 20 – 30-і один з найпотужніших потенціалів у промисловості світу, відбудовували

зруйноване війною господарство, вірили, що треба ще трішки потерпіти і соціально справедливе суспільство буде збудоване. Та ще й допомагали у відповідних діях іспанцям, кубинцям, ангольцям, в'єтнамцям, афганцям.

Сьогодні подібної віри в суспільстві немає. Думається, не останню роль тут зіграла повна байдужість влади і громадських організацій до такого важливого ідеологічно-виховного засобу, як кіно. Ні в кіровоградських кінотеатрах, ні, гадаю, в інших уже, природно, не показують добре поставлених в союзні часи московських, ленінградських, ризьких, київських, одеських фільмів. Цим досягнуто фактично тієї мети, що цілий пласт культури, на якій виховувалися старше і середнє покоління громадян України, стає недоступним молоді. З цим можна було б якоюсь мірою погодитись, якби їх замінили українські фільми, випущені в 90-х. Але ж їх практично немає. І ми бачимо, як за цих умов уже не один рік в Україну здійснюється кіноінтервенція.

Завдяки американській, японській та іже з ними кіно-відеопродукції гірших зразків сучасна молодь уже не виховується на образах Хмельницького, Беркута, молодогвардійців, а – на Рембо, Термінаторі, нінзя і т.п. Діти виховуються на культі сексу, сили. І чи треба тоді дивуватись, що з кожним роком усе менше бажаючих служити в українському війську, спостерігається падіння моралі серед підлітків? За іміджем українське кіно в Україні(!) поступається латиноамериканському. Невже у нас коштів менше, ніж там, чи менталітет українця відповідає психології американських метисів? Здається, все-таки йдеться про цілеспрямовану діяльність деяких кіл за кордоном і в Україні з деукраїнізації кіно. Бо залишився лише "Тиждень українського кіно" в Україні до Дня незалежності. Це – реклама з Хрещатика. Столиці суверенної. У кіровоградських кінотеатрах (принаймні їх більшості) і того немає. В "Інгулі" і "Ятрані" ви не побачите фільмів про українські Ятрань і Інгул, а швидше – про Міссісіпі і Гудзон.

Цікаво, що в Україні і області діє ціла низка політичних партій і

громадських культурницьких організацій, які абсолютно байдуже спостерігають за таким "вихованням" сучасного глядача. Куди з більшим інтересом вони їздять до Києва на віча, чубляться з приводу перейменувань, сидять у демократичних президіях, борються за перемогу національно-демократичних сил, ходять на збори по передвиборних блоках. Але до цих пір зі становища у кінопрокаті бодай заяви, чи пікету ще не провели. Можливо, краще взагалі без кіно, ніж з таким кіно?

Кіровоградська правд. – 1997. –13 березня.

До міжнародного дня музеїв

ЗА КОРДОНОМ Є ПАРК УКРАЇНСЬКОЇ ПИСАНКИ

Не маючи власної держави, українці сто років покидали свою історичну Батьківщину. Тепер кожен четвертий з них живе за кордоном. Але сум за Вітчизною, бажання зберегти свою етнічну самобутність спонукали представників діаспори у різних державах дуже дбайливо ставитися до своєї історико-культурної спадщини. І на сьогоднішній день у світі існують численні українські музеї, про які донедавна в Україні знали лише фахівці.

Найбільшою українською музейною збіркою за межами колишнього СРСР є колекція Українського музею в Нью-Йорку. Заснований він у кінці 70-х років. Головними напрямами його діяльності є збирання, збереження, експонування та вивчення предметів української культури, що мають мистецьку, історичну та наукову цінність. Особливо багатою є образотворча колекція. Працівники музею підтримують зв'язки з митцями Львова, гончарами Полтавщини. Музей словом і ділом підтримують меценати, оскільки він є громадським (заснований Союзом українок Америки). На банківському рахунку є півмільйона доларів, відсотків з яких вистачає на

нормальну діяльність музею.

Особливе місце займають українські музеї Канади. Найбільший з них – музей просто неба – "Село української культурної спадщини" в Едмонтоні. На відміну від американського він є державним закладом. Річний бюджет його становить півтора мільйона доларів (1989 рік). Але кошти однаково економлять. Залежно від пори року скорочують чисельність працівників від 120 до 30 чоловік. У музеї є залізнична станція, кузня, млин, готель, пошта, школа періоду 1891 – 1920 років. У Саскатуні знаходиться Український музей Канади. Він має постійний штат працівників. А у філіях в Торонто, Вінніпезі та Едмонтоні працюють добровольці. Зберігає цей заклад національний одяг, вишиванки, ікони, картини, вироби з металу, різьблення, кераміку, декоративні розписи. Раз на шість місяців виходить бюлетень музею. У Саскатуні також є Український парк.

Досить велика дослідницька та музейна установа – осередок української культури та освіти – знаходиться у центрі Вінніпега. У Вегревіллі функціонує унікальний у своєму роді Парк української писанки. В Оттаві розміщено Канадський музей цивілізації, де є також українські збірки.

Австралійці і гості цієї країни мають змогу познайомитися з духовними надбаннями українців у Музеї української культури, що працює в Мельбурні. Серед більш як трьох тисяч предметів – книги, платівки, вироби народного мистецтва, національний одяг. Вони представлені в постійно діючих експозиціях: "Життя і творчість Т.Г.Шевченка", "Українська книга" та інших.

Українські музеї закордону є прикладом того, як треба дбати про свої, національні, корені.

Кіровоградська правда. – 1997. – 17 травня.

Пам'ятники історії та культури

МУДРОМУ – КНЯЗЮ КИЇВСЬКОМУ

Нещодавно в Києві відкрито пам'ятник Ярославу Мудрому. Сидить мудрий будівничий держави русичів біля Золотих Воріт. Сумно дивиться у бік Софіївського собору, у руках тримає його макет. А може, не сумно, а мудро. Бо ж прозвав його народ Мудрим за діяння во благо своєї держави і свого народу. І, можливо, саме тому в період боротьби Володимировичів за владу, кияни виразили свої симпатії саме Ярославу. При ньому припинилися міжусобиці, слов'яни успішно били печенігів під Києвом. До речі, на одному з місць такої перемоги Ярославом і було закладено "новий Київ". Тепер це район Ярославового валу, Золотих воріт, Софіївської площі. Князь Київський мав великий авторитет у тогочасному світі. Цьому сприяли як військова сила, так і дипломатичний хист. Сам був одружений на доньці шведського короля, своїх дочок видав за володарів Польщі, Франції, Норвегії, породнився з німецькими, угорськими і візантійськими домами.

Але особливо його мудрість проявилась у внутрішній політиці. В літописі пишеться: "При нім віра християнська почала на Русі плодитися й розширятися... Ярослав...зібрав багато писарів і перекладав з грецької на слов'янську мову і так списано багато книг і зібрано вірним на науку... Ярослав засіяв книжними словами серця вірних людей...". У ті часи було упорядковано найдавніший писемний звід законів – "Руську правду". У цілому ж правління Ярослава Мудрого М.Грушевський оцінив "світлою і щасливою добою".

Тож, шановний кіровоградцю, коли будеш у Києві, відвідай історичне місце, Київ Ярослава – Софіївський собор, підійди до Золотих воріт, подивися в мудрі очі Князя. Можливо, це допоможе нам із середовища сучасних українців, нарешті, знайти нових мудрих?

Кіровоградська правда. – 1997. – 7 серпня.

ДОБРІ ЛЮДИ ДОБРОВЕЛИЧКІВСЬКОГО РАЙОНУ

В Добровеличківському районі ми вирішили здійснити коротку мандрівку його населеними пунктами. Адже це – географічний центр нашої Батьківщини. Першим на трасі з Кіровограда зустрічається село Піщаний Брід. Гарне шосе. І на його узбіччі є навіть кіоск "Морозиво" такий же, як у Кіровограді. Із майже тим же асортиментом. Правда, на автостанції і поруч біля кафе не так гамірно, як раніше. Як пішов транспорт по новій трасі, менше стало пасажирів.

А ось в'їжджаємо в районний центр. Пора гаряча, тому й тут людей на вулицях, на майдані біля держадміністрації майже не видно. Всі в полі, на городі, біля худоби. Бо ж літній день, як відомо рік годує. У центрі Добровеличківки сумує на постаменті Володимир Ленін. На Захід селище проводжає сучасним великим приміщенням автостанції. Але крім 2 – 3-х пасажирів і тут пусто. Навіть, касир дуже повільно і неохоче звертає увагу на них. Кому дуже сумно, може випити горілки, пива чи води в їдальні, що знаходиться поруч із застійних часів. Немає проблем із пальним, бо АЗС – поруч. Оскільки немає автобусів, усі бажаючі можуть помандрувати у сторону Тишківки і далі автостопом. Водії тут розуміють проблеми. Грошей не беруть, або "скільки дасте". Поруч залишається знак, який засвідчує, що саме тут знаходиться географічний Центр України.

За 12 кілометрів знаходиться найновіший в області одинадцятий цукрозавод. Потужні корпуси мов пароплави в степу. А поруч багатоповерхові будинки для працівників. Усі вони надіються, як і кожного року, що буде добрий урожай буряків і завод запрацює на повну потужність. Надія на завод і у жителів села Липняжки, яке найближче до нього розташоване. Можливо, щось перепадає від промислового гіганта, можна буде там щось заробити чи купити. Є ще в селі аж 2 КСП – "Нива" і "Дружба". Але із зарплатою, як і скрізь, сутужно. Пенсії теж виплачуються із

великою затримкою. А хліб сюди возять із Добровеличківки по 80 копійок. Добре, що в Карбівці (сусіднє село) печуть свої буханці і привозять сюди за дешевою ціною. Люди скаржаться на негоду. Через постійні дощі почорніли помідори. Хліб у валках мокріє, треба терміново збирати. Липняжка – село велике. До неї, зокрема, входять землі сусіднього Водяного.

Село Водяне колись мало свою сільраду, і колгосп був тут. Але під час кампанії з укрупнення сіл багато його мешканців перебрались до міст й інших сіл. Хоча чорноземи тут багаті. Це відчувається в дощову погоду на ґрунтових дорогах. У місцевому магазині є деякий крам, тричі на тиждень возять хліб, молодь організовує дискотеку, куди приходять і з сусідніх Карбівки і Тишківки. Але населення поступово зменшується. Бо важко добиратись до райцентру, сільради і контори колгоспу, немає школи і всі діти міряють кілометри до інших сіл. У вільний час допомагають батькам.

Народ тут працьовитий. Зранку до вечора порається в городі, чи біля скотини, птиці. А в сільській череді уже лише 18 корів. Дехто пече свій хліб, коржі, які особливо смачні з водянським молоком. У ставку дітлахи ще ловлять якусь рибу. У центрі села – криниця. Справжня, з журавлем. Дай Бог, щоб це село не спіткала доля інших неперспективних, як Стан-Балку, де вже немає мешканців.

За кілька кілометрів уже інший КСП – "Зоря". Це саме там є млин, пекарня. Печуть хліб в обмін на зерно. Працівникам господарство видає за бажанням плату продуктами. Колись тут телят відгодовували у приміщенні. А це вже другий рік підряд, як розповідали пастухи старшої групи телят, голова КСП Ю.Попелюх підтримує ідею випасання їх на спеціальному полі "під паром". І як результат – понад 200 телят за кілька місяців додали в вазі 150 ц, що помітно більше від норми.

В цілому основна частина населення району живе важко, тяжкою щоденною працею заробляє на хліб. Існують великі перебої з виплатою зарплати і пенсій. Один з пенсіонерів запитав: "Коли це закінчиться?" І

передав для “Діалогу” епіграму, адресовану М.Горбачову.

Мабуть, держава заборгувала перед цим працьовитим дідом, як і перед усіма хліборобами. Колишніми і теперішніми. Настільки заборгувала, що передплатити газету для багатьох – стає розкішшю! Адже через минулорічний неврожай деякі сім’ї, за їхнім висловом, були на межі 33-го, хоча, як сказав отой дід-“епіграмщик”, тоді було набагато гірше.

Діалог. – 1997. – 8 серпня.

Архівні знахідки

ЧОМУ ФОРТЕЦЯ НЕ ЗАХИЩАЛА УКРАЇНЦІВ?

Значна частина історичних джерел з минулого Кіровоградщини тривалий час була недоступною місцевим краєзнавцям. У зв’язку з чим дехто з них і обґрунтовував свої висновки про період заселення краю іноземцями, виходячи лише з книг періоду Російської імперії (зокрема: “Историческій очеркь г.Елисаветграда”, автор – колишній міський голова О.Пашутін), чи радянських часів. Це сформувало ряд хибних думок, які міцно прижилися у пам’яті деяких наших земляків. Зокрема, про роль фортеці св. Єлисавети, яка нібито будувалася для захисту місцевих жителів і захищала їх, особливо у 1769. Саме цього року відбувся єдиний набіг на край агресивних сусідів з Півдня у період після будівництва фортеці. Кілька років тому з архівних документів ми дізналися, що гарнізон фортеці тоді не вжив ніяких заходів для захисту навколишніх поселень, хоч заздалегідь знав із розвідданих про напад татар. Ідеться про записки барона Тотта.

І ось маємо ще одне джерело. В інституті рукописів Центральної наукової бібліотеки Національної академії наук України знайдено рукопис праці родича М.Грушевського Сергія Шамрая “Молдавська колонізація до Степової України у XVIII ст.”. Він написаний у 1931 році на базі документів Дніпропетровського крайового архіву, втрачених у роки війни. Як пише

автор, під час татарського набігу на Новоросію “у Лизаветградській провінції було взято у полон і вбито 3144 душі, спалено 1190 хат, 4 церкви, вітряків – 3, гуральня – 1, забрано худоби було: рогатої – 13567, коней – 1557, овець – 17000... Головну втрату понесло село Красний Яр... яке загинуло майже все, і в якому було знищено 1806 чоловік... Було спалено майже цілу слободу Аджамку (знищено 300 домів, церква, млин, причому захоплено й вбито при втечі 155 чоловік), частину Вершино-Кам’янки (доми, церква, 2 вітряки, з 171 душею), частину с. Петрівки (Мурзинка) з хуторами (домів 27, вітряк 1, з 79 душами), й кілька хуторів”.

Ось справжня ціна офіційних публікацій про “захисну” роль фортеці, гарнізон якої у цей час заховався за валами (обриси яких у відповідності до імперських геральдичних традицій у часи незалежності повернули в герб Кіровограда).

Джерело має й інші дані з історії нашого краю за XVIII сторіччя. Зокрема, йдеться про причини молдавської колонізації, кількісний склад переселенців у край, їх взаємини із Січчю. Наводяться дані про формування етнічної карти Єлисаветградщини. Скажімо, у 1764 році сюди переселилося понад 1000 росіян, 386 українців, 165 молдаван. У 1772 році молдавський полк складався із Павлівського, Виського, Піщано-Брідського, Чорноташлицького, Інгульського, Добрянського, Синюхінобродського, Липнязького, Плетеноташлицького, Тишківського та інших шанців, що входили до 16 рот.

Залишається додати, що рукопис С.Шамрая (автор репресований у 30-х роках) знайшов аспірант Київського лінгвістичного педагогічного університету, викладач кафедри народознавства Кіровоградського педінституту В.Орлик. Про це він розповів у брошурі “До питання історії волошсько-молдавських поселень на Україні”.

Кіровоградська правда. – 1997. – 9 вересня.

1998 рік

ЧИ МОЖНА ЙТИ ВПЕРЕД, ОГЛЯДАЮЧИСЬ НА ЦАРІВ?

Протягом двох скликань, у роки незалежності, Кіровоградська міськрада звинувачується з боку десятка чоловік з приводу небажання повертати обласному центру назву часів Російської імперії. Ці десять, чи може трохи більше, чи менше городян, як виборці, мають право вимагати реалізації своїх власних бажань. Але, безумовно, слід мати для того об'єктивні аргументи. Їх за цей час так і не було висунуто. Ось і нещодавно якийсь анонімний автор зі шпальт обласної преси зробив спробу цього досягти. Але знову не було наведено переконливих тверджень на користь відродження царської назви "Єлисаветград".

Аргумент, що саме цю назву повинен мати обласний центр у зв'язку з проголошенням незалежності України є, звичайно, антиаргументом. Царська назва ніяк не є символом боротьби за незалежність, національно-культурне відродження. Вона прийшла у період колоніальної залежності України із столиці імперії Санкт-Петербурга. Фортеця св. Єлисавети пов'язана із ліквідацією Вольностей Запорозьких. Із неї виходили у похід кати Січі – царські війська. Сама фортеця була збудована без згоди українців, на козацьких землях. Господарі краю неодноразово ставили питання про її знесення, повернення рідної землі. Єлисаветград, зокрема, в українців асоціюється, крім іншого, з тотальною русифікацією, окраїнним становищем корінних жителів, виключенням юного В.Винниченка з гімназії, трьома революціями, двома війнами, голодом 1921. Мабуть, у важких заокеанських кошмарах не один емігрант згадував єврейські погроми в Єлисаветграді, звідки й відбулася перша хвиля еміграції євреїв до США, які рятувались від єлисаветградських антисемітів. З містом пов'язана і принизлива межа осідлості, а ім'я Єлисавети асоціюється з антиєврейською політикою. Отож

зв'язки царської назви з Українською державою чи національно-культурним відродженням знайти можна, якщо виступати проти першого і другого.

Другим "аргументом" є деякі символи сучасного (третього за рахунком) герба Кіровограда. Дехто вважає їх єлисаветградськими. Через це хочуть привести у відповідність і назву. Але у гербі стільки символів (можна погодитись, що їх вибір не є ще оптимальним), що у них кожен знаходить те, що шукає. Скажімо, голова обласного літературного об'єднання "Степ" В.Погрібний, виходячи із зображення кольору степу, переконаний, що згідно з новим гербом місто має називатись Великим Златополем. А голова правління обласної організації Всеукраїнської спілки краєзнавців Ю.Матівос вважає зображення Інгулу приводом для перейменування на Інгульськ. А ще в 1992 році політичний оглядач "Народного слова" П.Селецький виступав за Лелечин. Два лелеки, які тримають щит – аргумент для цього. Отже, у кіровоградських гербі і прапорі ми маємо атрибути кількох потенційно можливих назв.

Нинішнє керівництво міста йшло на минулих виборах без лозунгів перейменування Кіровограда. Повертати ім'я Єлисавети Романової не збиралася і депутатська когорта. Отже, робити це – означало б виконувати передвиборні обіцянки тих сил, які програли вибори, загострювати суспільно-політичну ситуацію. Адже відповідали б за це не анонімні чи відомі ініціатори, а влада.

Отже, сьогодні прихильники царської назви можуть на ділі реалізувати цю ідею: висунути кандидатів у мери і міські депутати, які б пообіцяли перейменувати Кіровоград. Якщо народ їм довірить, будуть зняті усі проблеми. Сьогодні ж треба визнати, народ не ставить це питання. Не пікетує міську Раду з вимогами перейменувань, не засипає її листами, тож думку небагатьох не слід видавати за масову. Уроки минулих перейменувань учать, що скороспілі зміни назв у майбутньому відгукувались черговими революційними перейменуваннями. І приживались ті назви, які приходили чи повертались

еволюційним шляхом. Думаю, що прийде час, коли городяни усвідомлять себе громадянами власної держави, господарями у власному домі, більше дізнаються про всю свою суперечливу історію і оберуть вперше за декілька сотень років свою назву самостійно. Сьогодні ж, мабуть, не варто говорити категорично про масове позбавлення символів суспільства десятирічної давності, щоб повернути символи 80-річної давності. Треба йти уперед.

Не зовсім переконливим є й аргумент обов'язковості повернення першоназв. Бо тоді б довелось подумати не лише про Єлисаветград, а й бібліотеку ім. Крупської, педінститут ім. Пушкіна, проспект Сталіна (Комуністичний), вул. Уфимську (Маланюка)... Зрештою, тут приклад подають Одеса, яка не стала Хаджибеєм, Донецьк – Юзівкою, Хмельницький – Проскуровим, Івано-Франківськ – Станіславом, Дніпропетровськ – Катеринославом, Олександрія – Вусівкою, Світловодськ – Табурищем...

Щодо самої імперської назви, то вона теж історично не прижилася уже чимало разів. Зокрема, в народі не використовується назва "фортеця святої Єлисавети", а лише – "вали". Фортеця свого часу була роззброєна і перестала нею бути. Не прижилась і скорочена назва "Єлисавет" (її закордонний варіант, справжнє ім'я напівнімкені Єлисавети). Саме так підписувалася Романова: "Мы, Елисаветъ первая"... Місто з імперською назвою було в 1924 році перейменовано. Університет, якому в Кіровограді дали це ім'я, так і не став ним, перейменувався. Газети: "Єлисаветград", "Єлисаветградские новости" і "Єлисавет", які виходили на початку 90-х, не витримали конкуренції, припинили вихід. Інформагенство "Єлисавет" теж недовго діяло.

Міська Рада уже розглядала питання про перейменування Кіровограда. Царська назва тоді не була підтримана депутатами (червень 1992 року). Тож у неї сьогодні немає жодного нового аргументу повертатися до цього питання. Зрештою, і видача українських паспортів є для цього аргументом. Якщо тризуб не гармонує з Кіровим, то з російською царицею

він ще більше не гармонує.

Зрештою, кожен “єлисаветградець” може усю енергію спрямувати на збереження історико-культурних пам’яток минулого часу: погруддя Григоровича, яке .руйнується, будинків, предметів краєзнавчого інтересу, на відкриття картинної галереї і музею Шимановського, встановлення нових пам’ятників, меморіальних дощок. Це справа благородна, хоча й більш трудомістка, ніж аналіз назви обласного центру.

Кіровоградська правда. – 1998. – 19 лютого.

ШЕЛЕСТ І БРЕЖНЄВ “СОБОРУ” НЕ ЧИТАЛИ. АЛЕ ЗАСУДИЛИ

28 березня 1968 року відбувся черговий пленум ЦК КПУ. Саме йому судилося започаткувати “антисоборну” кампанію. У той день несподівано для компартійної верхівки і письменників перший секретар Дніпропетровського обкому КПУ О.Ватченко розкритикував новий роман Олеся Гончара “Собор” як написаний у “чорних фарбах”, “проти людей праці”, “по-наклепницькому”, “ідейно порочний, шкідливий, пасквільний твір”. Незадовго до цього він їздив до Москви і мав бесіду з Брежнєвим. Цей факт (незважаючи на те, що “Собор” більше ніхто не згадував) змусив і першого секретаря ЦК КПУ П.Шелеста у заключному слові сказати, що він “не встиг його прочитати”, “але виступи в пресі вважав необ’єктивними і надмірно захвалюючими”. П.Шелест висловив сподівання, що про новий твір О.Гончара будуть і відвертіші відгуки.

Це й вирішило долю книги. Вона стала причиною того, що автор широко відомих романів і повістей “Прапороносці”, “Таврія”, “Перекоп”, “Людина і зброя”, “Тронка”, “Земля гуде”, “Щоб світився вогник”, лауреат Ленінської, державних та Шевченківської премій, кавалер двох орденів Леніна, перший секретар правління Спілки письменників України на своє 50-

річчя всупереч традиції був нагороджений лише медаллю. Більшість газет навіть побоювалась повідомити про урочистий вечір і його виступ там. Третього квітня, у свій день народження, Олесь Гончар говорив, що народ розбереться і належно оцінить його "Собор".

Але вже на той час (роман друкувався у журналах у січні – лютому) нову працю Прапороносця високо оцінили критики. Тепер же за вказівкою згори розпочався осуд. Чому? За теперішньою офіційною версією, у В.Лободі – негативному герої – "Собору", який віддає батька до будинку престарілих, упізнав себе сам О.Ватченко. Але й без того роман був небезпечний для режиму. У ньому гостро критикувалися недоліки радянської системи: забруднення природи, байдужість до українських пам'яток історії, пристосуванство, кар'єризм, неуважне ставлення до людей праці на селі.

Але вийшов він у часи переслідувань "шестидесятників", посиленої уваги до письменників з боку репресивних і партійних органів. Тоді сувору догану із занесенням до партійної картки отримали І.Драч, І.Дзюба, Л.Костенко, догану – В.Шевчук, попередження – М.Вінграновський. Та навіть за цих умов на батьківщині О.Гончара – Полтавщині – не вважали можливим для себе опуститися до паплюження роману. У Львові продавали книгу з-під поли. Майбутній заступник головного редактора газети "Сільські вісті" Іван Бокий захищав дипломну роботу в Київському університеті з використанням своєї позитивної рецензії "Собору". Відомий педагог з Кіровоградщини Василь Сухомлинський у листі до письменника писав: "Ваш "Собор" прочитали всі. Роман став для нас немов би джерелом, з якого потекли струмки свіжої думки".

Народне слово. – 1998. – 2 квітня.

ОТАМАН ОЛЕКСАНДРІЙСЬКОЇ ДИВІЗІЇ

Минулого року в Києві вийшла книга “Кость Блакитний, отаман Степової дивізії”. Вона стала фактично продовженням збірки “Героїзм і трагедія Холодного Яру”, презентація якої відбулась і в Кіровограді. В обох виданнях йдеться і про наш край у часи громадянської війни. З нагоди 100-річчя із дня народження Костя Степового-Блакитного читачам пропонується інтерв’ю з одним із упорядників обох книжок, головним археографом Держархіву Полтавської області Володимиром Коротенком.

– Володимире, розкажіть, будь ласка, коротко про життєвий шлях героя другого збірника документів.

– Кость Степовий-Блакитний (Костянтин Юрович Пестушко) народився 10 лютого 1898 року в заможній селянській родині с. Ганнівки на Катеринославщині. Закінчив двокласну школу, учився в Олександрівському механіко-технічному училищі, звідки добровольцем пішов на фронти І Світової, отримав кілька Георгіївських хрестів на турецькому фронті. Після поранення закінчив офіцерську школу, воював на Західному фронті. На заклик Тимчасового уряду зголосився добровольцем до “ударних батальйонів смерті”. Після жовтневих подій від солдатів своєї частини офіцер врятувався, виїхавши до Павлиша, а потім – додому. Тут його застала мобілізація Гетьмана Скоропадського. У часи виступу проти нього Директорії приєднався до неї. Але – знову повернувся додому. Тут він заарештовується як “білий офіцер” особливим відділом Червоної латиської дивізії. Але, переконавшись, що в Денікіна не служив, його того ж дня (!) обирають головою ревкому і комісаром волості. Він починає три місяці служити червоним.

– І що ж стало приводом до чергового повороту в його політичній долі?

– Мобілізація Червоною Армією молоді 1898 – 1900 років народження.

Саме під час цього він організував виступ проти влади в Кривому Розі. Сталося це 12 травня 1920 року, коли й започаткувалася його відома Степова дивізія. Спочатку повстанці Костя Пестушка називали Степовим, а пізніше, з конспіративних мотивів, Отаманом Блакитним. Після Кривого Рогу загін вибив червоних із Херсона.

– Яким був ареал дій Степової дивізії?

– Степовики пройшли від Херсону до Черкас.

– А в нашій області?

– Сучасна територія Долинського, Компаніївського, Новгородківського, Кіровоградського, Олександрівського, Знам'янського, Олександрійського, Світловодського, Онуфріївського, Петрівського районів.

– Могли б процитувати які-небудь архівні документи тієї пори?

– Будь ласка. Але майте на увазі, що це – повідомлення тодішніх офіційних установ, проти яких боролася дивізія.

"…Банда произвела налет на Новогеоргиевск. По сведениям новогеоргиевских коммунистов, прибывших в Кременчуг, Новогеоргиевск был сдан…".

"… Александрийский уезд... охвачен бандитизмом… Настроение селян в связи с возросшим бандитизмом повышенное, крестьяне Красного-Каменского и Куколовского районов относятся к бандитам доброжелательно. Организационная работа по уезду приостановлена".

"… Бандитами занято село Онуфриевка, часть милиции захвачена, часть отступила. По непроверенным сведениям, бандитов в означенном районе до 2 тысяч человек. В районах Павлыша и Лекаревки оперируют банды численностью 1000 человек…".

"Сводно-объединенный отряд… пошел на село Петровка… вступил в бой с организованной бандой большей численностью до 5000 человек в составе пехоты, кавалерии и артиллерии с орудием, пулеметами, большим запасом снарядов и патронов, в результате боя отряд тов. Юдицкого был

разбит…”.

“… В селах Зазелеевке и Александровке банды с каждым днем увеличиваются, количество бандитов доходит до 8000 чел., вместе со стариками и подростками. Вооружена банда частью куцаками, частью штыками и вилами. Имеет до 800 винтовок, три пулемета, бандой вырыты также окопы”.

– Чому ці документи знаходяться у Полтавському архіві, а не Кіровоградському?

– Мабуть, у Кіровоградському теж є щось. Але оскільки східна частина вашої області тоді входила до Кременчуцької губернії, архіви губорганів зберігаються у нас.

– А чи не краще на цих матеріалах було б написати книгу, а не збірник документів?

– Я вважаю, що книга мала б суб’єктивні висновки автора, який не був свідком подій. І не виключено, що її захотілось би комусь використати у сучасній політичній (виборчій) боротьбі. А збірник доносить документи 1920-го. З них видно усю правду, про яку довго не говорили і, зрештою, кіровоградці можуть теж зайнятися написанням книги. Адже Степова дивізія у ваших краях отримала другу назву – Олександрійська.

– Чим же закінчилась боротьба для Костя Блакитного?

– На зиму він демобілізував дивізію. Його ж розшукували оперпрацівники. Друзі радили виїхати за кордон. Але батьківщини він покидати не захотів. “Не хочу помирати в ліжку”, – відповів. Потім, за деякими спогадами, уже коли кільце майже замкнулося, зважився таки пробиратися на Захід, попрощавшись перед цим із рідними. Але його видав один з колишніх соратників. 29 квітня 1921 року він був оточений і вбитий у тому ж селі де й народився. Та за свої 23 роки встиг зробити набагато більше, ніж нинішні його ровесники.

– Спасибі за інтерв’ю. Приїжджайте на кіровоградські наукові

краєзнавчі конференції.

Вечірня газета. – 1998. – 8 травня;

Народне слово. – 2008. – 17 липня.

1999 рік

ПІСЛЯ КІРОВОГРАДА – У ВІЧНІСТЬ

Трагічна звістка прийшла тиждень тому: по дорозі з Кіровограда на Київ в автокатастрофі загинув голова Народного Руху України, народний депутат України Вячеслав Максимович Чорновіл. Останній день свого життя він провів саме в нашому місті. Побував на чотирьох зустрічах, дав прес-конференцію. Він висловив глибоку стурбованість фактом розколу Руху, інших демократичних сил. В.Чорновіл вважав, що ці розколи були інспіровані ззовні з боку влади і грошових "мішків". Повідомив також, що дехто з альтернативного Руху буде підтримувати Мороза (Лавринович), дехто Марчука або Кучму. Рух же самого Чорновола вирішив боротися проти теперішнього Президента. Головним претендентом на цю посаду він вважав колишнього голову Генеральної Асамблеї ООН Геннадія Удовенка. Останній теж брав участь у поїздці. Він розповів про свою роботу на посаді голови парламентського комітету з прав людини, національних меншин і міжнаціональних відносин. У цій якості він отримав більше 4 тисяч листів, де люди пишуть про порушення їхніх прав. У Кіровограді з цієї проблеми приймав безробітних. Удовенко вважає помилковим рішення про ініціювання руху до повернення Україні ядерного статусу. Адже єдине, що має Україна позитивного, це свій імідж у зовнішній політиці. Міжпарламентська асамблея як він вважає, не слугуватиме інтересам України.

У цілому відчувалося, що незважаючи на напружений день, Вячеслав

Чорновіл із своїми соратниками зберігав досить енергії, щоб працювати у тому ж режимі ще не один рік. Але жахлива автомобільна аварія, що трапилася через кілька годин (про неї дуже багато розповідали по радіо і телебаченню, тому ми не повторюватимемось), обірвала життя найбільш яскравого лідера націонал-демократів України теперішнього сторіччя.

Діалог. – 1999. – 2 квітня.

ШЕЛЕСТ ДО КУКУРУДЗИ НЕ ДІЙШОВ, АЛЕ СВІТЛОВОДСЬК УВІЧНИВ

Про те, як місто Хрущове стало Кремгесом, знають усі. А як воно перетворилося на Світловодськ? Андрій Архипович Давиденко працював у ті часи першим секретарем Кремгесівського міськкому партії і заступником голови облвиконкому. На цих посадах йому довелося зустрічатися з першим секретарем ЦК Компартії України Петром Юхимовичем Шелестом. Сьогодні він розповідає, як це було.

– Андрію Архиповичу, за часів вашої роботи Кремгес перетворився у Світловодськ...

– Так. Спочатку це був Кремгес, що приносило чимало незручностей. Адже неодноразово вантажі й поштові відправлення замість Кремгесу йшли до Кременчука чи Криму. Кілька років доводилося звертатись до Президії Верховної Ради УРСР, Академії наук, доводячи потребу зміни назви. Оголосили навіть конкурс на кращу. Пропозицій було чимало.

– І що ж переважило терези?

– Вийшло, що допоміг – мимохіть – перший секретар ЦК КПУ Петро Юхимович Шелест. Приїхав він якось на Кіровоградщину. Разом із першим секретарем обкому партії Михайлом Митрофановичем Кобильчаком вирішив завітати в Кремгес. Ми зустріли їх на межі району. Він запросив до своєї

“Чайки”. По дорозі розпитував, як справи. У промисловості розбирався добре, бо ж сам за фахом інженер, працював у свій час директором великого заводу. А у Кремгесі було чим гордитися: діяли підприємства радіовиробів, чистих металів, твердих сплавів, “Дніпроенергобудіндустрія”. (Сам Шелест якраз допомагав їх будувати.) Цікавився і селом. Тут теж був порядок. Колгоспи були рентабельними. Якщо зарплату затримували на день, вважалось “НП”. Розповів я йому це все, бачу – задумався Шелест про щось. Пауза. А я тихенько запитую Михайла Митрофановича: “Можна і мені запитати?” – “Ні-ні”, – каже. А Шелест це почув, і говорить: “Що ти хотів запитати?” І я розповів, що ми їдемо в Кремгес, а хіба це назва для міста? Сказав і про всі наші листи з цього приводу до Києва. “Мабуть, і Часниківка була серед пропозицій?”. Жартує. “Все було, – кажу, – але кращий варіант – Світловодськ: українське місто, яке дає області світло і воду”. Він одразу ж доручив записати це своєму помічникові Турчанінову, і через тиждень-два вийшов відповідний Указ, який ми оголосили на пленумі міськкому. Всі присутні його зустріли стоячи.

– А хто ж усе-таки конкретно запропонував нове ім’я для міста?

– Якщо говорити тільки за саму назву, то її під час котрогось із відряджень підказав другий секретар обкому КПУ Михайло Михайлович Лесняк.

– Скільки разів бував у місті Шелест, чим цікавився?

– Приїжджав разів три. Глибоко вивчав роботу всіх галузей. Підходив до робітників, цікавився, скільки грошей отримують, де відпочивають, як живуть діти, якими громадськими обов’язками займаються. Міг і пожартувати.

– Може, пригадаєте якийсь епізод?

– Він розповідав, що коли був ще секретарем райкому комсомолу, його послали створювати колгосп. Та скільки разів не ставили на голосування, бажаючих вступити до нього не було. Тоді якийсь дід і каже: “А ви знаєте, люди, що баба Галька сказала своїй дочці?” І всіма зборами

проголосували за колгосп. Здивований Шелест після зборів запитав діда, що ж такого баба Галька сказала дочці? Дід відповів: “Сказала вона таке: як молода не лягатиме, а молодий зробить її жінкою”. Правда, дід і Шелест говорили про це по-народному...

– А як керівник України відпочивав, що полюбляв до столу?

– Їв і пив те, що й усі.

– Сварився на підлеглих?

– Раз ледве до цього не дійшло. Зустрічаю його, на полях кукурудза не зовсім удалася, адже не вийшов “квадрат” – показник агрономічної якості. Молимо дощу, бо захмарило. І ось Петро Юхимович під’їхав, привітався і відразу – до королеви степів. І тут саме вперіщила злива. Сказав голові колгоспу, що кукурудза добра (бо сходи були дійсно хороші), і поїхали. Він проїжджав областю, всюди ходив по полях. А до наших через дощ не дійшов. Їздив, до речі, без ескорту, охорони і сирен, як зараз полюбляють чиновники Лише він і водій, інколи ще помічник.

– А чи доводилось зустрічатися з Петром Юхимовичем, коли він працював уже в Москві?

– Я в 1970 році був обраний першим заступником голови облвиконкому і поїхав у столицю вирішувати ряд питань, зокрема проблему будівництва дороги з твердим покриттям – продовження необхідного шляху від Кишинева до Кіровограда у бік Кременчука. Говорив із завідуючим транспортним відділом ЦК КПРС, але марно. Гроші виділяли на дороги до кордону з Китаєм. У п’ятницю ввечері ледве впросив помічника першого заступника Голови Ради Міністрів СРСР пропустити до самого заступника. Ним працював Шелест. Тільки-но дізнавшись, хто турбує Кремль, одразу ж доручив пропустити. Розповідав, як йому живеться, розпитував про Україну. Взявся допомогти. Але не вийшло. Не вистачило часу.

– Як ви сприйняли звинувачення Шелеста в націоналізмі?

– Вважаю це звинувачення безпідставним. Як почув, що Петра

Юхимовича звинуватили за цю, навіть і не книжку, а брошуру "Україна наша радянська", прочитав її. По-перше, думаю, не він її писав. По-друге, нічого крамольного у ній не побачив. Шелест був не націоналістом, він був патріотом, говорив "русско-українським" суржиком. Але Суслову доводив, що українці – не турки, у них є своя мова – українська.

Вечірня газета. – 1999. – 26 жовтня.

2000 рік

ВОЛЬНИЦЯ НА ЄЛИСАВЕТГРАДЩИНІ

Сповідуючи ідеї селянської свободи, міняючи своїх союзників, Нестор Махно у роки громадянської війни кілька разів приходив на Єлисаветградщину. У червні 1919 року він у черговий раз міняє свою військову орієнтацію, складає повноваження командира бригади Червоної Армії і йде з Гуляй-поля на Єлисаветградщину. Через місяць він з'являється у Петровому, далі – у Верблюжці. 12 липня вирішує наступати на Єлисаветград. Махновські загони без особливих труднощів захоплюють Канатове. Оскільки за їхніми даними у міській в'язниці перебували махновці, атакують Єлисаветград уночі. Захопивши його околиці, розбирають залізничні колії, щоб червоні не прислали підмогу, захоплюють півміста. Але тут вони зустріли шалений опір. Як згадував сам Махно, проти них воювали не тільки регулярні частини, а практично мешканці кожного будинку. Махновці мусили відступити.

Відступаючі пішли через Балку, Аджамку, Лозоватку, Покровське, Губівку, Кременечувате, Компаніївку. Тут було вирішено запросити із Сасівки на переговори Григор'єва. Кількагодинна розмова з ним призвела до махновсько-григор'євського союзу. Григор'єв став командуючим збройними силами, а махновці посіли всі інші посади, зокрема Махно – голови реввійськради. Після цього війська Григор'єва із Сасівки переводяться до Компаніївки.

Але недовго “два ведмеді жили в одному барлозі”. У селі Сентовому (тепер – Олександрійський район) відбулася суперечка між керівниками, внаслідок чого Григор’єв був убитий, Махно приєднав до себе залишки його повстанців. З ними він пішов на Хмельове, Глодоси. Тут відбувся переможний бій із загоном Одеської надзвичайної комісії. Махновці захопили 2 гармати, 200 полонених. Потім Махно захопив Добровеличківку. У поле його впливу потрапила Новоукраїнка. За кілька спроб було взято крупний залізничний вузол Помічну.

Із Єлисаветградщиною Нестора пов’язує і те, що звідси походить рід його тестя Андрія Кузьменка, який народився у Піщаному Броді Херсонської губернії (тепер – Добровеличківського району). Андрій Іванович отримав тут у спадщину 6 десятин. Але поїхав шукати кращого життя до Києва, де працював залізничником. Його дружина Домінікія Михайлівна Ткаченко походила із селян. Тут у них 28 грудня 1896 року народилася донька Галина, якій судилося стати третьою дружиною Махна. 1906 року Кузьменки переїхали до Піщаного Броду. Батько почав займатися землеробством. Галина ж закінчила тут початкову школу. Потім було навчання у Добровеличківській учительській семінарії. Училася ще в Києві, працювала у Гуляйполі Катеринославської губернії учителькою двокласної школи, гімназії, де й познайомилася і побралася з “батьком”.

За спогадами махновців, батька і матір дружини Махна убили радянські війська, проходячи через Піщаний Брід, а Галина нібито за це розстріляла кількох комуністів у Помічній. Згодом вона виїхала з чоловіком за кордон. Після війни була репресована в Радянському Союзі. Померла в 1978 році. Залишилася донька Галини і Нестора Олена, яка жила у Джамбулі.

Анархістська ж вольниця, селянський рух, махновщина, що було, мабуть, практично єдиним цілим в образі керівника селянських повстанців, живуть у спогадах і переказах у Добровеличківці і Піщаному Броді, Сентовому і Компаніївці, Сасівці і Кіровограді. У 90-х роках до

“Кіровоградської правди” було надіслано листа, де старожил згадував, як Махно на бричках з кулеметами приїжджав до Єлисаветграда, займаючи один з околичних майданів, описував самого Нестора. Пам’ятають будинок, де зупинявся Махно у Добровеличківці. Центральноукраїнські рейди відважного отамана вивчав кіровоградський письменник Володимир Кобзар.

Вечірня газета. – 2000. – 3 березня.

АРТІЛЬНИЙ БАТЬКО

Так називали у дорадянські часи на Єлисаветградщині Миколу Левитського. Втім, не лише тут, бо знали його і далеко за її межами. Народився Микола Васильович 25 березня 1859 року в селі Хмільній на Канівщині (тепер –Черкаської області). Освіту юнак здобув на Холмщині, де створив і першу учнівську їдальню. Тут діти харчувались кілька років. А далі йому вдалося стати студентом Московського університету, звідки збирався вийти медиком. Але не судилося, бо, виступаючи проти політики царату, брав участь у діяльності таємних студентських товариств.

Та все ж, мабуть, у дорадянські часи з опозицією боролися не так, як у часи НКВС – КДБ, і юнак вступає на юридичний факультет Харківського університету. Тут він активно сприймає українофільські ідеї вузівського викладацького осередку. В 1885 році Микола Васильович стає дипломованим юристом. У якості секретаря повітової земської управи отримує направлення до Єлисаветграда. Тут спілкується з народниками, українофілами гуртка лікаря Панаса Михалевича, пропагує ідею діяльності земельних артілей. Справа ця була у посткріпосницькі часи новою. Організацію першої артілі довелось готувати майже десять років. Виникла вона у селі Федварі. А в середині 90-х років у краї було створено вже півтора десятка артілей. Їх досвід став відомим у державі. У кінці сторіччя діяло близько сотні артілей, які об’єднували майже сотню господарств, тисячі

селян. У першу чергу цей рух мав успіх у Федварі, Каневі, Панчевому, Сентовому. Досвід Левитського вивчають не лише у Санкт-Петербурзі, а й у Австрії, Франції... Ця практика порівнювалася з ідеями класиків марксизму. Кореспондент Карла Маркса Деніельсон вважав, що "Маркс від щирого серця оплесками вітав би заходи пана Левитського". З іншого боку критично оцінювали цей досвід керівник "легальних марксистів" Петро Струве ("Ніякого артільного царства або навіть артільного повіту і взагалі ніяких міцних результатів від артільних починань Левитського я не чекаю..."), Володимир Ленін, Павло Грабовський.

Про подвижницьку діяльність Миколи Васильовича знала Леся Українка. У1899 році вона відвідала Аджамку і Суботці, зустрічалася з ним. Коли письменниця помре, Левитський напише спомин, присвячений їй. Пропагував артільний досвід Левитського у засобах масової інформації Галичини Іван Франко. Згадує про нього і Євген Чикаленко.

Менш відома поетична творчість Левитського. У дожовтневий час він написав вірші "Сусіди України", "Туга України", у роки громадянської війни – "Єднання братніх народів, або кн. Володимир", "Братські турботи", "Український марш". Згодом – "Колгоспний марш" (музику і слова).

Але, мабуть, найпомітнішим періодом життя Миколи Васильовича були часи національно-культурного відродження України. Він у Єлисаветградській пресі пропагує історію краю, у якості гласного міської думи бореться за визнання Центральної Ради (проімперська Єлисаветградська дума цього не зробила), бере участь у діяльності самої Ради. Агітуючи городян визнати українську владу, він розповідав про козацькі часи, національний склад Єлисаветградського і Олександрійського повітів і Херсонщини, переконуючи, що край цей – український. Помер артільний батько, поет, патріот у грудні 1936 року. Можливо, випередивши репресії проти себе...

Вечірня газета. – 2000. – 29 вересня.

МАЛОВИСКІВСЬКІ КОРЕНІ ПОДОЛИНСЬКОГО

Маловисківцям повезло. Бо поруч з ними у поті чола досліджує свою малу історію невтомна людина, педагог, краєзнавець Григорій Перебийніс. Він видав уже кілька книжечок, які пропагують славне минуле цього українського краю. Втім, були у ньому і часи кріпацтва, поневолення українців імперією. Як пише Григорій Михайлович у історико-краєзнавчому нарисі "Мала Виска": "В 1768 році... маловисківські землі... подарувала цариця Катерина багатій поміщиці, княгині Кудашевій". "Останній господар, на ім'я Сергій, садибу... продав". "В маєтку Кудашевих декілька років проживав талановитий лікар, публіцист С.А.Подолинський, Сергій Андрійович був людиною досить освіченою, революційно-прогресивних поглядів. Подолинський першим найбільш повно описав наш край, стан його економіки, освіти, культури". Завдячуючи документам центральних архівів, тепер ми можемо об'єднати інформацію: "Кудашеви-Подолинський" і відповісти на питання: "Чому С.Подолинський бував у Малій Висці, описав її"?

Як виявилося, свого часу Малою Вискою володів прадід Подолинського Данило Іванович Кудашев. Вона перейшла у спадок його молодшому синові Сергію, учаснику Вітчизняної війни 1812 року. І от його донька – Марія Сергіївна – народилася у Малій Висці 2 жовтня 1827 року. На 21 рік раніше народився батько Сергія – Андрій Подолинський, відомий поет.

Саме у родовому помісті батька – с. Ярославці Звенигородського повіту (тепер – Черкаської області) і народився Сергій Андрійович. Йому судилося стати українським ученим, мислителем, громадським діячем, відіграти значну роль у розвитку революційно-демократичного руху, суспільно-політичної думки на Україні. Його перу належать ряд праць з економіки, філософії, екології, природознавства, санітарної гігієни. Його перший біограф М.Грушевський вважав, що "Подолинський заслужив одне з найбільш почесних місць у історії українського життя". Саме під його

керівництвом у 1922 році у Відні було видано збірку матеріалів про український соціалістичний рух, у якій було опубліковано і кілька праць С.Подолинського, його листи до К.Маркса, листи Ф.Енгельса з приводу праці українця про сонячну енергію. У царській же Росії за життя Подолинського його твори були заборонені.

Сергій, завдячуючи батькам, отримав добру освіту. Вдома вивчив німецьку і французьку мови, закінчив фізико-математичний факультет Київського університету. Тут він бере участь у нелегальних студентських зібраннях, потрапляє в поле зору жандармського відділення. По дорозі до Парижа зупиняється у Львові, Відні, що сприяло формуванню його українофільства, зв'язків із галицькими соціалістами. У Франції навчається на медичному відділі університету. Згодом продовжує це навчання у Цюріху, де зближується з рядом діячів міжнародного визвольного руху, прогресивною українською інтелігенцією. У 1872 році, співробітничаючи із П.Лавровим, у справі видання журналу "Вперед" їде до Лондона, де на квартирі Енгельса знайомиться з К.Марксом. Був присутнім на засіданнях V Конгресу Інтернаціоналу в Гаазі.

В еміграції він відвідував засідання гуртків і зборів, де часто виступав, інколи головував. Сергій влаштував вечір пам'яті Т.Г.Шевченка, намагався об'єднати емігрантів. Саме він привіз на Україну перше число журналу "Вперед". У рідній Ярославці відкрив школу-лікарню, якою завідував сам. А в київській квартирі влаштовує сховище нелегальної літератури. Разом з Ф.Вовком і В.Винниченком бере участь у роботі Київської громади. Під час повстань проти іноземних поневолювачів у південнослов'янських землях він відвідує Балкани, описуючи подорож в "Киевском телеграфе".

Лікуючись у Франції, він встановлює контакти з "Одесскім вестником". Подолинський у Монпельє купує невеличку віллу, яку називає українським хутором, полишає лікарську практику (мав дипломи медика

Вроцлавського і Київського університетів), активно займається наукою, зближується з М.Драгомановим. У його численних книгах, програмі часопису "Громада" Сергій Андрійович зробив вагомий внесок у становлення української соціалістичної думки: рівноправність незалежно від майнового стану, раси, національності, свобода слова, науки, товариств, Україна – добровільне об'єднання громад, які надалі об'єднуються у федерацію громад України, а Україна вступає у федеративний союз з іншими державами, передача народові, організованому в громади, землі, води, заводів, засобів виробництва, розвиток науки, відділення церкви від держави.

Це все приводить до репресій проти батьків Сергія (він сам був за кордоном), які пишуть синові: "Становище наше тут стало нестерпним". До цього додалися і сімейні незгоди самого Подолинського. Його з двома дітьми залишила дружина, більше уваги приділивши революційній боротьбі. Один із синів помер. Це все привело до психічної хвороби Сергія Андрійовича. Його мама – Марія Сергіївна – виклопотала дозвіл забрати сина на Україну. Паралізований, німий, він помер у 1891 році в Києві, похований на Аскольдовій могилі поруч з батьком. Мама померла через десять років у Парижі. Поховано маловищанку теж на Аскольдовій могилі.

За соціалізм, демократію, прогрес!
СПРАВЕДЛИВІСТЬ
ГАЗЕТА КІРОВОГРАДСЬКОЇ ОБЛАСНОЇ ОРГАНІЗАЦІЇ СОЦІАЛІСТИЧНОЇ ПАРТІЇ УКРАЇНИ
№27 (98) 16 листопада 2000 року

25 листопада – День пам'яті жертв голодомору і політичних репресій

ЗАПАЛИМО СВІЧКУ, ПОМОЛИМОСЯ ЗА НИХ...

Про незручну для влади думку десятків, сотень долинчан, як і про спроби їм її інкримінувати, свідчать десятки справ реабілітованих жителів

району. На відміну від партійних документів, які видавались хоча б партійній номенклатурі і науковцям, справи на репресованих зберігались у недоступних архівах КДБ по Кіровоградській області. Сьогодні вони почали передаватись до Держархіву Кіровоградської області. Їх інформація свідчить про трагедію багатьох родин, понівечені долі, наслідки діяльності тоталітарного суспільства.

Кирило Артемович Міненко народився у 1909 році в Казанці у родині майбутнього бідного колгоспника. На момент призову до армії у 1932 році був одружений, мав двох дітей, на утриманні перебувала 70-літня матір. Служити потрапив до Середньої Азії. 24 червня 1933 року був заарештований за постановою контролера КПП Окремої Ташрабадської прикордонної дільниці ДПУ Шабаліна. У ній зокрема йшлось: “По прибытии на постоянную службу… Миненко перешел к открытой контрреволюционной агитации, получая письма от своих родных к/р содержания, открыто заявлял, что мы здесь в армии служим, а там в колхозах люди умирают с голоду, т. к. советская власть отобрала у населения все. При этом свою к/р деятельность выражал в национальной форме, стараясь разжечь национальный антагонизм между русскими и украинцами, при этом открыто в массах кр-цев заявлял: “Украина – страна хлебородная, имеет много хлеба, поэтому на неё налегают, ведь кацапам кушать надо, а они хлеб сеять не способны, они только умеют ложить печки и ходить в лаптях, вот почему украинский народ голодает, его обобрали, а к тому же у власти в большинстве кацапы, которым мало дела до того, как будет жить украинский народ…”. Выражая недовольство на мероприятия соввласти открыто говорил: “нам здесь говорят, что в колхозах жить хорошо и что там много хлеба, а в действительности, почитайте, что там творится, люди дохнут”.

Але на допиті 26 червня Міненко винним себе не визнав. Незважаючи на це, у обвинувальному висновку він знову звинувачувався у антирадянській агітації, зокрема: “12 мая с. г. Миненко, получив письмо из

дому, стал подкреплять свои мнения относительно колхозов выдержками из письма, в котором якобы сообщалось о голоде в колхозах Украины..”. Але, мабуть, ще не настали часи грізного 1937-го. Про голод уже не можна було приховувати інформацію. Та й кмітливий селянин зумів виправдатись. Його умовно відпустили продовжувати службу, у цей час велось слідство. Уже після закінчення служби, 2 вересня 1934 року “…суд не усмотрел в действиях контрреволюционной агитации, а лишь недовольство с его стороны тяжестями службы”, що не кваліфікувалось як карний злочин, і справу було припинено.

Більш суворими були вироки кінця 30-х. Уродженець Варварівки Першої Булах Савелій Іванович у 1930 році позбувся 2-х коней, корови, іншого майна, все було реквізоване в рахунок держави. У 1934 році заарештовувався, як куркуль. У 1936 році його судили, але терміну не отримав. Та настав 1937 рік. Із 2 грудня він знаходився у Миколаївській в’язниці. За що? Його було звинувачено “в том, что он систематически вместе с политбандитом Халабудой Михаилом проводил контрреволюционную агитацию повстанческого направления, разжигал национальную вражду и дискредитировал вождя партии. В 1936 г. дискредитировал Соввласть, ругая последнюю площадной бранью. Здесь же угрожал расправой над активом села. Вместе с политбандитом Халабудой занимался дискредитацией вождя партии, называя всякими нецензурными словами. Разжигал национальную вражду, занимался антисемитизмом, проявляя повстанческие намерения. В ноябре 1937 г. агитировал вместе с Халабудой против выдвинутых общественными организациями кандидатов в Верховный Совет”.

Це ж мусили підтвердити і свідки. 7 липня оперуповноважений УДБ Долинського райвідділу внутрішніх справ Остапенко допитав у цій справі М.Іванченка. 22-річний батько 4-х дітей з чотирикласною освітою заявив, що Булах займався “...антисоветской агитацией против колхозного строительства … не платил налоги”, говорив, що “его власть ограбила,

забрала все из дому". Свідок Булим, як значиться в протоколі, підтвердив, що " ..Булах и Халабуда говорили: вождь партии на колхозников надел ярмо и работают, как волами и создал новую Конституцию. чтобы крепче закабалить колхозников. Но скоро будет война. где эту жидовскую власть уничтожат. Она уже надоела нам... мы тоже с оружием в руках сможем выступить против… Нужно голосовать за тех людей … которые будут защищать наши интересы и нам будуть помогать". Інший свідок показав: підсудний говорив, що "вы работаете день и ночь, и ничего не получаете,.. наче черные волы. Ваш вождь партии закабалил...". У матеріалах справи є й інші "компрометуючі" Булаха слова: "ограбила радянська влада, довела до злиднів", "Конституція – щоб нічого не можна було сказати".

У обвинувальному акті знову йшлося: "Булах Савелий в 1936 г. дискредитировал Соввласть, ругая последнюю площадной бранью, здесь же угрожая расправой активу села. В 1937 г. Булах и Халабуда занимались дискредитацией вождя партии, называли его всякими нецензурными словами... агитировали против выдвинутых кандидатов в Верховный Совет общественными организациями...". 9 грудня у позасудовому порядку спецтрійка по Миколаївській області засудила Халабуду до 10 років виправно-трудових таборів, а Булаха – до розстрілу. Вирок було виконано 22 грудня. Лише на підставі Указу Президії Верховної Ради СРСР від 16.01.1989 року їх було реабілітовано. Листування реабілітуючих органів із різними обласними і долинськими установами рідних репресованих не виявило.

21 жовтня 1937 року спецтрійка засудила до вищої міри марфівчанина Гринька Івана Петровича. Як йдеться в справі, "…в феврале месяце 1937 г. среди группы колхозников Гринько Иван говорил: "Разве Советская власть доведет до хорошего, она только грабит селян, были люди, которые стремились дать лучшую жизнь селянам, но вождь партии, которого восхваляют коммунисты, он начал с ними расправляться, чтобы не уступить своего поста. Нужно было расстреливать не этих революционеров, а в

первую очередь убить вождя партии, тогда б другая жизнь для селян". 47-річного "крупного кулака, раскулаченного, бывшего политбандита" було звинувачено в тому, що "до дня ареста занимался активной контрреволюционной агитацией, призывал к вооруженному свержению Соввласти и пропагандировал террор против партии и правительства". Репресований винним себе не визнав. Його дружина, працюючи в колгоспі з 1929 року, втратила працездатність, не отримувала пенсії, знаходилась на утриманні сестри, яка 19.12.1963 року почала писати до різних інстанцій у пошуках зятя. У 1964 році його було реабілітовано (посмертно).

У 1938 році за постановою Одеської трійки розстріляно Савіна Миколу Павловича і Соломка Дмитра Андрійовича із селища Шевченкове. Їм інкримінувались "петлюрівщина", "контрреволюційна діяльність" і т. ін. У 50 – 60-х роках дружина Соломка писала у ряд інстанцій. Але й після реабілітації чоловіка чекісти повідомили не про його розстріл, а про смерть у в'язниці від раку печінки. І доручили органам ЗАГСу видати сфабриковане свідоцтво.

Косенко Павло Тимофійович працював оглядачем вагонів на станції Шевченкове. Уродженець Волохіного був звинувачений у антирадянській агітації. Зокрема, у матеріалах слідства є інформація свідків, що "…Косенко враждебно настроен к Советской власти и проводит контрреволюционную агитацию. Он заявлял в 1937 году во время подписки на заем: "Коммунисты довели страну до голода, весь хлеб отобрали у крестьян за бесценок и отправляют его за границу", "…компартия и советское правительство привели страну к гибели", "...Соввласть высасывает кровь с рабочих, неправильно распределяют промтовары между городом и деревней. Коммунисты только думают о себе", "…Советское Правительство и вожди Ком. Партии беспокоятся только о себе, другие пусть с голоду подыхают, им это на руку". Він отримав 10 років виправно-трудових таборів. Протест репресованого було відхилено. Заяву про перегляд справи писав і після смерті Сталіна в 1956 році. Але лише в 1986 році протест по ній зробила

прокуратура Кіровоградської області. Знову допитані свідки (які залишились живими) не підтвердили своїх колишніх свідчень. Постанова Особливої трійки від 08.06.1938 року була відмінена, а справа – припинена.

Уродженець Шевченково Василь Митрофанович Греков працював машиністом депо на станції Долинська. У 1938 році він отримав чотири роки. В обвинувальному вироку йшлося, що "...женат на дочери бывшего управляющего имением князя Кэфалы, имеет родственников бывших офицеров царской армии… В 1917 – 18 годах Греков В М. на ст. Долинская был вовлечен в украинско-национальную контрреволюционную организацию "Просвита". По заданию последней в эту организацию вербовал молодежь, развозил секретную почту и поддерживал живую связь с соседними организациями "Просвиты". Был связан с организатором "Просвиты" при ст. Долинская Хорунженко Е.С.".

Попереднє слідство прийшло до висновку, що Греков був вороже налаштований до існуючого ладу, систематично серед залізничників вів антирадянську, контрреволюційну агітацію. "В 1936 г. после отмены карточной системы на продукты питания, среди железнодорожников Греков говорил, "...что и без карточек мы теперь не будем иметь в достаточном количестве хлеба и других продуктов питания". В 1937 году противодействовал проведению подписки на госзаём "Укрепление обороны Союза ССР": агитировал рабочих не подписываться на заём, мотивируясь тем, что "…мы получаем мизерную плату за свои труды и нам не хватает на продукты питания". Работая в депо, призывал машинистов уходить из депо, чем пытался оставить депо ст. Долинская без квалифицированной рабочей силы, запугивая машинистов тем, что "...если мы дадим обязательство работать по-стахановски, то не справимся с работой".

Але Греков винним себе не визнав, сказав, що за "Просвіту" дізнався уже на початку 20-х років. Те, що цей факт шився "білими" нитками, свідчить і національність Грекова – росіянин. На суді він заявив, що неодноразово був битий під час допитів, йому вибили зуб. побили ребра.

Додаткове слідство показало, що Греков не був членом “Просвіти“, і взагалі покаранню не підлягає. Вирок у 1939 році було відмінено.

Савелій Тимофійович Білецький, 1886 року народження, який проживав у Волохіно, за антирадянську діяльність переслідувався ще в 1929 році, але тоді справу було припинено. А в 1938 році за контрреволюційну діяльність був розстріляний і лише в 1955 році – реабілітований. Никифір Никифорович Блоха із М-Брузенківки, 1895 року народження, за антирадянську агітацію був репресований на 8 років. Реабілітовано його в 1965 році. Хрисанф Панфілович Песоцький отримав 6 років за антирадянські зв’язки (реабілітований у 1963 році).

Вищеназвані долинчани відвертіше за інших висловлювали оцінку тоталітарному режиму. Можливо на них взагалі звели наклеп, але даних про порушення ними законів СРСР встановлено так і не було Сьогодні їх імена готуються до занесення до обласної Книги “Реабілітовані історією”.

ГАЗЕТА ДОЛИНСЬКОЇ РАЙОННОЇ РАДИ ТА РАЙДЕРЖАДМІНІСТРАЦІЇ

Долинські НОВИНИ

№90 (9140) СУБОТА, 25 листопада 2000 року

Заснована 15 листопада 1931 року

2001 рік

ЗАСНОВНИК ЦЕНТРАЛЬНОЇ РАДИ

24 листопада 1855 року у сім’ї селянина в повітовому центрі Бобринці народився майбутній діяч українського громадського руху Олександр Волошинов. Хлопець змалку проявив потяг до гуманітарних знань. У 18 років він уже закінчує Херсонську вчительську семінарію і йде працювати в сільську школу. З 1884 року міняє посаду вчителя на товариша (заступника)

статистика Єлисаветградського статистичного бюро. Займається революційною (нелегальною) діяльністю. А умови для цього в повітовому центрі, перенесеному до Єлисаветграда, були, адже тут перебувала в цей час ціла плеяда вільнодумців, українофілів, опонентів царського режиму. Отож, невдовзі початкуючого статпрацівника заарештовують. Після звільнення він перебуває під наглядом Єлисаветградської поліції. У 1885 році Олександрові вдається влаштуватися хормейстером трупи Марка Кропивницького, але за вимогою місцевої влади його було усунено від роботи.

Олександр Федорович змушений був покинути рідну Єлисаветградщину і перебратись до Одеси. Тут виходить його "Збірничок українських пісень із нотами". До 1896 року працює коректором у видавництві Фесенка і товаришем класного вихователя художньої школи. Його поведінка тут нарешті переконала поліцію про доцільність звільнення від нагляду.

Але вже невдовзі на посаді секретаря Ананьївської місцевої земської управи бере знову участь у національному русі. Звідси він звільняється "за тенденційний добір для народних шкіл". На практиці це означало, що Волошинов робив спроби залучати до шкільних бібліотек українські книжки. Вимушено безробітний переїжджає до Вовчанська Харківської губернії, де теж посідає посаду секретаря місцевої земської управи, із тих же самих причин його звільнено і звідси.

У 1904 – 1909 роках Волошинов керує відділами позашкільної і шкільної освіти Харківського, а згодом Київського губернських земств. У 1909 – 1915 роках працює секретарем повітової земської управи у місті Дубно, а потім – знову завідуючим відділом шкільної освіти Київського губернського земства.

У березні 1917 року Олександр Федорович стає одним із засновників Центральної Ради. Сюди він був делегований Товариством українських поступовців. Його направляють до Київської губернської ради. Проводить роботу зі створення комісії у справах народної освіти, очолює друкарню

Центральної Ради. Одночасно український громадський діяч був головою видавничого комітету Київського товариства "Просвіта". Весною він з однодумцями засновує Український національний фонд. У травні Волошинов виступає ініціатором проведення днів цього фонду. Тільки в Києві було зібрано 40 тисяч карбованців, їх використали на національну справу.

Поразка української революції змушує Волошинова переїхати до Одеси. Тут він займається літературною працею, пише ряд перекладів українською мовою. Серед його псевдонімів – Журба і Хведорович. Політичним же псевдо він обрав – "Волошин". В Одесі у 1933 році і помер один з організаторів Центральної Ради, громадський і земський діяч.

Вечірня газета. – 2001. – 5 січня.

"НЕРУБАЙЛІС" – НЕ РУБАЙ ЛІС

Українські козаки є добре відомими в Європі лицарями, які боронили рідний край, були сміливими, вправними, кмітливими вершниками і піхотинцями. Менше відомо, що вони по-господарськи берегли зелений світ, дбайливо ставилися до флори і фауни – природи Батьківщини.

У першу чергу берегли вони ліси, бо серед степу їх було мало. А цей, дійсно зелений брат, був прихистком у важкі часи. Круглик, Нерубайліс (назва яка!), Чута і Чорний ліс захищали гайдамацькі загони. Дуб, берест, клен, в'яз, граб, вишня, шовковиця, калина, вільха, осокор, глід, жостер, бузина, ясень, верба, сосна, дикі яблуня і груша давали і будівельний матеріал, і народні ліки, і харч. У лісах водилися лисиці, зайці, дикі кабани, кози, ведмеді, птахи.

Значних втрат зазнали ліси у період Нової Сербії. Величезні вирубки здійснювалися під час спорудження фортеці св. Єлисавети. По-хижацькому винищувалися дерева російською армією. В цих умовах роль захисника рідної природи перебрали на себе запорожці.

Кіш узяв під контроль вирубування дерев. Щоб це робити, потрібен

був його дозвіл. Але його не видавали, якщо хотіли рубати плодові дерева або сирі дерева для дров. При порубці обов'язково мали бути присутніми представники паланок. Охорону лісів, крім цього, здійснювали козацькі команди, запорожці-власники. Останні заохочувалися до розведення дерев, зокрема плодових порід. Цікаво, що коли якесь дерево потребували запорожці, вони його намагалися замовляти за межами своїх вольностей.

Захищали козаки і мисливські, й рибні угіддя. 1 червня 1761 року бугогардовий полковник Корній Шустовал рапортував кошовому отаману про затримання браконьєрів у степах. У них було реквізовано двох коней і два мушкети. Самарський полковник Андрій Семенов дістав наказ Коша про вжиття заходів для врятування від винищення лісів у Самарській Товщі і заборону ловити рибу в річці Самарі. А в Кодацькій паланці через порубку дерева деінде "не лише пнів, а з труднощами можна взнати місце, де було дерево". За цим Кіш доручив "крепко дивитись", а порубників арештовувати. На Самарську паланку було накладено обов'язки заборони російському гарнізону випалювати і нищити ліси. Рубали дерева російські солдати у Великому Лузі і біля козацьких зимівників на Кримському шляху. Щоб змінити ситуацію, Петро Калнишевський доручив, полковому старшині Сніжку охороняти ліс. Через рік Кіш відібрав лощину з гаєм у новокозацького жителя Ілька Шанченка через поганий за ними нагляд і передав їх Науму Дону. А з півдня умови рубання дерева порушували ще й татари. Султанський ага отримав з цього приводу протест.

Але розпочата у другій половині 1750-х років природоохоронна політика була припинена у зв'язку з ліквідацією Січі. І як писав Дмитро Яворницький: "Самі поміщики, які отримали після запорожців землі у Новоросії, частково даром, частково за мізерну плату, також багато занапастили лісів або внаслідок неправильного ведення господарства, або внаслідок дроблення великих лісних ділянок на малі, які діставалися кількома особам одразу і знову були розділені ними на інші дрібні дільниці і за мізерністю їх знищувалися повністю".

За ставленням до лісів сьогодні можна визначити, хто є нащадком козаків, а хто – колонізаторів.

Кіровоградська правда. – 2001. – 23 січня.

14 жовтня – День українського козацтва

МІСЦЕ КРИЛОВА У КУРУКІВСЬКІЙ БИТВІ

Куруківська битва і угода є добре відомими в Україні. Але хоч і відбулися вони не території теперішньої Полтавщини, Кіровоградська область має до цих подій безпосереднє відношення.

Двадцяті роки XVII століття були періодом нового піднесення антифеодального визвольного руху козаків та селян, викликаного подальшим посиленням експлуатації українського народу з боку польських магнатів і шляхти, безправ'ям народних мас, а також політикою, національно-релігійної дискримінації. Частина невдоволених селян та міщан утікала на Запоріжжя. Виступи сільської і міської бідноти знаходили підтримку з боку козацтва. Для придушення антифеодального руху влітку 1625 року польський уряд послав на Подніпров'я 20-тисячне каральне військо на чолі з коронним гетьманом Станіславом Конецпольським. До його складу входили і німецькі найманці.

14 жовтня військо підійшло до Крилова (тепер у зоні, затопленій Кременчуцьким водосховищем). Поляки вишикували свої лави навпроти табору повстанців над річкою Цибульник, недалеко від майбутнього козацького Табурища. Конецпольський направив до повстанців своїх емісарів з вимогою підкоритися. Але очолювані запорізьким гетьманом Марком Жмайлом українці відхилили її. Тоді польське військо почало штурм повстанського табору. Козаки і селяни рішуче відбили атаки ворога. Та польсько-шляхетські загони, навіть зазнавши значних втрат, зберегли перевагу у чисельності і озброєнні. Тому дізнавшись, що Конецпольський

готує генеральний штурм табору, повстанці вночі відійшли вниз понад Дніпром до озера Розсохуватого. Потім вони переправились до озера Курукового і заклали там укріплений табір.

Виявивши, що повстанці відступили, каратели відправились у погоню за ними. Спочатку поляки подолали два козацькі заслони поруч із переправами і 21 жовтня почали штурм. Але не дійшовши до повстанського табору, вони потрапили в трясовину. Козаки при цьому вогнем із своїх самопалів знищили чимало кінноти противника та його найманої іноземної піхоти. Сам Конецпольський ледве уник полону. Польське військо з труднощами вибралося із трясовини, відступивши з великими втратами. Але лави повстанців теж порідшали.

Бої під Криловим і Куруковим остаточно поховали спроби коронного війська швидко розгромити козацтво, яке приєдналося до національно-визвольної боротьби селян і міщан. Конецпольський послав до козаків своїх послів для переговорів. Кілька днів повстанці категорично відмовлялися схилитися до умов, висунутих коронним гетьманом. Але в цей час замість Марка Жмайла гетьманом обрали Михайла Дорошенка. Він 27 жовтня 1625 року уклав у Ведмежих Лозах, поблизу Курукового, договір з польським командуванням. За Куруківською угодою було встановлено козацький реєстр у кількості 6 тисяч чоловік. Реєстровим козакам офіційно дозволялося обирати гетьмана. Втім, його ще мав затверджувати польський король або коронний гетьман. Варшава зобов'язувалася щороку виплачувати козакам 60 тисяч злотих, додатково платити старшині. Таким чином угода нібито розширила права козацтва. Але поширювалися вони передовсім на його верхівку. Одночасно українці підписали ряд обмежуючих пунктів. Близько 40 тисяч чоловік, які не увійшли до реєстру, мали повертатися до поміщиків. Козаки мусили виселитися з приватних і церковних володінь та припинити походи в Туреччину, Крим і зносини з іноземними державами.

Отже, Куруківська угода сприяла остаточному поділу українського

козацтва на дві групи: реєстрових козаків і випищиків (виписаних з козацького реєстру). Останні не визнали угоду і добивалися її скасування, беручи у 20 – 30-х роках участь у селянських виступах Київщини і Полтавщини. Все це підготувало ґрунт для успішного ходу визвольної війни українського народу у 1648 – 1654 роках під проводом Богдана Хмельницького, ряд подій якої відбулися на території Кіровоградщини або неподалік від неї, зокрема, під Жовтими Водами.

У 1740 році поблизу Курукового озера був заснований Крюків (тепер – у складі Кременчука). На західній його околиці, поблизу автотраси на Світловодськ, і відбулася битва з коронним військом. 10 грудня 1945 року виконком Полтавської обласної ради зареєстрував це місце як пам'ятку республіканського значення.

ВІСТІ Світловодщини
2001
П'ятниця, 12 жовтня
№ 41 (108)
Газета Світловодської районної ради та районної державної адміністрації • Виходить з 25 вересня 1990 року

2002 рік

СТЕПОВИКИ ДОПОМАГАЛИ В РОЗВИТКУ КОСМОНАВТИКИ СРСР, РОСІЇ ... США

12 серпня виповнилося 40 років із часу польоту в космос першого українця Павла Поповича. Він був командиром загону з шести чоловік, котрі на початку 60-х років готувалися перемогти земне тяжіння, і міг стати першим космонавтом світу. Але запропонував кандидатуру Гагаріна, оскільки вважав, що українцеві, як і чувашу (Ніколаєв) чи іншим неросіянам, керівництво пріоритету не віддасть.

Кіровоградщина теж вписала до освоєння космосу кілька яскравих сторінок. Олександрієць Леонід Попов здійснив два свої польоти у 1980 – 1982 роках командиром радянських екіпажів і один – із румунським космонавтом. А в 90-х роках випускник Павлівської середньої школи Світловодського району, громадянин Росії Юрій Маленченко командував кількома вже російськими космічними екіпажами, в тому числі й міжнародним.

Додамо, що в першій половині 20-х рр. минулого століття у Малій Висці працював робітником майбутній автор проекту космічного польоту М.Кондратюк (Шаргей). Але його ідеями скористалися в ... США.

Залишається сподіватися, що степовики все ж зроблять внесок і у розвиток космічної галузі незалежної України.

21 канал. – 2002. – 15 серпня.

Із життя відомих земляків

ГНАТ ЮРА ВОЛОДІВ БУЛАВОЮ ХМЕЛЬНИЦЬКОГО

На рубежі тисячоліть вийшла документальна повість для читання з історії рідного краю київського письменника, журналіста Миколи Махінчука “Береги нашої пам’яті”. Вона побачила світ завдяки фінансуванню нашого земляка Леоніда Брайченка-Петренка, вихідця з с. Новоолександрівки Херсонської губернії (тепер – Кіровоградської області). Останній із сином і донькою у 1943 році потрапив до Німеччини, а потім – за океан.

У книзі наводиться цікавий факт із життя нашого земляка Гната Юри. У 1961 році його племінник Роман Терентійович, археолог, брав участь у розкопках у Переяславі-Хмельницькому. Ознайомитися з їх ходом, провідати родича приїхали і славні корифеї Київського українського драматичного театру ім. І.Франка Терентій і Гнат Юри. А через кілька тижнів Гнат

Петрович, знову приїхавши з друзями на розкопки, зробив фундаторові Переяславських музеїв Михайлу Сікорському безцінний подарунок. Він дістав із сумки предмет, загорнутий у цупкий папір, і покликав господаря. Перед очима того з'явилася булава незвичної форми. Як з'ясувалося, ще в 1936 році в Москві – на знак великої пошани до таланту центральноукраїнця – нащадок роду Долгорукових подарував Юрію посольську булаву, яку російський цар Олексій Михайлович передав в Україну через свого посла Бутурліна. Останній і вручив її Хмельницькому з-поміж інших знаків гетьманської влади (військовий прапор, каптан, шапка). Принаймні, так стверджує письменник із посиланням на слова самого Сікорського. Символічно, що найвідоміші з роду Юрів народилися в с. Підлісному Олександрівського району, на терені якого (зокрема с. Бірки) були й володіння гетьмана.

Кіровоградська правда. – 2002. – 3 грудня.

2003 рік

ТЕАТР ЯК ПОВПРЕД НАЦІЇ

Говорячи про перший український театр, який народила наша щедра талантами степова земля, ми відзначаємо його роль у збереженні і пропаганді рідної мови у часи, коли вона у всіх інших галузях була заборонена царатом. Визначаємо місце цього театру в культурі українців на рубежі XIX – XX століть. Говоримо про підкреслення на сторінках драматургічних творів і на сцені соціального безправ'я нашого народу в умовах імперії. Вкотре оцінюємо женьшеневий талант суцвіття корифеїв. При цьому не забуваємо і роль корифеїв як повпредів українського народу в Європі та світі загалом у часи, коли українці не мали своєї державності. Саме через знайомство з творчістю драматургів, режисерів, акторів Центральної

України інші народи дізнавалися про збереження нашої самобутності у творчості майстрів сцени і пера, живому фольклорі, калинових кольорах вишиванок, солов'їній мові, приперченому гуморі. Наведемо для ілюстрації приклади по двох слов'янських народах.

Сербія ніколи не мала спільних кордонів з Україною. Але її інтелігенція знала Марка Кропивницького як драматурга і артиста. Скажімо, в 1907 році громадський діяч Сербії Й.Вуїч відзначав, що творчість Марка Лукича у своїх кращих зразках містить мудрі спостереження, неординарні образи. Він підкреслював його звертання до кращих зразків світової культури, вказуючи, що драматург займався творчістю Шекспіра, перекладав трагедію "Отелло", "Венеціанського купця", охоче грав у мандрівних трупах XIX століття Пустельника ("Дон Жуан" В.Моцарта) і Тальбота ("Марія Стюарт" Ф.Шіллера). Відзначимо принагідно, що перша дружина Марка Лукича Олександра Костянтинівна (донька поміщика, яка рано осиротіла, виступала на любительській та професіональній сцені) носила прізвище Вукотич. Вукотичі були серед переселенців із Сербії у наш край у середині XVIII століття. А повертаючись до взаємин із народами Балкан, зазначимо, що підтримував справедливу боротьбу південних слов'ян за незалежність М.Старицький, який передав прибуток від видання збірки "Сербські народні думи і пісні" (у власних перекладах) до фонду допомоги слов'янам за Дунаєм. На Балканах завжди пам'ятали султанську неволю після поразки сербів на Косовому полі. В Югославії режисер Петро Різничов до річниці світового театру поставив у Руському Керестурі (де концентрується велика громада української діаспори) драму Кропивницького за поемою Шевченка "Сліпий".

Нещодавно кіровоградці мали можливість ознайомитися з перекладацькою майстерністю югославського історика літератури та театрознавця Луки Хайдуковича, коли у всі населені пункти – колишні роти Нової Сербії – надійшла збірка віршів українською і сербською мовами

Т.Шевченка, І.Франка, Є.Маланюка. Саме Хайдукович переклав на свою рідну мову твори українців. Перу його належить більше 100 праць, кілька п'єс, переклад комедії І.Карпенка-Карого "Мартин Боруля", яка стала, таким чином, доступною сербському читачу.

Більший внесок зробив єлисаветградський театр в українсько-польські зв'язки. Це пояснюється територіальною близькістю і входженням певний час українських і польських земель до однієї імперії. Саме у єлисаветградський період життя Кропивницького поглиблюється його інтерес до вітчизняної і зарубіжної літератури. Серед авторів, твори яких він згадує у своїх листах, зустрічаємо і Словацького. У свою чергу творчість Марка Лукича викликала зацікавленість у Польщі. 1884 року польський історик, письменник Ф.Равіта-Гавронський писав, що Кропивницький продовжив на якісно вищому рівні тему українського життя, започатковану Котляревським.

На рубежі 1887 – 1888 рр. майстри української сцени побували на гастролях у Варшаві, Гродно і Лодзі. Письменниця Є.Ожешко, відвідавши кілька вистав, зокрема "Невольника" і "Назара Стодолю" за творами Т.Шевченка, писала етнографу Я.Карловичу: "Дивна, цікава, оригінальна сцена! Немає найменшої схожості з будь-яким іншим театром під сонцем, а все ж таки свого роду дуже гарна... Все це прекрасне, щире, дуже приємне". Гастролі трупи Старицького отримали високі оцінки на шпальтах "Газети польської", "Кур'єра Варшавського", "Газети Варшавської".

У 90-х роках трупа М.Кропивницького двічі відвідувала Варшаву. Польський глядач ознайомився з виставами українського класичного репертуару: "Наталка Полтавка" (Котляревський), "Безталанна" (Карпенко-Карий), "Глитай, або ж Павук", "Пошились у дурні", "По ревізії", "Підгоряне", "Вій" (Кропивницький), "Циганка Аза", "Ой не ходи, Грицю..." (Старицький). У 1897 році виступи тривали з 21 вересня по 5 листопада. Особливий успіх мали "По ревізії", "Невольник", "Глум і помста", "Пошились у дурні". Крім Варшави, вистави пройшли і в Скерневицях. У

1899 році трупа виступала у Вільно.

Поляки могли оцінювати твори Кропивницького і на сцені львівського театру "Руська бесіда", деякий час очолюваного М.Садовським. "... Трупа пана Садовського грає їх (п'єси. – С.Ш.) досконало", – писав перекладач В.Морачковський у польській пресі, особливо виділивши гру М.Заньковецької. У ряді своїх рецензій на творчість Кропивницького Іван Франко демонстрував польськомовним читачам Львова багатогранність обдарування українського митця. У 1893 році в часописі "Кур'єр Львовскі" письменник відзначав: "...Завдяки енергії і талантові кількох людей – Кропивницького, Карпенка-Карого, а найбільше Старицького – створено... оригінальний український репертуар".

У 1903 році у Варшаві виступав І.Карпенко-Карий. Через шість років тут вийшла "Коротка історія світової літератури". У ній А.Ланге на підставі одеського видання "Драм і комедій" І.Карпенка-Карого прийшов до висновку, що останній писав для сцени із знанням театральної техніки, а його драми мають цінність і користуються популярністю, найкращою є комедія "Чумаки". 21 березня 1922 року у Коломиї постановкою "Паливоди XVIII ст." І.Карпенка-Карого (переклад Р.Залуцького) розпочав свою роботу польський самодіяльний театр при місцевому товаристві ремісників "Гвязда" ("Зірка"). Через сорок років М.Якубець подав основні відомості про життєвий і творчий шлях "видатного драматурга, організатора театрального життя та актора" І.Карпенка-Карого у хрестоматії "Література українська" (Варшава), де було надруковано уривок з п'єси "Безталанна".

На завершення відзначимо, що, навчаючись у Київській гімназії, неодноразово бував в українському театрі майбутній відомий польський письменник Ярослав Івашкевич, спостерігаючи за грою Садовського, Саксаганського та Заньковецької.

Народне слово. – 2003. – 30 січня.

КОЛИ Ж НАРОДИВСЯ ЄВГЕН ФИЛИМОНОВИЧ?

Іде 521 рік із часу переходу перших держав на новий, григоріанський, календар. До цього закликав папа Григорій XIII католиків. Після четверга, 4 жовтня 1582 року для них наступила п'ятниця... 15 жовтня. Внаслідок цього було ліквідовано відставання старого календаря від астрономічного. Проблема полягає в тому, що реально рік складає 365 діб, 5 годин, 24 хвилини і 46 секунд. Це призводить до того, що будь-який існуючий календар не є правильним. У зв'язку з цим час від часу йде його реформування. Спочатку юліанський на григоріанський календар замінили в Італії, Іспанії, Португалії, Франції, Польщі, Люксембурзі, Голландії, Бельгії, Австрії, Швейцарії, Угорщині, католицьких землях Німеччини і Данії. У Росії і в Україні на новий стиль перейшли лише 1918 року (це засвідчують і єлисаветградські газети), а в Греції навіть у 1924 році. Але тут уже "перескочили" не 10 днів, а 13. Саме настільки в XX столітті відставав старий стиль від нового.

Це переведення має важливе значення при вивченні біографій відомих людей, святкуванні важливих дат. Адже не завжди точно їх переводять у новий стиль. Скажімо, всі події, які відбулися у XVIII столітті, при переведенні у новий стиль мають датуватися 11 днями пізніше. Наприклад, офіційно закладка фортеці св. Єлисавети відбулася 18 червня 1754 року. За новим стилем це буде 29 червня, а не в інші дні, як дехто пише тепер у місцевій пресі. Скажімо, регіональні керівники Української православної церкви (Московського патріархату) відзначають в роки незалежності України річниці заснування імперської фортеці 1 липня, помилково приурочуючи їх до релігійних чи цивільних свят, що припадають на цей день. У XIX столітті додається ще один день. Отже, день народження відомого письменника Євгена Маланюка за старим стилем 20 січня, а за новим – 1 лютого, а не 2-го, як до сьогодні це роблять і помилково стверджують енциклопедії та літературознавчі дослідження. А дати старого стилю у XX – XXI століттях

переводяться з додаванням 13-и днів.

Народне слово. – 2003. – 4 лютого; 2004. – 24 січня.

“ТА ЩО Ж ТО ЗА НАРОД?”

20 (за новим стилем – 30) березня 1639 року (деякі автори наводять і 1640 чи 1644 р.) народився один з найвідоміших у світі українських гетьманів Іван Степанович Мазепа. Батьки змогли дати йому ґрунтовну освіту: він навчався у Київському колегіумі, згодом – у колегії єзуїтів у Варшаві, слухав лекції в університетах Західної Європи. Пізніше виїздив за кордон у якості посланця польського короля Казимира. Довелося йому виконувати подібну місію й у відносинах Варшави з українськими козаками. Отож формування його світогляду значною мірою відбувалося за межами російської України, як і набуття досвіду дипломатичної діяльності, що певним чином пояснює остаточний вибір Мазепи. А до того він зробить стрімку кар’єру в Україні, де служитиме у гетьмана Правобережжя Дорошенка, а потім на Лівобережжі у – Самойловича. Коли останнього заслали до Тобольська, він – за підтримки російських урядовців – став його наступником.

Уміння ладити з царедворцями, особливо за рахунок “підношень”, .забезпечило Мазепі володіння гетьманською булавою впродовж двадцять одного року. І хоч Москва й заборонила йому порушувати “вічний мир” із Польщею, ворогувати з Кримом, підтримувати дипломатичні відносини з іншими державами, новий гетьман мав своїх агентів не лише у Москві, а й у Варшаві, Бахчисараї, Царгороді.

Ставши одним з найбагатших феодалів Європи, Мазепа частину власних коштів, спрямовує на будівництво і реставрацію соборів і церков, розвиток Києво-Могилянської академії, заснування шкіл і друкарень, щоб

“українська молодь могла в повну міру своїх можливостей користуватися благами освіти”. Він мав багату бібліотеку, де було чимало цінних книг іноземними мовами, якими і господар володів.

Однак гетьман не зміг дипломатичними шляхами вирішити на користь українців проблеми, що виникли внаслідок війни за Балтію між Швецією і Росією. Українці, які мусили воювати за інтереси царату, зазнавали великих втрат. В Україні селяни і городяни ремствували через утиски російських військ, котрі тут отаборилися. Це й створило передумови для вибору Мазепи у боротьбі Петра І і Карла XII на користь шведів. Останньою краплею для прийняття цього рішення стала погроза польського короля Станіслава Лєщинського напасти на Україну. І коли Мазепа попросив у російського царя допомоги, той відповів: “Я не можу дати навіть десяти чоловік, боронися як знаєш”. Таким чином, Петро Перший порушив зобов’язання Переяславської угоди 1654 року спільно захищати українські землі від поляків. З цього часу Мазепа почав вважати її для себе теж недіючою. 28 жовтня 1708 року гетьман перейшов на бік шведів, які рухалися на Москву якраз через Україну. Цим він хотів убезпечити рідну землю від розорення шведами, а за надання військової і продовольчої допомоги Карл XII зобов’язався сприяти визволенню України з-під влади Москви. Мазепу підтримала й Запорозька Січ.

Петро І, який не мав до цього й “десяти чоловік”, послав в Україну численне військо під командуванням Меншикова, яке напало на гетьманську столицю Батурин, вирізавши там тисячі чоловіків, жінок, дітей. А навесні царське військо зруйнувало Січ. Петро наказав страчувати на місці кожного пійманого запорожця.

28 червня 1709 року російське військо під Полтавою завдало поразки шведам, у лавах яких билися мазепинці та запорожці. Мазепа вирушив в останню свою дорогу українськими землями, в тому числі й територією нинішньої Кіровоградщини, рятуючись від помсти Петра. Іван Степанович,

генеральний писар Пилип Орлик, Карл XII переправилися через Дніпро, проминули річки Омельник, Інгулець, Інгул і попрямували до Бугу. Більше Мазепі не довелося бачити рідну землю. Помер він за її межами. Звідтоді російська православна церква щорічно оголошує анафему "Ивашке Мазепе". Але ж, як писав відомий французький письменник Проспер Меріме, "серед усіх християнських громад лише російська православна церква оголошує анафему тому, хто позбувся монаршої ласки".

Фактично бунт Мазепи, а після його смерті невдалий похід в Україну Орлика на довгі роки стали останньою спробою вибороти її незалежність – пізніші патріотичні поривання і кілька намагань вести переговори із західними державами далі розмов не пішли. В часи Івана Мазепи Україна перебувала між Москвою, Варшавою і Кримом, українцям у силу цих причин важко було відстояти свою повну державність. Але в чомусь вони винні були й самі (згадаймо хоча б, що інший герой України, Семен Палій, воював на боці Петра, та й Данило Апостол не підтримав Мазепу). Тож бунтівний Гетьман мав рацію, коли говорив: "Та що ж то за народ, коли про свою користь не дбає і очевидній небезпеці не запобігає? Такий народ … подобиться воістину нетямущим тваринам, од усіх народів зневаженим". Тим словам незабаром виповниться триста літ.

Народне слово. – 2003. – 27 березня.

До дня слов'янської писемності і культури

ЛІТОПИСНЕ СЛОВО
(писемна спадщина українського народу)

Минуло 1145 років з часу першої згадки про існування писемності у слов'ян. Залишив її один з двох солунських братів-просвітників Кирило (Костянтин) (іншого брата звали Мефодій), а донесло це до нас Паннонінське житіє (XI століття). У тому ж далекому 858 році Кирило

відвідав Крим (Херсонес). Тут він зафіксував, що "чловека обреть глаголюща руською беседою". Там же він згадує про те, що знайшов Псалтир і Євангеліє "роуськими письменами писано".

У 60-і роки брати здійснюють просвітницьку місію у Великій Моравії і Паннонії. Кирило укладає слов'янську абетку й починає переклад з грецької Святого письма – Євангелія, Псалтиря, Апостола, Паримійника. Кирилиця була сприйнята сербами, болгарами, українцями, деякими іншими слов'янськими народами (інші запозичили латинський алфавіт). Особливе місце в цьому процесі належить нашим предкам. Адже, як пише історик Дмитро Антонович, "Україна… прийнявши слов'янське письмо... поширила його й далі на північ, до білорусів та північних слов'ян, що пізніше прибрали назву москалів, або великоросів".

Про існування писемності в Київській Русі свідчать, зокрема, договори з греками, писані руською мовою, 911 та 944 років. У руських послів тоді були грамоти, підписані князем. 996 – 997 роками датується перший літописний звід на Русі, у якому були підбиті підсумки діянням Володимира Святославовича. Але ці всі роботи не збереглися, а згадуються лише у джерелах, які вийшли пізніше. Рукописи, написані кирилицею, які дійшли до наших днів, починають датуватися XI століттям. Найдавніший із них – "Остромирове Євангеліє" (1057 рік), створений за князювання у Києві Ізяслава, на 294 пергаментних аркушах у 2 стовпчики. Заголовні літери та ініціали були виконані з позолотою. Були тут фігурні заставки, три мініатюри. А в Ізборнику Святослава та Псалтирі Егебарета Трирського зустрічаємо вже й малюнки-портрети князя Святослава Ярославовича з дружиною і чотирма синами, князя Ярополка Ізяславовича з дружиною і матір'ю. У 1039 – 1113 роках було написано "Повість минулих літ". Розпочали її ченці Печерської лаври, продовжив Никон Великий, закінчив Нестор, який і увійшов в історію, але мусимо віддати данину і його попередникам.

Іпатіївський літопис (1187 рік) знаменитий тим, що в ньому вперше

з'явилася назва "Україна". У зв'язку зі смертю у Переяславі князя Володимира Глібовича тут ішлося: "Плакашася по нім всі переяславці... О нім же Україна много постона". Через два роки в цьому ж літописі згадується і "Україна галичьская". А Галицько-Волинський літопис у 1213 році фіксує термін "вся Україна". Напевно, найбільш відомою києворуською пам'яткою є "Слово о полку Ігоревім", датоване кінцем XII століття. Знайдено його було лише через 600 років. Згідно з рішенням ЮНЕСКО, в світі відзначалося 800-річчя цієї видатної пам'ятки історії та культури, створеної предками сучасних українців.

У найдавніших пам'ятках слов'янської писемності згадуються і землі нашого краю. Київський літопис у 1190 році зафіксував: "Святослав зі сватом своїм Рюриком, утишивши землю Руську, а половців підкоривши під волю свою і порадившись, пішли удвох на лови по Дніпру в човнах, на устя Тесмені, і тут, лови діявши, наловивши безліч звірів. І тоді вони назабавлялися обидва, і пребули в приязні і в веселості всі дні, і вернулися до себе". Є думка, що від отих "ловів" і пішла назва колишнього Крилова, що майже 800 років існував у Наддніпрянщині до будівництва Кременчуцького моря.

Але, безумовно, історія нашого краю більше висвітлюється у літописах козацької доби, адже саме тут знаходилися Вольності Запорозькі, землі трьох козацьких паланок, аж поки не збудували імперської фортеці св. Єлисавети та не ліквідували Січ. Найбільш відомими з джерел тих часів є літописи: Густинський, Самовидця, Самійла Величка, Грабянки та інші. Сирійський мандрівник П.Алепський зазначав, що в козацькій землі: "всі вони, крім небагатьох, навіть більшість їх жінок і дочок, уміють читати". В цей час у літописах починає виокремлюватися із давньоруської українська розмовна мова.

Спочатку були лише рукописні книги, які писали очеретяними паличками, потім гусячими, а в особливих випадках – павичевими перами. Текст наносився на пергамент, потім – на бересту, а згодом перейшли на

папір. У XV столітті започатковано книгодрукування. Літературознавець І.Огієнко (він, до речі, навчався з Д.Бєдним у Києві, редагував разом із ним рукописний місячник “Моя библиотека”) пише, що першими із народів, що використовували слов’янську абетку, видали книгу кирилицею, були українці. Сталося це в 1491 році у Кракові.

На українських же землях першу книгу було видруковано у Львові в 1574 році. Зробили у цю справу певний внесок і наші земляки. Еволюція кирилиці привела до створення у XVIII столітті цивільного шрифту. У 1764 році у фортеці св. Єлисавети виникає друкарня із цим шрифтом. У Києві ж, Катеринославі, інших містах такі друкарні виникли пізніше. До речі, коли вже різноманітні пера, у тому числі металеві, замінили кулькові авторучки, кіровоградці збудували “Друкмаш” і випустили одні з найкращих (а, можливо, й найкращі?) на той час у СРСР друкарські машинки “Ятрань”, потім ще були “Елема” і “Лілея”. Залишається дочекатися, що спадкоємці першої цивільної друкарні, непоганих машинок, випускатимуть і український комп’ютер. Щоб українське слово линуло не тільки Україною, а й далеко за її межами.

Кіровоградська правда. – 2003. – 24 травня.

НОВА СЕРБІЯ НА ЗЕМЛЯХ СТАРОЇ УКРАЇНИ

Терени сучасної Центральної України обживали ще в добу палеоліту первісні мисливці. Родючі чорноземи освоювали найдавніші в Європі землероби, трипільці, протослов’янські племена, скіфи. Кочували краєм

кіммерійці і сармати. У часи русичів тут мешкали горді уличі. Північними землями краю проходили оборонні вали Київської Русі. Наддніпрянщина пам'ятає битви руських дружин і половецьких орд. Усередині XIII століття краєм пройшли монголо-татарські полчища. На берегах древньої Синюхи в 1302 році вперше було завдано поразки татарам, а в урочищі Жовті Води загони Б.Хмельницького розгромили в 1648 році польське військо. У часи Запорозької Січі на берегах Інгулу, Інгульця, Тясмину, Дніпра, Південного Бугу розкинулась мережа хуторів, зимівників, сіл, куренів. Тут були багаті мисливські, рибальські, бортні промисли запорожців. Литва, Польща, татарський Крим, Туреччина, Росія протягом кількох століть вбачали свої інтереси у цьому природно багатому і стратегічно вигідному регіоні України.

У першій половині XVIII століття переважна більшість земель сучасної Кіровоградщини у складі Бугогардівської, Інгульської і Кодацької паланок остаточно перейшла до Російської імперії за винятком окремих територій, які залишалися за Польщею. Закріплення запорозьких земель за Росією відбулося згідно з Белградським мирним договором 20 вересня 1739 року.

У часи, коли центральноукраїнські землі були розділені між сусідніми імперіями, на Балканах південні слов'яни потерпали від національного, релігійного, економічного гніту. Найбільш активні югослов'яни звернули свої погляди до іншої імперії – Росії. Те, що не забезпечили чужі влада і церква на Балканах, вони сподівалися отримати у православній слов'янській державі. Надихав на це і приклад сербських офіцерів, які успішно служили у російському війську. Ці прагнення відповідали й інтересам самої Росії. Адже царський уряд був зацікавлений і в демонстрації авторитету своєї держави як покровительки слов'ян, і в розбавленні українських поселень іншими етносами. Це мало сприяти більш активній колонізації козацьких степів відданими двору переселенцями, створенню альтернативної запорожцям військової сили. Адже неподалік проходив кордон із Кримом, який мала завоювати Росія у боротьбі за вихід до Чорного моря. При цьому Петербург

не мав можливості зміцнити південно-західний рубіж вихідцями зі своїх губерній. 11 січня 1752 року Єлизавета Петрівна підписує жалувану грамоту генерал-майору Хорвату "Про заснування двох гусарських і двох пандурських полків, про надання їм земель, утримання, привілеїв і прав, про найменування новозаселеної ними країни Новою Сербією, а спорудженого там укріплення фортецею Святої Єлисавети".

Що являла собою Центральна Україна на початку 1752 року? Згідно з численними привілеями, міжнародними угодами, територія між Південним Бугом і Дніпром, де мала розміститися Нова Сербія, належала Запорозькій Січі. Тут були поселення, засновані, як правило, запорожцями. Зимівник козака Андруся згадується ще всередині XVII століття. Із II полонини XVII століття відоме Табурище. На березі р. Інгулець розташувався зимівник козака Вуса. На початку XVII століття козацький отаман Бут заснував поселення (Бутівку) в долині р. Омельник. Неподалік від цих місць розмістився зимівник козака Онуфрієнка. А на території нинішнього Кіровограда зимівники запорозьких козаків виникли ще в II полонині XVI століття. Зокрема, до будівництва фортеці св. Єлисавети на початку 1750-х років, як писав єлисаветградський краєзнавець П.Рябков "тут уже був зимівник запорожця Завади". Відомий добре і зимівник Лелеки. На р. Велика Вись виникло поселення Три Байраки. У 1740 році на березі цієї річки закладено зимівник Тресяги. Були в краї й інші зимівники та хутори.

У I половині XVIII століття деякі з цих земель освоювалися вихідцями з Гетьманщини. Зокрема у 1743 році частково ця територія (наприклад, Крилів), була зарахована до Миргородського полку. На початку 1745 року ряд місцевих поселень приєднано до Крилівської і Власівської сотень, а на початку 50-х років – ще й до Цибулівської. До Тресяг переселялися вихідці переважно з Миргорода, що й дало нову назву поселенню – Новомиргород. У 1742 році осадчий козак Миргородського полку Д.Звенигородський заснував Архангельське містечко поблизу

Торговиці, яка входила до польських володінь. Наступного року тут збудовано укріплення, яке стало сотенним містечком Миргородського полку. У 40-х роках споруджено миргородцями і Петроострівський шанець на р. Висі, укріплення у Крилові на р. Тясмині. На місці майбутнього с. Надлак на початку XVIII століття були поселення козаків Миргородського полку, які розташувалися на землях Бугогардівської паланки.

У 20-х роках XVIII століття козаками Полтавського полку заснована Плахтіївка. Існували тут й інші поселення, закладені миргородцями й полтавчанами. За станом на 1740-і роки краєзнавець XIX с. В.Никифоров називає Глинськ, Стецівку, Петриківку, Дмитрівку, Знам'янку та інші.

Сенату було відомо про заселення Центральної України у доновосербські часи, оскільки він користувався картою, складеною у 1740-х роках інженер-полковником Д. де Боскетом разом з миргородським полковником В.Капністом. Крім цього, головний командир ново-сербського поселення І.Глєбов доповідав у Петербург, що тут проживали вихідці з Гетьманщини, Слобідських полків та Запорожжя, старожили, українці з Польщі та Молдавії . Царський уряд вирішив звільнити цю територію. Мешканці Центральної України мали виселитися, продавши свої будівлі колоністам із Балкан. Щоправда, ці вимоги дещо пом'якшилися, зокрема, відносно корінних мешканців. Крім того, сербам у господарчих питаннях необхідно було спиратися на допомогу українців. Але все ж чисельність населення у краї помітно зменшилась. Більшість його покидала уже добре загосподарьовані місця. А тих, хто не бажав виселятися, примушувала це робити військова команда, послана І.Глєбовим.

Нова Сербія охопила територію на 200 верст уздовж і 30 верст вшир у районі річок Синюха, Велика Вись, Тясмин, Кагарлик, Тур, Кам'янка, Березівка, Омельник, Дніпро. Переселенці отримали право перейменовувати населені пункти краю за зразком тих укріплень, які були в них на Балканах. Ці землі Д.Яворницький вважав кращими із територій майбутньої Херсонської

губернії. Із втратою північно-західної окраїни козацьких степів значно скоротилися “границі вольностей запорозьких”. Мешканців “задніпровських” місць намагався захищати гетьман Розумовський, доводячи двору, що ці території належали запорожцям і “на призначених до поселення сербів місцях багато знаходиться сіл...”, що поселення у 40-х роках тут відбувалися згідно з указами, а не самочинно. Він (як і січовики) пропонував розмістити сербів у незаселених місцевостях. Але Петербург свого рішення не відмінив.

Серби могли селитися у вже існуючі укріплення, зміцнити старі поселення чи спорудити нові шанці. На території нинішнього Новоархангельського району, де були поселення Бугогардівської паланки, на початку 50-х років будується укріплення Надлак для четвертої роти полку І.Хорвата. У 1753 році в Новомиргороді (серби це місто називали Мироград) споруджується шанець із складом боєприпасів, 10-ма гарматами на бастіонах. Це було покликано зміцнити нові поселення у можливій їх боротьбі з сусідами. На південь від Нової Сербії почала споруджуватися фортеця. Зроблено це було не в “дикому степу”, а як свідчать дорадянські російські автори, на заселеній території. У 1752 році, як писав Д.Бантиш-Каменський з посиланням на архівні документи, “січня 20 доручено гетьману відправити дві тисячі малоросійських козаків для побудови фортеці Св. Єлисавети ... Малоросіяни не раніше, в тім же, травня 1754 р., були вислані для будівництва фортеці Св. Єлисавети, вірогідно внаслідок довгочасного урядом пошуку зручного для цього місця...”. Але є й інші думки щодо року заснування фортеці. Як вважає В.Кабузан, її було закладено в 1752 році. Опис Єлисаветграда, зроблений у 1796 році міським магістратом, засвідчує, що місто “початок свій має з 1752 року”. Один із перших дослідників того періоду А.Скальковський, у розпорядження якого потрапили великі масиви архівних документів, вважає роком заснування фортеці 1753-й. У середині XIX століття архієпископ Гавриїл у розповіді про Новоросійський край стверджував, що після прийняття рішення щодо

будівництва фортеці в 1752 році “в два слідуючих роки фортеця майже зовсім споруджена, споряджена артилерійськими гарматами”. Це все ставить на порядок денний уточнення дат заснування фортеці й міста Єлисаветграда. Адже до сьогодні в Кіровограді вважається днем заснування міста 18 червня 1754 року, коли офіційно було закладено фортецю. Одночасно відомо, що вже через 11 днів за участю купців Росії, Польщі, Молдавії, Криму і Туреччини тут проведено ярмарок. Але ж він міг відбутися за міжнародного представництва лише в обжитому, добре відомому і підготовленому місці, на що потрібен час. Ім’я Св. Єлисавети, за твердженням Д.Яворницького, дано фортеці в честь імператриці Єлизавети Петрівни. Отже, можемо вважати, що і в назві самого міста Єлисаветграда було увічнено ім’я Романової.

Крім фортеці Св. Єлисавети, виник ще один рубіж між Новою Сербією і південним кордоном Росії. Далеко не всі мешканці слобід, зимівників, хуторів, яких імперія змушувала звільнити свої обжиті землі і господарства переселенцям, бажали повертатися на Лівобережжя чи в інші місця свого колишнього побутування. Вони, значною мірою, перебиралися на південь від Нової Сербії і фортеці. Тут утворюється Новослобідський козацький полк. Мешканці тисяч українських дворів мусили залишити “свої села, церкви, фортеці, криниці, ставки прийшлим іноземцям і перейти у пустинний степ, скласти собою для них передову охоронну лінію від набігів Татар і все знову засновувати, починаючи з найперших потреб життя…”. Це сприяло зменшенню населення у Новій Сербії, оскільки з Балкан приходило менше людей, ніж виселялося звідси.

У Архангелгороді нараховувалася у 1745 році 381 особа чоловічої статі, а в 1757 році тут проживало 290 чоловік. Населення Вусівки з 1752 до 1761 роки зменшилося з 256 до 182 чоловік. Ще більші втрати чисельності були у штабному Крилові (1745 р. – 966 чоловіків, 1761 р. – 345 чоловіків і жінок). Розумовський інформував Сенат, що серби “у мешканців Крилова ґрунти і сінні луки віднімають і сіно забирають”», змушують козаків на них

працювати. А сотники Устимович і Робота в 1759 році скаржилися уряду Єлизавети на утиски ново-сербських офіцерів, які примушували працювати на себе новослобідських селян.

Наступ на вольності запорозькі, який за десяток років поширився з польських кордонів до території Нової Сербії, фортеці Св. Єлисавети, Новослобідського полку, серйозно стривожив козацтво – господаря цих земель ще з доросійських часів. Військовий писар Романовський переказав на Січі думку Мазепиних сподвижників Мировича та Нахиловського (писар спеціально їздив до Криму для зустрічі з ними): "росіяни... нині вже військо Запорозьке дорешти вигубити хотять, для чого знову на сьому боці Дніпра фортеця, як ось Єлисавет і прочія, пороблені і уже Військо Запорозьке в лантух убрато, і тільки ж ще щоб як і лантух зав'язати, росіяни способу не обрали (з іншого боку козацьких земель з'явилося ще одне поселення вихідців із Балкан – Слов'яносербія). Негативні економічні наслідки для запорожців виявлялися в утраті традиційних промислів. У 1753 році Кіш клопотався перед Романовою про збільшення грошових виплат у зв'язку з позбавленням можливостей для рибальства і полювання на землях, переданих імператрицею Донському Війську і Новій Сербії. У 1755 – 1756 роках військовий осавул П.Калнишевський з двома депутатами від Січі перебував у Петербурзі й передав царському уряду петицію Коша з повідомленням про захоплення Новосербією, Слобідським полком і Донським військом запорозьких земель. У відповідь було створено змішану комісію для опису запорозьких земель і розмежування їх з Новосербією і Новослобідським полком. Вона діяла протягом 1756 – 1762 років, але наступ на ці землі продовжувався.

1762 роком датується листування Коша з комендантом фортеці Св. Єлисавети про порубіжні сутички запорожців з новосербським і новослобідським керівництвом. Кошовий скаржився, що Нова Сербія і слобожани захопили запорозькі землі, хапають без причин самих запорожців,

заважають рибній ловлі, вирубують ліси. Не було спокою і у відносинах новосербів із новослобідськими козаками. Адже останні, як і запорожці, також скаржилися Петербургу, що переселенці з Балкан відбирали у них худобу, сіно, змушували працювати на себе. У зв'язку з відсутністю чіткого розмежування новослобідської території з півночі, козаки вважали, що Нова Сербія зайняла частину їх землі з лісом, що нанесло помітні збитки.

Ініціатори будівництва фортеці на козацьких землях не змогли самостійно забезпечити її спорудження, змушуючи це робити українців. Російська армія, новосербські полки, фортечний гарнізон виявилися не готовими і захищати цей край з південного кордону. Скажімо, 5 серпня 1755 року 200-м запорожцям наказали прикривати фортецю Св. Єлисавети від можливих нападів татар. У 1756 році у зв'язку зі смертю турецького султана було посилено козацькі війська на кордонах.

Новосербські поселення виникли на шляхах походів гайдамаків у загарбані Польщею українські землі. Військове керівництво колоністів, як і фортечного гарнізону, мало їх перехоплювати й ув'язнювати. Про це, зокрема, свідчить лист та ордер І.Хорвата про боротьбу з гайдамаками від 10 квітня 1759 року. Заарештованих утримували в Новомиргородському шанці. Зокрема, 13 червня 1760 року тут допитувала ватажка гайдамацького загону П.Кумпана, заарештованого солдатами у Чутинському лісі. Через 2 тижні генерал-майор І.Хорват відправив із Новомиргорода гетьману К.Розумовському 9 гайдамаків, затриманих у 1759 – 1760 роках. При цьому на допитах усі заарештовані говорили, що діяли лише за межами російських, у т. ч. новосербських земель. Але виникали сутички й тут. Зокрема, восени 1758 року із Новомиргородського шанця утекли гайдамаки, які діяли у Новій Сербії. Мав місце напад на хутір поручика гусарського полку Михайловича неподалік Цибулевого. 5 квітня 1761 року з Новомиргорода до Києва відправили 17 гайдамаків для заслання на Нерчинські рудники. В той же час, як видно із листування, сербські гусари далеко не завжди виявляли старанність у розшуку

гайдамаків. Зафіксовано участь новосербів у гайдамацьких загонах. Їм сприяв вахмістр Македонського полку Д.Миколаєвич. У 1761 році разом із гайдамаками до Сибіру вислали гусарів цього полку І.Княжевича, І.Лазича, А.Вукоєвича. Вихідці з Балкан перебували у запорозькому війську, кількість болгар і сербів тут збільшилася після створення Нової Сербії і Слов'яносербії. У липні 1756 року І.Хорват скаржився київському віце-губернатору, що 3 серби втекли на Січ і їх не повернули.

Створення Нової Сербії сприяло наступу імперії на запорозькі вольності, зменшенню їх території, обмеженню маневру гайдамацьких загонів, які переховувались тут після походів у польські землі.

С. 54–61.

2004 рік

До 86-ї річниці бою під Крутами

"НЕЗАБУТНІЙ ВОЛОДЯ ШУЛЬГИН!"

Володимир Шульгин. Народився у Єлисаветграді в дворянській сім'ї, яка мала козацько-старшинське коріння, українофільські традиції. Його мама, Любов Миколаївна, походила з родини Устимовичів (її батько Микола був прямим нащадком гетьманів Павла Полуботка та Данила Апостола). Батько Володимира Яків Миколайович – історик, належав до Київської "старої громади", за участь в українському русі переслідувався царським урядом, жив у еміграції, п'ять років відбував заслання у Сибіру.

До Єлисаветграда Яків і Любов Шульгини з двома малолітніми дітьми – Надією і Олександром – прибули у зв'язку з відкриттям відділення державного банку, куди глава сім'ї влаштувався контролером. Мама ж, яка теж свого часу відбула заслання, займалася дітьми: за третім – Володимиром через два роки знайшовся і Микола. У Єлисаветграді родина Шульгиних була помітним осередком українства. Любов Миколаївна займалася громадською роботою, мала великий вплив на молодь міста. Вона не зважилася віддати дітей до зрусифікованих місцевих навчальних закладів, виховувала їх удома, де панувала рідна мова, в українському дусі. Це й сформувало у молодих Шульгиних почуття національного патріотизму, що особливо виявилося у часи визвольних змагань. Найбільш відомим із них став Олександр – громадсько-політичний і державний діяч, історик, член Центральної та Малої Рад, генеральний секретар міжнаціональних та міжнародних справ, міністр закордонних справ України в екзилі. Але й Володимир залишив слід в історії.

7 березня 1917 року утворюється Центральна Рада, до складу якої увійшов від Студентського союзу Володимир Шульгин. Він виконував функції завідуючого її інформаційного бюро. 17 січня (за новим стилем – 30) 1918 року він виявився серед кількох сотень українських юнаків, які загинули в бою з переважаючими більшовицькими силами на чолі з Муравйовим, котрі йшли на Київ. Після повернення української влади до столиці було здійснено заходи щодо увічнення пам'яті загиблих юнаків, аналізувались причини трагедії. 19 березня на київському вокзалі духовенство, хор під керівництвом Кошиця, військовий оркестр, регулярні частини, городяни зустрічали прах загиблих юнаків. Домовини повезли до будинку керівництва УНР, де їх зустрічали М.Грушевський, наш земляк, голова уряду В.Голубович, міністри. Професор Грушевський, зокрема, сказав: "От у сій хвилі, коли провозяться їх домовини перед Центральною Радою, де протягом року кувалась українська державність, з фронтону її будинку здирають російського орла, ганебний знак російської власті над

Україною, символ неволі, в котрій вона прожила двісті шістдесят з верхом літ. Видко, можливість його здерти не давалась даремно, видко, вона не могла пройти без жертв, її треба було купити кров'ю і кров пролили сі молоді герої, котрих ми нині проводжаємо!" Траурна процесія пройшла Фундукліївською, Хрещатиком, Олександрівською вулицями до Аскольдової могили, де поховали героїв Крут, серед яких був уродженець Єлисаветграда Володимир Шульгин.

На загибель нашого земляка тоді відгукнулися провідні громадські діячі, письменники, науковці. Сергій Єфремов присвятив його пам'яті окрему статтю в "Новій Раді", розповівши читачам, що знав Володю змалку, потім зустрічався з ним під час подорожі в Криму, спілкувався в громадській роботі. Автор відзначив активну діяльність Шульгина: "І в своїх гуртках до революції, і в губернському комісаріаті, коли революція покликала готові сили до громадської роботи, не ухилився він од неї і тоді, коли рідний край покликав свій цвіт на збройну оборону". Через чотири дні в тому ж часописі Л. Старицька-Черняхівська писала: "Чи є хто з українців у Києві, хто б не знав Володю Шульгина? Так хотілось кожному сказати щось тепле, ласкаве цій всім дорогій, всім любій, всім рідній людині. Одколи скінчив гімназію, він став душею молоді і теплим зв'язком між нею і старшим поколінням, бо він був ввесь – любов до України. Палкий організатор, палкий промовець, теплий заступник всіх тих, що страждали за Україну, любий, дорогий, незабутній Володя Шульгин! Він згромаджував, єднав молодь, разом з тим всією своєю істотою збуджував у людей старшого віку віру в долю України. І його нема. Був душею молоді і разом з нею пішов на смерть. А ті гімназисти 6, 7, 8 класів – дорогі діти на світанні життя: чи то ж їм треба було вмирати?".

У ті дні проходив збір пожертв на пам'ятник на місці поховання на Аскольдовій могилі, а Павло Тичина відгукнувся віршем, в якому, зокрема, йшлося:

На Аскольдовій могилі *На кого завзявся Каїн?*
Український цвіт! – *Боже, покарай! –*
По кривавій по дорозі *Над усе вони любили*
*Нам іти **у** світ. ...* *Свій коханий край.*

Народне слово. – 2004. – 27 січня.

У КОЖНОГО – СВІЙ ШЕВЧЕНКО

Мабуть, у змісті заголовку цієї статті й полягає геній Кобзаря, як і те, що його не відкинула жодна епоха, яку переживали чи переживають українці. Ще в часи кріпацтва, коли молодий поет був маловідомим, його поезія будила і національну еліту, поріджену в посткозацькі часи, і звучала у селянських хатах, бо він у ній оприлюднював ідеї національно-визвольного руху, піднімав з могил його ватажків в уяві їхніх правнуків. Уже після смерті Тараса Григоровича, в часи дії сумнозвісних Емського указу і Валуєвського циркуляру, що забороняли українську мову в офіційному вжитку (книгодрукування, освіта, театр, газети тощо), рідне слово з особливою силою зазвучало в піснях на слова Шевченка – в полі, на подвір'ї, в дорозі, на відпочинку, при застіллях тощо. Широко популярною на рубежі XIX – XX сторіч стала пісня "Реве та стогне Дніпр широкий". Тривалий час її вважали народною. Але, як виявилося, музику до неї написав колишній учень Єлисаветградського духовного училища Д.Крижановський.

У роки громадянської війни ім'я Шевченка брали собі полки, які зі зброєю в руках йшли один проти одного – і в радянських частинах, і в армії Української Народної Республіки. Бо і під червоним, і під жовто-блакитним прапорами Кобзар був своїм символом прагнення до звільнення від віковічного соціального рабства. Тому після закінчення тієї братовбивчої війни Шевченко і залишився для кожного своїм. І виростали пам'ятники

Кобзарю також у Росії, США, Канаді, Австралії, Західній Європі. По всьому світу Тарас єднав своїх дітей. Нерідко, можливо, тільки він залишався єдиним символом єднання українців за часів Сталіна, фашистської окупації, "потеплінь" Хрущова, Горбачова і т.д. Хоча, у той же час, комуністи боялися тієї інтелігенції, яка в Києві щороку йшла до пам'ятника Кобзарю у день його перепоховання. Кадебісти брали на облік мітингуючих, перешкоджали таким акціям. Та час бере своє. У Кіровограді, Києві після прийняття нашої незалежності саме біля пам'ятників Кобзареві відбуваються найурочистіші акції, мітинги, пов'язані з новою добою, про яку так мріяв, поневіряючись у кріпацтві та солдатах, Тарас Григорович. І в них бере участь і номенклатура, яка ще у 80-х остерігалася цього символу українства, нехтувала мовою Тараса. 1 це ще питання – чи сидів би він поруч із ними у президіях з нагоди його роковин?.. Особливо з тими "меценатами України", для яких наша рідна мова була, є й залишиться чужою. І не лише тому. Адже побачив би Кобзар, що як і за часів кріпацтва, множаться сьогодні жебраки, бідують люди похилого віку, погіршується демографічна ситуація, розвалюється соціальна інфраструктура, у селах і містах плодяться наркомани. Не кажучи вже про масове пияцтво, грабунки, кримінальні злочини.

Отже, ота, Шевченкова Україна, в небезпеці. І першорядної уваги, термінової допомоги вона вимагає передусім з боку владних, громадських структур…

“ПОКИ ЖИВЕ УКРАЇНСЬКА НАЦІЯ”

У роки незалежності до нас повернулася плеяда видатних імен земляків, які уславили українство далеко за межами рідного краю. Серед найвидатніших емігрантів – Дмитро Іванович Чижевський, який народився в Олександрії 23 березня (за новим стилем 4 квітня) 1894 року. Закінчив місцеву гімназію, потім історико-філологічний факультет Київського університету. У часи національно-визвольних змагань був членом Центральної Ради.

У 1921 році Чижевський емігрує. У Європі та Америці Дмитро Іванович повністю віддається дослідницькій діяльності. До кола його наукових інтересів входили, зокрема, філософія, історія філософії і слов’янських літератур. Численні публікації Чижевського були помічені в діаспорі. У 1935 році Ю.Липа в книзі “Бій за українську літературу” серед плеяди вітчизняних енциклопедистів, без яких не “може сформуватися світогляд українського письменника”, на одне з чільних місць ставить саме уродженця Олександрії. Навіть радянські літературознавці визнавали значне місце праць Чижевського в літературі, хоча, звісно, й оцінювали їх критично.

Важливим напрямом досліджень нашого земляка було визначення міжнародного значення української літератури, її впливу на культуру зарубіжних слов’ян. Так, учений відзначав “вплив українського бароко на Балканах”, підкреслював велике значення для південних слов’ян граматики Мелетія Смотрицького, “передрукованої в сербів 1755 р.”, яка “зробилася основою церковно-слов’янізованої сербської мови та прототипом кількох сербських граматик аж до початку XIX ст.”. А характеризуючи міжнародне значення української романтичної поезії у XIX столітті писав: “Українські теми пробилися до чужих літератур, переважно слов’янських. Пізніші численні переклади Шевченка у сербів, а ще більше у болгар свідчать про це”.

Звертає увагу Чижевський і на творчі взаємовпливи українських

авторів і західних сусідів. У книзі "Історія української літератури. Від витоків до доби реалізму" науковець характеризує початки "української школи" в польському письменницькому середовищі. Причому, на відміну від домінуючого погляду вітчизняних критиків XIX – XX століть, Дмитро Іванович відзначає, що існування цієї школи "не може бути дуже приємним нашому національному почуттю.., бо свідчить про певні безґрунтовні претензії поляків на українську культурну сферу та про відплив слабких національно українських письменників до польської сфери". Одночасно автор вказує, що українська тематика в літературі сусідів свідчить також і про певну висоту "потенціальної енергії" вітчизняної культури, що, на жаль, іноді знаходила для себе вихід лише на чужому ґрунті. Чижевський вважає, що "українська школа" в польській літературі утворилася не в XIX столітті, а значно раніше: "Вже у віршах першого представника польської барокової лірики М.Семп-Шажинського (вмер 1581) зустрічаємо цитату з української пісні... Він відзначає латинські вірші на теми українського життя "Роксоланія" Кльоновича (1584)... Численні відгомони української пісні і не менш численні мотиви української історії в поемах та польських хроніках барока...".

На честь 50- та 70-річчя Чижевського відбулися наукові конференції, на підставі яких вийшли збірники статей. А коли ученому виповнилося 80 років, він видав унікальне дослідження про філософа Григорія Сковороду. У цілому ж патріарху української науки належало більше 900 публікацій. Пішов з життя він 1977 року. "Учені такого рівня родяться раз на століття або й рідше. Між творцями української науки Михайлом Максимовичем, Володимиром Антоновичем, Михайлом Драгомановим, Іваном Франком, Михайлом Грушевським – ім'я Дмитра Чижевського залишиться в пошані, поки живе українська нація та її культура", – так оцінив місце свого друга теж випускник Олександрійської гімназії Панас Феденко.

Народне слово. – 2004. – 30 березня.

ВЕСНА “ПРОСВІТИ”: УКРАЇНСЬКІ СОЛОВ’Ї

Відродження кіровоградської міської “Просвіти” символічно припало на початок весни. А участь громадськості у вшануванні пам’яті Кобзаря ініційованому саме цією організацією в обласному центрі, показало її потребу. Коли ми перенесемося у весну 1918-го до Єлисаветграда, то побачимо в чомусь подібні процеси, стимульовані прінгульськими просвітниками.

Так, на початку квітня того року в Україні у вісімнадцяти великих містах за казенного фінансування організовувалися українські хори. Здійснювали це з ініціативи музичного відділу Міністерства народної освіти в Києві. У Єлисаветграді ж цю роботу поклала на себе “Просвіта”. За задумом міністерства, такі національні колективи мали слугувати зразком художнього виконання творів українських композиторів та народних пісень. До хористів зараховували лише осіб, які “володіли голосом, слухом і хоч би елементарним знанням нот, а тих, хто нот не знає, можна приймати у якості кандидатів у члени хору”. Для них у місті за підтримки міністерства мала відкритися “особлива школа нотної грамоти”. Бажаючі могли записуватися в залі “Просвіти” по вулиці Петровській (тепер – Шевченка).

У Єлисаветградській пресі в ці дні розповідалося про долю виконавців пісні з України: “Великоросія добре знала про існування малоросійських солов’їв і ще з часів імператриці Єлизавети Петрівни оббирала Україну, вивозячи кращі голоси до своїх столиць. Так потрапили до Петербурга Дмитро Степанович Бортнянський, Петро Іванович Турчанінов, а в часи Глинки – знаменитий бас Йосип Опанасович Петров, творець і виконавець партії “Сусаніна”, уродженець Єлисаветграда...”. Автор статті підкреслював “Москва викачувала з Києва писемність, музику, вчених, богословів оскільки це все раніше з’являлось у Києві, а потім передавалося до Москви...”.

Репетиції створеного хору українців проходили в приміщенні

кавалерійського училища. Згодом їх було перенесено до приміщення Українського клубу на Нижньо-Донську вулицю навпроти друкарні газети "Голосъ Юга". У квітні голова єлисаветградської "Просвіти" В.Нікітін російською мовою читає лекцію про українську культуру, приділивши певне місце музичній та пісенній творчості. Зокрема, присутні почули, що наша народна пісня за красою посідає друге місце у світі, поступаючись лише італійській. У той же час визнавалося, що у "культурній музиці" Україна за час імперії помітно відстала, у т. ч. й від Росії. Отож, для цього й бралися "просвітяни" допомогти Українській державі відродити рідну мову, музику українських композиторів, повернувши із щоденного побуту на сцену зрусифікованого Єлисаветграда одну з наймелодійніших у світі українську пісню.

Народне слово. – 2004. – 8 квітня.

ТАК ВІДРОДЖУВАЛОСЯ СЛОВО

Як писав історик, громадський та державний діяч України Михайло Грушевський, у часи Російської імперії, основній масі дітей були доступними в кращому випадку лише церковнопарафіяльні школи. Але оскільки навчання в них велося не рідною мовою, то значна частина маленьких українців, здобувши початкову освіту, не вміла своєю мовою ні читати, ні писати. Цьому сприяли й сумнозвісні Валуєвський циркуляр та Емський указ. У зрусифікованому Єлисаветграді це виявлялося у відсутності українських шкіл, видавництв, періодики тощо. Лише процеси національно-визвольної революції наприкінці другого десятиліття двадцятого сторіччя дають українським єлисаветрадцям можливість доступу до рідного друкованого слова, навчатися читати своєю мовою.

Ряд заходів у цьому напрямі у травні 1918 року провела міська "Просвіта". Зокрема, на другому поверсі в будинку колишнього дворянського

зібрання по Петровській вулиці вона відкрила українську бібліотеку-читальню. Книги в першу чергу давалися "просвітянам". Інші ж городяни могли отримувати тут видання за рекомендацією "Просвіти" або за умови внесення застави в сумі п'яти карбованців. Усі читачі деяку суму мали щомісяця виплачувати на користь "Просвіти".

Помітним явищем в культурному житті міста стала відкрита лекція голови "Просвіти" В.Нікітіна, в якій він зупинився на проблемах української літератури до і після Т.Шевченка та української мови. Слухачі почули, що, незважаючи на утиски російського уряду, який до останнього часу гальмував вільний вияв національної творчості, збереглися українська культура та українська мова: "Починаючи з 16 століття малоруське товариство було набагато освіченішим великоруського і гетьмани Малоросії далеко вище стояли за освітою царів московських". Порівнюючи творчість Шевченка, Пушкіна та Міцкевича, доповідач зауважив, що українець стояв ближче до простого люду, ніж його колеги, оскільки "вустами Шевченка ніби говорив сам малоросійський народ". Відзначалася й творчість Котляревського, Квітки-Основ'яненка, Гулака-Артемовського, згодом – Куліша, Марка Вовчка, Глібова. І на цьому фоні за міністра Валуєва закривалися видавництва, заборонено було друк Євангелія українською мовою.

Серед українських драматургів Нікітін відзначив Кропивницького, Карпенка-Карого ("рівний за силою таланту... Островському"). ХХ століття виділило Винниченка (драматург і белетрист) та поета Олеся, "котрий нагадує Надсона за характером творчості". Завершено було доповідь висновком, що, незважаючи на всі гоніння та утиски, культура України "стоїть високо; у будь-якому випадку вище такої в інших слов'янських землях". А українська мова – "одна з найкрасивіших у світі і може бути поставлена поряд із визнаними красивими – італійською та французькою".

Серед присутніх на лекції переважали російськомовні єлисаветградці. Тож доцільним був черговий крок "Просвіти": відкриття курсів української

мови. На них за короткий час записалося 150 чоловік. Після цього набір бажаючих припинився через відсутність ширших можливостей товариства. До речі, діловодом у цій організації тоді був єлисаветградець із відповідним прізвищем – К.Мова. Додамо також, що місцевий російськомовний "Голосъ Юга" регулярно друкував у ті часи матеріали про відродження єлисаветградського українства (діяльність "Просвіти", бібліотеки, хору, курсів для вчителів тощо).

Народне слово. – 2004. – 10 червня.

Україна Incognita

"ОВІД" ІЗ УКРАЇНСЬКОГО СТЕПУ

Життя вихідця з українських степових просторів, який мав дар красного слова, Сергія Кравчинського, припало на період посткріпосницького "ходіння в народ", активізації громадського життя, радикалізації методів політичної діяльності в Російській імперії. Народився він 13 липня (за новим стилем) 1851 року в селі Новому Стародубі Олександрійського повіту Херсонської губернії (тепер – Петрівського району Кіровоградської області). Його батько, Михайло Тадейович, за національністю був білорусом, служив військовим лікарем. Мама, Любов Яківна, українка, передала дітям любов до рідної пісні, поезії "природи краю".

... У 1874 році Кравчинський їде за кордон. Серед тих, з ким він там тісно спілкувався, був земляк, громадсько-політичний діяч Сергій Подолинський, котрий народився на межі Київської та Херсонської губерній на рік раніше за Кравчинського. У 1878 році в Петербурзі Сергій Михайлович убиває начальника жандармерії генерала Мезенцева. Сам цар видав указ про розшук терориста.

На чужині Кравчинський з конспіративною метою стає Степняком. Цей літературний псевдонім, у якому виявилася туга за рідними місцями,

вперше з'явився у 1881 році під публікаціями нарисів з майбутньої книжки "Підпільна Росія" в одній з італійських газет. З цим прізвищем громадсько-політичний діяч і письменник і був відомий за життя в Європі та Америці. Вказаний же твір окремим виданням опублікований у Мілані 1882 року. За кордоном Сергій Михайлович дає уроки російської мови, робить переклади, пише нові праці. Але не забуває й рідної, маминої мови. Мешкаючи в Лондоні, читає поезії Тараса Шевченка, навчає неї свого друга – письменницю Етель-Ліліан Буль, котру називав Булочкою. У 1890 році в Лондоні, вдома у Кравчинських, вона познайомиться зі своїм майбутнім чоловіком Михайлом Войничем, який утік із сибірського заслання. Цей польський революціонер в Іркутську познайомився із сестрою дружини Степняка Параскою Карауловою, яка й дала англійську адресу родичів. Михайло поселився у будинку Кравчинських, коли ті за кілька місяців поїхали до США.

За океаном Степняк читає студентам Бостона, Чикаго, Вашингтона лекції про Л.Толстого, І.Тургенєва, революційний рух у Росії, сибірські заслання. Грошей, які він заробив за лекції, вистачило, щоб заснувати Фонд вільного російського друку. Це дозволило друкувати і закуповувати революційну літературу для Росії. Член комітету фонду М.Войнич так писав про плани цієї структури: "На черзі стоїть перша брошура Степняка – англо-американський рух, вона має вийти у світ ще в липні. Потім, якщо хто-небудь дасть спеціально гроші на видання роману Степняка і його "Підпільної Росії", то він сам їх перекладе". Поляк завідував усіма організаційними справами і книжковим складом, який створили при фонді для відправки нелегальної літератури (зокрема й творів Тараса Шевченка) до Росії.

Влітку 1892 року Михайло одружився на Етель, давши їй прізвище, під котрим вона й стала відомою письменницею. Подружжя Войничів увійшло до складу трьох організаторів Спілки книгонош, якій допомагав Кравчинський. У лютому 1895 року поляк писав: "Степняк тепер сидить над

великим романом, котрий він розраховує закінчити влітку. З метою посилити репутацію Спілки Сергій цей роман віддав нам". Високо оцінював він і видання Фонду вільного російського друку: "Обидві брошури Степняка складають еру в русі. Дуже талановиті, й думаю, розворушать публіку". Мова тут ішла про "Закордонну агітацію".

Усі творчі плани Сергія Кравчинського-Степняка обірвала випадкова трагічна загибель при переході залізничної колії в Лондоні в грудні 1895 року. Перед вокзалом Ватерлоо відбувся траурний мітинг. Його однодумці на материку також вшанували пам'ять громадського діяча і письменника. .Зокрема, редагована А.Бакичем сербська газета "Соціал-демократ" вмістила у першому номері за 1896 рік некролог, із покійного уродженця українських степів Етель Войнич змалює образ головного героя свого першого роману "Овід".

Про місце Сергія Кравчинського в тогочасному громадському європейському житті свідчить те, що він підтримував зв'язки з Фрідріхом Енгельсом, Дж. Бернардом Шоу, Елеонорою Маркс-Евелінг, Марком Твеном, Уільямом Хоуеллсом, Михайлом Драгомановим, Вірою Засулич. "Підпільну Росію" читали, використовували з неї ідеї чи сюжети Лев Толстой, Еміль Золя, Володимир Ульянов. У радянські часи його твори стали доступними широким колам земляків. Музей С.Кравчинського-Степняка діяв у його рідному Новому Стародубі. У Кіровограді одна з вулиць названа ім'ям письменника, політичного діяча. Крім названого вище, його перу належать: книжка публіцистичних нарисів "Росія під владою царів", роман "Андрій Кожухов", повісті, драми.

Тел./факс — (044) 414-40-66,
факс 414-49-20
ЩОДЕННА ВСЕУКРАЇНСЬКА ГАЗЕТА
Наша адреса в Інтернеті: http://www.day.kiev.ua
e-mail «Дня»: master@day.kiev.ua
Ціна договірна
№133 (1871)
День
30 липня 2004 року
П'ЯТНИЦЯ

ПОЛЯК З УКРАЇНСЬКОЮ СВІДОМІСТЮ

У степовій Україні народився визначний український публіцист, соціолог, політичний діяч Ольгерд Іполит Бочковський. Донедавна вважалося, що сталося це 1884 року. Але в метричній книзі Єлисаветградського костьолу зафіксовано факт народження 1 березня 1885 року, на залізничній станції Долинській (тепер – райцентр), Бочковського Гіполіта. Головний зберігач фондів Кіровоградського літературно-меморіального музею І.К.Карпенка-Карого Л.Хосяінова припускає, що мова йде про одну й ту ж людину, принаймні, порівняння біографічних даних дає підстави так вважати. А вказаного першого дня попереднім записом у книзі костьолу зафіксовано народження І.Бочковського Мечислава – брата Гіполіта. Але в грудні він помер. Через два роки в сім'ї знайшовся ще один син – Тадеуш. Глава сім'ї служив на залізничній станції. Згодом родина переїхала до Катеринослава, потім – до Єлисаветграда, де поселилася в районі залізничного вокзалу. У 1899 році Іполит вступив до четвертого класу місцевого земського реального училища (тепер – приміщення технікуму технічного нацуніверситету). Через рік учнем цього закладу став і його брат Тадеуш. У шостому класі педрада дає дозвіл Іполиту на репетиторство в молодших класах. У 1903 році він закінчує училище на відмінно (за винятком четвірки з російської мови), отримавши в числі чотирьох кращих учнів у нагороду книгу "Путешествие Его Императорского Величества Наследника Цесаревича". Брат Іполита стане католицьким священиком, він же сам 1905 року емігрує.

У Празі Бочковський спочатку обертається в польському товаристві. Згодом, до юнака, який отримав польське виховання в дитинстві, приходить "українське усвідомлення". З 1907 року він публікується, аналізуючи становище українців, поляків, фінів у Російській імперії. Матеріали з українського питання виходять у чеській (зокрема, місячнику "Слованскі Пржеглед"), московській ("Украинская жизнь"), київській, галицькій пресі.

Працював секретарем дипломатичної місії у Празі, був професором Української господарської академії у Подебрадах. У 1935 році на сторінках варшавського місячника “Наша культура” друкується його праця “Біла раса і кольорове людство”. Виступав Іполит Бочковський і на шпальтах “Бюлетеня польсько-українського”. Його перу належать також “Поневолені народи” царської імперії, їх національне відродження та автономне прямування” (1916 рік), “Націологія і націографія” (1917), “Боротьба народів за національне визволення” (1932), “Вступ до націології” (1934) та ін.

Вечірня газета. – 2004. – 27 серпня.

2005 рік

НАША СЛАВА Й МОВА

Зимового міжсезоння прийнято підбивати підсумки попереднього спортивного року. Вони у нас особливо успішні. Чимало нагород із змагань найвищого рівня планети привезла на Батьківщину Яна Клочкова. Найсильнішою людиною планети є Василь Вірастюк у “Богатирських іграх”. Не знав останні часом поразок чемпіон світу з професійного боксу Віталій Кличко. А форвард італійського “Мілану” Андрій Шевченко не лише став кращим футболістом Європи, а й у якості капітана збірної України зробив вагомий внесок у її перемогу на виїзді над бронзовими призерами чемпіонату світу – турками, що забезпечило лідируюче становище у відбірній групі до чемпіонату світу національній команді на сьогоднішній день. Шахова ж чоловіча збірна українців з Русланом Пономарьовим, Василем Іванчуком та іншими “королями й принцами” цієї мудрої древньої гри стала чемпіоном всесвітньої олімпіади. Цей перелік можна продовжувати. Перелік тих, хто приносив славу молодій державі, про яку нерідко хто й дізнавався лише з імен, за якими звучав гімн України. правда, не всі з них знають той гімн, як і

українську державну мову…

Сільське життя плюс. – 2005. – 27 січня.

2006 рік

Степовики – в літописі літератури

МИКИТЕНКОВІ “ГОЛУБИ МИРУ”

Уродженець с. Рівного (тепер – Новоукраїнського району) Іван Микитенко був серед небагатьох радянських письменників-земляків, які в міжвоєнні десятиріччя виїжджали за кордон. Восени 1928 року він побував у Німеччині, Чехословаччині, Польщі, у результаті чого через рік з’явилася книга степовика “Голуби миру”. У ній, інколи крізь рядки, проступає помітний інтерес земляка до становища українців, що знаходилися тоді під Польщею. Посилився він із загостренням міжетнічних польсько-українських відносин в Галичині, про що Микитенко дізнався, як тільки переїхав кордон, з “Дзенніка львовскі”, “Слова польскі”, “Хвілі”, у радянському консульстві.

Ті події не тільки прискорили від’їзд делегації зі Львова, а й не дали можливості письменнику побувати в “Просвіті”, товаристві ім. Шевченка, в книгарні, зустрітися із західноукраїнськими письменниками. Приміщення українських організацій виявилися розгромленими. Тож замість чотирьох днів делегація обмежилася одним, протягом якого встигла оглянути пам’ятник Міцкевичу, Мар’яцький майдан, Бернардинський костьол, переглянути оперету і лялькову виставу в “Театре велькем”. У фойє театру Микитенко випадково зустрічається з місцевим українським письменником П.Козланюком і потім констатує: “Літератури нашої вони не дістають, бо рідко-рідко хто з авторів догадається надіслати свою нову книжку чи редактор свіжий номер свого журналу”.

Цікаво, що якщо в “Голубах миру” І.Микитенко намагається

дистанціюватися від оцінок вищевказаного міжетнічного конфлікту, наслідки якого бачив на вулицях Львова, лише констатуючи прочитані, почуті чи спостережені факти, то вже за рік тон його стає категоричнішим. У вступному слові на відкритті міжнародної конференції революційних письменників у Харкові письменник говорить, що в Польщі йде розгром українських культурних установ, процес полонізації Західної України.

Можливо, і це органи НКВС зарахували Микитенку через кілька років до "компромату", адже у Радянському Союзі в цей час досягнуть піку процеси деукраїнізації, винищення національної еліти нашого народу.

Кіровоградська правда. – 2006. – 28 січня.

ІДЕОЛОГІЗУВАТИ І МІНЯТИ НАЗВИ РОЗПОЧАЛИ ЗА РОМАНОВИХ

Із глибин віків назви княжих, козацьких, селянських поселень, які виникли природним шляхом, розповідають нам про особливості довкілля, характер занять наших предків, імена (прізвиська) своїх засновників. Вони входили до фольклору, документів, карт Центральної України, ставши нерозривною ланкою зв'язку пращурів із теперішнім і майбутнім поколіннями, важливим джерелом вивчення історії рідного краю. Але колонізація межиріччя Синюхи і Дніпра адміністрацією і військом імперії Романових у другій половині XVIII століття припинила природний характер формування топонімічної карти регіону. Санкт-Петербург приносить сюди традиції ідеологізації назв, зокрема через їх заміну, "мілітаризацію", увічнення царського двору, дозволяє іноземним переселенцям перейменовувати українські поселення.

Зникали з правічних лісостепових теренів Яремина Балка, Вільховатка, Скелеватий, Три Байраки, Могилів, Лісницьке, Плахтіївка,

Буйківка, Василівка, Вусівка, Петриківка, Михайлівка... Натомість з'являлися Олександрія (на честь Романова), Єлисаветградка, Новгородка (за назвами військових частин). За 76 років Павлівськ побував Новопавлівськом, знову Павлівськом, а потім Новоукраїнкою. Ще швидше Вусівка стала Бечеєю, потім Олександрійськом і, зрештою, Олександрією. 1795 – 1806 років Олександрією побував ще й Крилов.

Особливо чітко політична кон'юнктура прослідковується у місті над Інгулом. Миколаївський (збудований за однойменного царя) палац ("дворец"), де зупинялися Романови, дав назву Дворцовой (тепер Леніна) вулиці. Імперські традиції ілюстрували і Новоросійська, Московська, Рум'янцевська, Потьомкінська вулиці, Дворцовий, Єлисаветинський провулки та ін. Квартали за залізницею отримали неофіційну народну назву "Робітнича слобідка", оскільки там мешкали робітники заводу Ельворті. Але міська влада назвала їх на прохання 17 (!) мешканців Миколаївкою (тепер – Новомиколаївка) на честь Миколи II. У колонізації берегів Інгулу, боротьбі з гайдамаками, ліквідації Запорозької Січі, придушенні національних і соціальних виступів ключову роль відігравали царські війська. Тож не випадково з'явилися "мілітаристські" вулиці Кавалерійська, Пермська, Карабінерна, Донська, Солдатська, Биківська, Гусарський, Кирасирський, Донський, Фортечний провулки, Фортечний майдан та ін. Державною ідеологією імперії було православ'я, тож і її годоніми (назви вулиць) були представлені в центрі міста.

Втім, благоговіння перед першоназвами у єлисаветградців не було. Тому Безпопівську перейменували в Гоголя, Невську – в Пашутінську. Карла Маркса побувала до революції не лише Великою Перспективною, а й Миколаївським проспектом. Наприкінці XVIII століття була ще й Московська-Перспективна. Багато зусиль доклали в місті, щоб Петровську перейменувати в "13 лютого 1861 року", Чигиринську – в Пирогова,

Нижньодонську – у Л.Толстого, Скіфську – у Благовєщенську. У 1906 році в Єлисаветграді був 41 провулок з однаковою назвою – Безіменний.

Майже 150 років імперська традиція жила в назві міста – Єлисаветград. Романовське походження старого імені міста відображають і герби та печатки (чи їх проекти) фортеці св. Єлисавети, у яких незмінним атрибутом був вензель Єлисавети Петрівни. В описі герба Єлисаветградського полку при Катерині ІІ констатується, що й сама фортеця носила назву від цариці. Він містив стандарт імператриці Єлисавети, "за іменем котрої фортеця названа"... Царське походження назви "граду" не викликало сумнівів у дорадянських дослідників, було предметом гордості батьків міста. Так Єлисаветградський голова О.Пашутін з нагоди ювілею столиці Росії телеграфував вітання від імені "города Венценосной Дщери славного преобразователя России Петра Великого, Императрицы Елисаветы". 1918 року від імперського імені "Єлисаветград" відмовилися українські вільні козаки, перейменувавши (це не набуло юридичних наслідків) його в Низовий. 2000 року царську назву відхилили й кіровоградці, віддавши за назву Єлисаветград найменше голосів.

У роки незалежності кілька кіровоградців пропагують ідею першоназв. Тоді б дійсно місто стало унікальним. Адже у Новокозачині туристи могли б прогулятися проспектом Сталіна, вулицями Болотною, Жданова, Грязною, Потьомкінською, Вишинського, зайти до бібліотеки ім. Крупської, помилуватися фасадом педінституту ім. 13-річчя Жовтня. Проте зникли б із карти майдан Хмельницького, вулиці Шевченка, Преображенська, Маланюка, Пушкіна, Гоголя, Пашутіна, Фісановича.

До 15-річчя незалежності України доцільно було б позбавитися найодіозніших назв XIX – XX століть. Адже до цих пір, скажімо, у центрі міста увічнено в назві вулиці Пермський полк, направлений на Інгул імперією для придушення гайдамацьких виступів. У той же час для імен

чільних діячів українських національно-визвольних змагань відведено околиці Кіровограда.

Вечірня газета. – 2006. – 14 квітня.

Літопис держпедуніверситету

РЕПРЕСОВАНЕ СЛОВО

1945 року кафедру української мови та літератури в нашому педінституті очолив Іван Костецький. Новий завідувач керував і літературним гуртком при обласній газеті «Кіровоградська правда». До його складу він залучив, зокрема, студента філфаку Михайла Нагорного. Їхня доля склалася трагічно, оскільки обох, як і інших однодумців, невдовзі було звинувачено в націоналізмі.

Уже 1946 року зі шпальт тієї ж «Кіровоградки» Костецькому дістається за безконтрольність щодо викладачів, у чиїх лекціях з'являються націоналістичні ідеї. Статтю обговорювала вчена рада педінституту. Через 2 роки завкафедрою читає випускникам учительського інституту відкриту лекцію «Рецидиви буржуазно-українських націоналістів та боротьба з ними». При обговоренні її на кафедрі Костецькому запропонували … перечитати лекцію, оскільки в ній було багато цитат із творів українських письменників-націоналістів, а критики щодо них було замало. За це, а саме негативний вплив на літературознавців, студентів, які начебто створили націоналістичну організацію, він отримав 25 років таборів і 5 – позбавлення в правах. Лише смерть Сталіна скоротила цей строк. 1955 року справу щодо Костецького було припинено.

А організаторам націоналістичного гуртка репресивні органи «визначили» згаданого Михайла Нагорного, якого вночі допитували, а вдень не давали спати. Юнак заявив, що написав п'єси «Козак із Чорнолісся», «Помста», збирав матеріали про партизанський рух для повісті «Прапор над

Кіровоградщиною». Ще одному звинувачуваному – студенту ІІ курсу філфаку Григорію Невкритому – слідчі погрожували розправою над батьками. Зауважимо, що в справі «антирадянської націоналістичної організації» згадувався і внук Карпенка-Карого Андрій Тобілевич. Каральні органи вважали, що він мав націоналістичні погляди, ідеалізував старий побут села з релігійними традиціями, розповідав антирадянські анекдоти, виявляв невдоволення тим, що обласна влада не підтримувала його ініціативи з організації музею Карпенка-Карого. Навіть ювілейну доповідь про свого діда заборонили читати Андрію Юрійовичу як таку, що написана в націоналістичному дусі. Однак, напевне, авторитет предка, смерть Сталіна врятували Тобілевича від ув'язнення.

Університетський МЕРИДІАН

газета колективу викладачів, студентів і співробітників
кіровоградського державного педагогічного університету імені володимира винниченка

Газета виходить з травня 1958 р. № 1 (1465) ПОНЕДІЛОК, 6 БЕРЕЗНЯ 2006 року.

"ІНТЕРЕСНА ЗВІСТКА" КАМЕНЯРЕВІ ВІД АРТІЛЬНОГО БАТЬКА

1898 року у Львові було засновано перший всеукраїнський літературно-науковий і громадсько-політичний щомісячний журнал "Літературно-науковий вісник", редактором якого став М.Грушевський. Серед авторів журналу – В.Винниченко (драма "Дисгармонія"), М.Вороний, С.Русова, М.Кропивницький. Друкувалися в ньому й статті про М.Старицького, І.Карпенка-Карого... Серед кількох чільників редакції був Іван Франко, котрий з того ж таки 1898 року керував філологічною секцією Наукового товариства імені Тараса Шевченка, яке виступило засновником часопису. Саме він благословив до друку на його шпальтах 1899 року в рубриці "Хроніка і бібліографія" листа єлисаветградця Миколи Левитського під назвою "Українська пісня в Сербії".

“Від в. пов. Миколи В.Левитського з Єлисаветграда одержуємо оту інтересну звістку”, – цими супровідними словами І.Франка розпочинається допис ініціатора землеробських артілей у російській імперії, чий досвід став відомим далеко за її межами. Миколу Васильовича часто запрошували на міжнародні, зарубіжні зібрання його однодумці й послідовники. Одна з таких поїздок – на третій кооперативний конгрес у Сербії – і стала інформаційним приводом його звернення до “ЛНВ”. Враження артільного батька (так шанобливо називали Левитського) стосувалися переважно прикладів подібності духовної й матеріальної культури українців і сербів:

“...Я був здивований невимовно, як близько підходить сербська мова до нашої, яка велика кількість слів, висловів подібних до наших, особливо в мові простих селян, котрі розуміли, коли я говорив по-українськи. Навіть у житті, в звичаях є чимало нашого: ті ж васильки (босиок в кутках коло ікон-образів, тими ж васильками батюшка (поп) кропить у хаті, коли заходить, освяченою водою; ті ж і рушники (рушники) коло образів; такі ж самі сірі воли, як і у нас; так же брати-сестри люблять спати на возі, особливо, коли хуру везуть, як і наші земляки, і т. д. А про масу слів зовсім наших нічого й говорити... рукавиця (рукавиця), снага, туга, треба, патлажан (баклажан, помідор), збірка, царина, позиватися, користь, користати, нема, не може і т. д. Я говорив сербам – селянам: “Якби вас... одягти в нашу одежу, то ви були б зовсім наші люди”.

Повернувшись додому (мешкав по вулиці Кавказькій), Микола Васильович вислав сербам тексти і ноти деяких українських пісень, зокрема “Закувала та сива зозуля” П.Ніщинського та хоровий збірник М.Лисенка, які сподобалися і виконувалися на Балканах. Автор листа подав белградську адресу для бажаючих наслідувати його приклад, щоб “наша люба пісня лунала далеко понад Дунаєм і чарувала братів сербів”.

Після тексту листа єлисаветградця Іван Франко пише: “До сеї дописі додам від себе, що подібність сербів і українців іде значно дальші, ніж

довідався в. пов. д. Левитський", навівши приклади статті Ольги Франко про подібність жіночого одягу карпатських бойків і балканців, власні враження від поїздки до Белграда, де чув коломийковий мотив у сербських народних мелодіях, та збірки В.Караджича. Додамо, що південнослов'янські зацікавлення Івана Яковича виявилися, зокрема, ще й у його рецензії на збірку перекладів М.Старицького "Сербських народних дум і пісень", виданої 1876 року в Києві, яку Каменяр назвав "першою спробою присвоєння нашій мові скарбів сербської пісні народної в цілім її об'ємі".

Народне слово. – 2006. – 1 серпня.

До 150-річчя з дня народження І. Франка

"ДВА РІДНІ БРАТИ З'ЄДНАЮТЬСЯ ЗНОВУ"

Серед жителів Центральної України, які були знайомі з Іваном Франком, особливе місце належить етнографу, археологу, краєзнавцю, організатору музейної справи в Єлисаветграді-Зінов'євську Павлу Рябкову, котрий на рубежі XIX – XX століть працював у нашому місті землеміром.

Улітку 1904 року П.Рябков був слухачем українських наукових курсів, організованих у Львові "Товариством прихильників української літератури, науки і штуки". Заняття відкрив голова товариства Михайло Грушевський, після чого слово передав Івану Франку, який виступив з лекцією про історію української літератури з найдавніших часів до кінця XIX століття. Цілий місяць Павло Захарович слухав цей курс лекцій Каменяра, виступи інших відомих українських учених. Збереглася світлина частини курсантів із викладачами, серед яких: В.Чикаленко, А.Труш (Драгоманова), П.Рябков, Ф.Вовк, М.Грушевський, І.Франко, В.Гнатюк, М.Грушевська, Г.Чикаленко, І.Липа, М.Крушельницька, Д.Дорошенко, Л.Чикаленко.

Випускниця історичного факультету КДПУ ім. В.Винниченка

кандидат наук Тетяна Печериця у книзі "Визначний українознавець П.З.Рябков (1848 – 1926)" дійшла висновку, що саме тоді відбулося особисте знайомство єлисаветградця з відомим письменником і громадсько-політичним діячем. Проживаючи деякий час у Львові на дачі в І.Франка, Павло Захарович написав наукову працю "Про гуцулів". Господар і гість мали спільні інтереси, зокрема, саме в народознавчій царині, адже Іван Якович очолював етнографічну комісію Наукового товариства імені Тараса Шевченка. Саме того року ця організація ініціювала антропологічно-етнографічну експедицію Галичиною й Буковиною під керівництвом професора Ф.Вовка, у якій взяли участь Іван Франко та Володимир Ястребов. Наш земляк здійснював там антропологічні дослідження, фотографував.

Серед більш ніж 600 справ особистого фонду П.Рябкова в Держархіві Кіровоградської області зберігаються й матеріали про згадані львівські курси, експедицію Західною Україною (яка тоді входила до Австро-Угорщини). У звіті дослідника читаємо пророчі слова: "Населення Галичини і Буковини, яке має так багато спільного з нашим південно-руським українським людом, становить з ним як би одне ціле... Це два рідні брати примусово колись роз'єднані, але які рано чи пізно об'єднаються знову під одним загальним дахом".

Народне слово. – 2006. – 8 серпня.

Театру корифеїв – 125

"… НЕ ДАВАВ УКРАЇНЦЯМ ЗАБУТИ ПРО СВОЄ МИНУЛЕ, ПІДНОСИВ ЇМ ДУХ І ВІРУ В МАЙБУТНЄ"

У часи незалежності України кіровоградці дізналися (у т. ч. й зі шпальт "НС"), що наприкінці XIX століття у нашому місті в дитинстві шість років прожив майбутній член Центральної Ради, генсекретар

міжнаціональних та міжнародних справ, міністр закордонних справ України в екзилі Олександр Шульгин. Згодом, в еміграції, в опублікованих спогадах він відведе місце і знаменитому театру корифеїв.

Для більшої об'єктивності своїх малолітніх вражень Олександр Якович використовує спогади сестри Надії. Їй особливо запам'яталося, що їхні мама, Любов Миколаївна, з родини Устимовичів (її батько був прямим нащадком гетьманів Полуботка та Апостола), і батько, Яків Миколайович, київський "старогромадівець, екс-емігрант, сибірський засланець", говорили зі своїми дітьми рідною мовою: "Скільки людей перестерігало їх, що це небезпечно... Навіть Карпенко-Карий був дуже здивований, що ми в родині говоримо по-українському… Він питав мене: "Чи ти завжди так говориш?" – А як я підтвердила, то він похвалив і сказав, що так і треба, що це дуже добре…". Позиція Тобілевича особливо контрастувала зі словами зросійщених міщан, які попереджали, що діти не зможуть учитися в гімназії, говорили про маму: "Странные дела, ходит в малорусском костюме, ведет детей за руку и говорит с ними по-малорусски!".

У затхлій імперській атмосфері Єлисаветграда для української сім'ї суттєвою віддушиною став український театр. Його Олександр Шульгин назвав важливим фактором свого виховання після впливу батьків та читання, адже "театр, коли все національне життя було заборонене, не давав українцям забути про своє минуле, підносив їх дух і віру в майбутнє". Піти на виставу хлопець вважав найвищою насолодою і дуже жалів священиків, про яких йому сказали, що їм заборонено це робити. Подобався йому весь репертуар: "І веселі комедії, і драми Карпенка-Карого, і особливо всі п'єси історичні – "Сава Чалий", "Богдан Хмельницький"... Збоку там стояв Богун-Саксаганський... На нього я й дивився...". Серед великих акторів – Кропивницького, Заньковецької і Тобілевичів – Шульгин виділяє геніальних: "Заньковецька вміла одним рухом, однією модуляцією в голосі передати всі нюанси жіночої душі. А Саксаганський мав у собі, може, щось більше.

Трагічні ролі він чудесно грав і завжди, завжди був інший, відповідно до свого персонажу. А на сцені та в житті (зустрічав я його не тільки в дитинстві) мав він у собі глибокий комізм, природний гумор". Видатними артистками мемуарист називає Ліницьку та Затиркевич.

Шульгини приймали вдома М.Садовського з Чикаленком. Часто тут бачили Карпенка-Карого з дружиною, які "були у великій приязні" з господарями. Олександр згадував, як одного разу зустріли з мамою корифея на вулиці і той довго оповідав проекти своїх нових творів: "Мама незвичайно уважно слухала і не раз вставляла зауваження чи висловлювала своє захоплення. Іншого разу нову п'єсу драматурга "Сава Чалий" читали вдома у Шульгиних, "всі українці були в зборі". Лунав тут і голос Саксаганського. "Під акомпанемент тітки заспівав він "Ой, що ж бо то й за ворон", і співав так, що голос його заповнив всю кімнату. Співав він знаменито і звичайно справив на всіх, і на нас, дітей, величезне враження".

Із нагоди одного з бенефісів Шульгини вирішили публічно привітати українських артистів. Мама Олександра "зібрала гроші та разом з нашою тіткою Марусею купила такі подарунки: Карпенку-Карому як письменникові піднесли каламаря на мармуровій дошці, з двома срібними ведмедиками, Саксаганському – великий срібний келих, Ліницькій – кошик квітів. ... Театр, український театр, робив своє, а мої батьки піднесли престиж наших незабутніх корифеїв".

Цікаво було б дізнатися адресу Шульгиних, де бували корифеї. У спогадах вказується лише Дворянська вулиця, якою, скоріш за все, насправді була Двірцева (тепер – Леніна). Десь на ній великі корифеї, можливо, колисали на руках немовля і співали пісні майбутньому члену Центральної Ради, герою Крут, похованому в Києві на Аскольдовій могилі Володимиру Шульгину, який народився в нашому місті. Можливо, в пошуку єлисаветградської адреси Шульгиних допоможе згадка Олександра про винну крамницю француза Амана, яка знаходилася на півдорозі між домом і

банком (роботою батька).

Народне слово. – 2006. – 10 серпня.

“ДОРОГІЙ ТОВАРИШЦІ ЗІНІ ЕН”

Про відомого драматурга Івана Микитенка ми нині знаємо чимало. А от про його дружину – Зінаїду Григорівну – майже нічого. А тим часом це була теж непересічна особистість.

Перше детальне ознайомлення з біографією нашої землячки Зінаїди Микитенко автор цієї статті здійснив, прочитавши за порадою професора КДПУ ім. В.Винниченка Леоніда Куценка її спогади, оприлюднені часописом “Українська мова та література”. Потім були пошук інформації в публікаціях про творчий і життєвий шлях Івана Кіндратовича та лист до його сина, головного редактора “Всесвіту” Олега Микитенка, який відгукнувся щедрою бандероллю з детальним листом, копіями документів, фотографій, дбайливо збережених у київському сімейному архіві роду, закоріненого у наш степовий край.

... З’явилася на світ Зінаїда Бикова там, де і її майбутній чоловік, – у Рівному (тепер – Новоукраїнського району) 1898 року. Батько, Григорій Самсонович, який значився новогеоргіївським (тепер – Світловодський район) міщанином, служив прикажчиком у лісоторговця в Єлисаветграді, згодом став власником крамниці лісоматеріалів у Рівному. Мама, Ганна Михайлівна, походила з роду Журавських. Дівчина навчалася у місцевих однокласній земській, а потім у двокласній міністерській школах. 1911 року Зіна за свідоцтвом Бобринецької жіночої гімназії вступила до Єлисаветградської громадської жіночої гімназії, по закінченні якої через шість років здобула фах учительки історії та російської літератури. Одночасно Бикова закінчила курси медсестер і збиралася йти на фронт Першої світової, але батько забрав документи, і невдовзі вона вже вчителює в рідному селі у школі, де раніше

вчилася разом з Микитенком. 1921 року вони побралися.

Сестра Зінаїди Григорівни Марія розповідала, що в гімназійні роки вірші першої публікувалися в єлисаветградській пресі. Олег Микитенко пише, що під час мешкання подружжя в Одесі його мама почала зрідка друкуватися під псевдонімом Зінаїда Ен. З віршами і драматичними етюдами вона виступає тут на зібраннях членів літстудії "Гарт", якою керував Іван Кіндратович. Загалом, переїзд тоді до Одеси сім'ї степівчан помітно наснажив організаційно і творчо тамтешнє літературне життя. Там Іван Микитенко написав поему "На чорній землі", присвячену "дорогій товаришці Зіні Ен".

У харківський період З.Микитенко навчалася в інституті наросвіти, держуніверситеті ім. Шевченка (там і працювала), була асистентом кафедри української літератури в університеті. В перших числах журналу "Гарт" за 1927 – 28 роки вийшли поезії Зінаїди Ен "Віхів минулих сива зграя...". А в "Червоному шляху" та "Критиці" через кілька років під псевдонімом З.Краян – її рецензії. Друга з них присвячена збірці оповідань М. Хвильового "Майбутні шахтарі".

1937 року переслідувань тодішньою системою зазнав Іван Микитенко. Наступного дня після виключення з Компартії він пішов здавати особисту зброю енкаведистам і більше не повернувся додому. Для дружини розпочалися довгі десятиріччя чекання, звернення до каральних органів, які приносили суперечливі відповіді (з НКВС – про термін і статтю присуду, з прокуратури – про самогубство). Не завжди Зінаїда Григорівна могла влаштуватися на роботу. Та вірна соратниця письменника зуміла у суворі сталінські й окупаційні часи зберегти його великий літературний архів та бібліотеку, виховала сина, стала відмінником освіти, дочекалася громадської реабілітації чоловіка.

У 1957 і 1967 роках Зінаїда Микитенко відвідує Рівне, коли з нагоди ювілеїв письменника його іменем назвали школу і відкрили меморіальний

музей. Із сином Олегом дарує обласному музею частину рукопису п'єси "Дівчата нашої країни", фотографії, книги з особистої бібліотеки Івана Кіндратовича. На 75-річчя письменника на Хуторі Надія посаджено дубок, названий Зінаїдою Григорівною та Олегом Івановичем "Друг". Із нього та дуба, посадженого в пам'ять про І.Тобілевича, внук останнього направив їм до Києва засушені листочки.

Життєвий шлях З.Микитенко закінчився 1973 року. Поховано її на Байковому цвинтарі. На могилі родина встановила пам'ятники їй та Івану Кіндратовичу.

Народне слово. – 2006. – 28 вересня.

"ДВОЯЗИЧНІСТЬ І ДВОЛИКІСТЬ"

Ювілей Івана Франка засвідчив потужний суспільний масштаб Творця Слова, допоміг українцям усвідомити його особистість у рамках, значно ширших від усталеного в радянську добу Каменяра. Відтепер стає очевиднішою потреба звернення до спадщини громадського діяча і письменника, не чекаючи наступних "круглих" річниць.

В умовах перманентного наступу в Україні на нашу рідну мову актуально згадати статтю Івана Яковича, назва якої винесена в заголовок, котра вийшла 1905 року у Львові, що перебував тоді у складі Австро-Угорської імперії. Зрозуміло, що вона не могла бути оприлюднена в імперії Валуєвського циркуляра і Емського указу чи в радянському 50-томнику творів письменника. Підготовлена до друку внучкою Каменяра Зіновією Франко (померла 1991 року) з іншими його творами, ця праця у складі збірника "Мозаїка" побачила світ лише 2002 року. Зупинимося на деяких моментах статті, в якій автор полемізує з галицькими москвофілами стосовно конкретних тодішніх публікацій і персонажів, на яких акцентувати увагу не будемо.

Питання мови письменник розглядає під кутом “глибокої психологічної проблеми, коріння якої сягає малодосліджених досі тайників – зв’язку людської психіки з тими... дивно органічними системами звуків, що називаємо рідною мовою... Якась таємна сила в людській природі каже: “... В якій мові вродився і виховався, тої без окалічення своєї душі не можеш покинути, так як не можеш замінятися з ким іншим своєю шкірою”. Цей постулат І.Франко ілюструє на прикладі двох видатних письменників. “Як безмірно корисніші були обставини, серед яких писав Гоголь, у порівнянні до тих, серед яких пройшло бурлацьке та невільницьке життя, Шевченка! А в їх духовій діяльності що бачимо? У Гоголя прудкий хід на недосяжні височини артистизму, та на тих височинах заворот голови, внутрішнє роздвоєння, чорні сумніви і упадок у дебрі містицизму; а у Шевченка рівну, ясну дорогу все вгору та вгору, все на вищі, світліші височини...”. Серед найважливіших причин такого кінця Гоголя галичанин називає “відчуження геніального українця від рідної мови”.

У статті йдеться, що внутрішнє роздвоєння було трагедією і галицького москвофільства. Талановиті й працьовиті люди, які могли б стати провідними діячами на рідній ниві, “перейнявшись нещасною манерою – міняти свою рідну мову на чужу, раптом робилися мов духовно в часті спаралізовані, тратили живе чуття до живих потреб рідного народу”... На прикладі західноукраїнського москвофіла І.Наумовича І.Франко пише про відірваність від рідного ґрунту, насамперед мови, як про негативний чинник впливу на вразливість, стан письменника. Він закидає мовне роздвоєння, коли для селян автор пише “чистою народною мовою, але про “вищі” справи і навіть у приватних листах уживає язичія, що мало бути сурогатом і переходом до російської мови, яка робиться його справжньою мовою”. Така позиція вважала народну мову для селян “чимось менше вартим, негідним того, щоб сам уживав її в інтимній переписці з приятелями”. За Франком, мовне роздвоєння вело до внутрішнього роздвоєння особистості. Наприкінці статті йдеться, до

чого це призвело у долі Наумовича: "... Відкликав свої голосні заяви про свою вірність унії – і прийняв православіє. Потім відкликав своє австрійське горожанство і перенісся до Росії. А побачивши там, що його мрії про російський рай полягали на ілюзіях, відкликав усе своє життя – зажив отруту".

Додамо, що Іван Франко знав більшість європейських мов, активно спілкувався з громадянами євразійської Російської імперії, в якій українська в офіційному вжитку була заборонена. Він же був громадянином центральноєвропейської Австро-Угорської імперії, де ще в середині XIX століття вийшла перша україномовна газета "Зоря".

Народне слово. – 2006. – 5 жовтня.

9 листопада – День української писемності і мови

ОБЕРІГ НАРОДУ, ЙОГО КУЛЬТУРИ

Мова є важливим оберегом кожного народу. Нерідко лише вона і дозволяла вижити цивілізаціям. Притаманно це значною мірою і одній із найбільших у Європі українській нації. Втрачаючи державність внаслідок імперських прагнень кількох сусідніх країн, водночас не маючи можливості влаштовувати власні школи, видавати книжки різною мовою, наші предки не втратили її, пронесли через знущання, заборони, переслідування, заслання, ГУЛАГи. Зберегли солов'їну мову в побуті, народних піснях, думах, переказах, легендах, прислів'ях, гуморі, обрядах. А коли з'являлася можливість на теренах пращурів чи нерідко по близьких і далеких еміграціях, то зміцнювалося, розвивалося, збагачувалося рідне слово й на письмі – у художніх, історичних, філософських, публіцистичних книгах, часописах. У них проступав геній нашого народу через його еліту – Котляревського, Шевченка, Яворницького, Тобілевича, Кропивницького, Старицького, Ніщинського, Винниченка, Франка, Лесю Українку, їхніх предтеч, сучасників і послідовників. Але їм, їхнім ідеям жорстко і жорстоко протидіяв

ідеологічний, адміністративний, репресивний апарат сусідніх держав, до яких входили українські землі. Наведемо деякі з таких прикладів за книгою Л.Залізняка "Від склавинів до української нації".

1720 року Петро I наказує: "У Києво-Печерській і Чернігівській друкарнях... старі книги виправляти перед друком, щоб... особливого наріччя в них не було". За Єлизавети Романової, чиє ім'я носив колись Кіровоград, Синод розпочинає забороняти видання українських книжок. Катерина II накладає заборону на викладання українською у Києво-Могилянській академії. Низку "табу" в освітній, видавничій і релігійній сферах містив циркуляр міністра внутрішніх справ Росії Валуєва 1863 року щодо нашої мови, якої "не було, немає й бути не може". Через 13 років Олександр II таємним Емським указом заборонив сценічні вистави, спів, читання, ввезення до імперії книг "малоросійським наріччям". 1881 року настає чергова заборона в народних школах викладання, а в церквах – проповідування українською мовою. 1908 року сенат оголошує україномовні культуру й освітню діяльність шкідливими для... "спокою і безпеки" імперії.

Увійшовши до Галичини, 1914 року російська адміністрація заборонила там україномовне видавництво, палила книги. Тим роком датовано "Замітку про доповідь полтавського губернатора... міністру внутрішніх справ", у якій читаємо: "Усякого вчителя, схильного до української мови, негайно усувати... Субсидувати деякі газети в Києві, Харкові, Полтаві, Катеринославі і т. ін., з метою боротьби проти українців (подібне, здається, прозоро простежується й сьогодні в мовних, топонімічних, політичних дискусіях на шпальтах преси. – Авт.). У газетах... пояснити, що малоросійська мова створилася шляхом полонізації у попередні часи російської мови... Усіма засобами викорінювати вживання назви "Україна", "український". Українська книга горіла в часи Денікіна, який заборонив земствам і містам відкривати навчальні заклади з викладанням "малоросійською мовою".

“На сороковому році будівництва соціалізму в столиці сорокамільйонної УРСР (повністю) викладання наук так же, як і в інших вузах УРСР... провадиться руською мовою. Такого нема ніде в світі... Яка нечувана аморальність... який жорстокий обман... І жаль, і сором...” – писав восени 1956 року О.Довженко. Минуло два роки, і в Москві ухвалюється постанова про вивчення української мови лише за бажанням батьків (щодо іноземної подібних рішень не було).

... Восени 1989 року комуністична Верховна Рада УРСР ухвалила Закон “Про мови в Українській РСР”, яким відводилося десять років для поступового введення державної, української мови в офіційний ужиток (переважно в сферах чиновницького апарату, освіти, засобів масової інформації). Але повною мірою він не виконується до цих пір. Більше того, якщо взяти, наприклад, ЗМІ, то україномовний інформаційний простір навіть звузився.

Від редакції. Доповнюючи слова Сергія Шевченка про звуження україномовного прозору, з тривогою і болем за рідну мову, а відтак – і національну ідею, котра і досі не посіла належного місця на рідній землі, додамо ще й таке. На шістнадцятому році власної державності маємо ситуацію, коли наша мова практично ігнорується. Високі посадовці (Микола Азаров, Андрій Клюєв та ін.), схоже, її взагалі не визнають. Народні (!) депутати (Петро Симоненко, Алла Александровська, Юрій Болдирєв “сотоварищи”) підкреслюють свою зневагу до неї (дозволив би собі таке депутат кнесету, де за Висоцьким, “наполовину наш народ”?). У Верховну Раду подано цілу низку законів про надання російській мові статусу другої державної, а ряд місцевих рад, поспішивши поставити “тележку” поперед віслюка, вже оголосили російську регіональною на своїх територіях. Уряд відмінив рішення про обов’язкове дублювання закордонної кінопродукції українською. Наша національна книга загубилася серед російськомовного мотлоху (не плутати з високохудожньою російською літературою!). А українське кіно практично перестало існувати – його базу натомість успішно

використовують сусіди для знімання “мильних телеопер”, знову ж таки російською.

Це лише окремі приклади. Якщо ж говорити в цілому, то в незалежній Україні й досі не створено належних умов для пропаганди та утвердження у себе вдома однієї з найрозвиненіших і наймилозвучніших мов у світі (оцінка не наша, а міжнародних експертів), її вивчення й популяризації не тільки в Україні, а й за рубежем. Когось дуже не влаштовує, щоб Україна, зрештою, стала державою українською. А найвища влада практично займає споглядальну позицію, хоч є всі підстави для вжиття радикальних заходів. Тож, якщо так піде і надалі, то невдовзі будемо ставити пам’ятники в Україні не тільки живому Йосипу Кобзону, а й невмирущій героїні комедії Миколи Куліша, яка воліла бути краще “изнасилованной, чем украинизированной”.

Народне слово. – 2006. – 9 листопада.

Театру корифеїв – 125

З ОТОЧЕННЯ ПЕРШОПРОХОДЦІВ

Василь Нікітін. Він був особистістю самодостатньою, різнобічно обдарованою, чий внесок у життя української громади, розвиток культурницьких процесів, правову ауру Єлисаветграда ще далеко не повністю осягнуто і поціновано. Випускник Московського університету Нікітін працював тут членом окружного суду, міським нотаріусом (очолював і регіональне відділення спілки цих фахівців), став першим головою місцевої “Просвіти” (потім його замінив Юрій Тобілевич), знаходився під негласним наглядом жандармерії, виконував обов’язки гласного думи та голови батьківського комітету жіночої гімназії. Організовував краєзнавче життя, викладав українську мову. Репресований у сталінські часи. Серед його дітей – лауреат Державної премії СРСР у галузі біології (Фауст), учень О.Довженка,

працівник театру “Березіль”, репресований (Юрій), театральний режисер (Тетяна). Наведемо сторінки життя Василя Олександровича, пов’язані з першопроходцями національного театру – корифеями української сцени.

До міста на Інгулі сім’я Нікітіних прибула 1903 року. Після знайомства з місцевою інтелігенцією Нікітіни почали влаштовувати у себе щотижневі українські літературно-музичні вечори. В них брали участь М.Заньковецька, М.Садовський, П.Саксаганський, Ю.Тобілевич, М.Петляшенко, Л.Ліницька, донька і зять М.Лисенка Г. та К. Шило, М.Левитський, П.Михалевич. З ініціативи В.Нікітіна у 1909 – 1910 роках у Єлисаветграді організовуються лекції-концерти, кошти від яких передавалися на спорудження пам’ятника Кобзареві у Києві. У них брали участь Кропивницький (з ним Нікітін познайомився раніше в Новоукраїнці), Старицька-Черняхівська, Стешенко. Окрасою вечора 16 березня 1910 року назвала газета “Голос Юга” виступ Марка Кропивницького, який “прочитав “Думи” і “Чернець” із величезною майстерністю та великим піднесенням”. За кілька тижнів часопис повідомить читачів про смерть Марка Лукича...

1930 року Василь Нікітін як “член підпільної організації Спілки визволення України” отримує три роки заслання до Казахстану. Зі сторінок слідчої справи постають роки його життя у радянські 20-і. Нікітін написав історію українського театру, один із примірників якої передав театральному товариству в Києві. Зауваження до рукопису подали академік Єфремов та вдова Карпенка-Карого Софія. (Отримати б текст тієї історії кіровоградцям до ювілею театру!) В академічному збірнику “За сто літ” вийшли спогади Нікітіна про Кропивницького. На них зробив посилання професор Київського муздрамінституту ім. М.Лисенка П. Рулін у книзі про Марка Лукича, попросивши Василя Олександровича зробити свої зауваження. Той зустрічався із Саксаганським під час приїзду Панаса Карповича на запрошення завідуючого театром заводу “Червона зірка”, із Садовським – у)Києві в Купецькому саду, де грала його трупа. Мав можливість спілкуватися

Нікітін із Саксаганським у родичів корифея театру Тарковських. До речі, Василь Олександрович переклав українською спогади Олександра Тарковського про революційний рух, передавши їх до Академії наук.

Зазначимо, що й вибір театрального фаху кількома дітьми Нікітіна був зроблений завдяки особливому ставленню в сім'ї до сценічного мистецтва, яке наочно проявлялося в Єлисаветграді, у місті, де виступали корифеї. Як писав згодом його син Фауст Васильович: "З дитинства я став захоплюватися читанням корисних для розвитку книг, полюбив музику, котра часто звучала у нас вдома, оскільки батько з великим чуттям і натхненням (...) грав на роялі, привчав нас відвідувати оперні, драматичні спектаклі, концерти, художні виставки, картинні галереї". (Чи багато у нас зараз таких батьків?)

Завершив своє життя Василь Олександрович голодною смертю 1942 року...

Народне слово. – 2006. – 21 листопада.

КРИЛОВ: НАДДНІПРЯНСЬКА АТЛАНТИДА

Про ту знамениту, добре обжиту людиною Атлантиду, яка нібито опустилась колись під воду і тепер знаходиться на дні океану, існують версії, припущення, гіпотези. Наша ж, наддніпрянська, Атлантида теж відкрила, напевно, ще не всі свої таїни. Але, щоб зазирнути на її дно, не обов'язково одягати аквалангі та проводити підводні археологічні дослідження. Давні відомості про неї є у вітчизняних та зарубіжно-сусідських архівах і бібліотеках, а історія XX століття зберігається ще й у криницях людської пам'яті. Мова йде про північно-східну частину Кіровоградщини, територія якої пішла під воду рукотворного Кременчуцького моря в середині минулого століття.

...1190 рік. Київський літописець бере гусяче перо і ретельно фіксує на пергаменті згадку про цей край: "...Святослав зі сватом своїм Рюриком, утишивши землю Руську, а половців підкоривши під волю свою і порадившись,

по Дніпру о човнах, на устя Тесмені пішли удвох на лови діявши, наловили безліч звірів. І тоді вони назаблялися обидва, і пробули в приязні і в веселості всі дні, і повернулися до себе". Напевне, саме тоді Святослав із Рюриком вирішили спорудити тут укріплення. А можливо, князі самі й заклали це поселення, випивши з цієї нагоди доброго пива. В будь-якому випадку вважається, що саме наприкінці XII століття було засноване це місто.

Постав Крилов у стратегічно важливому місці – при впаданні річки Тясмин у Дніпро, на південному рубежі Київської Русі. Багаті природні умови сприяли швидкому зростанню населення. Поселення обнесли високими земляними валами, на яких установили частокіл. Із цього форту русичі зірко спостерігали за появою можливого ворога зі східних степів, готуючись повідомити в тил про наближення напівдиких войовничих вершників та першими зустріти їх в обороні праслов'янських теренів.

Та в середині XIII століття переважаючі сили монгольських завойовників, названих на Русі татарами, зруйнували Крилов. Згодом відбувається експансія в Наддніпрянщину і західних агресивних сусідів. У XIV столітті ці землі захоплює Литва, а потім – Польща. При ній Крилов відбудовується і 4 квітня 1557 року отримує магдебурзьке право привілеєм Сигизмунда Августа. Згодом це право буде підтверджене Сигизмундом III та Станіславом Августом. У цей час тут будується ратуша, двічі на тиждень влаштовуються торги, тричі на рік – ярмарки. 1616 року у місті 1200 жителів мешкали у 200 дворах. Крилов знаходився на перетині торговельних і військових шляхів, на неспокійному прикордонні. Тут облюбували місце "для перелазів" через Дніпро татари. На другому, правому, березі Тясмину виникла слобода, про яку француз Боплан писав: "Крилов, аж уже з руського боку, розташований на річці Тясмин на віддалі одного льє від Борисфену" (Дніпр). Сюди перебиралися розкольники, українці із земель, колонізованих Польщею. За даними на 1631 рік, у цьому новому поселенні налічувалося 200 жителів і 50 будинків. Звідтоді, щоб уточнити, про яке із сусідніх поселень іде мова, в документах можемо зустріти

згадки про місто – лівобережний, польський старий Крилов і Крилов правобережний, руський (український), новий – слободу.

Крилов знаходився неподалік Запорозької Січі, тож чигиринський староста Я.Данилович, якому кілька десятиріч належало місто на Тясмині, подбав про відновлення тут земляних валів, побоюючись українських козаків. У спорудженому замку постійно тримали гарнізон. Утім, самі мешканці краю неодноразово приєднувалися до селянсько-козацьких повстань. 1625 року біля села Табурища (вважають, ця назва походить від козацького табору) розпочалася битва козаків Марка Жмайка проти війська Конецьпольського, яка закінчилася відомою Куруківською (неподалік сучасного Кременчука) угодою. Невдовзі до Крилова увійшов Іван Сулима, підіймаючи міщан проти шляхти. У місті дислокувалися загони Павла Бута, ім'я якого увічнене в назві Павлиша (тепер Онуфріївського району на Кіровоградщині). Є думка, що свого часу в криловському замку перебував під арештом Богдан Хмельницький. Згодом, після його переможної битви під Жовтими Водами, з міста на Тясмині та інших наддніпрянських населених пунктів до козацького війська приєдналося близько двох тисяч повстанців.

У першій половині XVIII століття відбувається гетьманська колонізація Криловщини. Правобережна слобода стає сотенним центром Миргородського полку з назвою "Криловський шанець". Поселення укріплюється. 1752 року тут розташовується штаб пандурського (піхотного) полку військового поселення Нова Сербія.

Мешканці лівобережного Крилова брали активну участь у гайдамацькому русі. 1768 року тут діяв загін Семена Неживого, який захопив місто. "Прибувши до Крилова, – писав у "Київській Старовині" 1890 року історик Яків Шульгин, – Неживий побачив, що всі поляки і євреї ховалися у частині міста.., що належала до Росії. Тому він послав до... коменданта російської частини Крилова листа, в якому писав: "Просимо все майно від них собі забрати, а їх усіх, хоч би й сонних, нам передати. Не за маєтки ми

боремося, а за те, щоб віра наша християнська від них більше не терпіла".

Серед останніх дій польської сторони щодо свого колонізованого покордоння – підтвердження Станіславом Августом привілеїв Крилову про надання магдебурзького права. В додатку документа, опублікованого згодом в "Архіві Південно-Західної Росії", вміщено герб міста: три кремінні рушниці із багнетами на фоні кольорового пейзажу.

Приєднання великої частини Речі Посполитої до Росії наприкінці XVIII століття об'єднало поселення-супутники на Тясмині у складі імперії Романових. Правобережний Крилов потрапляє в епіцентр частих адміністративних реформ, перейменувань. Він за кілька десятиріч побував посадом Катеринославського намісництва, повітовим центром у Вознесенському намісництві, заштатним, а потім полковим містом. У цей час місто називалося: Крилов, Олександрія, знову Крилов і, зрештою, Новогеоргіївськ. "Р. Тясмин була кордоном нашої Херсонської губернії з Київською, яка коротко називалася Польщею, а слобода, що знаходилася на лівому боці Тясмину,.. називалася Польським Криловим», – писав у середині XIX століття російський поет Афанасій Фет, який служив в орденському кірасирському полку в Новогеоргіївську. 1939 року це місто як райцентр увійшло до новоствореної Кіровоградської області. А сусідній Крилов був селом цього району. В середині 1950-х років мешканці цих та інших поселень були переселені в інші місця у зв'язку із будівництвом Кременчуцької гідроелектростанції.

Новогеоргіївці і крилівці були поселені поруч із давнім козацьким поселенням Табурищем, разом із яким утворили нове місто Новогеоргіївськ, потім воно називалося Кремгес, Хрущов, Світловодськ – місто, у якому знаходиться Кременчуцька ГЕС. Тут шанують пам'ять про минуле. У топонімах – Криловське лісництво, Новогеоргіївська, Скубіївська, Змитницька вулиці, магазин "Новогеоргіївський". У людській пам'яті. У краєзнавчому музеї, де його директрисою, почесною громадянкою Світловодська Ольгою Аболмасовою дбайливо зберігаються копії документів минулих століть, старі

світлини, спогади, етнографічні предмети – ровесники прадідів і прабабусь. Сюди приходять на екскурсії юні наддніпрянці – нащадки русичів і козаків, гайдамаків і мисливців, рибалок і хліборобів, будівельників і енергетиків.

Народне слово. – 2006. – 14 листопада.

2007 рік

Театру корифеїв – 125

"…А ЩО СЕ ТАКЕ ТЕАТР, ГОРОД ЧИ МІСТЕЧКО?"

Ці слова, вставлені І.Котляревським в уста Возного, уродженець Єлисаветграда, представник української еміграції в Америці О.Семененко включив до епіграфу розділу "Вогні сцени" своєї книги спогадів "Харків, Харків...", котра побачила світ три десятиріччя тому за океаном. Перші театральні враження нашого земляка – опосередковані, відклалися через спогади батьків про одеські роки. Так, тяжка молодість мами "була освітлена образами української сцени... Вони довго жили в її пам'яті, коли вона вже переїхала до Єлисавету". Ольга Василівна захоплено розповідала сину про Саксаганського, Садовського, Ліницьку, Затиркевич-Карпинську.

Перше ж знайомство з єлисаветградським театром майбутнього голови фундації Української вільної академії наук у Нью-Йорку відбулося в семирічному віці, коли його взяли на виставу "Пошилися в дурні". Запам'яталися тоді Олександру "особлива піднесеність у душній залі і... надзвичайно м'які інтонації, така велика простота, така природна мова Кропивницького". Більше уваги в спогадах відведено братам Тобілевичам – Саксаганському і Садовському, які одного разу плакали за кулісами, слухаючи спів сестри Марії, котра своїм голосом нагадувала їм покійну матір.

Мемуарист наводить спогад матері оперної артистки Л.Балановської Євдокії про зовнішній вигляд колишнього учня реального училища, згодом

актора в аматорських спектаклях Саксаганського. Він був вродливим з "блакитними очима, прямим носом, офіцерською поставою і великою грацією в рухах". Семененко називає причесаним і підмазаним зміст книг про період 1920-х років у житті Панаса Карповича. З одного боку, тоді були увага уряду, титул і квартира. "А справді цей талант був одсунутий, занедбаний... Не було для нього постійного театру... Видно, що він був не в пошані в нової влади... Влітку 1924 року Саксаганський, ще повний сил і намірів, мусив грати в літньому театрі "Тіволі" в Харкові. Так, на сцені, де колись дриґали ногами шансонетки в дощатій залі, миршавій та сумній!". Причиною цього мемуарист називає перерву в розвитку українського театру, який мусив доводити свою радянськість, революційність, "не націоналізм". У той же час сценічні традиції Москви і Ленінграда зберегли свої дорадянські корені, ресурси.

На фоні Саксаганського його старшого брата Садовського Семененко характеризує як "монументальність нашого театру. В ролях українського героїчного репертуару він без патосу, без декламації, без крику показував, насамперед, природну гідність української людини, її глибокі коріння, органічне її походження з нашої землі. Він міг втілювати аристократичність кращого типу наших людей – незалежно від соціяльного стану – чи то гетьмана, чи то звичайного хлібороба".

Садовський деякий час мешкав у еміграції. Після повернення до Радянської України, пише О.Семененко, йому дали змогу виступити в столичному Харкові лише раз – коли трупа Г.Юри ставила "Ревізора". Уже перша фраза митця потонула в овaціях, свідком чого був мемуарист. "Довго гримить театр, і серед сцени стоїть актор і щось стискає йому горло... Йому неслася хвиля признання не за ролю того вечора, бо то була овація перед виступом артиста. Харків вітав після розлуки заслуженого українця-емігранта Садовського".

Потім був переїзд корифея до Києва, де "мав кілька спорадичних виступів. Постійної роботи, постійного театру для нього не було. Поворот

його, використання владою політично обмежився простим, невеселим епілогом – він був похований у Київській землі". У лютому 1943 року на Стрітення, у день річниці смерті своєї мами Ольги Василівни і десятої річниці смерті Миколи Карповича, Семененко замовив за них панахиду в Андріївському соборі у Києві.

Народне слово. – 2007. – 18 січня.

Свічка пам'яті

"АЛЕ, ВИДНО, ГОСПОДЬ МЕНІ КРАЩЕ ЖИТТЯ НАПРОРОЧИВ І ДО СЕБЕ ЗАБРАВ..."

Щемкою сльозою в душі сивочолого професора і на віях молодої студентки відгукнулися слова пісні "У райському саду", якою завершувався вечір пам'яті Леоніда Куценка у Кіровоградському літературно-меморіальному музеї І.К.Карпенка-Карого на Стрітення. Того дня відомому науковцю, педагогу, письменнику, краєзнавцю виповнилося б 54 роки.

Загинув він трагічно наприкінці минулого року, недописавши, недотворивши, недоплекавши молодих науковців, не завершивши низку планів. Про це говорила у вступному слові директор музею Катерина Лісняк, запаливши свічку пам'яті та представивши фотодокументальну виставку, присвячену життєвому і творчому шляху Леоніда Куценка, знаного за межами Кіровоградщини й держави. Про якості людини і патріота України, внесок Леоніда Васильовича у повернення видатних імен національної культури (Є.Маланюка, Ю.Дарагана, Н.Лівицької-Холодної, М.Мирського), забутих українських сторінок історії рідного краю через дослідження закордонних і вітчизняних архівів, видання низки книг, публікацію численних статей говорили колеги-педагоги Антоніна Гурбанська, Василь

Марко та Андрій Іванко, побратими по перу Василь Бондар і Віктор Погрібний, художник Андрій Надєждін та інші.

У щільно заповненій найбільшій залі музею демонструвався документальний фільм “Три літа Миколи Зерова”, у якому знявся Леонід Куценко, звучали українські пісні у виконанні ансамблю бандуристів Кіровоградського державного педуніверситету ім. В.Винниченка, де працював Леонід Васильович.

У вечорі взяли участь викладачі і магістранти університету, члени письменницької та інших громадських організацій, учителі, музейники.

Вечірня газета. – 2007. – 27 лютого.

КОХАННЯ У доІНТЕРНЕТНУ ДОБУ

Про романтичні почуття до інгульчанок у часи, коли жінки ще були безправними, залишили свої спогади наші відомі земляки. Уродженець Єлисаветграда, випускник гімназії, колишній повітовий інструктор Центральної Ради, голова фундації Української Вільної Академії Наук у Нью-Йорку Олександр Семененко у книзі “Харків, Харків...” пише, що майбутній емігрант, поет Євген Маланюк мешкав на Биковій, неподалік цвинтаря (частково забудованого в радянські часи, будівельні роботи тривають і сьогодні...) у родині свого хрещеного батька, учителя Кузнецова, доньку якого вирізняли “великі очі, кавказький профіль, хто з нас, юнаків, не думав про неї? Це були старомодні мрії, не сьогоднішній секс. Неясні почуття грядущих тілесних і душевних завірюх, на споді свідомості потяг, мовчазний і ще несміливий, до таємничого, могутнього, вічно жіночого... У той час клубів для молоді не було. Проте можна було вийти на Двірцеву (нині Леніна. – С.Ш.) вулицю. Після лекції чомусь ніхто не поспішав додому, хіба що завзяті зубрила і холодні люди без серця. Після довгих вагань можна

підійти до гімназистки і з виглядом досвідченого Дон-Жуана провести її аж до хвіртки додому”.

Олександр Семененко згадує чисту дівчину з кавказькими рисами обличчя і в листі з Ріо-де-Жанейро до Маланюка в Нью-Йорк 1958 року: “Проводжати її з “вечорів” далеко, але сніжинки пурхають у світлі ліхтарів, і очі в Ані глибокі...” Не забув 61-річний емігрант і “довгого прощання біля хвіртки, хвилюючі (!!!) розмови, а про що – казна, про вечори (найкращі – осінні), про вогку землю без тротуарів”.

До цього професор педуніверситету Леонід Куценко, який виявив листа, додає, що сім’я О.Кузнецова мешкала на вулиці Церковній у будинку Журко, напроти Знам’янської церкви, неподалік будинку Тобілевичів (тепер літературно-меморіальний музей І.Карпенка-Карого). На літо родина хрещеного батька поверталася до новоархангельського будинку, який стояв позад хати Маланюків. Леонід Васильович, який трагічно загинув наприкінці минулого року, вважав, що, можливо, саме Ганні, яка навчалася в жіночій гімназії, була присвячена одна з поетичних мініатюр письменника:

І завше сниться: липень, сад, кущі.
І стрічі під сусідським перелазом.
Було, либонь, нам стільки років разом,
Скільки давно я маю сам. Мерщій.
Хай лиш батьки спочинуть по обіді,
Сліпий без тху, біжу через город
Почути контральтовий спів “добридень”.
Щеміло серце. Зупинявся час.
Пекла солодка спрага. Напівдіти.
Тремтіли ми й не знали, що робити.
І було страшно й солодко зараз.

А ось що пише в листі до Олександра Семененка сам Маланюк: “Я згадував про К... Його сестра була бліда й довгонога, себто цибата, але це не перешкоджало щоденно – через Галю (Кузнецову? – С.Ш.) – передавати їй полум’яні любовні листи. Що значить літературна сверблячка! – бо ж цілком абстрактна. Ніколи не те, що не поцілувалися, а й не доторкнулися навіть поглядами як слід. Це було якесь безуміє стерилізованого платонізму. Раз лише пам’ятаю, під час іспитів, у неї біля ґанку, ми їли з нею, зриваючи черешні і, здається, обоє мліли...”. Можливо, мова йде про правнучку героя

війни 1812 року Георгія Емануеля. Євген був однокласником її брата Кирила у реальному училищі. (Зазначимо, що у наші часи змінилися певні параметри оцінки зовнішньої краси, і та дівчина, напевне, могла б брати участь у конкурсах моделей, чи й оголошувати прогноз погоди).

З-поміж іншого тоді Олександр Семененко згадав книгу випускника класичної гімназії, письменника, емігранта А.Шполянського (Дон Амінадо) "Поїзд на третій колії": "Картина живо написана, але ж України ніколи на світі не було для Амінодавів – була якась Шполянсько-Мілюковська Росія". Нашу ж увагу у ній привернув опис романтичної єлисаветградської юності.

Вечірня газета. – 2007. – 9 березня.

ЦЕНТРАЛЬНОУКРАЇНЦІ У ЦЕНТРАЛЬНІЙ РАДІ

У літературі немає однозначної думки щодо точної дати виникнення Центральної Ради у березні 1917 року. Називаються числа з 3-го по 7-е. Ми ж погоджуємося з керівником цього органу істориком Михайлом Грушевським, що таким днем слід вважати 7 (за новим стилем – 20) березня. Центральна Рада проіснувала лише трохи більше року, але низкою своїх рішень і дій встигла номінально закласти підвалини національної державності, розвинуті потім різною мірою у часи гетьмана Скоропадського та Директорії. Ми ж згадаємо тих центральнорадівців, які народилися чи формувалися у нашому краї.

Найвідоміший із них – видатний український письменник, політичний і державний діяч Володимир Винниченко народився у Єлисаветграді. Навчався у класичній гімназії, яку не зміг закінчити через гордий український характер, тож мусив складати іспити на атестат зрілості екстерном у Златополі. А далі були літературна творчість і політична діяльність. У часи українських національно-визвольних змагань нашого земляка обирають заступником голови Центральної Ради, головою

Генерального секретаріату, а потім і головою Директорії Української Народної Республіки. 30 березня 1917 року в Києві за його редакцією вийшло перше число органу Української соціал-демократичної робітничої партії – "Робітнича газета". За два місяці він на чолі української делегації вів переговори у Петрограді про попередні умови надання Україні автономії. Володимир Винниченко очолив перший український уряд, є автором чотирьох історичних універсалів ЦР. Третім із них 6 листопада було проголошено УНР. Сьогодні в Кіровограді є проспект Винниченка, у краєзнавчому музеї експонуються речі з його кабінету в еміграційному Мужені (Франція), картини. Щороку редакція газети "Народне слово" присвоює премію імені Винниченка. Лише влада незалежної України, у т.ч. її місцеві органи, до цих пір не знайшли можливості відкрити пам'ятник патріоту, політику, письменнику.

Після виходу у відставку уряду В.Винниченка Раду Міністрів очолив знову наш земляк Всеволод Голубович. Народився він у с. Молдавці, яке тепер входить до Голованівського району, в сім'ї священика. Тож і закінчував спочатку духовну семінарію, потім – Київський політехнічний інститут. Навесні 1917 року від імені Одеської української громади він звертається до Тимчасового уряду з вимогою територіальної автономії України. В уряді Винниченка Голубович працював генеральним секретарем шляхів сполучення, потім – генеральним секретарем торгівлі й промисловості. Центральна Рада призначила його головою делегації на мирних переговорах у Бресті, на яких він передав ноту представникам Німеччини, Австро-Угорщини, Болгарії і Туреччини про незалежність України в міжнародних справах. Одночасно з керівництвом урядом він очолював і Міністерство закордонних справ УНР.

До Голубовича міжнародними справами в українському уряді займався Олександр Шульгин, шість років дитинства якого пройшли в Єлисаветграді наприкінці XIX століття. Тут його батько, відомий українофіл,

історик, зміг влаштуватися на роботу у новому банку. Вже в еміграції Олександр Якович напише детальні мемуари про місто над Інгулом, про спілкування його родини, яка стала тут осередком українства, зокрема з корифеями театру. Влітку – восени 1917 року він працював генеральним секретарем міжнаціональних справ. У часи Гетьманської держави був послом у Болгарії, за Директорії – членом делегації на Паризькій мирній конференції. Членом Центральної Ради був і брат Олександра, уродженець Єлисаветграда Володимир Шульгин. Він завідував її інформаційним бюро, загинув у бою під Крутами.

Одним із засновників ЦР, керівником її друкарні був уродженець Бобринця Олександр Волошин. Він свого часу вчителював у сільській школі, працював помічником статистика у Єлисаветградському статистичному бюро, хормейстером трупи М.Кропивницького, завідділом шкільної освіти Київського губернського земства, в зону дії якого входили і північні райони теперішньої Кіровоградщини. За українофільську діяльність Олександра Федоровича до революції заарештовували, неодноразово звільняли з роботи.

У 1937 – 1938 роках після заслання на Кіровоградщині мешкав колишній член Центральної Ради поет Микола Вороний, який працював коректором у райгазеті. Тут його було заарештовано вдруге, після чого розстріляно як "контрреволюціонера". До складу ЦР входив і випускник Єлисаветградського кавалерійського училища Юрій Глібовський. У 1918 році його призначили отаманом козацтва Київщини, у 1919 році він став генерал-поручиком армії УНР.

Добре відомий внесок у започаткування кооперативного руху в колишній імперії Миколи Левитського, який наприкінці XIX століття створював хліборобські артілі на Єлисаветградщині та Олександрійщині. Але був він ще й (можливо, передусім), за оцінками сучасників, визначним українським патріотом. У Центральній Раді колишній єлисаветградець представляв українських соціалістів-революціонерів. З осені 1917 року

“артільний батько” працював на керівних посадах у Генеральному секретаріаті земельних справ. Свого часу згадувала М.Левитського інша українська діячка С.Русова, яка на початку 1880-х років деякий час мешкала в Єлисаветграді у будинку І.Карпенка-Карого. У 1917 – 19 роках Софія Федорівна входила до Центральної Ради, працювала директором департаменту дошкільної і позашкільної освіти Генерального секретарства (міністерства) освіти.

Обласна універсальна наукова бібліотека носить ім’я ще одного члена ЦР Дмитра Чижевського, уродженця Олександрії. В еміграційний період він залишив багату наукову спадщину. “Учені такого рівня, – писав його колишній товариш по Олександрійській гімназії Панас Феденко, – родяться раз на століття або й рідше”. Інший центральнорадівець, меценат української культури, громадський діяч Євген Чикаленко залишив інформативні спогади про період навчання в Єлисаветградському училищі, про наших земляків. Пророчими є його слова про ситуацію навесні 1918 року: “Наш уряд на чолі із Грушевським думав опиратись на сільську голоту, на наших більшовиків, думаючи, що вони є сила, на якій можна збудувати державу. Недавно я ...доводив йому, що Україну треба будувати на середньому землевласнику, що має від 15 до 150 десятин землі, бо це єсть найпевніший, найздоровіший елемент на селі”.

Завершимо цей визначний перелік Сергієм Шелухиним, який по закінченні Київського університету в 1888 – 1893 роках працював у Єлисаветградському окружному суді. У Центральній Раді він представляв Одесу. В уряді В.Голубовича був міністром судових справ. У часи УНР очолював Міністерство юстиції.

Більшість із цих та інших творців української держави сьогодні не увічнена в пам’ятниках, назвах вулиць, музейних експозиціях, невідома широкому загалу наших земляків. Більше, ніж у цій статті, про них можна прочитати в довіднику В.Верстюка і В.Осташка “Діячі Української

Центральної Ради”.

Народне слово. – 2007. – 20 березня.

“ЛИСЕНКО – ТАЛАНТ НАЦІОНАЛЬНИЙ”

Виповнилося 165 років з дня народження основоположника української класичної музики, видатного композитора Миколи Лисенка. “Українська критика ставить Лисенка дуже високо, підіймає його до аналогії з Шевченком з одного боку, із Шопеном, Глинкою, Грігом... – з другого... У відділенні української пісні від російської... полягає головна і безсмертна заслуга Лисенка, в цьому його безсмертно велике значення для української музики... Лисенко – талант національний”, – оцінював місце митця у вітчизняній культурі відомий український політичний діяч, історик мистецтва і театру Володимир Антонович. Деякі сторінки життя композитора увійшли до історії Центральної України. Раннє дитинство уродженець Полтавщини провів у Крилові (тепер – зона Кременчуцького водосховища, Світловодський район) – за місцем служби батька Віталія Лисенка. Поки главу сім’ї переймали військові турботи, з якими він успішно справлявся, мама Ольга, чий рід мав давнє козацьке коріння, займалася вихованням сина. Миколка уже в чотири роки добре знав французьку мову, любив спостерігати за парадами, “диригуючи” в такт військовому оркестру. В п’ятирічному віці хлопцеві найняли учительку музики. І над Тясмином полинули звуки фортепіано у виконанні юного Лисенка. Про це можна прочитати у книзі О.П’ятигорської “Микола Лисенко”, виданої у Варшаві 1938 року, примірник якої зберігається у Світловодському краєзнавчому музеї. Його директор Ольга Аболмасова вважає, що уроки музики малому Миколі міг давати і російський поет Афанасій Фет, який тут служив одночасно з його батьком. Сьогодні ж юні наддніпрянці оволодівають азами майстерності у музичних школах Світловодська (сюди переселилися свого часу криловці) та Власівки.

І, можливо, серед них росте майбутній видатний композитор України. 1848 року Лисенки повернулися на Полтавщину.

1890 року вже знаний автор "Заповіту" (на слова Т.Шевченка), "Наталки Полтавки" та інших музичних творів виступив на єлисаветградській сцені. "Концерт Миколи Віталійовича Лисенка... в залі Громадського зібрання можна назвати цілком вдалим. Артиста приймали дуже тепло. Микола Віталійович як піаніст і композитор – талант далеко неабиякий: при блискучій техніці (знавці нам казали, що в манері гри його сильно помітний вплив Ліста) він вміє надати і своїй особистій, і чужій музиці стільки душі, теплоти почуттів, що від профанів, які не мають ніяких понять про інструмент, ми чули захоплені відгуки про концерт. Найбільше враження на публіку мали: увертюра до опери "Різдвяна ніч" Лисенка, полонез Шопена, Valse de concert Лисенка і українська рапсодія "Думка-Шумка" його ж. Співачка Л.Лисенко володіє досить сильним мецо-сопрано, особливо у середньому регістрі. Публіка вимагала повторення майже всіх номерів, виконаних нею. Нам особливо сподобались романси Лисенка "Якби мені, мамо, намисто", "Садок вишневий коло хати" та пісня "Чи я в лузі не калина була". Між публікою ми примітили й таких осіб, які ніколи не виїздять на такого роду розваги. Багато хто зі слухачів спеціально приїхав на концерт із сіл", – писав "Єлисаветградський вісник".

Влітку 1892 року в зв'язку з епідемією холери в Києві сім'я Лисенка поселилася на кілька місяців у селі Орлова Балка (неподалік Знам'янки) у хаті вдови священика Мстиславського. Тут композитор працював над оркестровкою опери "Тарас Бульба". Неподалік знаходився маєток Шимановських. За спогадом О.Лисенка, сина Миколи Віталійовича, останній, прослухавши гру десятирічного Кароля Шимановського, насправді цей факт дослідники піддають сумніву, напророкував йому велике майбутнє. Як відомо, той став знаменитим піаністом і композитором, другим у Польщі після Шопена. Зауважимо, що одночасно до цього села тоді прибув і український

письменник, театральний та громадський діяч Михайло Старицький.

“По обіді ми звичайно всією родиною вирушали у Знам’янку, – згадував О.Лисенко. – ...Андрій Віталійович Лисенко – рідний брат мого батька, був тим магнітом, який з однаковою силою притягував і дорослих, і Лисенкову дітвору... Вечори у нього часто закінчувалися концертами. Батько сідав за фортепіано. Андрій Віталійович ставав поруч зі скрипкою. Грали Чайковського, Бетховена, добре пам’ятаю у виконанні братів “Мрії” Шумана”. Андрій Лисенко мешкав у Знам’янці з 1884 року, працював лікарем залізничної лікарні, підтримував зв’язки з народовольцями. 1905 року він очолив страйковий комітет залізничників, за що був засланий до Вятки. Його син Юрій – актор дожовтневого українського театру. Донька Наталія дебютувала на сцені українського музично-драматичного гуртка, організованого її батьком за порадою М.Старицького. Тоді у його п’єсі “Не судилося” вона виконала одну з головних ролей – Катрі. Згодом виступала в московських театрах, знімалася в кіно, 1920 року емігрувала до Франції. У радянські часи в с. Петровому (кол. Орлова Балка) ім’я М.Лисенка увічнене меморіальною дошкою.

У Єлисаветграді мешкала донька Лисенка Галина та його зять Костянтин Шило. Вони брали участь у щотижневих українських літературно-музичних вечорах у місцевого громадського діяча В.Нікітіна. 1915 року подружжя виступало разом з іншими на благодійному вечорі в залі дворянського дому на користь учениць жіночої гімназії. Викладач комерційного училища К.Шило був делегатом українського педагогічного з’їзду навесні 1917 року.

У повоєнний час у Кіровоградському інституті удосконалення вчителів працювала українська поетеса Олена Журлива. У період, коли хвороба прикувала її до ліжка, за нею доглядала сестра Катерина, котра залишила згадку про композитора: “У Києві... був клуб “Родина”, яким... керував... М.В.Лисенко. Коли сестра була малою, то співала Лисенку

українські народні пісні, яких її навчила наша бабуся... В 1916 році сестрі було вже 18 років, і вона під акомпанемент М.В.Лисенка співала романси й з невеличкої естради читала чужі й свої вірші... В клубі часто бував П.Г.Тичина... Бували там... Олександр Іванович Олесь... М.Т.Рильський, Микола Вороний, іноді Винниченко". Додамо, що випускник Єлисаветградського реального училища Євген Чикаленко у Києві мешкав в "Українському кварталі" поруч з Лисенками та Старицькими.

Серед ще неназваних творів М.Лисенка вкажемо оперу "Енеїда" (1911 рік), лібрето для якої написав Микола Садовський. Загалом, понад 80 вокальних творів різних стилів композитор написав на тексти Т.Шевченка. "Фольклор – це саме життя", – писав Микола Віталійович, зібравши і обробивши велику кількість народних пісень. Його твори звучали у різних державах, за океаном.

Народне слово. – 2007. – 22 березня.

АУДИТОРІЯ ЙОГО ІМЕНІ

Одній з аудиторій природничо-географічного факультету держпедуніверситету ім. В.Винниченка у роки незалежності України присвоєно ім'я А.Синявського. Але більшості наших земляків за стінами закладу прізвище цього громадського діяча, вченого, педагога нічого не говорить. Тим часом саме ім'я Синявського, який не емігрував з України, не був представником діаспори, присвоєно стипендії Української вільної академії наук у Нью-Йорку за досягнення в українознавстві.

Народився Антін Степанович на Київщині 1866 року. Здобув гімназійну та університетську освіту. Працював на педагогічній ниві в Україні й Польщі. Був у засланні за українофільську діяльність. Колишній єлисаветградець Євген Чикаленко згадував, що Одеська громада мала щиро відданих справі національного відродження діячів, з-поміж яких був і Антін

Синявський. Тут він брав участь в укладанні російсько-українського словника, друкувався (в т. ч. статті про М.Кропивницького та український театр) у фінансованому Чикаленком журналі “По морю и суше”. Серед негативно сприйнятих жандармерією була публічна доповідь Синявського “Пушкін, Міцкевич і Шевченко – народні поети”, у якій цих майстрів слова він поставив на один рівень. А.Синявського згадують у листах Л.Українка до матері та А.Кримський – до І.Франка.

Як директор Катеринославського комерційного училища Антін Степанович запрошує до викладацької роботи Д.Яворницького та Д.Дорошенка (за рекомендацією Є.Чикаленка). Тут працював і майбутній єлисаветградський українофіл В.Харцієв. Дорошенко згадував, що директор спеціально намагався зібрати в училищі гроно свідомих українців – серйозних учених і талановитих педагогів. А за розповіддю Чикаленка: “Директор департаменту міністерства фінансів, в завідуванні якого були комерційні школи, викликав до Петербурга... А.Синявського і почав йому погрожувати, що, коли він передплачуватиме українську газету, то він примушений буде звільнити його з посади...”. З 1910 року педагог в аудиторії створеного ним при Гірничому інституті наукового товариства читає популярні лекції з історії України (у навчальних закладах цей предмет не викладався). Він брав участь у діяльності Товариства українських поступовців. За визначенням голови уряду УНР І.Мазепи, А.Синявський був серед найактивніших катеринославських українців на початку національної революції 1917 року. А Н.Полонська-Василенко відзначала його наукові здобутки: “Багато працював в архівах Катеринослава і був видатним знавцем історії Південної України”. Провідними напрямами досліджень були розшук, вивчення й публікація джерел з історії козацтва.

За гетьмана Скоропадського Синявський працює директором департаменту міністерства середньої освіти. У вересні 1918 року він підписує телеграму Єлисаветградській міській управі про необхідність підготувати

приміщення для створюваної тут української державної гімназії. Одночасно Антін Степанович телеграфує правлінню місцевої кредитної спілки кооперативів: “Цього року міністерство відкриває в Єлисаветі державну українську гімназію в складі трьох молодших класів. Дякуючи за велику допомогу, прошу підготовити бурси в Єлисаветі, Глодосах, Бобринці. Директорів призначено, незабаром приїдуть”.

У 1920-х роках учений викладає, ґрунтовно працює за кількома науковими напрямками, зокрема географії, економіки, історії, євгеніки. Але зі згортанням процесів українізації змушений до кінця життя часто змінювати місце проживання (Сталінград, Сімферополь, Північний Кавказ, Далекий Схід, Київ, Ростов-на-Дону, Краснодар). У 1947 – 1949 роках, коли йому було вже за 80, Синявський працює професором, завідувачем кафедри географії природничо-географічного факультету Кіровоградського держпедінституту. Як згадував його онук Олександр: “Оселились в одноповерховому будинку на вулиці Декабристів, 22, в окремій квартирі. У цей період пам’ятаю... старого вже, але бадьорого професора з вусами, в окулярах і з посивілим волоссям. Він був високого зросту, кремезний, важив біля 100 кг, але не надмірно повний на вигляд”. Звідси він ходив на роботу... у крислатому капелюсі, з масивною палицею із зігнутою ручкою, проте спирався на неї не завжди... Лекції він читав... чітким і ясним голосом. Коли я приносив йому обід до педінституту, мені не треба було наперед довідуватися, в якій він аудиторії. Я завжди добре чув його вже у вестибюлі на першому поверсі... Головною опорою... у непростому житті була його дружина Ніна Григорівна. Почерк Антіна Степановича був нерозбірливий. Папери потрібні для кафедри, і конспекти лекцій, як і раніше, переписувала Ніна Григорівна. Вона ж допомагала і в інтенсивному листуванні”. Однак 1948 року Синявський стає вдівцем. Оскільки його донька – киянка, кінооператор і мультиплікатор за професію – знайти роботу в Кіровограді не могла, то вмовила свою сусідку по комунальній квартирі О.Самохіну переїхати до нашого міста хатньою робітницею до професора.

А.Синявський у педінституті керував завершенням ґрунтовної роботи "Геологічна будова і корисні копалини Кіровоградської області" (рукопис якої кіровоградський дослідник О.Чуднов виявив у Дніпропетровську), написав, зокрема, статті "Великий антрополог та етнограф Міклухо-Маклай" та "Землепроходець С.І.Дежнєв", був членом редколегії наукових записок закладу, виступав з лекціями на наукові ("Христофор Колумб"), політичні й літературні теми, читав доповіді на наукових сесіях вузу, входив до екзаменаційних комісій, викладав курс "Фізичної географії зарубіжних країн". У паперах Синявського збереглася світлина його із студентами педінституту з написом на звороті "Професорові Синявському А.С. від студентів на знак вдячності – за працю і людяність. 30.VI.1949 р.". Невдовзі професор покинув місто на Інгулі.

Помер Антін Синявський 1951 року, пробувши на пенсії лише трохи більше місяця, у Сімферополі. Через 37 років його онук Олександр перевіз прах дідуся до Києва

Народне слово. – 2007. – 27 березня. (Співавт.)

… І ПОСТАЛИ ЛИЦАРІ СТЕПУ

"Тої слави козацької повік не забудем".

Т.Шевченко.

Ліквідація Гетьманщини і Запорозької Січі, колонізація Російською імперією Центральної України у XVIII столітті породили ідеологічні міфи про "дикопілля" нашого регіону до приходу сюди повпредів двору Романових. Із західного ж боку творилися міфи про справедливий характер битв і воєн Речі Посполитої в Наддніпрянщині. Якщо ж взяти реальні події нашої минувшини, то вони свідчать промовисто, не потребуючи витвору легенд, як це робили в сусідніх імперіях-загарбницях. Монголо-татарське нашестя, постійні набіги кримських орд дійсно призвели до знелюднення Центральної України. Але, як пише М.Грушевський, "той спустошений край, розкішний та вольний, вабив до себе людей сміливих. Знаходилося чимало

таких, що йшли на весну, на літо в сі краї, ловили рибу, звіра били, пасіки закладали... З часом намножилось тих людей – козаків наших багато". Чимало цих благодатних місць було на мальовничих берегах Південного Бугу, Синюхи, Інгулу, Інгульця, Тясмину, Дніпра. Поселенці тут постійно зустрічалися з агресивними південними сусідами з Криму. Саме козацтво у цей час стало головним захисником українських земель від татар.

У другій половині XV століття збільшується кількість зимівників і слобід на Південному Бузі, Синюсі, Дніпрі. А перша згадка козаків на центрально-українських землях датується 1489 роком (раніше, ніж в інших регіонах України), коли вони допомогли війську сина польського короля Я.Ольбрехта наздогнати татарський загін на Брацлавщині, до якої входили і західні землі нинішньої Кіровоградщини.

Постійне життя між миром і війною, зате на вільних від феодалів землях, сприяло формуванню специфіки менталітету переселенців. О.Єфименко зазначала: "Козаки – люди, які жили на свій власний страх і ризик по промислових угіддях та хуторах, схованих від татар у лісах і вибалках. Вони нічого не одержували від держави і не вважали себе їй зобов'язаними. Таким чином вони не визнавали над собою ні старостівської, ні панської влади... Постійно живучи під страхом небезпеки, завжди озброєні, постійно то нападаючи, то обороняючись від татар, вони вважали себе немовби на польовому становищі...".

Якщо у XV столітті територія регіону була покордонням і, відповідно, часто ставала полем бою між землями Київщини і Криму, то з наступного століття у наших предків з'явився ще один небезпечний сусід – Річ Посполита. Поляки захопили західні й північно-східні землі краю. Але загарбники центрально-українських теренів були не спроможні захистити нові кордони з півдня. Лише козацькі застави протистояли загрозі з причорноморських степів. Вихопивши зірким поглядом із полуденного пейзажу куряву від копит ординських коней, дозорці запалювали на високих

курганах вежі із просмолених діжок, подаючи знак небезпеки. Ця димово-вогненна естафета сигналізувала про необхідність готуватися до оборони козакам і ховатися мирним мешканцям.

Один із таких сигнальних постів був на місці майбутнього зимівника запорозького козака Петрика (тепер – Нова Прага Олександрійського району). Він був улаштований на високій могилі, прозваній Сторожовою, залишки якої збереглися до наших днів. За переказом, інша сигнальна сторожа розташовувалася на козацькій могилі, яку назвали Великою, неподалік теперішнього с. Горошанки Устинівського району. Літературознавець Л.Куценко записав тут легенду, в якій розповідається про перемогу на березі Інгулу козацького загону над ординським військом. Переможці змусили полонених кримчаків наносити шапками велику могилу, що стала згодом сторожею серед поля. Сторожовим тут був козак Горох.

Нерідко хоробрі дозорці гинули від списів чи стріл нападників. Як зазначає в "Оповіданні про славне Військо Запорозьке низове" А.Кащенко: "Найтяжче доводилося тим із запорожців, які чатували в степах... Бо коні у степовиків (татар. – С.Ш.) були прудкі, як вітер. Проте досить було добігти козакові до якоїсь степової річки або озерця, і вже він у безпеці...". Вирізавши тут очеретину, козак ховався під водою, дихаючи через неї доти, поки не відійдуть ординці. А на них уже чекали козацькі загони, неодноразово завдаючи нищівних ударів у верхів'ях Інгулу і Тясмину. Відбивали вони й бранців, яких татари гнали Чорним шляхом, що проходив із південного сходу нинішньої Кіровоградщини та далі верхів'ями Інгульця й Інгулу.

Кримчаки й турки нерідко вторгалися у межі Черкаського староства, до якого входила і частина нинішньої Кіровоградщини. У свою чергу, звідси вирушали загони, щоб помститися нападникам. Дорога на південь проходила через наш край, у т. ч. й Дніпром. Про один із таких походів є згадка у літопису гадяцького полковника Григорія Грабянки: "Невдовзі козаки відплатили туркам і татарам за наругу, бо року 1575 будучи послані з Черкас київським воєводою,

човнами спустилися по Дніпру і на орду напали, багато татар порубали, багатьох в полон забрали із здобиччю великою домів вертали, однак татари, об'єднавшись з трьома султанами та сімома синами хана перекопського, численною ордою увірвалися на Поділ і багатьох людей у полон забрали, а міста й села вогню віддали. Та незабаром козаки й за це відомстили...". На Поділлі, до якого належить і західна частина Кіровоградщини у цей час, було зруйноване, зокрема, село Хащувате, яке вперше згадується ще 1362 року.

Але відходили орди, й українці продовжували обживати степ. Посол німецького імператора Е.Лясота, який 1594 року їхав на Січ через Брацлавщину, спостерігав, як селяни йшли в поле, маючи при собі рушниці та шаблі.

У таких умовах формувався стан лицарства степового краю – козаків, захисників рідної землі від усіх агресорів-зайд. Вони впишуть немало яскравих сторінок у героїчну, господарську, духовну, драматичну історію Центральної України.

Народне слово. – 2007. – 29 березня.

ВЕСНА УКРАЇНСЬКОЇ ШКОЛИ

В імперські часи у навчальних закладах нашого краю, який знаходиться на давніх козацьких землях, діти не мали можливості вивчати українську мову, літературу, історію. Так, в Єлисаветградській громадській жіночій гімназії вперше за майже 60-річний період її діяльності "національну вільність" було допущено 11 грудня 1916 року, коли під час літературно-музичного вечора на користь бідних учениць у дворянському зібранні хор у національних українських костюмах виконав колядки із опери Чайковського "Черевички".

Ситуація змінюється зі зреченням престолу Миколи II, утворенням Центральної Ради в Києві. У березні 1917 року в Єлисаветграді виникає "Українська громада учнів середніх шкіл" (через рік таку організацію

створять і студенти-українці), яка вже наступного місяця поставила виставу “Ранок Вільної України” за участі акторів трупи братів І.Мар’яненка та М.Петлішенка (племінників М.Кропивницького) й аматорів. 19 квітня відбулися збори української секції нещодавно створеного місцевого товариства, на яких, зокрема, було заслухано доповідь викладача комерційного училища К.Шила (зятя композитора М.Лисенка) про український педагогічний з’їзд у Києві, делегатом якого він був, та розглянуто питання організації в Єлисаветграді літніх учительських курсів з українознавства. 14 травня другий з’їзд народних учителів повіту обговорив проблему “викладання рідною мовою учнів”. Було призначено керівництво українського юнкерського училища.

“Після революції почали викладати українську. На жаль, вже тоді в нашому місті дехто ставився до неї зневажливо, навмисне перекручуючи слова... Ото такі були вельми “розумні”. Чи не їхні нащадки і тепер всіляко паплюжать рідну мову?” – згадувала наприкінці 1990-х років колишня гімназистка М.Плахотніна. Але молода талановита учителька Кияшко швидко “завоювала любов до себе і до мови. Вона добре володіла гарною, літературною мовою, і музика її вимови нас підкорила”. Нагальну потребу викладання мови корінного населення для майбутніх педагогів засвідчує інформація, яка надійшла навесні 1918 року на запит управи зі шкіл міста. В абсолютній більшості з них не було вчителів, які могли б викладати українську мову. Причинами цього були як відсутність рідної мови серед переліку предметів, котрі вивчали до цього майбутні вчителі, так і жорстка антиукраїнська політика царату при підборі педагогічних кадрів у систему освіти. У “Замітці про доповідь полтавського губернатора фон Боговута міністру внутрішніх справ про заходи проти українського народу” від 1914 року читаємо: 1. “Залучати на посади учителів по можливості лише великоросів. 2. На посади інспекторів і директорів народних училищ призначати виключно великоросів. 3. Всякого учителя, який виявляє

схильність до української мови, терміново усувати”.

Улітку 1918 року повітовий комісар у справах освіти Юрій Тобілевич (син Карпенка-Карого) отримав директиву з департаменту нижчої освіти міністерства народної освіти, де зазначалося: “Не можна опустити ні одного кутка без української школи, початкова школа для українського народу мусить обов’язково... приготуватись до навчання на українській мові і забезпечити себе підручниками і вчителями в першу чергу”. З 25 червня по 15 липня у місті на Інгулі з ініціативи міністерства діяли курси українознавства для учителів народних шкіл Єлисаветградського та Олександрівського повітів. 243 педагоги тоді вивчали історію України, українську мову та методику викладання математики. Українські січові стрільці з Галичини, які в складі австро-угорських частин тут базувалися, 12 липня влаштували зі слухачами курсів спільну вечерю неподалік Масляниківки. Про цей захід згадував у еміграції його учасник полковник Українського вільного козацтва Ф.Мелешко. Він також наводить цікавий факт: на початку 1918р. “Єлисавет було перейменовано Стратегічною Радою Глодоського Вільного Козацтва на Незовий”. (Напевне: Низовий. – С.Ш.). Тож ця українська патріотична організація відмовилася від імперської назви міста на шість років раніше за радянську владу. Під час канікул січові стрільці організовували народні, вечірні та недільні школи для селян. У цьому зв’язку вдова І.Карпенка-Карого Софія Тобілевич писала: “Коли в школі відбувалися реферати з історії, то людей... було багато”.

Восени того ж року єлисаветградська “Просвіта” надала міському громадсько-педагогічному комітету 13 “Стінних українських словників” М.Старого і 20 плакатів “Як читати українську книжку” з проханням вивісити їх у середніх і початкових навчальних закладах. У місцевій кредитній спілці кооперативів можна було придбати “Український буквар” С.Русової, “Молитовник” священика Гаращенка, “Арифметику” Курила у двох частинах, “Московсько-український словник” Дубровського. Австро-

угорська комендатура просила міську управу виділити місце біля театру для влаштування кіоску українських книг.

2 вересня шкільна рада Єлисаветграда вирішила українізувати школи Завадівки і Соколівського, а в решті – провести анкетування серед батьків. Відомо, що при Пушкінському училищі (тепер – школа № 7) діяла українська школа, у якій закон Божий виявив бажання читати диякон Шевченко. Міністерство освіти вирішило відкрити восени 1918 р. українські державні гімназії, зокрема у Глодосах, Бобринці, Єлисаветграді. Для останньої міська управа виділила три класні кімнати у Пашутінському училищі. Через рік цю гімназію утримувала Єлисаветградська спілка кредитних товариств, яка орендувала для неї дев'ять кімнат на нижньому поверсі громадської гімназії (старий корпус педуніверситету ім. В.Винниченка). Значна частина учнів добиралася сюди з навколишніх сіл.

У часи окупації краю Добровольчою армією тут почала реалізовуватися затверджена Денікіним ухвала особливої наради щодо повернення усім навчальним закладам російськомовного статусу, припинення вивчення українознавства (історії та географії України), заборони земствам і містам відкривати навчальні заклади з викладанням малоросійською мовою. Навчатися українською можна було лише в приватних закладах, але вони не мали права на казенне кредитування. Українська мова і література могли викладатися як необов'язкові предмети. Було конфісковано й знищено українських книг 117-и назв, у т. ч. навіть "Спомини з російсько-турецької війни 1877 – 1878 рр." випускника Єлисаветградського реального училища, корифея театру М.Садовського.

Взимку – навесні 1920 року директор української гімназії Т.В.Калениченко виконував обов'язки заступника голови оргкомітету з відзначення роковин Т.Г.Шевченка. У березні комітет на чолі з головою "Просвіти" Ю.І.Тобілевичем установив тимчасовий бюст Кобзареві у сквері, де тепер знаходиться пам'ятник письменнику. В документах за літо 1921

року зазначено: “Школа № 15 (колишня українська гімназія), вул. Шевченка”.

Народне слово. – 2007. – 5 квітня.

ЄДИНИЙ СЕНС ЖИТТЯ – ЛЮБОВ

Нещодавно завдяки кіровоградському журналісту Володимиру Мощинському автор цієї статті ознайомився з працею відомого політика Миколи Томенка “Теорія українського кохання”. Тема для сучасного активного громадського діяча, здавалося б, незвична, а тим часом це вже друге перевидання книги. У ній знаходимо дослідження, фрагменти листів, творів наших земляків, відомих людей, причетних до центрально-українського регіону в контексті їх ставлення до вічного почуття, особистого його відчуття.

Передовсім, звернемо увагу на цитовані у виданні щоденники Володимира Винниченка, який сто років тому, до подій української національної революції, на гребені котрої перебував, дійшов висновку: “Єдиний сенс, єдиний інтерес у житті – любов... Але уміння, здатність любити є така сама трудна, як і всяка інша здатність... І як нудно, сіро проходить життя людей неталановитих, так нудно й нецікаво живуть без любові навіть талановиті”. Цікаво, що Володимир Кирилович розділяв поняття кохання та любові. На визначення першого вплинули тодішні європейські концепції “вільної любові”. Отже, кохання – це “зойк крови, це бездушний, непереможний голод тіла... Кохання саме себе пожирає, як вогонь, і коли задоволене, лишає по собі нудний, сірий попіл... Кохання приходить зразу, в один момент і може одійти з такою ж раптовістю і несподівано... Кохання любить тільки себе і для себе... Кохання є цвіт, з якого виростає рідкий овоч – любов. Без цвіту немає плоду, але цвіт не є-плід

і не всякий цвіт перетворюється в плід. Тисячі кохань обсипаються безплідними, усихають, не встигши розквітнути до зерна любови". Любов же за Винниченком "це вростання, це просякання до найтемніших куточків одної істоти другою". Вона приходить пізно, за коханням, "після його оргій, після жадних криків і лютого, дикого шепоту жаги. Вона ходить тихо, безшумно, з уважним поглядом, загадковою посмішкою... Любов оддає себе для любого". І якщо кохати можна одночасно "двох, трьох, п'ятьох, стільки, скільки вистачить сили тіла і вогню", то "любити можна одночасно тільки одного".

У щоденнику письменника збереглися начерки структури книги під робочою назвою "Мораль". Винниченко зазначає, що любові не можна навчити, як не можна навчити неталановиту людину творити художні твори. М.Томенко підкреслює, що роздуми навколо теми моралі в романах нашого земляка "Чесність з собою" та "Заповіт батьків" стали предметом широкої дискусії. При цьому В.Ленін оцінював їх критично, а його близька приятелька І.Арманд – позитивно.

"Я Вас люблю, люблю за те, що в Вас молоде серце, що в Вас весна на душі, люблю так, як поети люблять річку в красних берегах, у садах, у пишних прохолодних левадах. Кому ж і любити гарну дівчину, панну між паннами, як не нашому брату?.. Ваш голос тривожить мою душу!.. Жажду Вас бачить і чуть!.." – це вже з листа до Лесі Милорадовичівни письменника Пантелеймона Куліша, який у середині XIX століття відвідував Олександрівку і навколишні села. А ще у різний час любовні послання він адресував Марко Вовчок, Парасці Глібовій, Ганні Рентель.

Інтерес у книзі М.Томенка викликають згадки про корифеїв українського театру. Режисер і актор Микола Садовський та визначна акторка Марія Заньковецька недовго жили як закохане подружжя. Цій жінці поклонялися А.Чехов і Л.Толстой, П.Чайковський підніс їй після однієї з вистав вінок із написом: "Безсмертній від Смертного". У той же час "її чисте

кохання було порушено конкурентками не стільки на почуття, скільки на славу М.Садовського". Як згадували сучасники, Микола Карпович напередодні смерті постійно повертався до теми свого кохання: "Я дуже винен перед Марусею, тяжко винен. Ех, почати життя спочатку...".

1899 року Єлисаветград і навколишні села відвідала Леся Українка із сестрою. Роком пізніше датований її лист до Сергія Мержинського, де йшлося: "Мій друже, любий мій друже, створений для мене, як можна, щоб я жила сама, тепер, коли я знаю інше життя? ...Я бачила тебе і раніше, але не так прозоро, а тепер я пішла до тебе всею душею... Се нічого, що ти не обіймав мене ніколи, се нічого, що між нами не було і спогаду про поцілунки, о, я піду до тебе з найщільніших обіймів, від найсолодших поцілунків!.. Тільки ти вмієш рятувати мене від самої себе. Все, що мене томить, все, що мене мучить, я знаю, ти здіймеш... все, що тьмарить мені душу, ти проженеш...". 1901 року коханий помер у поетеси на руках.

У книзі наводиться думка вихідця з Олександрії, науковця, дисидента Дмитра Чижевського, що філософія серця – це специфічна українська риса. Він вважав, що до низки типових національних рис необхідно віднести також емоціоналізм, який виявляється у високій оцінці ролі почуття в житті. Переживання, емоції є навіть шляхом пізнання.

Історія боротьби кохання і любові простежується у листах Миколи Куліша (деякий час працював редактором зінов'євської газети "Червоний Шлях") до дружини та Олімпіади Корнєєвої-Маслової. Останній письменник, зокрема, писав: "Вранці і вдень, і ввечері я думав про Вас і згадав все по порядку. Якщо я доживу до хоча б трошки прихильного віку, я обов'язково напишу поему в прозі (про наше кохання). Це буде прекрасний твір, пропахлий морем, степом, диким маком, весняним дощем, ніжний і сумний до слізної радості".

У 1937 – 38 роках, в останній період свого життя, на Добровеличківщині мешкав письменник Микола Вороний. Перше кохання до

нього прийшло у семилітньому віці і “гарним спомином лишилося в пам’яті на все моє життя, хоч потому я ще багато раз закохувався”. Кохання до В.Вербицької швидко привело до шлюбу. Він, втім, тривав лише півтора року, залишивши по собі сина Марка і трагедію ображеного кохання поета. Микола Вороний залишив спогад про “таємницю життя” Івана Франка: “Все своє життя він кохав тільки одну пані, і кохав її платонічно, як Данте свою Беатріче. Не назову її прізвища, а тільки під іменем Регіни І. Франко виводить її у своїх поетичних та прозових творах “Лісова ідилія”, “Перехресні стежки”.

Серед віршів виділимо рядки Володимира Сосюри, написані 1922 року (за рік до цього поет проходив червоноармійські курси в Єлисаветграді і дебютував у місцевих “Известиях”):

Так ніхто не кохав. Через тисячі літ
Лиш приходить подібне кохання...

І завершимо ознайомлення з книгою деякими висновками М.Томенка – вченого, історика: “Українці ніколи не були циніками, тому сьогоднішня “еротизація” нації через масову культуру чи то зі Сходу, чи то із Заходу є не лише антиполітичною та антиестетичною: вона – протиприродна. Символом українського кохання завше була душа, точніше – серце. Тіло ж, на відміну від культур деяких інших народів, ніколи не було ідолом обожнювання. Тому марними будуть наші намагання віднайти яку-небудь Венеру українську в скульптурних формах або серед численних малярських праць... Етнопсихологічні, соціокультурні традиції українства об’єктивно утримували тему інтимних стосунків від публічності... Кохання від серця... – це така українська традиція, яку спостерігаємо і в історії, і в щоденному житті, яка попри нинішню небачену прагматизацію не втрачає здатності до виживання. Кохання від серця приречене на нові життя хоча б тому, що воно є невід’ємною частиною етнопсихології, ментальності українця, а ще й тому, що, за легендою, краса мусить завжди перемагати... Займатися коханням не

можна в принципі. Його можна відчувати, жити ним, насолоджуватися чи страждати. Займатися можна сексом, тілесними втіхами, фліртом, ще Бог знає чим, але не коханням... Загалом, місією української мови була необхідність найвиразніше й наймилозвучніше передати свої думки один одному, а вже потім спілкуватися із суспільством чи світом. Саме тому в ній беззаперечно домінує багатобарвна стилістика інтимного і неформального спілкування, а менш виразно представлена публічна й професійна лексика. Логіка історії зробила українську мову кохання і почуттів набагато важливішою за українську мову політики і науки".

Народне слово. – 2007. – 19 квітня.

ПИСАВ НАЦІОНАЛІСТИЧНІ ВІРШІ...

23 квітня кіровоградському письменнику Валерію Гончаренку виповнилося б 65 років. Його перу належать поетичні книжки "Червоний Волосожар", "Кроки", "Дума про отчу землю", "Шлях до джерела", "На розі полудня", роман-гротеск "Парад химер у Кіровограді", поеми-пародії "Кіровоградська Енеїда", поеми, п'єси, оповідання, повість, цікаві статті у пресі, гострі римовані рядки "не для друку" про злободенне. Працюючи в газетах, він був організатором літературного життя Кіровограда: став фундатором і керівником міської літстудії "Сівач".

Валерій пішов із життя на екваторі 2000 року, у час активізації громадсько-політичних процесів у державі, які він гостро відчував як патріот України. Про те, що не обходила його загостреного усвідомлення доля українського народу і в радянський період застою, свідчить згадка імені поета на найвищому рівні обкому Компартії на початку 1970-х років.

"Націоналістичні та інші ідейно-шкідливі прояви мали місце і в нашій області", – сказав тоді на обласному партійному зібранні лідер комуністів Кіровоградщини Михайло Кобильчак. Причинами цього, на його думку, були:

“...Недостатня політична зрілість людей, некритичне відношення до застарілих традицій і обрядів, консерватизм у відношенні до нового, невміння самостійно розібратись у прогресивних тенденціях розвитку нації і національних відносин”. Потім пішла конкретика: “Окремі викладачі і студенти кіровоградських вузів із ворожих позицій трактували процеси розвитку радянської літератури і мистецтва, питання партійності літератури, неправдиво висвітлювали радянську дійсність.., повторювали ворожі видумки про переслідування у нашій країні євреїв і якусь “окупацію” Радянською Армією Чехословацької Республіки. Це, звичайно, окремий факт”.

Хоча цим “окремим фактом” місця у виступі було відведено досить-таки багато... Наступна фраза засвідчує тодішні інтереси молодих кіровоградців: “... Нас повинно турбувати те, що певна частина молоді веде себе аполітично, не цікавиться високохудожніми творами літератури і мистецтва, слухає магнітофонні записи БІТТЛ-музики, низькопробні і вульгарні пісеньки Висоцького, Окуджави”.

А далі пішли персонажі. “Потрапили на гачок буржуазної пропаганди колишні члени нашого обласного літоб’єднання Григорій Куценко (згодом переїхав до Чернігова. – С.Ш.) і Гончаренко. Вони писали націоналістичні вірші, поширювали так званий “самвидав”, проливали крокодилячі сльози по відношенню долі українського народу”. А “рецептами” від усього цього були: “... Покінчити із розмовами щодо великої питомої ваги України у радянській економіці, тому що це не лише не сприяє інтернаціональному вихованню трудящих, зміцненню дружби народів, а й дезорганізує наші кадри”.

Обласного комуністичного лідера тоді підтримав лідер комсомольців районного масштабу: “Кому потрібна ідеалізація українського козацтва, Запорозької Січі, показ розвитку України у відриві від братерських союзних республік, особливо великого російського народу, спотворення багатьох історичних фактів… Не засуджується український буржуазний націоналізм”.

Валерій Гончаренко змушений тоді був переїхати до іншого міста.

Сім років тому започатковано літературний конкурс його імені для молодих авторів. Цю ж публікацію хочеться закінчити, найкращим, на мій погляд, віршем про Кіровоградський педінститут ім.О.С.Пушкіна “Студентський меридіан”, написаний Валерієм, який є його випускником:

У грудах серце б’ється щемко.
Вже айстри зоряні цвітуть.
Зелена вулиця Шевченка
І незабутній інститут.

Плинуть, неначе лелеки,
В рідний мій Кіровоград
Роки студентські далекі
І не вертають назад.

Ми із канікул поспішали
Шляхами спогадів і снів.
Нас проводжали не вокзали,
А молоді пісні, пісні.

І тут в навчанні і коханні
Гортали весни ми свої.
Нам навіть дзвоники останні
Дзвенять, мов срібні солов’ї.

Вечірня газета. – 2007. – 20 квітня.

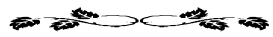

“КОЛИ Ж НЕЗРЯЧІЇ ПРОЗРІЮТЬ…”

“В Українославі на центральному, Театральному, майдані відбулося відкриття пам’ятника корифеям національного театру», – таке повідомлення є фантастичним як на сьогоднішні кіровоградські реалії. Тож зробимо екскурс тими історичними місцями, де увічнено пам’ять батьків українського театру в минулі часи. Започаткувався він, як свідчить напис на великій мармуровій плиті на фасаді Кіровоградського обласного музично-драматичного театру ім. М.Л.Кропивницького, 27 жовтня 1882 року виставою “Наталка Полтавка”. Тоді до складу єлисаветградської трупи входили М.Кропивницький, І.Тобілевич , М.Тобілевич, П.Тобілевич, М.Заньковецька, М.Садовська-Барілотті, М.Старицький, Г.Затиркевич-Карпинська, інші майстри сцени.

Починали свій шлях корифеї українського театру з аматорських труп Бобринця і Єлисаветграда. Меморіальні дошки у колишньому повітовому центрі Бобринці свідчать про навчання і початок театральної діяльності в аматорському гуртку Марка Кропивницького та Івана Карпенка-Карого (Тобілевича). До наших днів не зберігся будинок громадського зібрання в Єлисаветграді по вулиці Леніна (Двірцевій), меморіальна дошка на якому повідомляла, що у ньому з 1869 по 1883 роки виступав аматорський театральний гурток, заснований Карпенком-Карим і Кропивницьким, а в 1875 році тут уперше було поставлено “Вечорниці” Ніщинського.

Ряд пам’яток історії відображає етапи життєвого шляху керівника першого українського професійного театру М.Кропивницького. Він народився 1840 року в с. Бежбайраки (тепер – Кропивницьке Новоукраїнського району). 1982 року на честь земляка тут встановлено

пам'ятний знак. Марко навчався в повітовому училищі, а потім працював канцеляристом у судовій установі в Бобринці, мешкаючи у центрі міста в одноповерховому будинку. 1990 року на його фасаді встановлено мармурову меморіальну дошку на честь драматурга, актора, режисера, композитора. У Кіровограді на лівому березі Інгулу, неподалік Клинцівського мосту, діє меморіальний музей М.Л.Кропивницького. Він знаходиться в ошатному одноповерховому будинку, спорудження якого датується серединою XIX століття. Тут М.Кропивницький періодично мешкав у 1870 – 90-х та 1910-х роках, коли керував аматорським гуртком і коли створив дві трупи. У будинку над Інгулом драматург написав свої кращі твори: "Доки сонце зійде, роса очі виїсть", "Глитай, або ж Павук", "По ревізії", "Дві сім'ї", працював над п'єсами "Замулені джерела", "Зайдиголова". Тут приймали корифеїв театру, зокрема М.Заньковецьку та М.Садовського. 1978 року на фасаді будинку встановлено меморіальну дошку з портретним зображенням М.Кропивницького, а 1982-го, у рік відзначення ЮНЕСКО сторіччя українського театру, відкрився музей.

У селі Арсенівці Великовисківської волості 1845 року народився Іван Тобілевич (Карпенко-Карий), тут пройшли його дитячі роки. 1982 року на околиці села відкрито пам'ятний знак із зображенням видатного земляка. На честь 150-річчя з дня народження драматурга, актора, режисера на місці, де колись знаходився родинний будинок Тобілевичів, встановлено гранітний моноліт. У селі діє музей-заповідник "Батьківщина Карпенка-Карого". З 1871 по 1883 роки Іван Карпович мешкав у будинку, придбаному його батьками по вул. Знам'янській (тепер – Тобілевича) у Єлисаветграді. Тут драматург написав перші оповідання, твір "Бурлака". Цей будинок був своєрідним центром українського культурного життя міста. 1960 року на його фасаді прикріплено меморіальну дошку на честь І.Карпенка-Карого. У роки незалежності відкрився літературний музей імені драматурга.

1956 року в Кіровоградському районі створено державний музей-

заповідник І.К.Карпенка-Карого (Тобілевича) “Хутір Надія”. Започаткувався хутір 1871 року, коли батько драматурга К.Тобілевич спорудив хату на землі, яка дісталася у спадщину дружині його сина Надії, чиїм ім’ям після її смерті Карпенко-Карий назвав поселення. 1890 року було зведено ще один будинок. У 1886 – 1907 роках господар написав на хуторі одинадцять творів, у т. ч. “Сава Чалий”, “Сто тисяч”, “Хазяїн”. Тут деякий час мешкали П.Саксаганський, М.Садовський, М.Садовська-Барілотті. Гостями у Тобілевичів були М.Заньковецька, М.Кропивницький, М.Старицький, І.Мар’яненко, Г.Затиркевич-Карпинська. До складу заповідника входить цвинтар, де 1907 року було поховано господаря хутора. На могилі встановлено хрест, вміщено пам’ятний текст, написаний братом покійного М.Садовським: “Люди вмирають – ідеї вічні. Серце твоє, налите правдою і любов’ю до рідного темного люду, полягло меж ним, а дух великий твій витатиме над ним вовіки. Коли ж незрячії тепер прозріють – тебе в сім’ї своїй, вольній, новій спом’януть”. Хрест і напис не пережили руйнацій XX століття. 1958 року було встановлено надмогильну стелу з барельєфом корифея. Поруч знаходяться могили його батька Карпа Адамовича і сина Юрія. Із Биківського цвинтаря в Єлисаветграді сюди перенесено прах його матері Євдокії та сестри Марії. До складу заповідника входять меморіальний музей, монументальні пам’ятки, дубова алея, посаджена господарями, їхніми відомими гостями, відвідувачами визначного місця української історико-культурної спадщини.

На завершення зауважимо, що ця стаття присвячена лише пам’яткам історії, пов’язаним з іменами корифеїв. Тут обійдено мистецькі, музейні та писемні пам’ятки, які можуть бути предметом окремих публікацій.

Народне слово. – 2007. – 17 травня.

І ЛИНУВ “ЗАПОВІТ” СТЕПОМ

Написаний Тарасом Шевченком 1845 року “Заповіт” за його життя

був надрукований лише... в Лейпцігу в позацензурному виданні. У Російській же імперії вірш побачив світ, і то частково, лише 1867 року, а повністю – аж 1907-го. При цьому ще в 1860-х роках його поклали на музику М.Лисенко і М.Вербицький. Серед інших понад 60-и музичних творів на цей текст назвемо кантату колишнього златопільського гімназиста, а потім знаного композитора Б.Лятошинського. А скульптор М.Манізер зобразив постать месника, що розриває кайдани, у композиції пам'ятника Т.Шевченку в Харкові.

У різні моменти історії, в часи національного відродження "Заповіт" пробуджував свідомість, кликав "порвати кайдани" на шляху "до сім'ї вольної" і в містах та селах Центральної України. Колишній єлисаветградський гімназист Ф.Нікітін згадував про відзначення шевченківських днів у місті в 1909–10 роках. Останнього року після лекції, прочитаної його батьком українофілом В.Нікітіним у переповненому робітниками, інтелігенцією та учнями театрі, усі бажаючі були запрошені на сцену, щоб заспівати спільно з хором гастролюючої української трупи "Заповіт". При перших його звуках усі піднялися за винятком поліцейських на чолі з поліцмейстером. Того вечора у концерті взяв участь і М.Кропивницький. У наступні роки таке свято херсонський губернатор заборонив.

Звернемося до щоденникових записів П.Тичини під час його подорожі восени 1920 року нашим краєм із капелою К.Стеценка, котра дала низку концертів. Зокрема, у Новомиргороді після виступу перед військовою бригадою будьонівців письменник занотовує свій діалог із присутніми на ньому: "А чи будуть співати "Заповіт"? – Будуть, будуть, – кажу я, – а ви, напевне, галичани? – Ні, ми херсонські". Перед виконанням твору керівник хору оголосив військовим про необхідність встати, що ті й зробили, взявши під козирок. У Єлисаветграді "Заповіт" лунав на завершення концерту в "бурсі поруч із церквою» (Покровською), після чого співаки й музиканти перейшли

до червоноармійського клубу. Тут півколом над сценою висів ряд портретів, зокрема Т.Шевченка, зображення якого солдати знали. У той же час Луначарського одні називали Петровським, інші – Лібкнехтом. У ході концерту тут було виконано "Заповіт" на вимогу залу. Запам'ятався П.Тичині виступ у колишньому театрі заводу Ельворті, де теж уся зала слухала безсмертний твір Кобзаря. Линула ця пісня над вечірнім Єлисаветградом і тоді, коли хористи поверталися після концерту до приміщення "Просвіти", де вони зупинилися: "Минаємо кавалерійські стайні, зараз коло театру несподівано чуємо "Заповіт". Десь із темряви вихоплюються тенори, баси пливуть... Голоси гарні. Певно, українців багато поміж кінноти. А може, під впливом наших концертів розійшлись". Коли на одному з останніх виступів у місті на Інгулі вся зала стояла, слухаючи "Заповіт", один із солдатів не взяв під козирок. До нього підійшов курсант і наказав це зробити, що перший і виконав.

Та поїздка Україною відобразилася і в поетичному циклі П.Тичини "Подорож з капелою Стеценка", де, зокрема:

Стеценко ж руку враз підніс, як щит.
І змовкли всі. Лиш вітру чуть пориви...
(В одсунутії двері видно ниви).
І весь вагон співає "Заповіт".
Співає "Заповіт".

Народне слово. – 2007. – 22 травня.

1920-і: УКРАЇНІЗАЦІЯ НА НАШИХ ЗЕМЛЯХ

Період національно-визвольних змагань, починаючи з весни 1917 року, дав могутній імпульс до українського відродження, перед яким стояли завдання подолання наслідків жорсткої політики проти етнічних меншин імперії Романових. Процеси відродження настільки були динамічними, гармонійними і об'єктивними, що не припинилися з поразкою української революції. З цього приводу Сталін зазначав: "Вірно, що широкий рух за

українську культуру і українську громадськість почався і росте на Україні... Віддавати цей рух у руки чужих нам елементів не можна в жодному разі".

1923 року з'їзд Російської Компартії (більшовиків) ухвалив рішення щодо політики коренізації, яка передбачала: виховання і висунення кадрів корінної національності на партійні й державні посади, організацію мережі освітніх закладів, установ, культури, видання преси та книг мовами цих національностей, вивчення національної історії, відродження етнічних традицій і культури. У цьому процесі звернемо увагу на досвід українізації в нашому краї.

У Зінов'євському окрузі тоді українці становили 83 відсотки від загальної чисельності населення. Але повністю українізованих шкіл через рік після ухвали рішень про коренізацію тут було лише 69 відсотків. В окружному ж центрі, де корінний етнос складав 45 відсотків, таких шкіл було лише шість відсотків. Крім того, на кінець 1924 року діяли 27 шкіл з українознавства для дорослих, що дозволило українізувати окружні виконком, інспектуру освіти, земвідділ, "Сільбуд", "Селотехніку", відділення Українбанку та Сільгоспбанку, міськраду повністю, відділ охорони здоров'я, скарбвідділ, біржу праці та держполітуправління – частково. Серед районів першими були Новоукраїнський, Бобринецький, Великовисківський, Маловисківський, Братський, Зінов'євський, Єлисаветградківський. Окрвиконком запропонував "категорично всім установам, що мають стосунки з селом, з першого січня (1925 року. – С.Ш.) остаточно перейти на українську мову". Ця мова, за повідомленням завідуючого зінов'євськими педкурсами Калиниченка, тоді "з офіційної мови курсів переходила у побутову мову студентства та викладачів".

Повільніше ці процеси відбувалися у філії Держбанку, фінапараті, судових установах. Голова окрсекції губернського суду доповідав: "На перший погляд, ця справа наче стоїть гаразд: всі папери, довідки, талони нарсуддів, нарслідчих та інше написано українською мовою. На початку є

“До голови”, а в кінці – “На розпорядження”. Але коли придивитися ближче та перечитати всі папери за який-небудь термін, з’ясовується, що, крім “До голови” та “На розпорядження”, в цих листуваннях нічого українського немає. Коли папір пишеться на трафаретній формі – наче автор щирий українець, а коли вимагається яких-небудь нових форм та речей – цей українець чомусь переходить на російську мову або пише російські слова українськими літерами, або ж, що спостерігається частіше, пише на такій мові, що її ні українською, ні російською, ні взагалі якою-небудь мовою назвати не можна. Це явище спостерігається на 70 відсотків по всіх судово-слідчих установах Зінов’євщини”.

Натомість активно виконували рішення партійних і радянських органів у Зінов’євській філії Укртютюнтресту. Тут було створено гурток з вивчення української мови, керівником якого запросили учителя школи № 11 Отрошка. Його учасники прослухали “Коротку історію України” Яворського, ознайомилися з головними правилами правопису, написали переказ творів українських письменників, складали ділові папери. Було придбано книги Т.Шевченка, М.Коцюбинського, О.Вишні, В.Винниченка, І.Нечуя-Левицького, В.Чумака, І.Франка, О.Олеся, Квітки-Основ’яненка, Гулака-Артемовського, С.Васильченка, М.Яворського, українсько-російський словник, підручник з діловодства. В установі було заведено бланки і штемпелі, оформлено вивіску українською мовою.

1926 року в Зінов’євську відкрито державні курси українознавства з метою вдосконалення технічного знання української мови та ознайомлення з елементами українознавства. 133 курсанти тричі на тиждень за власні кошти приходили на заняття, які тривали по дві академгодини. З ними працювали завідувачі і шість лекторів. Місцева газета “Червоний шлях”, яка перейшла на українську мову за редакторства письменника Миколи Куліша, писала: “По установах Зінов’євщини вже подекуди почалось звільнення тих службовців, що й нині не досить вивчили української мови...”. Зінов’євський

окркомітет Компартії доручив райміськкомам зосередити роботу на організації передплати україномовних республіканських газет “Комуніст”, журналів “Знання”, “Безвірник”, “Життя революції”, “Червоний шлях” та інших. У місцевому театрі тоді йшли твори М.Куліша, В.Винниченка, інших українських драматургів.

На травень 1926 року установи округу на 90 – 95 відсотків перевели своє діловодство на українську мову, а листування – повністю. У той же час працівники закладів, у т. ч. відповідальні, переважно продовжували на роботі спілкуватися російською мовою. У Зінов’євську діяв 101 гурток укрмови при 84 установах (найбільше з них було на заводі “Червона зірка” – 7). Іспити на знання мови в них склали 2648 особи. План з цього показника в місті було виконано лише на 60 відсотків.

У 1929 році Зінов’євський окрвиконком констатував послаблення темпів українізації, недостатнє виконання постанов вищих органів влади та управління УРСР. Було вирішено переатестувати працівників на знання української мови (крім обслуговуючого персоналу та осіб, старших 50-и років). Одночасно з українізацією проводилися заходи і щодо задоволення національно-культурних потреб росіян, яких мешкало в окрузі 8,92 відсотка, євреїв (4,24), молдаван (2,99), німців.

Але вся ця робота припинилася у період становлення авторитарного сталінського режиму. Сумлінні виконавці компартійно-радянських рішень з українізації, коренізації були репресовані.

Народне слово. – 2007. – 24 травня.

ДАВНІ ДЖЕРЕЛА МІСТА НА ІНГУЛІ

... Бобринчани, світловодці, олександрівці, торговичани, мешканці інших поселень правічних центральноукраїнських теренів намагаються знайти найглибші корені рідних міст і сіл, продовжити свій літопис,

зазирнувши на дно криниць історії, твореної багатьма поколіннями пращурів. Серед них – давні мисливці і рибалки, перші хлібороби, мужні русичі, горді козаки. Сотні і тисячі років вони постають у легендах, переказах, експозиціях, книгах, пам'ятниках, топонімах. У кіровоградців же, схоже, своя гордість - гордимося тим, що нам нещодавно було... лише 250.

Підземні таємниці: Лелеківські скарби

А між тим, територію Кіровограда людина обживала ще в давні часи, про що свідчать результати археологічних розкопок чи випадкові знахідки городян. На жаль, у дорадянський час розкопки пам'яток велися неорганізовано, дуже часто – з метою їх пограбування, тож припускаємо, що значний пласт нашої минувшини тоді було знищено. Відомий місцевий дослідник Павло Рябков писав у єлисаветградській газеті, що один із городян розповів йому, як самовільно розкопав у місті і за його межами понад 100 (!) курганів у пошуках скарбів. Якщо там не було коштовностей, він спересердя трощив поховання. Сам Павло Захарович дослідив десять курганів у Єлисаветграді та на його околицях із похованнями, яким 4 – 6 тисяч років. Науковий інтерес викликали підсумки археологічних розкопок високого кургану по Клинцівському мосту та маленького кургану у передмісті Сугокліївці.

У XIX столітті головним місцевим дослідником археологічних пам'яток був викладач історії земського реального училища Володимир Ястребов, засновник музею при цьому закладі, першого такого осередку в краї. Зібрані ним кам'яні статуї минулого сьогодні експонуються біля обласного краєзнавчого музею. Найвідомішим науковцем, який проводив археологічні розкопки у Єлисаветграді, був киянин Антонович.

Що ж до скарбошукачів, то вони розкопали не лише кургани, а й загадкові місця, пов'язані з таємничими знаками, легендами. Так у двох місцях у Лелеківці були камені з такими знаками. Напроти садиби Ф.Брика (це прізвище й сьогодні поширене серед лелеківців) знаходився трикутний

камінь з ямками, а у Варчиній Балці – із зображеннями підкови та палиці. Селяни вважали, що такі камені вказують на скарби. Хтось із них пробував там копати вночі, але не знайшовши нічого, втратив інтерес до цього місця. Шукали інтерес "чорні археологи" і біля Високих Байраків, Великої Мамайки, Грузького, Карлівки (тепер – Крупське), Обознівки, Старого Данцигу (Побережне).

Важливими були археологічні дослідження чи випадкові знахідки у радянську добу. Так 1928 року у Зінов'євську розкопали курган епохи бронзи під час будівництва електростанції. Цією ж епохою датуються кургани, досліджені у районі проспекту Правди, у Лелеківці та Канатовому. Обживали межиріччя Інгулу, Сугоклеї та Біанки племена катакомбної і ямної культур, про що свідчать їх поховання.

Справжній історичний скарб відкрили представники родини Карандукових із Кущівки. 2 травня 1953 р. на місцевому цвинтарі вони копали могилу. Раптом почувся дзенькіт: лопата на щось натрапила. Копачам відкрилися кілька виробів із каменю. Їх кущівці передали до обласного краєзнавчого музею, працівники якого дослідили знахідку. До її складу входили чотири сокири-молотки (один просвердлений повністю для руків'я, другий із слідами початкового свердління і два – без отворів), шліфувальні камені та крем'яні свердла. Це все дає можливість уявити, як кілька тисяч років тому ремісники – предки кущівців шліфували у своїй майстерні камені, потім просвердлювали в них отвори, прикріпляли руків'я – і сокира була готовою для використання при захисті, забезпеченні продовольчих і господарських потреб людини.

Середнє і старше покоління кіровоградців пам'ятають, як кілька десятків років тому проводилися роботи з очищення Інгулу, впорядкування набережної. Так от, під час очищення русла річки кіровоградський краєзнавець Малюк натрапив на темно-сірі крем'яні гостроконечник і скребло. Якщо їх не принесла сюди вода, то уявляємо, як давній

праінгульчанин уперто, поступово, по шматочку відколював частинки поверхні каменю, щоб надати йому гострої форми. Той наконечник згодом мав допомагати вполювати дикого звіра, захистити береги річки від непрошених агресивних зайд. А скреблом потім вишкрібали шкіри, знімали м'ясо з кісток убитих тварин (які давали харчі, матеріал для житла і одягу) тощо.

За кілька століть до нашої ери було виготовлено ліпний інкрустований горщик, бронзові казани (з яких їли скіфи) і наконечники стріл, які дійшли до наших днів. Значно розширили знання про предків кіровоградців розкопки давніх поховань, які розпочалися після входження краю до Російської імперії (за часів Київської Русі й козацтва це не дозволялося). 1874 року обабіч Інгулу на Балашівці було розкопано два кургани. Знахідки засвідчили використання обряду трупоспалення (напівспалені кістки, залишки дерева, вугілля, горщик із попелом). У наступні часи кургани розкопувалися по шляху з міста на Клинці, на місці будівництва електростанції, по проспекту Правди, на Лелеківці. Найновіше дослідження проведено нещодавно по вулиці Попова. У кургані, насипаному близько п'яти тисяч років тому, виявлено ряд поховань давніх скотарів із речами тих часів. Кілька курганів міста ще не розкопано.

Із пам'ятками археології сьогодні можна ознайомитися в обласному краєзнавчому музеї. А поруч із його приміщенням розміщено кілька кам'яних баб, які колись вихідці з Азії встановили в наших степах на своїх курганних похованнях. Їх колись описав перший директор державного музею в Єлисаветграді П.Рябков: "...низьке чоло, плоске з широкими вилицями обличчя, завжди звернене на схід (звідки вийшли всі тюрксько-татарські племена), можливо, для нагадування про місцезнаходження батьківщини, велике тупе підборіддя, вузькі очі, маленький рот, приплюснутий ніс".

Протягом сотень років розкопок міста на сивому Інгулі виявлено поховання, посуд, зброю, знаряддя праці з каменю, кістки представників

різних епох і культур, автохтонних і прийшлих. Речова спадщина спонукає до її наукової систематизації в окремих статтях і книгах, до видання археологічних карт міста.

Багато назв для одного міста: доба козаччини

Обминається сьогодні, значною мірою, краєзнавчими державними установами і громадськими організаціями, окремими дослідниками тематика 200-річної козацької історії нашого населеного пункту. Між тим, бодай дотичне долучення до цієї проблематики земляків – науковців і краєзнавців – у попередні часи свідчить про її перспективність.

Перші назви, які дійшли до наших днів, відносяться до доби козацтва. Це засвідчують науковці, краєзнавці, котрі вивчали цю проблему протягом кінця XIX – початку XXI століть. За даними "Історії міст і сіл..." (автори статті – кандидат істеричних наук П.Безтака та тодішній зав. архівним відділом облвиконкому О.Нагорний) зимівники запорозьких козаків виникли на території нинішнього Кіровограда у другій половині XVI століття. У держархіві області зберігається запис єлисаветградського землеміра, краєзнавця, директора місцевого музею, дослідника численних історичних джерел П.Рябкова про те, що в період до будівництва єлисаветградської фортеці "тут уже був зимівник запорожця Завади". Назва Завадівка дійшла до наших днів.

Козацький період уособлює сьогодні ще одна назва частини міста. Як писали вже у роки незалежності історики за фахом, працівники обласного краєзнавчого музею П.Босий (директор) і П.Кизименко (автор книги "Козаки не за порогами"): "Саме від зимівника запорозького козака Степана Лелеки веде свій родовід одне із сучасних кіровоградських передмість – Лелеківка. Існує вельми ймовірна гіпотеза, що саме від козацьких зимівників виникли також поселення Ковалівка та Балка...". Підтвердження цьому знаходимо в Дмитра Яворницького, видатного українського дослідника історії козаччини: "В урочищі Лелеківці... жив запорожець Лелека (тепер село Лелеківка...)". І в книзі "Герби міст України (XIV – I пол. XX ст.) йдеться з посиланням на

статтю нашого земляка В.Кривенка в журналі “Знак”, що фортеця була споруджена біля зимівника запорожця Лелеки. Зрештою, і міський голова О.Пашутін стверджував: фортеця збудована “поблизу кордону зимівників запорозьких”. Наш земляк, працівник апарату Верховної Ради, кандидат наук А.Пивовар у нещодавно виданій книзі з історії Наддніпрянщини XVIII ст. не тільки наводить дані про численні поселення українців у цьому краї ще до імперської колонізації, ініційованої царицею Єлисаветою (спростовуючи таким чином подеколи ще й до сьогодні існуюче твердження про “Дике поле” Центральної України, в яке імперія принесла цивілізацію), а й вказує ще одну назву дофортечних часів. За його даними, колишній цибулівський житель Яким Лелека був осадчим Інгульської слободи (Лелеківка), додаючи, що в часи Слобідського козацького полку була сотенна слобода Інгульська з сільцем Лелеківкою. Цьому поселенню поталанило, оскільки назва його дійшла до наших днів. Якщо ж брати численні хутори, села, зимівники, містечка, з яких українців виселила адміністрація Єлисавети Петрівни, то на нових картах колонізатори їх намагалися не показувати, щоб забули нащадки козаків свої корені.

У часи топонімічних дискусій не виникло пропозицій щодо відродження імені козака Завади в назві міста. В той же час інші первісні назви часів козацтва звучали у контексті національно-культурного відродження у формі доцільності перейменування обласного центру на Лелечин або Інгульськ (з деякими варіантами). Аргументами на користь цього висувалися: повернення до неідеологічних, рідних, історичних назв, перша б із яких могла увічнити ім’я господаря земель, який поливав їх потом і кров’ю, як землероб і воїн, а друга може бути альтернативою першій, як неіменна назва (як показує практика, іменні назви в нашому місті довго не приживаються), яка виникла в часи козацтва, і була однією з перших.

Корінні мешканці вказаних та інших поселень обживали територію міста тривалий час. Це сприяло пізнішому будівництву (яке змушені були

захищати козаки) тут фортеці, перетворенню поселення в місто. Більш давні від Єлисаветграда літописи Завадівки, Лелеківки та ін. заслуговують на їх дослідження й оприлюднення – як складової історії Кіровограда.

Вечірня газета. – 2007. – 25 травня.

КОБЗАР І НАШ КРАЙ

Перші майбутні Шевченківські місця на теренах, які сьогодні входять до Кіровоградщини, проклав десятирічний Тарас 1824 року. Тоді до Єлисаветграда його взяв із собою батько Григорій Іванович, який приїздив сюди з чумаками продавати яблука з панського саду. Таким чином глава сім'ї намагався убезпечити сина від можливих конфліктів із мачухою.

Крім Єлисаветграда, хлопець проїхав тоді Новомиргород, Кам'янку, Каніж, Володимирівку, Грузьке, Гуляйполе (частина Златополя, котрий згодом увійшов до Новомиргорода), річки Дідову Балку, Вись, Грузьку, Інгул. Ту подорож згодом письменник опише в повісті "Наймичка", художньо зобразивши факти свого дитинства, пов'язані з теренами, котрі

тепер входять до Новомиргородського та Кіровоградського районів,

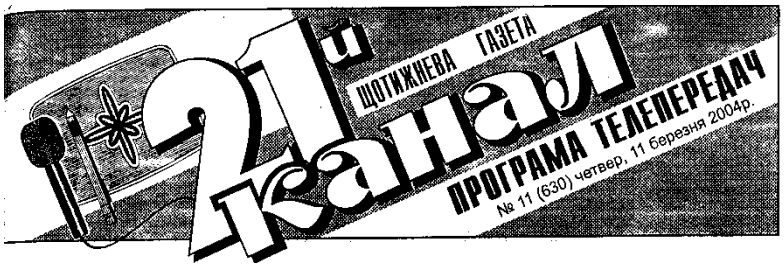

обласного центру.

Сюжет із "Наймички" використовували вітчизняні та зарубіжні

романісти. Наприклад, про подорож Шевченка Єлисаветградщиною писала у своєму відомому творі “Тарасові шляхи” Оксана Іваненко. Цей сюжет, зокрема, увійшов до роману польського письменника Єжи Єнджевича “Українські ночі, або Родовід генія”. Тут, наприклад, ідеться: “У долині по берегах річки лежав Новомиргород. Через річку перебралися вбрід, виїхали на гору і знову побачили перед собою безмежний степ”. У вказаному романі також викликає увагу опис відвідин Олександрівки (тепер – райцентр Кіровоградщини) у середині 1840-х років Т.Шевченком і П.Кулішем, яких гостинно прийняв місцевий поміщик, польський письменник “української школи” М.Грабовський. Тарас Григорович, за цією версією, за порадою Пантелеймона Олександровича, хотів замовити господареві польський текст до свого альбому “Мальовнича Україна”.

Серед листування Куліша не виявлено підтвердження відвідин Олександрівки Шевченком. За 1844 рік зустрічаємо його лист до Тараса Григоровича, де він пише: “... їду знову на три місяці на Вкраїну. Присилайте Ваші картинки в Чигирин з надписом: “Михайлу Грабовському”. Я в нього буду, і він знатиме, куди їх мені переслать...”. Якраз тоді, коли Тарас Григорович збирав матеріали для “Мальовничої України”, польський письменник планував видати подібний альбом. Пантелеймон Куліш і познайомив українця із задумом останнього. Щодо задуму самого Шевченка, то вже через 13 років знову читаємо в листі Куліша на його адресу: “Колись ти малював “Живописну Україну”, і нічого з того не вийшло...”. Втім, згаданий 1844 року альбом “Живописна Україна” під редакцією Тараса Шевченка з підписами до ілюстрацій “південно-руською і французькою мовами” все-таки вийшов у Петербурзі. Не вдалося Тарасу Григоровичу продовжити публікацію своїх творів у другому випуску, який планувався на 1845 рік.

У Єлисаветградському кавалерійському юнкерському училищі викладав штабс-капітан Микола Новицький (1838 – 1906 рр.), знайомий

Тараса Шевченка по Санкт-Петербургу. Він брав активну участь у звільненні його родичів з кріпацтва, про що повідомляв Тараса Григоровича у листах з Єлисаветграда. Зокрема, офіцер у вересні 1860 року писав письменнику про наслідки переговорів із цього приводу з кріпосником Валеріаном Фліорковським, про зустріч з братом поета Варфоломієм Григоровичем. Остання ж зустріч Новицького із самим Шевченком відбулася за кілька місяців до цього в столиці імперії.

Микола Новицький (дослужився до генерал-лейтенанта) записав спогади про Тараса Шевченка і зберіг його листи, продовжував турбуватися про його родичів. Саме за його рекомендацією до Єлисаветградського юнкерського училища поступив небіж письменника Йосип, син Варфоломія Шевченка. Юнак брав участь у "Вечорницях" Петра Ніщинського, прем'єра яких відбулася в Єлисаветграді.

Петро Ніщинський (1832 – 1896 рр.) у ті часи часто приїздив до Єлисаветграда, де спілкувався з майбутніми корифеями українського професіонального реалістичного театру, зокрема Марком Кропивницьким. "Вечорниці" ним були написані на власний текст як музична сцена до драми Тараса Шевченка "Назар Стодоля". Вперше на Україні поставлена у приміщенні Єлисаветградського громадського зібрання аматорським гуртком І.Карпенка-Карого. Ініціатором заходу виступив ще один службовець кавалерійського училища Микола Федоровський, який, згодом, у відставці налагодить у Санкт-Петербурзі видання українських книг, стане фундатором "Всеслов'янського кола музичного для духовного піднесення народу". Отже, у цьому середовищі й продовжувалося громадське формування Йосипа Шевченка до закінчення ним училища, після чого він взяв участь у російсько-турецькій кампанії на Балканах.

А серед майбутніх єлисаветградських юнкерів назвемо ще й нащадка запорозьких козаків Амвросія Ждаху, який художньо зображував теми української історії та етнографії, ілюстрував книги Миколи Костомарова.

Поштові листівки за його малюнками, надруковані 1911 року видавництвом "Час" із метою збору коштів на будівництво пам'ятника Т.Г.Шевченку, демонструють тепер у першому експозиційному залі Одеського історико-краєзнавчого музею. Край, пов'язаний з іменем подвижника Тараса Шевченка по Кирило-Мефодіївському товариству Олександра Тулуба (1824 – 1872 рр.), який був теж заарештований, але відпущений за браком доказів. Деякий час цей педагог вчителював у Златопільській чоловічій гімназії. Внучка Олександра Даниловича Зінаїда Тулуб згодом у романі "В степу безкраїм за Аралом" опише заслання Тараса Григоровича в Оренбурзькі степи.

У Єлисаветградському й Олександрійському повітах Херсонщини громадськість завжди шанувала пам'ять Шевченка, незважаючи на ставлення до нього в різні часи офіційних властей, у тому числі заборону таких заходів у добу російської імперії. Так на пошану пам'яті Кобзаря в 1911 році олександрійські аматори влаштували виставу, збір від якої (200 крб.) переслали до Києва на спорудження йому пам'ятника. Через два роки день народження Т.Г.Шевченка нелегально відзначила в місті на Інгульці молодь.

Збереглися спогади сучасників тих подій. Панас Феденко, публіцист, історик, член Центральної Ради, професор Українського Вільного університету в екзилі, випускник Олександрійської гімназії, писав: "Свято на пошану поета... Коло портрета Шевченка на підвищенні горіли свічки, були підготовлені реферати. На поміч ми запросили видатного декламатора Гната Юру, що відбував солдатську службу як писар у канцелярії повітового "Військового начальника". Після моєї доповіді про "Демократичні ідеї Шевченка" Гнат Юра... декламував поему Шевченка "Чернець". Настрій у всіх був ентузіастичний. Ми вже готувалися проспівати "Заповіт", коли хтось сильно почав стукати у двері... З'явився інспектор... З ним були два поліціянти. Цей "малорос" глянув на портрет Шевченка і промовив саркастично: "Свічки – як перед святим...".

Марія Чижевська, сестра випускника Олександрійської гімназії,

філософа, літературознавця, члена Центральної Ради, емігранта Дмитра Чижевського згадувала: "...У розпал святкування прийшла поліція. Кілька чоловік втекло через вікно, інших переписали. Семінаристів (до десяти чоловік) виключили із учительської семінарії, а гімназистів і гімназисток чекала задовільна оцінка з поведінки".

100-річчя від дня народження Т.Г.Шевченка олександрійські вчителі, лікарі, гімназисти знову нелегально відзначали на приватній квартирі. Цього разу згаданий Гнат Юра виконував "Реве та стогне Дніпр широкий". Знову все закінчилось приходом поліції, але тепер уже Гната Петровича було направлено для проходження подальшої служби в маршеву роту до Бессарабії.

До речі, автор пісні "Реве та стогне Дніпр широкий" Данило Крижанівський навчався у 1860-х роках у Єлисаветградському духовному училищі, приміщення якого збереглося до наших днів (школа № 14). Працюючи в Болградській гімназії, написав музику на слова поеми Тараса Шевченка "Причинна", яку присвятив своєму улюбленому актору Марку Кропивницькому з Єлисаветградщини, на вистави котрого спеціально приїздив до Одеси. Вона й стала всенародною піснею, прізвище автора (котрий молодим пішов із життя) якої на деякий час було забуто. Єлисаветградське реальне училище закінчив Михайло Васильєв (1863 – 1912 рр.), якому належать записи народних пісень, переказів та легенд про великого Кобзаря "Народна пісня про Шевченка" (1898 р.) і "Тарас Шевченко в легенді" (1900 р.).

Кіровоградщина пов'язана з долями спадкоємців близьких родичів Тараса Шевченка. Зокрема це стосується гілки родоводу його сестри Катерини, дружини Антона Красицького. Їхні нащадки деякий час мешкали у селі Мошориному (тепер – Знам'янський район), а в середині XX століття переселилися до Знам'янки. Тут мешкали онуки Катерини Григорівни – Катерина Максимівна та правнучка Антоніна Вереміївна Красицькі. У 1961

році сумного ювілею смерті Великого Кобзаря виконком Знам'янської міськради депутатів трудящих надав для довічного проживання Красицьким окремий будинок, створивши одночасно в ньому кімнату-музей Т.Г.Шевченка. На громадських засадах ним завідувала Катерина Максимівна, а після її смерті – Антоніна Вереміївна. У1964 році, незадовго до своєї смерті, родичок відвідала онука Тараса Григоровича по братові Микиті – Єфімія Прокопівна Шевченко.

У кімнаті-музеї проводилися екскурсії для учнів, отримували в подарунки експонати, велося листування з багатьма адресатами. Згодом заклад став громадським музеєм. Згідно з новим планом забудови міста, в 1976 році будиночок Красицьких було знесено, музейну кімнату перенесли до Будинку піонерів. З нагоди 175-річчя з дня народження Тараса Шевченка заклад отримав нове приміщення (дві просторі кімнати), а з 1991 року став називатися "Кобзаревою світлицею".

Сьогодні музейним осередком керує краєзнавець-ветеран, один із нащадків гілки Красицьких В'ячеслав Євгенович Шкода. Під його опікою знаходиться більше двох тисяч одиниць обліку, в тому числі 655 – основного фонду. Сюди продовжують надходити в подарунок різні матеріали, публікації. Зокрема зберігається роман Оксани Іваненко "Тарасові шляхи" з автографом автора. Серед експонатів – твори київських митців Василя Касіяна та Володимира Масика, дніпропетровця Бориса Єгорова, різьбяра з Тернопільщини Степана Батюка, вишивки народних майстринь, твори Антоніни Красицької.

Інтерес викликає стенд "Гілка Шевченкового роду". Дві експозиційні кімнати світлиці щороку відвідують десятки екскурсійних груп. Їм пропонують тематичні екскурсії "Гілка Шевченкового роду на Знам'янщині", "Сподвижник Т.Шевченка у нашому краї", "Чумацькі шляхи Кобзаря", "Холодний Яр у житті і творах Шевченка", "Топонімія Чорноліського краю і поезія Шевченка", "Автографи музейної бібліотеки", "Освідчення в любові" та ін. Член "Родини

Шевченка", українського благодійного культурно-наукового фонду Шевченка В'ячеслав Шкода 10 березня 2004 року зустрівся зі студентською молоддю Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка в обласному краєзнавчому музеї з нагоди 190-річчя від дня народження Кобзаря, продемонструвавши деякі експонати Знам'янського музею. Депутати Знам'янської міськради прийняли рішення про створення міського краєзнавчого музею з філіалом "Кобзарева світлиця".

У різні часи творчість Тараса Шевченка була предметом дослідження уродженців краю. Зокрема, виходець із родини аптекаря в Єлисаветграді, український і російський літературознавець Ієремія Айзеншток (1900 – 1980 рр.) вивчав біографію, творчу лабораторію та фольклоризм письменника, уклав перше коментоване видання "Щоденника" Шевченка, видання його творів у 1920 – 1930-х роках. За його редакцією у 1939 році вийшли книги "Т.Шевченко. Кобзар", "Т.Шевченко. Стихотворения". Творчість Кобзаря через призму міжслов'янських літературних зв'язків досліджував уродженець селища Петрового (тепер – райцентр) Григорій Вервес. Це прослідковується у низці його праць, зокрема в книзі "Тарас Шевченко і Польща" (1964 р.).

Наукові дослідження проводилися й емігрантами – вихідцями із Центральної України. Так уродженець Долинського району, доктор славістичних наук, професор української мови і літератури в Альбертському університеті Яр Славутич (народився у 1918 році) у першій половині 1980-х років видавав книги "Велич Тараса Шевченка", "Шевченкова поетика". Досліджував творчість Кобзаря і виходець з Олександрії, доктор наук Дмитро Чижевський (1894 – 1977 рр.), котрий працював у вузах Праги, Гейдельберга, Фрайбурга, Галле, Марбурга, за океаном. Зокрема, характеризуючи міжнародне значення поезії української романтики у XIX столітті, дослідник писав: "Українські теми пробилися до чужих літератур, переважно слов'янських. Пізніше численні переклади Шевченка у сербів, а

ще більше у болгар, свідчать про це”.

На кінець союзних часів на Кіровоградщині ім’я Шевченка було увічнене у назвах 15 колгоспів і 8 сіл. На обліку знаходилося 10 пам’яток, присвячених поетові. У добу незалежності цю роботу пожвавлено. 1993 року у рамках проведення дня Кіровограда місцева українська гімназія-школа № 5 імені Тараса Шевченка започаткувала свято вулиці Шевченка. На жаль, через деякий час зображення Кобзаря зникло з фасаду цього закладу. Цей факт, здається, нікого особливо звідтоді не турбував у місті. Хіба що краєзнавця Юрія Матівоса, який писав про це свого часу у “Вечірній газеті”.

В обласному і районних центрах області відбуваються покладання квітів, урочисті мітинги, концерти, конференції, виставки, присвячені ювілею Кобзаря. Півроку тривав збір коштів на пам’ятник Т.Шевченку в Гайворонському районі. Його відкриття відбулося на центральній площі Гайворона 9 березня 2004 року. У 2005 році на Кіровоградщині приймали учасників Всеукраїнського свята “В сім’ї вольній, новій”, присвяченого Тарасу Шевченку.

Вечірня газета. – 2007. – 25 травня.

КАЛНИШЕВСЬКИЙ У ФОРТЕЦІ БЕЗПАМ’ЯТСТВА

Початок літа у другій половині XVIII століття неодноразово ознаменовувався трагічними подіями в житті українського народу, пов’язаними з історією нашого краю. У червні 1754-го на відібраних у запорожців землях, згідно з указом цариці Єлизавети, було закладено фортецю св. Єлисавети, 1768 року гайдамакам-коліям російські війська завдали відчутних ударів у спину за наказом Катерини II, а 1775-го, відповідно до її ж “волі”, було ліквідовано Запорозьку Січ. Ініціатором останнього акта 23 квітня 1775 року на засіданні уряду виступив новоросійський генерал-губернатор Потьомкін (який ще влітку попереднього

року лукаво називав запорозького кошового отамана Калнишевського “нерозлучним другом” та “милостивим своїм батьком”).

Уже в травні 1775-го під стінами фортеці св. Єлисавети генерал-поручик П.Текелі (Текелій), виконуючи рішення ради при царському дворі, сконцентрував стотисячне регулярне військо – артилерію, кавалерію і піхоту, у складі якого були й місцеві Пермський карабінерний та Єлисаветградський пікінерний полки (11 ескадронів останнього вирушали від річки Комишуватої Сугоклеї). 4 червня ця армада підступно оточила Січ, у якій того дня знаходилися лише три тисячі козаків. Вони готові були оборонятися, як 1709 року, коли Січ брало штурмом військо Петра І. Але цього разу кошова старшина й архімандрит переконали козаків здати укріплення без бою і не “проливати християнської крові”. Після чого військо Текелі пограбувало і зруйнувало Січ. Архів і зброю запорожців перевезли до фортеці св. Єлисавети, яка, таким чином, від початку до кінця виконала свою жандармську, ліквідаторську роль щодо Запорожжя. Адже із самого початку існування цього укріплення воно забезпечувало кадровим військовим складом Новосіченський ретраншемент, котрий знаходився за два кілометри від Січі для утримання козаків “у належному порядку”. “Се знищення українського автономного ладу без згоди українців було вчинком беззаконним, безправним, бо він противився Переяславській умові, котрою Україна прилучилася до Москви”, – таку оцінку дасть через півтора століття фактам ліквідації Гетьманщини (1762 рік) і Січі М.Грушевський.

У серпні 1775 року Катерина ІІ оповістила в спеціальному маніфесті, що “Січ Запорозька повністю вже зруйнована із знищенням на майбутній час і самої назви запорозьких козаків”, додавши при цьому, що вживання виразу “запорозький козак” розглядатиметься як образа імператриці. Господарі українських земель звинувачувалися навіть у “заведенні власного хліборобства, підриваючи... тим самим основу залежності їх від Престолу Нашого...”. 1776 року в Москві відбувся суд над козацькою старшиною. Але про її долю не знали

навіть найближчі родичі. Лише в XIX столітті стало відомо, що кошовий отаман Петро Калнишевський був кинутий до кам'яного мішка – в'язниці у Соловецькому монастирі. Він перед цим відмовився зректися козацтва в обмін на привілеї і царську волю. Обрав честь і добру пам'ять нащадків. Помилування Калнишевського відбулося за Олександра I після 25 років перебування в келії, звідки навіть не виносили нечистоти, випускаючи бранця лише помолитися в церкві тричі на рік на християнські свята. 1803 року він у 112-річному віці там же, на Соловках, і помер, де й похований.

Народився ж Петро Калниш на Лівобережжі влітку 1691 року. За переказами, вже у дитячому віці потрапив на Січ, де за сім десятиріч пройшов шлях від джури, молодика до кошового отамана. Невідомо, чи має до його роду причетність запорозький зимівник Калнишевський неподалік сучасного с. Гурівки Долинського району, про який згадує уродженець тих місць письменник діаспори Яр Славутич. Помітну сторінку до історії Центральної України Калнишевський вписав як захисник правічних теренів наших предків від захоплення балканськими і російськими офіцерами та поміщиками, котре розпочалося із реалізації рішень уряду Єлизавети про створення у межиріччі Синюхи й Дніпра Нової Сербії та на Інгулі – фортеці св. Єлисавети. У 1755 – 56 роках військовий осавул Калнишевський очолював запорозьку депутацію у Петербурзі (там же й переінакшили його прізвище з Калниша). Вона доповіла про загарбання Ново-Сербією, Слобідським полком і Донським військом січових земель. 1756 року для опису і розмежування цих територій була створена комісія з представників Запорожжя, Гетьманщини, фортеці св. Єлисавети. Але наступ на запорозькі землі тривав. Особливо нахабно поводився комендант фортеці Муравйов, заарештувавши одного із запорозьких депутатів. Останній з'їзд комісії відбувся 1762 року. Серед трьох січових депутатів у її складі був осавул Калнишевський.

У 1762, а потім з 1765 і до ліквідації Січі її кошовим отаманом козаки обирали Петра Калнишевського. Саме як отаман він очолив 1765 року

чергову делегацію до імператорського двору, яка поставила питання про знесення з території Запорожжя поселень Нової Сербії і фортеці св. Єлисавети та виведення царських військ. Як пише історик О.Апанович, спеціальна комісія вивчила карти і "наче визначила, що новосербські поселення справді розташовані на запорозьких землях, і розглянула проект переселення Нової Сербії. Катерина II теж ознайомилася з "ландкартами". Від неї на Січ надійшла грамота, в якій цариця не дуже виразно обіцяла запорожцям вирішити справу "відповідно до їхнього прохання". Але імперія не дотримала обіцянки задовольнити справедливі вимоги господарів степу.

За цих умов Кіш почав використовувати можливості власної випереджальної колонізації запорозьких степів, що сприяло зростанню кількості поселень і в нашому краї. Зокрема, 1767 року П.Калнишевський наказав одруженим запорожцям залишити свої хутори та поселитися на кордонах полків колишньої Нової Сербії у п'яти новостворених запорозьких селах, серед яких було й Петрове (тепер – райцентр). Тоді ж були створені слободи Жовта, Зелена, Кам'янка. Калнишевський володів землями навколо Петрового. Очолюване майже 80-річним (!) П.Калнишевським Запорозьке військо у російсько-турецькій війні 1768 – 1774 років було найбільш боєздатною, досвідченою і мужньою силою регулярної армії держави Романових. Без участі запорожців царське військо не змогло б організувати навіть належний захист відібраних Петербургом земель у січовиків, у т ч. й для будівництва фортеці св. Єлисавети. В останній сховався російський гарнізон і цивільні мешканці околиць, коли взимку 1768 – 1769 років татари безборонно спалили всі навколишні села. Це змусило командування російської армії залучити до оборони краю запорожців. У напрямку фортеці вирушили козацькі полки. У червні 1769 року в степу поблизу Петрового, між річками Зелена та Жовта, П.Калнишевський розташував 7350 козаків і 12 гармат. За бойові заслуги в кампанії наступного року кошовий отаман був нагороджений золотою медаллю з діамантами. Згодом йому було присвоєно

звання генерал-лейтенанта російської армії. Козаки відіграли вирішальну роль в оволодінні Кримом у 1771 році, Дунайській експедиції 1771 – 73 років.

...У роки незалежної України в центральній частині Кіровограда відновлено дорадянські назви вулиць Верхньої Пермської (увічнює пам'ять полку, котрий брав участь у ліквідації Запорозької Січі) та Верхньої Биківської (за прізвищем офіцера-колонізатора Приінгулля). З царських часів по інший бік Інгулу існує назва вулиці Карабінерна. У радянську добу у фортеці відкрито меморіальні дошки воєначальникам армії Романових Суворову та Кутузову. Інша родина – Раєвських, яка принесла військову славу і велич імперії, увічнена нещодавно в Олександрівському районі. Музейним експонатом стала епітафія руйнівника січі П.Текелі. В обласному центрі кілька організацій увічнили в своїй назві ім'я імператриці-колонізаторки Центральної України Єлизавети. У той же час в області, значною мірою розташованій на землях вольностей запорозьких, немає жодної меморіальної дошки, жодного знака, монумента Петру Калнишевському. Розпочати можна було б із перейменування вулиці Верхньої Пермської на Калнишевського та встановлення пам'ятника останньому кошовому отаману в Кіровограді. Можливі й інші варіанти з урахуванням думки громадськості, яку може об'єднати сама ідея увічнення пам'яті захисника і господаря земель нашого краю, патріота України, оборонця православної віри, воєначальника. Тож моральну і матеріальну підтримку в спорудженні майбутнього пам'ятника могли б надати, крім влади, козацькі та інші патріотичні організації. Це б стимулювало музейників, пам'яткоохоронців, архівістів розпочати дослідження зв'язку П.Калнишевського із нашим краєм взагалі та його адмінцентром. Зрештою, це б сприяло кращому вивченню нашої історії другої половини XVIII століття (у якій є багато білих плям), ефективнішому вихованню підростаючого покоління на героїчних прикладах предків.

Народне слово. – 2007. – 19 липня.

“РІДНА ХАТА” ТАК І НЕ ВІДЧИНИЛА ДВЕРІ

6 жовтня 1913 року в житті української громади Єлисаветграда відбулася пам’ятна подія. Того вечора у приміщенні міської думи (тепер – облдержадміністрації) зібралися ініціатори створення українського літературно-музично-драматичного товариства імені М.Л.Кропивницького “Рідна хата”. Відкрив зібрання відомий далеко за межами Російської імперії “артільний батько” М.Левитський (Левицький), який і виклопотав дозвіл у місцевої адміністрації на цей захід. Присутні обрали Миколу Васильовича головуючим, а Шафонського – секретарем зборів.

У вступному слові Левитський обґрунтував назрілу потребу в створенні такого товариства, вказав на важливість вшанування пам’яті знаменитого українського актора й драматурга, земляка. Після цього він зачитав текст проекту статуту, який присутні ухвалили з деякими уточненнями та доповненнями. Товариство мало пропагувати надбання української культури, “надавати своїм членам та їхнім сім’ям можливість розумно і приємно проводити час”, задля чого повинні були “організовуватися лекції, реферати, бесіди, екскурсії, гуляння, драматичні постановки”, створюватися читальня-бібліотека з правом передплати і придбання книг, журналів і газет, музеї, художньо-культурні виставки, вечори, видаватися книги, журнали тощо. Вступні внески встановлювалися в розмірі не менше одного, а річні – не менше п’яти карбованців, що на той час становило значні кошти. Громадяни, котрі вносили одноразово не менше п’ятдесяти карбованців, ставали пожиттєвими членами товариства. Для керівництва ним щорічно обиралося правління з десяти осіб. Для остаточної редакції статуту збори обрали комісію у складі М.Левитського, В.Вітковського, В.Нікітіна, В.Кияшка, О.Шафонського та Г.Линовецького.

17 жовтня в місцевій газеті “Голос Юга” з’явилася стаття “Рідна хата”

за підписом “Земляк”, котрим, гадаємо, міг бути М.Левитський. “У Єлисаветграді є немало людей, які цікавляться українською історією, літературою, музикою та українським мистецтвом узагалі. Придбання літератури з усіх зазначених галузей надзвичайно складне для окремих осіб, прямо непосильне для більшості”, – йшлося на початку публікації. Розв’язати ці проблеми можна було б, лише об’єднавши зусилля громадськості в новому товаристві. Воно могло б організовувати цікаве дозвілля, змістовний відпочинок, враховуючи потребу духовного розвитку городян. Адже “далеко не всіх приваблюють карти, випивка, дефілювання Двірцевою вулицею та інші принади нудного, одноманітного і монотонного провінційного життя”. Створення товариства імені М.Кропивницького мало стати даниною пам’яті “великого у слов’янському світі артиста-художника, драматурга... Батька українського театру”, чимало шанувальників, знайомих і друзів якого мешкало в місті.

Після затвердження статуту товариство мало взяти на себе організацію встановлення у Єлисаветграді бюсту Кропивницького на місці, узгодженому з міською владою, “яка, слід сподіватися, піде назустріч у цьому культурницькому починанні”. Важливим завданням було також вивчення народної творчості в галузі музики й ужиткового мистецтва.

Згадана редакційна комісія раніше від визначеного терміну доопрацювала статут товариства, який затвердили установчі збори під головуванням М.Левитського 18 жовтня. Серед учасників зібрання був і відомий український актор О.Суслов, котрий свого часу виступав у трупі М.Кропивницького. На зборах прозвучала ідея вшанувати пам’ять І.Котляревського, який помер 75 років тому, постановкою його “Наталки Полтавки”. Обрали оргкомітет для скликання перших загальних зборів після затвердження статуту.

Однак у губернському Херсоні не зважилися дати дозвіл на створення українського товариства, яке через рідну культуру могло б пробудити

національні почуття корінного населення. Третього листопада єлисаветградський "Голос Юга" навів факти подібних дій і в сусідніх губерніях: "Репресії проти українського руху не послаблюються. У Катеринославі місцеве губернське у справах про товариства присутствіє відмовило українській "Просвіті" у реєстрації її відділень у селах Кам'янці, Одинцівці, Чаплях і Сурсько-Михайлівці. Полтавський губернатор не дозволив... відкрити в Лубнах український книжковий магазин. Раді "Золотоніського товариства прекрасних мистецтв"... губернатор заборонив виконання народної пісні "Кому воля, а кому неволя". Навіть у далекому прибалтійському Вільно поліцмейстер не дозволив трупі Гайдамаки, нашого земляка, називатися українською. Газета навела також позитивні приклади ставлення самоврядних земських і міських органів влади за межами Херсонщини до вимог корінного населення. Так, харківська дума за пропозицією гласних-українців асигнувала 8 тисяч на спорудження в місті пам'ятника Лисенку. Лохвицька повітова управа вирішила усі свої нові школи, лікарні та інші приміщення споруджувати в українському стилі, не зважаючи на спробу деяких гласних інсценізувати "народні протести" проти цього. Полтавська дума одноголосно затвердила доповідь управи про вшанування пам'яті І.Котляревського. Лубенські земці виділили, за прикладом минулих років, 50 карбованців на пам'ятник Т.Шевченку, відкрили при своїй книгозбірні відділ української літератури.

У Єлисаветграді ж товариство імені М.Кропивницького "Рідна хата" не отримало дозволу на реєстрацію і діяльність, не було відкрито пам'ятника засновнику театру. Пам'ятники йому – в селі Бежбайраках (нині – Кропивницькому), містах Бобринці, Кіровограді – постали уже в радянські часи і добу незалежності. А товариство імені Кропивницького, яке об'єднало б українську інтелігенцію міста на Інгулі, що задумувалося майже сто років тому, могло б почати функціонувати теперішнього ювілейного театрального року.

Народне слово. – 2007. – 24 липня.

ПАМ'ЯТКИ НАШОЇ СЛАВИ

Доба козаччини на території Центральної України займає більший період, ніж єлисаветградські та радянські часи разом узяті. Але в пам'ятках історії і культури січовики й гетьманці увічнені менше, ніж, скажімо, колонізатори романовської чи діячі ленінсько-сталінської епох. На Кіровоградщині на відміну від інших областей, щоправда, до пам'ятників катам наших предків Потьомкіну і Катерині ІІ не дійшло. Але орієнтована на Росію меншість час від часу пропонує реанімувати ім'я доньки Петра І в назві обласного центру. А там, дивись, і до пам'ятника Єлизаветі недалеко... На 17-му році незалежності України в населених пунктах не зустрінемо у бронзі їх засновників козаків Лелеку, Вуса, Петрика, Онуфрієнка, Бута, Андруся, захисника краю Калнишевського... Тож особливу цінність для туристів, гостей, підростаючого покоління мають ті кілька пам'яток, які все ж завдяки ентузіастам, громадськості, органам влади вдалося зберегти чи відкрити.

До історії Торговиці Новоархангельського району вписано ім'я кошового отамана Запорозької Січі Івана Сірка, якому 1992 року в першу річницю незалежності України відкрили пам'ятний знак, що засвідчує перебування тут отамана в 1654 – 1679 роках. Гранітну стелу встановили на перехресті вулиць, у назвах яких сільрада тоді відновила історичну пам'ять, – Сірка та Козацька. Власником земель на Тясмині, зокрема Бірок (тепер Олександрівського району), був Б.Хмельницький. 1995 року в цьому селі відкрито пам'ятний знак на честь гетьмана. Через шість років, на Покрову, Бірки приймали учасників обласного козацького свята. 1995 року пам'ятник Б.Хмельницькому відкрито в Кіровограді.

Малодослідженими є некрополі лицарів степу. Під горою, неподалік села Іскрівки Петрівського району, поховано козака Пашківського куреня Саву Самодригу. 1990 року на могилі встановлено кам'яний хрест. У селі

Припутнях (тепер територія с. Мошориного Знам'янського району) жив і похований козак, філософ, поет, автор пісні "Їхав козак за Дунай" Семен Климовський. У роки незалежності встановлено пам'ятний знак. На козацьке свято 14 жовтня 2005 року в Цибулевому цього ж району відкрито пам'ятний знак козаку Мамаю. Постали монументи захисникам-козакам в останні роки і в Торговиці та Головківці Олександрійського району

Народне слово. – 2007. – 13 жовтня.

ГЕРОЇ "СТОГОЛОВОЇ КОЗАЦЬКОЇ ГІДРИ"

Саме так – "стоголовою козацькою гідрою" – називала ватажків національно-визвольної боротьби українського народу налякана польська шляхта. Імена багатьох із них увійшли до історії Центральної України.

Періодом піднесення визвольного руху козаків та селян, спричиненого посиленням експлуатації народу з боку магнатів, а також національно-релігійним гнобленням, стали 20 – 30-ті роки XVII століття. Козаки, чиїм домом була Запорозька Січ, не приховуючи симпатій до знедолених селян, приймали втікачів, приростаючи новими сотнями і куренями. Занепокоєна Польща для розправи з повстанцями 1625 року послала у Наддніпрянщину 30 тисяч карателів, до яких входили і німецькі найманці. Очолив військо коронний гетьман С.Конецпольський.

14 жовтня поляки підійшли до Крилова *(це місто згадується ще в руських літописах XII ст., було зруйноване татарами, відбудоване в XVI ст., тепер на його місці знаходиться Кременчуцьке водосховище на території Світловодського району)* і розташувались над річкою Цибульник, неподалік від козацького табору. С.Конецпольський направив до запорозького гетьмана Марка Жмайла, який керував повстанцями, вимогу підкоритися і визнати рішення польського короля про скорочення козацького реєстру до п'яти тисяч осіб. Козаки відкинули цю вимогу, і 19 жовтня каратели розпочали штурм їхнього

табору. Повстанці мужньо оборонялися, завдаючи зайдам великих втрат. Але збройна і чисельна перевага продовжувала залишатися на боці противника. Тому повстанці відійшли до озера Розсохуватого понад Дніпром, залишивши по дорозі застави, які, затримавши на деякий час просування ворога, гинули.

Вирішальна битва відбулася 21 жовтня біля озера Курукового (тепер – у складі Кременчука), де було знищено чимало кінноти й іноземної піхоти противника. Польське військо відступило. Значних втрат зазнали і повстанці. Після того, як козацька старшина скинула з гетьманства Марка Жмайла, було ухвалено Куруківську угоду. А на місці, де колись розташувався табір повстанців і відбулася перша битва з польським військом, згодом виникло поселення з козацькою назвою Табурище *(тепер – у складі Світловодська)*.

Трагічно складалася доля керівників антипольських повстань у наступні десятиріччя. У 1635 році запорозький гетьман Іван Сулима зруйнував Кодацький замок і дійшов до Крилова, закликавши місцевих селян і міщан на боротьбу проти шляхти. Проте сили були нерівними. Сулима, який за хоробрість у боротьбі з турками мав золоту медаль від папи Павла, був страчений у Варшаві.

Подібна доля чекала і на гетьмана нереєстрового запорозького козацтва Павла Бута (Павлюка). На початку XVII століття він заснував населений пункт Бутівка *(тепер – Павлиш Онуфріївського району)*. Двічі місцем дислокації війська, очолюваного Павлом Бутом, і неформальним центром повстання стає місто Крилов. Після виступу Чигиринського полку сюди прибули загони нереєстрових козаків з Київщини та Полтавщини. У серпні 1637 року в Крилові та навколишніх місцевостях діють повстанські загони П.Бута. Із цього міста він відрядив до Переяслава двотисячний загін на чолі з Карпом Скиданом та Семеном Биховцем. Але повстання було жорстоко придушене. Поляки поставили умову: видати козацьких керівників. Французький письменник Проспер Меріме зазначив, що “гетьман... Бут, прибувши до Польщі з охоронною грамотою, був тяжко покараний разом з

кількома козацькими старшинами". Хоча повстання зазнало поразки, наші краяни не припиняли боротьбу. Так, на початку 1638 року в околицях Крилова діяли запорозькі козаки, якими керував полковник Карпо Скидан. У червні його, тяжко пораненого під Жовною, схопили поляки.

Виступи перших десятиліть XVII ст. підготували ґрунт для майбутньої національно-визвольної війни українського народу проти польського панування. Чимало наших земляків було серед перших добровольців у війську Богдана Хмельницького. До нього приєдналися повстанці, які навесні 1648 року згуртувалися в околицях Крилова. Символічно, що першу важливу перемогу козацького війська було здобуто на території нинішнього Олександрійського району. Саме тут перетнулися шляхи авангарду польського війська на чолі із сином коронного гетьмана Стефаном Потоцьким, яке прийшло з Черкас, і запорозьких загонів. Хмельницький, враховуючи гіркий досвід попередників, залучив собі в союзники ще й татар, оскільки розумів усю складність боротьби із регулярними польськими військами.

Повстанці розбили свій табір в урочищі Жовті Води *(за 45 кілометрів від сучасної Олександрії)*. За козацьким звичаєм табір був побудований великим прямокутником, оперезаним шанцями і кількома рядами возів. З-поміж багатьох описів Жовтоводської битви наведемо уривок із літопису Самійла Величка: *"Сам Хмельницький з Тугай-беєм і з усім кінним військом перетнув в іншому місці річку Жовту Воду й міцно вдарив на поляків, які виїхали проти нього зі своїх окопів. Поляки не встояли проти нього й години і, лігши на кілька тисяч трупів, з великим тріском і жахом ледве вскочили за свої окопи в обоз. Це сталося 5 травня... Ці перші нещастя й ця поразка поляків уселили в серця їхніх начальників дуже великий страх, вони навіть почали відчаюватися, що не вийдуть звідсіля живими. Одначе ще до вечора... вони спробували знову вступити в бій із Хмельницьким та Тугай-беєм. Цього разу вони втратили свого товариства півтори тисячі і були ввігнані шаблями назад до свого окопу, багато з них дістали тоді біду й рани"*.

Завершився розгром польського загону наступного дня поблизу урочища Княжі Байраки *(поруч сучасного села Попельнасте Олександрійського району)*. На відміну від супротивників, які неодноразово страчували повстанських ватажків, що потрапляли до Варшави, Богдан Хмельницький звелів полонених не кривдити, нагодувати та дати притулок у своєму таборі. У Жовтоводській битві сповна розкрився талант нового козацького полководця. Саме на теренах нашого краю виявились його стратегічні й тактичні здібності, військова хитрість і талант переможця. Ним вдало було використано тактику флангових обходів і засідки, застосовано артилерію. У тилу ворогів було викопано рівчаки і ями, куди були змушені відступати війська і важкі обози ворога.

Прикметно, що після перемоги Б.Хмельницького до його війська з Чигирина, Крилова й інших міст і сіл влилося дві тисячі добровольців, отже, й чимало наших краян взяли участь у черговій переможній битві проти поляків – під Корсунем. Звідси Хмельницький направив частину захоплених у двох битвах полонених і коштовності до Криму. З трофеями, звичайно, було і військо Хмельницького. Залишили тут і кілька сотень полонених, які, згідно з тогочасними традиціями, обіцяли відкупитися.

Про перемогу козаків складалися численні історичні пісні:

“Ой чи бач, ляше, як пан
Хмельницький
На Жовтім Піску підбився?
Від нас, козаків, від нас, юнаків,
Ні один ляшок не скрився”.

А в іншій пісні говорилося:

“Не пий, Хмельницький, дуже тої
Жовтої Води:
Іде ляхів сорок тисяч хорошої
вроди.
А я ляхів не боюся і гадки не маю,
За собою великую потугу я знаю”.

Не обминула народна пісня і коронного гетьмана Потоцького, він під Корсунем був узятий у полон і подарований козаками кримським союзникам, а його син, якого полонили у битві під Жовтими Водами тяжко пораненим, помер, висловивши його "біди" фрагментом пісні:

"У першій війні на Жовтій Воді...
Дався мені гетьман
Хмельницький
Гаразд – добре знати.
Буду його повік вічний
пам'ятати".

Із подіями визвольної війни пов'язані й інші території нашого краю. Зокрема, у 1648 році селянсько-козацьке військо Богдана Хмельницького проходило через згадану вже Бутівку, жителі якої приєднувалися до повстанців. У походах під проводом гетьмана брали участь мешканці Онуфріївки. У складі війська Б.Хмельницького діяв Торговицький (Торговиця відома ще з 1331 року, тепер – Новоархангельського району) полк, яким командував полковник Євфимій. На визволеній від польської шляхти території відбувалися військово-адміністративні зміни. Знаменитий Крилов увійшов до складу Чигиринського полку.

Хмельницький був власником земель на Тясмині, зокрема села Бірки. У 1652 році про нього згадує один із посланців до гетьмана, який прийшов для зустрічі з ним, але *"гетьман зі своїм полком пішов з Чигирина в степ, на урочище Борок, не доїздячи Чорного Лісу... Приїхали до гетьманового табору в урочищі Борок. Писар Виговський, взявши у нас листа, велів чекати у шатрі для приїжджих... А гетьман того дня пішов з Борка далі річкою Тясмином, і з обозу їздив до татар..."*.

Бірки згадуються і як пункт, звідки козацьке військо вирушало в походи на Поділля і Молдавію. Тут Б.Хмельницький чекав і на повернення своїх загонів. У 1653 році він під Бірками збирає військо для відсічі армії короля Казимира (того самого, який подарував Хмельницькому землі нинішньої

Олександрівщини "з лісами Бовтишом і Нерубаєм"). До Бірок прибувають і посли від турецького султана та кримського хана для переговорів про умови союзницьких дій проти польської армії. Сподіваючись виграти час, Б.Хмельницький шле листи у Варшаву, підписуючи: "Дано в Борку". Тут він чекав рішення Москви "взяти гетьмана під високу государеву руку". Після Переяславської Ради царем було підтверджено право Хмельницького на Бірки і сусідні землі. Отже, Бірки – цікава, хоч ще не сповна досліджена сторінка історії нашого краю, освячена іменем гетьмана Хмельницького.

Союз із московським царем не забезпечив тривалого спокою нашим предкам після смерті Богдана Хмельницького. Міжусобна боротьба його наступників, агресивні наміри сусідів з півдня і заходу призводили до спустошення Центральної України. Орди з Криму, польські війська нищили оселі сімей козаків у межиріччі Південного Бугу та Дніпра, нерідко об'єднуючись у боротьбі проти запорожців. Немеркнучої слави набув у боях із напасниками Іван Сірко. Запорожці вісім разів довіряли йому посаду кошового отамана, й Іван Дмитрович довір'я виправдав сповна. Очолювані ним загони жодного разу не зазнали поразки в боях з турецько-татарськими ординцями. Історики не проминають наголосити на таких рисах характеристики Сірка, як розважливість, мудрість, демократичність, скромність у побуті аж до аскетизму, глибоку релігійність. На Січі він жив у курені, їв разом з козаками з одного казана, носив простий одяг. З його іменем пов'язують знаменитого листа-відповідь запорожців турецькому султану. Не випадкова й з нашого боку пильна увага до особи кошового отамана, оскільки його резиденцією була вже згадувана Торговиця.

На початку літа 1661 року велика орда з Криму, зосередившись на берегах Синюхи, чинила спустошення у нашому краї. У липні Іван Сірко виступив з військами із Торговиці, перепинивши шлях татарам. Як пише польський хроніст Йоахим Ерлич, у 1664 році кошовий отаман знову вийшов із цього "сильно укріпленого валами і хорошо забезпеченого військом і

зброєю" містечка, організувавши оборону цих місць та Побужжя уже від об'єднаних польсько-татарських військ.

Втім не лише торговицька земля була свідком героїчної боротьби козаків проти напасників із заходу і півдня у цей час. Громили запорожці татарські орди на Інгулі, Ташлику. Наприклад, у 1663 році в урочищі Цибульник біля Крилова козаки розбили 110-тисячну орду кримських татар і ногайців, визволивши чотири тисячі полонених. Значної поразки татарам завдали запорожці і в 1668 році на Тясмині.

Постійні турецько-татарські походи призводили до спустошень населених пунктів краю. Так у 1667 році, прямуючи на Чигирин, стотисячна турецько-татарська армія повністю спалила і пограбувала Андрусівку (тепер село Світловодського району). У наступні десятиріччя землі межиріччя Південного Бугу та Дніпра були предметом поділу між Туреччиною, Росією і Польщею. У договорі про Вічний мир між двома останніми державами за 1686 рік читаємо: *"...дійшло утруднення щодо тих розорених городів та міст, що були... униз до Дніпра по річку Тясмин, а саме... Крилов.., про них ми, ближні бояри й думні люди їхньої царської величності, домагалися, щоб вони були навічно в державі й у володінні великих государів, їхньої царської величності, поклавши рубіж униз Дніпра... по річку Тясмин. Великі ж і повноважні посли його королівської величності і від Річі Посполитої... поступитися тут не захотіли. Тоді ми... погідно домовилися.., що ті місця мають лишатися порожні, так, як вони є тепер."*

Лише за Белградським договором 1739 року запорозькі володіння Нової Січі остаточно закріплює за собою Росія. Але до цього кілька десятиріч, після руйнування Запорозької Січі військами Петра І, козаки змушені були поневірятися в південному Подніпров'ї, в землях, підвладних туркам і татарам.

Вечірня газета. – 2007. – 19 жовтня.

НЕДОСПІВАНЕ КОХАННЯ МАРІЇ

Дослідники історії вітчизняного театру неодноразово констатували обмаль даних про Марію Карпівну Тобілевич (Садовську-Барілотті, Петрову-Мову), представницю славного роду корифеїв сцени, яку за красу голосу називали соловейком. Учителька, учасниця аматорських театральних гуртків, мандрівних оперет, труп М.Кропивницького, М.Старицького, М.Садовського і П.Саксаганського, виконавиця всіх головних ролей та партій українського репертуару другої половини XIX століття й сьогодні залишається маловідомою в особистому, сімейному житті, котре через понад сто років із дня її смерті в ювілейні дні театру викликає інтерес наших сучасників, як і все, що пов'язане з Тобілевичами.

Чи не найбільше запитань щодо романтичних стосунків Марії Тобілевич з Йосипом Шевченком. Гнучка, статурна, трохи вища від середнього зросту, добре вихована (у сім'ї, школі та гімназії) за оцінкою другої дружини Карпенка-Карого Софії, щира, лагідна, проста, весела дівчина не могла не привернути увагу юнкера. Той щосуботи бував у будинку Тобілевичів на Знам'янській вулиці (тепер – Тобілевича). Там відбувалися справжні вечори української творчості, часто переслідувані царською владою. І, як згадував П.Саксаганський, "починались співи гуртом, коли збиралося багато, а більше співала сестра Маруся, Шевченко...". І тоді в молодих голосах над Чечорою, від пагорба із Знам'янською церквою у бік Інгулу і степу, єдналися їхні палкі серця. Марія і Йосип брали участь у спільних репетиціях і прем'єрній постановці "Вечорниць" у клубі громадського зібрання на Двірцевій вулиці (тепер – Леніна). На груповій фотографії учасників "Вечорниць" Шевченко і Тобілевич стоять поруч. Ця гарна, помітна пара могла стати й на весільний рушник. Але спочатку – деякі факти з біографії Йосипа.

Уродженець Корсуня небіж Т.Г.Шевченка (Кобзар любив хлопця і часто згадував у листах) вступив до Єлисаветградського кавалерійського

училища за сприяння його викладача військовика М.Новицького, який допомагав у визволенні з кріпацтва родичів Тараса Григоровича. Брав участь у роботі гуртка літературно обдарованої молоді, до якого входили брати Тобілевичі, разом із Садовським, Саксаганським, Грабенком і Дяченком готував газету. 1875 року в Єлисаветграді вийшла його збірка "Дещо із перекладів самостійних творів" (під псевдонімом "І.Грінченко") з метою благодійної підтримки ремісничо-грамотного училища накладом 1200 примірників. Серед перекладів привертають увагу твори О.Пушкіна, А.Фета, Г.Гейне, П.Беранже, Р.Бернса. У власних поезіях звучать мотиви кохання (нерозділеного), соціальних проблем, просвітництва, моралі.

Софія Тобілевич, яка після описуваних подій близько зійшлася з Марією, писала: "Несподівано для самого себе Йосип Варфоломійович закохався в Машу і посватався до неї. Оскільки і він, і Маша були ще занадто молоді, то за порадою Івана Карповича весілля було відкладено на той час, коли наречений закінчить військову школу... Поїхав Шевченко на якесь свято додому, на Полісся, і звідти прийшла страшна звістка, що він, тяжко захворівши, помер. Маша сама тяжко захворіла, одержавши ту звістку. Молодість перемогла, вона одужала, але, рятуючись від туги, стала рватися з дому, шукаючи собі роботи, як забуття".

Але коли звернемося до енциклопедій, то виявимо.., що Йосип тоді не помер. Закінчив училище 1874 року, брав участь у російсько-турецькій війні 1877 – 78 років. Прапорщик 15-го стрілецького батальйону був поранений під Шипкою. По завершенні бойових дій командував у Болгарії одним із округів, отримав доручення організовувати міліцію в іншому. Став капітаном, при виході у відставку отримав звання колезького секретаря по удільній службі, мав атестат за сьомий клас реальної гімназії. Як пише одеський дослідник Г.Зленко, літературну і військову кар'єру Йосипа урвала тяжка хвороба параліч. Коли ж здоров'я на деякий час повернулося до нього, то активно поринув в українське культурне життя. М.Старицький згадував,

що 1881 року читав М.Кропивницькому свою драму в присутності М.Садовського та Й.Шевченка. Йосип записав "Споминки" свого батька Варфоломія про його названого брата Т.Шевченка. Дата смерті небожа Кобзаря вказується "до 1900 року". Це вимагає уточнень спогадів С.Тобілевич про причини припинення стосунків Марії і Йосипа (можливо, щось підкаже його лірика невдалого кохання?).

За словами С.Тобілевич, звістка про смерть Й.Шевченка привела Марію до думки влаштуватися в мандрівну оперету (всупереч волі брата Івана), яка гастролювала в Єлисаветграді: "Досі покірна Маша наче збожеволіла. Я не можу залишатися вдома, казала вона уперто. Тут все мені нагадує про мою втрату, про Йосипа". Потім, між гучними успіхами на сцені, були одруження з оперними співаками, акторами італійцем Барілотті та українцем Д.Петровим (Мовою), від яких народилося кілька дітей. Їх, малолітніх, залишила Марія на останнього, у 35-річному віці пішовши з життя. Недокохавши, недоспівавши, недоплекавши...

Згадаймо Марію Садовську-Барілотті, коли будемо в районі зупинки "Друкарня" – першої лікарні, що в Кіровограді, де на колишньому Биківському цвинтарі її було поховано. Вклонімося її праху на Карлюжинському цвинтарі Кіровоградського району, куди його було перенесено. Вслухаймося в розповіді привітних екскурсоводів заповідника "Хутір Надія" та міського літературно-меморіального музею І.Карпенка-Карого, у чиїх експозиціях вміщено оту саму фотографію з "Вечорниць", де поруч – молоді Йосип і Марія.

Народне слово. – 2007. – 8 листопада.

ВІД "ЗОЛОТОГО" ВЕРЕСНЯ ДО СТАЛІНСЬКОЇ ЗИМИ

Святкування 65-річчя Української повстанської армії (чиї групи доходили до нашого краю, а ветерани і сьогодні мешкають на

Кіровоградщині) відсунуло цьогорічного жовтня на другий план навіть Покрову і День українського козацтва. Її колишні бійці, які воювали на рідній землі проти гітлерівських окупантів, польських карателів, репресивних підрозділів НКВС і не заплямували себе фашистськими злочинами, репресіями проти цивільного населення, зустріли його без парламентського й урядового визнання свого внеску в українські державотворчі процеси. Серед причин цього вбачаємо незагоєні рани Другої світової в серцях її учасників (по обидва боки прицілу) і очевидців, надмірну "партизацію" проблеми, її ангажування з-за кордону (більшою мірою – східного), відсутність об'єктивної інформації, усталеність сфальсифікованих у часи СРСР стереотипів.

Постала УПА у лісисто-гористій Західній Україні, де споконвічно поліщуки і галичани боронилися від угорців, монголо-татар, поляків та інших зайд, протистояли католицькій експансії. Після Першої світової війни цей регіон увійшов до Польщі. У вересні 1939 року його населення хлібом-сіллю з жовто-блакитними прапорами зустрічало Червону армію. У виявах тих почуттів були і сподівання на звільнення назавжди від польського національного та релігійного гніту, і радість спілкування з представниками Великої України.

У радянській літературі акцентувалася увага на позитивних результатах включення Західної України до СРСР і возз'єднання її з УРСР (позбавлення польського гніту, система державної освіти, культури, розвиток промисловості, інтеграція в загальноукраїнське життя). Водночас край у центрі Європи порівняно зі східними регіонами Радянської України був ближчим до її політичних та економічних традицій, багатьма долями родин пов'язаний з українською діаспорою. У життя УРСР Галицький П'ємонт міг внести активний етнічний струмінь у вживанні рідної мови, збереженні християнських традицій, обрядовості, народних свят.

Утім, галичанам і волинянам швидко довелося пережити низку

революційних соціалістичних перетворень у тлумаченні сталінського режиму. Тих змін, які у Східній Україні призвели до депортацій, голодомору, репресій, деукраїнізації 1930-х. 6 листопада Москва створює органи НКВС та територіальної і залізничної міліції Західної України. Про те, що вони займалися не лише головними своїми функціями, а й репресивними заходами щодо невинних людей, свідчать, зокрема, факти, які наводить доктор історичних наук Ю.Шаповал (коли автор даної статті навчався на історичному факультеті Київського держуніверситету ім. Т.Шевченка, Юрій Іванович був комсоргом вузу, а отже, до дисидентів не належав). У його книзі "Україна 20 – 50-х років: сторінки ненаписаної історії", зокрема, цитується спогад М.Хрущова, який брав участь у вересневій місії 1939 року: "...Там нас зустріли багато гарних хлопців... Це були люди, котрі пройшли польські в'язниці.., комуністи, перевірені самим життям... І дуже багато з них, отримавши визволення від нашої Радянської Армії, потрапили у наші радянські в'язниці. На жаль, це так". Шаповал пише, що з осені 1939 до осені 1940 років було репресовано за політичними ознаками, головним чином депортовано без суду, слідства і письмового звинувачення, близько десяти відсотків населення західних України і Білорусії. За даними Центрального держархіву громадських організацій України (колишнього архіву ЦК Компартії України), на листопад 1940 року з цих регіонів було вислано 312 тис. сімей, або 1 млн. 173170 осіб (населення, яке дорівнює Кіровоградській області). Чи могли після цього західноукраїнці одностайно стати на захист радянської влади Сталіна, проти його недавнього фашистського союзника Гітлера? Втікаючи від гітлерівців у червні 1941 року, енкаведисти без суду розстрілювали "контингент" затриманих, списавши через кілька років свої злочини на фашистів.

...Політика жорстокого, підступного "умиротворення" західноукраїнців тривала після війни. У липні 1946 року ЦК КП(б)У прийняв постанову "Про недоліки в роботі органів МВС, МДБ, суду і прокуратури по боротьбі з

порушниками радянської законності у західних областях УРСР". Лише в першому кварталі того року в Івано-Франківській області знаходилося 3092 заарештованих, 2023 з яких незаконно утримувалися в камерах попереднього ув'язнення. Помітним напрямком діяльності держбезпеки СРСР у повоєнний час стала боротьба проти УПА, у ході котрої (як тоді, так і згодом) офіційно констатувалися порушення. Так, начальник Яблунівського РВ МДБ на Станіславщині Діденко у листопаді 1945 року заарештував 89 осіб 14 – 17-річного віку і сфабрикував справу запасної молодіжної сотні УПА. 86 із них через відсутність доказів вини протягом півроку були відпущені. У березні 1946 року оперуповноважений райвідділу МВС Винниківського району Львівської області Харитонов після жорстокого побиття застрелив двох дівчат і працівника сільпо Марущака. Ще в лютому 1945 року за вказівкою начальника УМВС по Чернівецькій області Руденка начальник Чернівецького райвідділу МВС Насонов зі своїм підлеглим Майоровим розстріляли п'ятьох колишніх учасників УПА, котрі з'явилися з повинною після звернення уряду УРСР.

У липні 1946 року ЦК КП(б)У прийняв пропозицію МВС УРСР про доведення кількості бійців у винищувальних батальйонах до 35 тисяч (найбільше в Тернопільській області - 7 тисяч). На початку 1949 року М.Хрущову направив доповідну записку військовий прокурор військ МВС Українського округу Кошаровський "Про факти грубого порушення радянської законності в діяльності т. зв. спецгрупи МДБ", де інформував, що республіканським міністерством держбезпеки та його управліннями у західних областях з метою виявлення "ворожого, українсько-націоналістичного підпілля широко використовуються так звані спецгрупи, що діють під виглядом бандитів УПА. Однак, як свідчать факти, грубо-провокаційна і нерозумна робота ряду спецгруп і допущені їх учасниками свавілля і насильство над місцевим населенням (підкреслено мною. – С.Ш.) не тільки не полегшують боротьбу з бандитизмом, а навпаки, ускладнюють її,

підривають авторитет радянської законності й незаперечно завдають шкоди справі соціалістичного будівництва у західних областях України”.

Численні факти у записці підтверджували цю думку. У березні 1948 року члени однієї зі спецгруп двічі приходили в будинок 62-річного Г.Паламарчука у с. Грицьки Рівненської області. Видавши себе за учасників УПА, вони піддали тортурам господаря і двох його доньок, звинувачуючи їх у зв’язках з МДБ. Згодом доньок було заарештовано, і вже в райвідділі від них вимагали свідчень про співробітництво “з бандитами”. Спецгрупа МДБ із с. Підвисоцького затягла в ліс Ф.Козловського, піддавши тортурам, звинувачуючи у тому, що в нього зупиняються партійні радянські працівники, і в зраді учасників підпілля та вимагаючи зізнань, що він є ворогом радянської влади. Селянин отримав струс мозку та інші пошкодження. Дві доби ця ж спецгрупа тримала в лісі мешканця с. Редків Є.Михальчука.

Редагував цитовану в цій статті книгу академік, колишній директор Інституту марксизму-ленінізму ЦК Компартії України І.Курас, котрий починав кар’єру в Кіровоградському партархіві обкому КПУ. Наведені у ній факти можуть змінити думку його колишніх однопартійців щодо того, хто ж насправді чинив злочини у 1940 – на поч. 50-х років у Західній Україні.

Народне слово. – 2007. – 13 листопада.

ЗВИК ЖИТИ ІЗ ЗАСЛУЖЕНОГО І ХАБАРІВ НЕ БРАВ

Мало хто з мемуаристів – колишніх єлисаветградців – обійшов тему корифеїв українського театру. Для нас особливо є цінними свідчення про них – майбутніх творців національної сцени – їхніх молодих тоді сучасників. Звернемося, зокрема, до спогадів дисидента, громадського і культурного діяча, мецената Євгена Чикаленка, якого у 14 років дядько привіз до Єлисаветградського земського реального училища. За наслідками іспитів

хлопця прийняли до третього класу, де навчалися Олександр Тарковський та Панас Тобілевич. За парту до останнього, у майбутньому відомого корифея театру, який узяв сценічне ім'я Саксаганський, і посадили Євгена. Як згадував новачок, Панас тоді вже був гарним співаком і оповідачем-коміком, *"часом на лекціях він пошепки почне було розказувати що-небудь смішне, і ми, забувшись, що сидимо в класі, раптом вибухнемо голосним реготом; Панас сидить, наче він ніде нічого, а нас, було, зоставлять за кару в школі на годину після лекції"*.

У п'ятому класі училища навчався ще один Тобілевич – Микола, високий, ставний парубок, майбутній знаменитий артист Садовський. У вихідні хлопці гуляли в Казенному (тепер – Міський) саду, саду "Альгамбра", купалися, ходили до батьків Миколиного однокласника, майбутнього фольклориста-музикознавця Андрія Грабенка в Обознівку, звідки їх привозили кіньми. Особливо пам'ятними були відвідини будинку Тобілевичів з гарним садом у передмісті Биковій, де тепер знаходиться літературний музей. Тут Євген познайомився із сестрою Панаса Марією (згодом – відома артистка Садовська-Барілотті) та його братами – Михайлом і Петром, що служили в поліції, й Іваном – секретарем поліції, який стане драматургом Карпенком-Карим (з ним Чикаленко приятелював до його смерті), та його дружиною Надією (в дівоцтві Тарковською). Її мемуарист характеризує як дуже симпатичну жінку, котра під впливом чоловіка українізувалася і дуже добре грала на українській сцені.

Квартирна господиня Євгена Чикаленка, вдова учителя французької мови Тіссо, в якої він мешкав за порадою прогресивного земського діяча, голови опікунської ради училища П.Зеленого, із захопленням розповідала хлопцеві про Карпенка-Карого як про незвичайну людину, особливо серед поліцейських чиновників. Коли ця жінка отримала паспорт, то хотіла віддячити Івану Карповичу певною сумою грошей, яку той не взяв. Відвідувачка вирішила, що сума була малою, і додала ще. Тоді Тобілевич

сказав, що звик жити із заслуженого і хабарів не бере. Розповідала пані Тіссо також про його освіченість, оскільки він, закінчивши повітову школу, “читанням розвинув себе так, що справляв враження університетської людини”; їй було відомо, “що його писанням держиться “Єлисаветградський Вісник”, у якому він пише передовиці і веде театральний відділ і де викладає дуже талановито теорію драматичної штуки”. Чикаленко чув від багатьох єлисаветградців про Карпенка-Карого як “людину незвичайну розумом і чесністю”.

1877 року Росія оголосила війну Туреччині, куди волонтером пішов Микола Садовський, описавши ті події згодом у спогадах, які вийшли окремим виданням. Того року пішов на службу і Панас Саксаганський, вступивши до Одеської військової школи, звідки вийде офіцером піхоти. Звільнену таким чином кімнату у Тобілевичів на Биківській зняв у господарів “реаліст” Чикаленко. Описує він і перші в Єлисаветграді, тоді ще любительські, кроки майбутніх корифеїв українського професійного театру.

У клубі при громадському зібранні (знаходився на вулиці Двірцевій, нині – Леніна, на його місці зараз приміщення Ощадбанку та розташовані поруч офіси) брати Тобілевичі на чолі із старшим Карпенком-Карим організували аматорський театральний гурток, котрий щосуботи давав українські вистави на користь незаможних учнів. Функції режисера, актора, декоратора і драматурга тут виконував за плату Марко Кропивницький. Там Чикаленко його вперше побачив “не як актора, а як маляра”, який, декоруючи сцену, зобразив сільську хату над річкою із зеленим садом та вербами над водою. Тоді вперше Євген ходив на українську виставу, яка справила на нього враження на все життя. Це була п’єса “Назар Стодоля” з Карпенком-Карим у ролі Назара та Кропивницьким (Кичатий). Потім були “Сватання на Гончарівці”, “Наталка Полтавка”, “Гаркуша”, “Дай серцю волю, заведе в неволю”. Але в травні 1876 року царським указом було заборонено театральні вистави і концерти українською мовою, тож

“українські пісні, не бажаючи співати по-московському, мусили співати в перекладі на французьку мову”.

Поселившись на Знам’янській вулиці у Тобілевичів, Чикаленко познайомився з батьками корифеїв театру. Глава сім’ї і власник будинку Карпо Адамович працював “економом по панах”, був тут наїздами. *“Коли він було трохи вип’є і почне оповідати всякі події й випадки з свого життя,* – згадував Євген, – *то всі слухають, затаївши духа, бо оповідав він так образно, мальовничо, так артистично, що коли розказував про щось страшне, то у мене, здавалося, волосся на голові їжиться, а коли щось смішне – то всі аж за животи беруться від сміху”.* Багато з тих розповідей його син Іван використав у своїх п’єсах, у тому числі й самого батька зобразив в особі Мартина Борулі. Голос і музичний слух усі діти отримали від матері, яка до старості співала приємним голосом: *“Від неї Іван (Карпенко-Карий) дістав білявий колір волосся, середній зріст і надзвичайно міцну будову тіла, так само, як і Панас (Саксаганський). А Микола (Садовський) вдався ростом і стрункою статурою в материних братів на Катеринославщині – Садовських, від яких узяв і своє сценічне прізвище”.*

По суботах, як пише Чикаленко, у Карпенка-Карого збиралися гості: українофіли, актори. Тоді дружина господаря Надія грала на роялі, брат Михайло – на басолі, Кропивницький – на скрипці. Потім лунало гарне хорове виконання українських пісень. Спілкування “з доброю випивкою часом точилося до світу”. Серед відвідувачів цієї оселі тоді були й інспектор духовного училища Лащенко та учителі цього закладу брати Стиранкевичі, Баришевський, Беззабава.

Ще одним осередком життя корифеїв став майбутній хутір Надія. Після смерті батьків дружини Карпенка-Карого – Тарковських – їй перейшло у спадок 200 десятин землі при залізничній станції Шестаківці, де було збудовано трикімнатну хату з кухнею, стайню та інші господарські споруди. Господарював тут Карпо Тобілевич, а Іван Карпович з дружиною Надією,

синами Назаром, Юрієм і донькою Орисею перебирався сюди щовідпустки влітку і вів тут звичайний сільський спосіб життя.

По дорозі додому, на Одещину, на канікулах заїжджав сюди і Євген Чикаленко, працюючи на цій землі кілька тижнів. Часто бував там тодішній офіцер Микола Садовський: *“У роботі він гарячився, рубав косою, як велетень, але хутко тупив її... Карпенко-Карий працював розмірно, спокійно, але найбільше мене дивував старий Карпо Адамович, що косив не поспішаючи, але й не покидаючись від молодих, ні трошечки не втомлюючись, хоч йому тоді було років близько 70. Він кпинив із Садовського, кажучи:*

– Коса любить хоч маленького, аби розумненького, а ціп – хоч дурного, аби здорового.

А коли [...] Садовський було каже, що за таким обідом, яким годує нас батько, можна охлянути і з голоду пропасти, то старий сміючись казав:

– Люди добрі, хто з вас чув, щоб люди з голоду помирали за борщем з салом та варениками з сметаною!

– Але ж щодня те саме! – з розпукою вигукував Садовський...”.

Вечірня газета. – 2007. – 16 листопада.

ВІЛЬНЕ КОЗАЦТВО ЄЛИСАВЕТГРАДЩИНИ

26 (за старим стилем – 13) листопада 1917 року на засіданні очолюваного уродженцем Єлисаветграда Володимиром Винниченком генерального секретаріату Української Народної Республіки в Києві було затверджено статут “Вільного козацтва” та створено комісію з охорони краю при генеральному секретареві внутрішніх справ. Це був один із перших кроків молодої республіки щодо організації свого війська для захисту від ворогів, забезпечення внутрішнього порядку.

1 грудня відділ "Вільного козацтва" при генеральному секретаріаті внутрішніх справ направив два примірники статуту Єлисаветградській міськуправі. Завдяки цьому із змістом документа ми маємо змогу ознайомитися в архівному фонді управи. Він засвідчує прагнення упорядкувати діяльність тодішніх стихійних козацьких, формувань. У кожному селі чи місті козаки могли об'єднуватися лише в єдину організацію (згадаймо, що в Кіровограді сьогодні, здається, цілих чотири осібних формування вважають себе нащадками запорожців...). Членами організації могли бути представники різних національностей і навіть обох статей. "Стоячи на ґрунті захисту здобутків революції, товариство ставить своєю метою фізичний і духовний розвиток своїх членів, громадянське виховання їх і підтримку спокою на Україні", – йшлося в документі. Для реалізації цих цілей могли проводитися зібрання, лекції, курси, поїздки, концерти, вечори, вистави, спортивні заходи.

Організації мали налічувати не менше 20 осіб, не молодших 16 років. "Для охорони громадського порядку і добробуту" створювалися "кінні і піші муштрові загони". До вільних козаків відносилися "дійсні й почесні члени та співробітники", які сплачували внески. Структурно товариство складалося із загальних зборів, ради і "громад революційних козаків". У військовому відношенні виділялися рої, чоти, сотні, курені, полки (повітóві), коші (губернські). Останні підпорядковувалися генеральному секретареві внутрішніх справ або його заступнику. Звання і посади були такі: кашовар і обозний (у поході), скарбник, бунчужний, писар, підпоручик, сотник, чотник, старший і молодший урядники, курінний, полковник, отаман. Існував принцип виборності із наступним затвердженням вищим керівництвом.

12 січня 1918 року до Єлисаветградської міськуправи звернулася група городян із проханням затвердити їх фундаторами місцевої організації "Вільних козаків". Тут ми зустрічаємо випускника місцевої класичної гімназії, редактора газети "Новий шлях", майбутнього емігранта, голову

фундації Української вільної академії наук у Нью-Йорку Олександра Семененка і його батька Платона, мирового суддю Василя Журавського, а також І.Мороза, А.Бардашенка, П.Куликівського, Т.Багаченка, І.Нерадька, В.Раєвського, П.Приходька, Я.Стратієнка, В.Кеслера, П.Щербакова, Г.Дяченка, С.Бутенка, Д.Бондаревського, І.Завойчинського, М.Прищепенка, М.Панасевича, Т.Тищенка-Василевського. Через два дні відбулися збори українців Єлисаветграда з приводу створення вільного козацтва. Про те, що справа ця була небезпечною, засвідчив факт убивства в березні більшовиками начальника міліції Златополя (тепер – у складі Новомиргорода) за звинуваченням в організації вільного козацтва.

Цікавий факт наводить полковник Українського вільного козацтва, уродженець Глодос, емігрант Фотій Мелешка "На початку 1918 року Єлисавет було перейменовано Стратегічною Радою Глодоського Вільного Козацтва на Незовий".

Народне слово. – 2007. – 11 грудня.

САДОВСЬКА-БАРІЛОТТІ: ДВІ СПРОБИ ЩАСТЯ

Сьогодні ледве не правилом є багатошлюбність творчих людей. На цьому фоні здавалися б порівняно скромними два заміжжя представниці сім'ї корифеїв українського театру Марії Тобілевич. Але за ними – трагедія першого кохання, пошук сімейного затишку, надійного плеча чоловіка.

У юному віці Марія закохалася у небожа Кобзаря Йосипа Шевченка, який посватав її, але невдовзі помер. Туга за коханим привела дівчину до думки влаштуватися до мандрівної оперети, яка гастролювала в Єлисаветграді.

…В опереті дівчина часто виступає у головних ролях разом з молодим музикантом і тенором Барілотті, який мав надзвичайно красивий голос,

хорошу італійську школу співу, а відтак допомагав українці готувати нові партії, поставити голос. Ця співпраця розбудила почуття актриси до Барілотті, а потім привела до створення її першої сім'ї. Але це кохання не принесло щастя. Надто різними виявилися молоді люди. Італієць не турбувався про сім'ю, не хотів мати дітей, вбачаючи сенс існування актора виключно в сценічній діяльності. Існує думка, що він не оминав чарки. Але від нього Марія мала двох дітей. Хлопчик Женя помер ще малим. Донечку Олену Марія забрала, коли вирішила залишити чоловіка. Під час гастролей мами дівчинка жила у дядька Івана в Єлисаветграді, на вулиці Знам'янській.

Остання зустріч Марії з чоловіком, така собі своєрідна сімейна сцена, відбулася 1875 року в Миколаєві, де Барілотті марно переконував співачку повернутися до нього і в оперету, де він грав перші ролі. У свою чергу, Марія не зуміла умовити його вступити до трупи Старицького. "Годі, кінець, – сказала тоді Софії Тобілевич Марія. – Більше до нього я вже не повернуся. Наші погляди на все настільки різні, що ми ніколи з ним не порозуміємось. Чужі ми з ним одне одному". Так закінчилося трирічне життя з Барілотті.

Другим чоловіком Марії став українець, теж оперний співак Денис Петров (сценічний псевдонім – Мова). Маючи добротну дорадянську середню освіту, він добре знав латинську мову, любив полювати. "У нього був прекрасний тенор, пише Софія Тобілевич, який він встиг опрацювати в консерваторії. Отже, школа в поєднанні з великим природним матеріалом зробила його досвідченим співаком. Він дуже багато допомагав Марії Карпівні у підготовці співочих партій. Голос у нього був сильний, високий і дуже мелодійний, приємний для вуха". Співав він усі тенорові партії – Петра з "Наталки Полтавки", Левка з "Утопленої", Андрія із "Запорожця за Дунаєм", Хому з "Вія", пісні в неоперних партіях. Коли Мові почали доручати й "неспівочі" ролі, в нього виявився також талант актора. Успіху сприяла і зовнішність – тонке, трохи продовгувате обличчя із закрученими вгору тонкими вусами. Особливо добре йому вдавалися ролі польських панків-лиходіїв.

Майстерно грав Денис Миколайович у “Бондарівні”, “Саві Чалому”, “Ста тисячах”. Відшліфувати сценічну майстерність допомогли українському акторові брати Тобілевичі. “Шкода тільки, – зазначає С.Тобілевич, – що такий прекрасний співак не шанував того скарбу, який мав. Любив як і багато інших акторів, прикладатися до чарки, а тому голос його почав спадати і наприкінці акторської кар’єри йому довелось перейти виключно на ролі характерних персонажів, хоч стрункість, потрібну для актора, він зберіг”.

Смерть Марії Карпівни припинила життєвий і творчий шлях артистки. За неповних 36 років вона встигла підкорити серця глядачів, граючи у трупах М.Кропивницького, М.Старицького, М.Садовського, П.Саксаганського, виконуючи усі головні ролі та партії українського репертуару другої половини XIX століття. П.Ніщинський називав співачку за красу голосу соловейком української сцени. Він плакав, акомпануючи їй на фортепіано одного разу, коли вони зустрілися в будинку Тобілевичів на вулиці Знам’янській в Єлисаветграді (тепер там розташований літературний музей). Можна було побачити сльози і в її братів, коли вони чули спів Марії на сцені. Він нагадував їм голос покійної матері.

Д.Петров-Мова залишився після смерті дружини з трьома дітьми на руках: Оленою, Ольгою і Сергієм. Перша була донькою Марії від Барілотті, але вона назвала її по-батькові по другому чоловіку – Денисівною, двоє інших діточок народилися в другому шлюбі. Саме дітям перейшов згаданий будинок на Знам’янській за заповітом їх діда Карпа Тобілевича. Коли вони виросли і роз’їхалися, тут господарював Д.Мова. Помер він у 1922 році в Одесі.

Діти ж Марії (Тобілевич, Садовської-Барілотті, Петрової-Мови) успадкували творчі таланти свого роду. Олена була зовнішньо схожою на маму, співала в опері, протягом багатьох років виконуючи партії Маргарити з опери Гуно “Фауст”, Аїди в однойменній опері Верді та багато інших, вийшла заміж за племінника Кропивницького Петлішенка, взявши сценічний псевдонім Петляш. В опері співав і її рідний брат по матері Сергій, він мав

чудовий тенор гарного тембру. Свій сценічний псевдонім він узяв за назвою вулиці в Єлисаветграді – Знам'янський. Зовнішньо схожою на батька Дениса вдалася їхня сестра Ольга, яка виступала в театрі Садовського в хорі, виконувала партію Венери в "Енеїді". Але вона після заміжжя залишила сцену, пішовши за фахом працювати медсестрою в клініку Філатова в Одесі.

Стіни нинішнього музею І.Карпенка-Карого на вулиці Тобілевича в

2007. – 13 грудня.

Кіровограді пам'ятають й ілюструють почуття, переживання, драми Марії Карпівни, її близьких і спадкоємців – власників цього невеличкого дому в минулому. Головний охоронець фондів музею Л.Хосяінова зберігає цілу папку статей про колишню мешканку будинку – Марію Тобілевич.

КОЗАЦЬКА ГОРДІСТЬ ЗНАМ'ЯНЩИНИ

Семен Климовський... Автор пісень і віршованих творів, філософ, козак із Харкова. За орієнтовними даними пр *2007. – 13 грудня.* *у другій половині XVIII століття він мешкав у селі Припутнях (тепер – Знам'янського району), яке з часом зникло, як і цвинтар, де його поховано. Климовський же залишився в пам'яті нащадків головним чином як автор пісні "Їхав козак за Дунай". Цей твір став широко відомим не лише в Україні, а й далеко за її межами. Як потрапив він туди і хто "прорубав" для нього вікно в Європу?*

Піснею зацікавилися польські композитори й поети романтичного спрямування, прихильні до української козацької поезії. За зразком цієї пісні Б.Залєський написав поезію "Дума про гетьмана Косинського", котру 1823

року композитор І.Козловський поклав на музику. Твір швидко набув великої популярності. Приятель Паганіні польський композитор К.Ліпінський і поет А.Совінський популяризують пісню "Їхав козак за Дунай" серед французів. Останній видав 1830 року в Парижі франкомовний збірник "Польські народні популярні пісні", куди увійшов і цей український твір. Поширенню пісні С.Климовського сприяли польські емігранти, які масово прибували до столиці Франції після невдалого антиросійського повстання 1831 року. Через два роки пісня "Їхав козак за Дунай" увійшла до польського збірника Вацлава з Олеська "Пісні польські і руські люду галіціського з музикою, інструментованою Каролем Ліпінським". Польська культура стала першою серед національних у Європі, котра ввела до свого середовища українські пісні.

У визначенні конкретного місця розташування згаданих колишніх Припутнів допомогу львівському літературознавцеві Г.Нудьзі надав бібліофіл, краєзнавець із Нової Праги Олександрійського району Ф.Плотнір. Він після смерті галичанина за власні кошти здійснив перевидання його книги, присвяченої автору пісні "Їхав козак за Дунай". На свято козацтва 2003 року в селі Мошориному Знам'янського району відкрито пам'ятний знак С.Климовському.

Справедливість. – 2007. – 13 грудня.

БОБРИНЕЦЬКА СТОРІНКА МАЙСТРІВ СЦЕНИ

Власне, її можна назвати вагомим вступним розділом. Адже в степовому місті проходили навчання і починалася аматорська театральна діяльність корифеїв національної сцени. Тяжіння найактивнішого тогочасного елементу – в різних галузях – до Бобринця пояснювалося просто: саме сюди в час знаходження центру південних військових поселень у Єлисаветграді було перенесено "столицю" повіту.

В "Історії міст і сіл..." пишеться, що 1841 року тут відкрилося

повітове училище, яке згодом закінчить М.Кропивницький та працюватиме секретарем міської ратуші, канцеляристом у судовій установі. 1855 року до повітового училища вступив І.Тобілевич (його брати і сестра теж навчалися в цьому місті). Потім він працюватиме у повітовому центрі до 1865 року.

У середині 1850-х років дядьки Кропивницького Олексій, Єгор та Микола Дубровинські почали ставити в Бобринці українські та російські п'єси. Перші кроки на любительській сцені Марка відбулися в гуртку М.Дубровинського та А.Ворнікова, де він зіграв, зокрема, роль Петра з "Наталки Полтавки" І.Котляревського. Згодом уже сам Кропивницький ставить свою драму "Дай серцю волю – заведе в неволю" у заснованому ним разом з актором Голубовським аматорському гуртку. Марко Лукич сходиться з місцевим дрібним чиновником Іваном Тобілевичем, який також дебютує на бобринецькій любительській сцені. За їхньої участі тут було поставлено значну частину тодішнього репертуару, що отримало схвальні відгуки глядачів. У рік виходу Валуєвського циркуляра про заборону української мови в ряді галузей Кропивницький створив першу п'єсу "Микола Старостенко", яку пізніше буде названо "Дай серцю волю – заведе в неволю".

Згодом шляхи Кропивницького і Тобілевича пролягли до Єлисаветграда, куди було перенесено повітовий центр. Там вони, зрештою, пов'язали свою долю з професійним національним театром, ставши його фундаторами. Та Марко Лукич і Іван Карпович ніколи не забували Бобринця. Завжди пам'ятали їх і степовики. 1959 року в місті зусиллями вчителя-краєзнавця, пізніше члена Спілки письменників, науковця Миколи Смоленчука створено музейну кімнату, присвячену М.Кропивницькому, І.Тобілевичу та їхнім сподвижникам. У її відкритті взяли участь донька Марка Лукича Ольга Кропивницька-Рябова, його племінник Микола Сочеванов, онук Карпенко-Карого Андрій Тобілевич. Було те в часи хрущовської "відлиги", але за Брежнєва цей осередок уже не діяв. Лише в роки перебудови він був відроджений як районний краєзнавчий музей, котрий тепер знаходиться в Будинку культури. У рік ювілею українського

театру в його залі “Бобринець і бобринчани” демонструється виставка, присвячена Кропивницькому і Тобілевичу, з фотографіями, книгами, портретами. 1972 року на центральній алеї мальовничого міського парку встановлено погруддя М.Кропивницького. На честь 125-річчя з дня його народження тут висадили 125 дубів. Навчання і початок аматорської театральної діяльності в 1860-х роках Кропивницького і Тобілевича увічнено, відповідно, в меморіальних дошках на приміщеннях колишніх повітової школи та трактиру “Медового”. 1990 року на фасаді одноповерхового будинку в центрі міста, де мешкав Марко Лукич, також встановлено меморіальну дошку.

Народне слово. – 2007. – 18 грудня. (Співавт.)

2008 рік

ЗНАХІДКА АРХІВІСТА

Зберігаючи значні культурні цінності і обслуговуючи споживачів документної інформації, архівісти порівняно нечасто роблять самостійно помітні відкриття при вивченні минулого. Лише найбільш наполегливим посміхається доля. Саме до таких слід віднести і співробітника Одеського державного облархіву Бачинського. Йому поталанило встановити авторство музики до пісні “Реве та стогне Дніпр широкий”. Словами до неї стали фрагменти написаної 169 років тому Т.Г.Шевченком поеми “Причинна”. Мало хто знав до порівняно недавніх часів, що композитором цієї добре знаної на Україні пісні був наш земляк Д.Крижанівський.

Народився майбутній композитор на Херсонщині у сім’ї священика Якова. Данило навчався у Єлисаветградському духовному училищі (тепер там знаходиться ЗОШ № 14), де й здобув перші знання у галузі хорового співу і музики. Після його закінчення шістнадцятирічного хлопця віддають до Одеської духовної семінарії. Однак світське життя більше захоплювало

юнака, і випускник семінарії одразу ж складає вступні іспити до Новоросійського університету. По його закінченні Данило Якович стає викладачем Болградської семирічної чоловічої гімназії.

34 роки тому в Москві вийшла книга Л.Кауфмана "Про популярні українські народні пісні і їх авторів" російською мовою. Її автор стверджує, що попри велике педагогічне навантаження, яке ніс молодий учитель (класне наставництво, керівництво хором, викладання російської і латинської мов) він знаходив час для занять улюбленою справою – музикою. Серед його відомих творів – хорова ода "Пам'ятник" на слова Пушкіна "Я памятник себе воздвиг нерукотворный", хор на слова молитви "Царю небесный", романс "Я жду тебя", пісні "Спи, сладко спи", "Чи у полі, чи у борі", "Реве та стогне Дніпр широкий". Два останніх твори автор присвятив М.Кропивницькому, з котрим познайомився в Одесі під час театральних вистав. Марка Лукича Крижанівський виділив з-поміж інших не лише як видатного актора і театрального керівника, а й як талановитого співака, котрий володіє баритоном. В Одесі Данило Якович і подарував Кропивницькому ноти українських пісень. Л.Кауфман у вищеназваній книзі, посилаючись на дослідження українського автора А.Правдюка, вказує, що пісня Крижанівського "Реве та стогне Дніпр широкий" на 1907 рік витримала 15 перевидань.

У 1889 році Дмитро Якович почав працювати помічником столоначальника канцелярії опікуна Одеського навчального округу, до сфери якого входила і Єлисаветградщина. Тяжка праця підірвала здоров'я молодого композитора і в 37-річному віці він помер. Однак пісня його міцно увійшла в душу народу.

Справедливість. – 2008. – 10 січня; Кіровоградська правда. – 1993. – 28 грудня.

ВІЛЬНЕ КОЗАЦТВО ЄЛИСАВЕТГРАДА

Падіння двору Романових навесні 1917 року призвело до створення

загонів українського Вільного козацтва, ще мало вивченого на терені Кіровоградщини. "Для оборони вольностей Українського народу та охорони ладу" створювалися сотні на Черкащині, Київщині, Звенигородщині, Херсонщині, Катеринославщині, Поділлі, Полтавщині.

У жовтні в Чигирині військовим отаманом Вільного козацтва обрано генерал-лейтенанта Павла Скоропадського. Наступного місяця Генеральний секретаріат під головуванням Володимира Винниченка затвердив статут цієї організації, а в грудні отаман прибув зі своїми сотнями для захисту Києва від червоноармійських частин.

Сотні об'єднувалися у курені, які діяли, зокрема в Кальниболоті (нині – Новоархангельський район) та Ревуцькому (нині – Добровеличківка). У першому отаманом був С.Гризло, другий виник 27 грудня 1917 року з ініціативи "просвітян" на чолі з Д.Хорунжим, випускником місцевої міністерської школи, який мав за плечима досвід Першої світової війни. Козаки підтримували зв'язки із сусідніми волосними центрами в Піщаному Броді, Добрянці, Липняжці, Тишківці. Серед старшин куреня, який базувався у колишньому маєтку поміщика Ревуцького, були майбутній керівник Холодноярської організації Г.Нестеренко, уродженець Карлівки Єлисаветградського повіту, прапорщик Д.Лимаренко, який в еміграції буде головою Філадельфійського відділу Союзу українських ветеранів у США. Про останнього можна детальніше прочитати в книзі Р.Коваля "За волю і честь" (Київ, 2005).

На початку 1918 року дух гетьманів Полуботка, Мазепи, їхніх сподвижників пробуджується і в Єлисаветграді. 14 (27) січня українці міста збираються, щоб створити осередок вільних козаків. Виникають курені у Вікторштадті (нині – Маркове Добровеличківського району), Глодосах (Новоукраїнський район). Професор Кіровоградського держпедуніверситету ім. В.Винниченка Леонід Куценко свого часу привіз зі США до Кіровоградського літературно-меморіального музею І.Карпенка-Карого

спогади полковника Вільного козацтва Фотія Мелешка (згодом – українського письменника і громадського діяча в еміграції), який був активним учасником подій 1917 – 1920 років у Глодосах і Єлисаветграді.

Дослідник Р.Коваль наводить спогад Юрка Тютюнника про значну операцію вільних козаків проти 8-ї російської армії під станцією Бобринська (Шевченка): “Тут були скупчені літні курені Звенигородщини, Черкащини та Єлисаветщини. Кількість. .. перевищувала 8000. Бій тривав цілий день, при цьому обидві сторони зазнали значних втрат; він закінчився нічною атакою на росіян, по якій останні були розбиті й розбіглися в різних напрямках. Тут мало не був захоплений (у полон) комендант російських військ на Україні Муравйов, який пробивався з Одеси на північ”.

5 лютого уряд УНР на чолі з нашим земляком Всеволодом Голубовичем надав Українському Вільному козацтву статусу козацького реєстрового війська, виділивши йому великі кошти. Але недооцінка потреби власної організованої армії, побоювання впливу козацтва призвели до припинення його фінансування Центральною Радою навесні 1918 року і ліквідації виконуючим обов’язки військовим міністром. Втім досвід, набутий у сотнях, куренях і кошах, українці використовували в боротьбі за незалежність України у гетьманських, петлюрівських, холодноярських та інших частинах.

Вечірня газета. – 2008. – 11 січня.

СКРОМНА ПРИНАДНІСТЬ ІМПЕРІЇ

Під час недавнього приїзду до Кіровограда святійший патріарх Київський і всієї Руси-України УПЦ Київського патріархату Філарет, відповідаючи журналісту, сказав, що, коли кіровоградці вирішать перейменувати своє місто, то вони не мають повертатися до назви “Єлисаветград”, оскільки у ньому увічнене ім’я російської імператриці, заслуги якої перед Україною сумнівні. До цієї правди історії звернемося з

нагоди річниці з дня народження цариці, чиє ім'я увійшло до минувшини Центральної України. Зауважимо при цьому, що патріоти Росії як у ній, так і в Кіровограді, напевне, можуть пишатися періодом царювання Єлизавети, яка зробила для своєї держави багато. Вони ж неодноразово в кіровоградських засобах масової інформації пропагували її принадність для поневолених Романовими українців. З таким же успіхом патріоти Польщі можуть писати, що король Речі Посполитої, а патріоти Туреччини – що султан Османської імперії були хорошими для козаків...

Майбутня володарка трону народилася 18 (29) грудня 1709 року поза шлюбом від колишньої магдебурзької солдатки і Петра I, які згодом все ж обвінчалися. Справжнє її ім'я було "Єлисавет", яким вона й підписувала документи. У ніч з 25 на 26 листопада 1741 року донька Петра I здійснила державний переворот, з'явившись у Зимовий палац на чолі преображенців, заарештувавши його господарів і заволодівши троном. Тодішнього законного царя п'ятнадцятирічного Івана VI було запроторено до Шліссельбурзької в'язниці, розлучено з батьками, на яких чекало заслання. Натомість цариця щедро нагородила заколотників – дворянством, землею, грошима, кріпаками. Дорадянський російський автор Г.Попов пише про суперечливий характер скороспеченої правительки: любила бали і танці до ранку й була набожною; малоосвічена і всіляко сприяла освіті. Єлизавета своїми указами зобов'язала повертати кріпаків-втікачів до їхніх власників, надала право поміщикам висилати селян до Сибіру. За її царювання було відмінено смертну кару, але збережено таємну канцелярію із жорстокими тортурами і покараннями, здійснювалися гоніння на розкольників, частина з яких мусила рятуватися й у наших краях, засновуючи тут свої поселення. Ліквідував канцелярію і припинив гоніння на старообрядців лише наступник Єлизавети Петро III.

Характеризуючи етнічну і релігійну політику Єлизавети Петрівни, Я.Хонігсман та А.Найман (з ними погоджується й доктор історичних наук Ф.Горовський) пишуть, що вона видавала укази про вислання євреїв, не

соромлячись "користуватися їхніми послугами. Євреї вели рахунки коронованих осіб, забезпечували їхні зв'язки з торговими домами Європи, допомагали придбавати товари, задовольняючи найвишуканіші смаки царського двору. При цьому влада суворо слідкувала, щоб у країну допускалися лише євреї, які перейшли в християнство...". Про яскраву антисемітську політику Єлизавети пише історик кіровоградець П.Кизименко у книзі "Пам'ять степів". Коли сенат запропонував приїжджати євреям до імперії, розширити їм пільги з метою збільшення податків, імператриця "власноруч написала: від ворогів Христових прибутку не бажає. Крім того, 2 грудня 1742 року був виданий указ про вигнання євреїв за межі імперії".

Повернувши Україні гетьманський титул, Єлизавета позбавила його носія права вступати у міжнародні зв'язки, він мусив постачати імперському війську українців для війн у чужих землях. Багато наших козаків і селян полягли у Семилітній війні проти Пруссії. На правічних українських теренах за Єлизавети виникають гусарський полк (1746 рік), Нова Сербія (1752), Новослобідський полк, Слов'яно-Сербія (1753), фортеця св. Єлисавети (1754). Слобожанських козаків закріпили за полками без права переходити в інші. Царськими указами було поширено в Гетьманщині єдине мито Росії, скасовано внутрішні митні збори, які поповнювали гетьманську скарбницю. На Україну переселялися чужоземці.

Єлизавета підготувала ґрунт до ліквідації Гетьманщини і Запорозької Січі. Це розуміли козаки, неодноразово посилаючи делегації, чолобитні й багаті дари Романовій з проханням звільнити їхні прабатьківські землі від чужих фортець, військових частин, переселенців. Але зусилля гетьмана К.Розумовського, кошового отамана П.Калнишевського та їхніх сподвижників виявилися марними. Донька Петра І була гідною свого батька в антиукраїнській політиці. І сподіваємося, що в незалежній Україні, як це засвідчив кіровоградський референдум, її пам'ять не буде увічнено.

Народне слово. – 2008. – 15 січня.

ШУЛЬГИНИ: ІНГУЛЬСЬКА СТОРІНКА

На останню декаду січня припадають два помітних ювілеї в національній історії. 22 числа виповнилося 90 років з часу перетворення Генерального секретарства міжнародних справ у відповідне міністерство. А наприкінці місяця відзначатиметься 90-річний ювілей бою під Крутами.

До обох цих подій безпосередньо причетні брати Шульгини – члени Центральної Ради. Олександр був першим міністром зовнішньополітичного відомства України, а Володимир героїчно поліг під Крутами, захищаючи Батьківщину в нерівному герці проти війська Муравйова. Вони провели п’ять дитячих років у Єлисаветграді, причому Володимир тут народився.

Шульгини – один із найвизначніших родів в українській історії нашого міста. Водночас інформація, донесена про них широким колам центральноукраїнців, є вкрай обмеженою: дві статті за півтора десятиріччя (!). Глава сім’ї Яків Миколайович – учень відомих істориків Володимира Антоновича і Михайла Драгоманова, автор “Київської Старини”, член української Старої громади в Києві, політичний засланець до Сибіру – наприкінці 1893 року отримав направлення на посаду контролера Єлисаветградського відділення Держбанку Росії, яке саме відкривалося. Приїхавши до міста на Інгулі з двома дітьми, його сім’я поповнилася тут ще двома. Син Олександр, який прибув до міста у п’ятирічному віці, в еміграції напише цікаві спогади про єлисаветградський період, які ми й використаємо в публікації.

Яків Шульгин згодився проміняти київську атмосферу, оскільки там не міг через “неблагонадійність” влаштуватися на роботу. Посада ж у банку давала добре матеріальне утримання. Проте останнє не компенсувало інтелігентній українській родині затхлу провінційну атмосферу міста, де було мало двоповерхових будинків, садки не виходили на вулиці, “населення

складалося з великої кількості урядовців, часто росіян або зрусифікованих малоросів, з міщанства, яке говорило здебільше мішаною мовою, та з великої кількості євреїв, ремісників і комерсантів. Але це був і військовий центр...". Друзів серед колег Яків Миколайович не завів, за винятком першого директора Слободзінського (якого втім невдовзі кудись перевели), "не було там ані одної дійсно інтелігентної людини, з якою можна було б одвести душу. Не кажу вже, що не було нікого, хто б цікавився українською справою, а багато серед них було зайд з півночі".

Олександрові запам'яталися прогулянки до скверу, де в будці продавалася "Зельтерська вода" із солодкими червоними, зеленими, жовтими сиропами, "яка так приємно б'є в ніс". Любив хлопець ходити і до "своєрідного парку, де був великий простір (полігон) (тепер – Ковалівський парк. – С.Ш.), на якому виконували свої вправи на конях юнкери. Я любив коней, і це була для мене велика розвага. Багато було й інших радощів, як різні родинні свята, а особливо... український театр".

Тоді сім'я, як пише Олександр Якович, мешкала на Дворянській вулиці, неподалік згаданого парку. Гадаємо, мова йде все ж про Двірцеву (тепер – Леніна). Щоранку хлопчик проводжав батька на роботу до середини цієї вулиці, де була винна крамниця француза Амана. "Там ми прощалися, і батько мене дуже цілував; у французів, що завжди виглядали з вікна, це завжди викликало сміх. Чому? Я не розумів" *(Шульгин уже в екзилі тривалий час мешкатиме у Франції, маючи змогу добре вивчити менталітет співвітчизників Амана)*.

Майбутній герой Крут Володимир Шульгин розвивався швидко. "Не по літах був розумним хлопчиком і мав до того дивний слух: міг дуже правильно співати багато пісень, звичайно українських, як і всі ми в родині, вже з самого малку, був "патріотом"... На нашу українську мову звертали в Єлисаветі особливу увагу. Це так було дивно! А мама, як колись на селі, часто ходила навіть у місті в українському вбранні. І росіянки говорили:

“Странная дама, ходит в малорусском костюме, ведет детей за руку и говорит с ними по-малорусски!” Одного разу, як згадувала донька Якова Шульгина Надія, Карпенко-Карий запитав у неї, чи вона завжди говорить українською. Почувши ствердну відповідь, “похвалив і сказав, що так і треба, що це дуже добре...”.

“Як не виглядав тоді сумно Єлисавет, – пише Олександр Шульгин, – однак... були хоч спорадичні прояви українства... Не... був пусткою в українському відношенні... подекуди і за час перебування там моїх батьків”. Справжнім великим приятелем цієї сім’ї був українофіл, лікар Панас Михалевич, сім’я якого мешкала біля Успенського собору. З ним Яків Миколайович обговорював проблеми національного відродження, історії, його запрошував до себе на українські вечори. На них бували й Іван Карпенко-Карий, Панас Саксаганський, Микола Садовський, Євген Чикаленко, Микола Вороний, Софія Тобілевич. Мемуарист згадує про приятельські стосунки його батьків з Іваном і Софією Тобілевичами. Одного разу в них удома співав “Ой, що ж бо то й за ворон” брат Івана Панас Саксаганський. Шульгини з дітьми часто ходили на вистави корифеїв театру, під час одного з бенефісів вони піднесли Карпенку-Карому, Саксаганському і Ліницькій подарунки.

Олександр, Володимир, їхні брат і сестра виховувалися на розповідях батька (історика за фахом) про запорізьке козацтво, українських гетьманів, на читанні мамою творів Тараса Шевченка, Івана Котляревського, Леоніда Глібова, Миколи Гоголя. Національне почуття мама намагалася пробудити не лише у дітей, а й у студентів, гімназистів, які тяглися на вогник “інтелігентної чисто української родини”.

“У 1889 – 99 роках батько ставав усе більш і більш нервовим. Атмосфера банку ставала йому все більш нестерпною. Саме тоді банк почав будувати свій власний гарний будинок у центрі Єлисавета (тепер напроти майдану Кірова. – С.Ш.). І батькові здавалося, що директор і його ближчі

урядовці хочуть на цьому "нагріти руки". Чи тільки здавалося, чи як контролер він міг на це мати якісь підстави, не знаю. Але одного дня, за повною згодою мами, він подав у відставку... Ми переїхали до Києва," – закінчує спогад про Єлисаветград Олександр Шульгин. Хоча сюди він завітає і ще через одинадцять років, коли з Левком Чикаленком під час антропологічної й етнографічної екскурсії губернією відвідає й родину Михалевичів.

Вечірня газета. – 2008. – 25 січня.

УКРАЇНСЬКІ ДИПЛОМАТИ РОСЛИ В ПРИІНГУЛЛІ Й ПРИБУЖЖІ

22 грудня працівники вітчизняної дипломатичної служби відзначили своє професійне свято. У цей день 1917 року уряд Української Народної Республіки ухвалив рішення про утворення на базі Генерального секретаріату національних справ Генерального секретаріату міжнародних справ з наданням прав останньому вступати у міжнародні відносини, охороняти інтереси українських громадян за межами УНР "і тимчасово загально улаштовувати національні непорозуміння" в межах УНР. Проект того рішення підписали уродженець Єлисаветграда, керівник Генерального секретаріату УНР Володимир Винниченко і недавній Генсекретар національних справ Олександр Шульгин, який з чотирьох до десятирічного віку мешкав у Єлисаветграді.

Генеральним секретарем міжнародних справ О.Шульгин став 26 грудня, увійшовши до історії як перший керівник першого зовнішньополітичного відомства незалежної України. Фактично ж колишній єлисаветградець активну дипломатичну діяльність розпочав раніше. Зокрема, Центральна Рада підтримала його позицію щодо офіційних зносин із державами Антанти. Він складав текст відповіді ЦР на ноту Раднаркому Росії, підписану її керівником В.Леніним (Ульяновим) і наркомом

закордонних справ уродженцем Бобринеччини Л.Троцьким (Бронштейном). Остання фактично означала оголошення війни Україні. Перший український дипломат готував ноти до всіх воюючих та нейтральних держав, де підкреслювалося прагнення України до миру і до участі у мирних переговорах у Брест-Литовську. Він активно проводив переговори з військовими місіями Антанти в Києві про визнання незалежності України. А далі було протистояння відомств Шульгина і Троцького в Брест-Литовську й навколо нього.

22 січня 1918 року Генсекретаріат перейменовується на Раду Міністрів, і Олександр Якович стає першим міністром закордонних справ УНР. Та не погоджуючись з умовами Брестського миру, вже за два дні йде у відставку, відмовившись увійти і до нового уряду уродженця с. Молдовки під Голованівськом Всеволода Голубовича. Останній одночасно (30 січня) став на чолі і Міністерства закордонних справ УНР. Саме Всеволод Олександрович очолював делегацію УНР на мирних переговорах у Бресті, де спілкувався з тим же Троцьким, який очолював російську делегацію.

Тож наші земляки в умовах відсутності союзників, проголошення незалежності, першої світової і російсько-української воєн набували першого дипломатичного досвіду, формували засади національного зовнішньополітичного курсу, закінчивши життя, зрештою, в еміграції чи сталінських таборах. Чи віддаємо їм шану за це? Чи пам’ятаємо принаймні? У Кіровограді немає пам’ятника його уродженцю керівнику першого (!) українського уряду В.Винниченку. Ні в назві вулиці (майдану, провулку, закладу), ні в пам’ятній дошці, ні в музейній експозиції обласного центру не вшановано пам’ять першого українського дипломата О.Шульгина та його наступника і другого керівника уряду УНР В.Голубовича (про ситуацію на Голованівщині можуть повідомити читачі). Розпочати це доцільно було б із включення відповідних заходів до планів 2008-го, в тому числі дослідницьку, просвітницьку роботу державних краєзнавчих, культурницьких, освітніх

закладів, влади.

Народне слово. – 2008. – 8 лютого.

ЗАБУТА УРЯДОВА ПОСТАНОВА. ЧИ ОБОВ'ЯЗКОВА ВОНА ДЛЯ НИНІШНЬОЇ ВЛАДИ?

У роки радянської перебудови громадськість області неодноразово порушувала питання про належне увічнення славетної когорти корифеїв українського професійного театру на чолі з Кропивницьким і Тобілевичами. На це відгукнулися постановою кіровоградські міськком Компартії та виконком міської ради. Зокрема, у цій постанові говорилося: "...пам'ятника, гідного слави видатних корифеїв української театральної сцени, в місті немає". Облвиконком вніс на розгляд Ради Міністрів пропозицію про спорудження пам'ятника корифеям національного театру, яка 17 квітня 1990 року постановою "Про спорудження пам'ятників в Українській РСР" передбачила спорудження такого монумента в Кіровограді. Здійснювати його планувалося з місцевого бюджету та за рахунок коштів громадських організацій і добровільних внесків населення. Нащадки майстрів сцени активно відігнулися на постанову, і невдовзі на заклик обласного відділення Українського фонду культури на рахунок з позначкою "На будівництво пам'ятника корифеям театру" почали надходити кошти – достатньо великі суми на той час. Їх перерахували виробничі об'єднання "Друкмаш", "Олександріявугілля", завод "Гідросила", колгоспи "Зоря комунізму" Новоархангельського і "Ленінським шляхом" та радгосп "Більшовик" Олександрійського районів. Надіслали гроші з Гайворонського молитовного будинку, обласного виробничо-технічного управління зв'язку, Клинцівської старообрядницької церкви, Андріївської церкви міста Знам'янки, благочинний протоієрей В.Затовський, школи ряду районів. Свій внесок зробили й колективи обласних музично-драматичного театру імені Кропивницького та філармонії, які провели благодійні вистави,

концерти, зібрані кошти від яких передали на спорудження пам'ятника. Все це давало підстави сподіватися, що до чергової річниці театру корифеї (1992 рік) в обласному центрі пам'ять про фундаторів українського театру буде увічнено в скульптурі.

Стрімкі політичні та соціально-економічні процеси початку 90-х років не сприяли виконанню урядової постанови. Але, як відомо, такі рішення часів УРСР є чинними і для її правонаступниці – незалежної України. Постанову від 17 квітня 1990 року ніхто не відміняв. Тож міськвиконком, обласна рада, облдержадміністрація, на наш погляд, мають вжити заходів до її виконання. Якщо радянське і компартійне керівництво турбувалося про спорудження пам'ятника корифеям, то невже у роки незалежності влада, громадськість, зокрема й бізнесмени та партії, які витрачали мільйони гривень на виборчі акції, та ж церква не відгукнуться на заклик спорудити монумент?! Тим більше, що на увічнення діячів російської імперії гроші у них знаходяться.

Народне слово. – 2008. – 26 лютого.

Кобзареві дні

СЦЕНІЧНА КАТЕРИНА: ВІД БАЛТІЇ ДО ПРИЧОРНОМОР'Я

"Діло Лисенка – відділення української музики від російської – було таке велике і для свого часу сміливе, що... до самого кінця XIX ст. Лисенко на своїй ниві працював один. Коли побіч Лисенка хтось виступав в українській музиці, то це були або дилетанти, як Микола Аркас (1852 – 1909) – автор опери "Катерина", що стала репертуарною і популярною якраз завдяки своїй дилетантській простоті, або ще слабші дилетанти..." – у цих словах українського історика мистецтва й театру Д.Антоновича вбачаємо підкреслення помітної ролі аматора-композитора в формуванні

національних музичних традицій, активній популяризації творчості Кобзаря, на сюжет однойменної поеми якого і було написано вказану оперу.

... Оцінюючи атмосферу в сім'ї Аркасів, їхня домашня вчителька в своєму приватному щоденнику зафіксувала: "Як батьки, так і діти, особливо старший син (Микола. – Авт.), великі патріоти, котрі дуже люблять свою Малоросію і сильно ненавидять Петра Великого і всіх, хто не цінує і не любить Малоросії". Сам Микола Миколайович згодом відзначив значний вплив на його формування творчості Т.Шевченка і П.Куліша, публікацій в українофільському журналі "Основа", спілкування з учителями Одеської гімназії, серед яких був учитель музики П.Ніщинський, відомий збирач українського фольклору, який познайомив М.Аркаса з М.Кропивницьким.

Під час навчання в університеті, як свого часу буде написано в некролозі, юнак "вступив як діяч до першої української трупи під орудою славного батька українського театру М.Л.Кропивницького, яка грала на той час в Одесі... Тут рідна мова, рідна пісня і рідна справа якнайкраще сприяли тому, що коли... прийшлось вступити на нелюбу йому службу морського офіцера, він не перестав бути непохитним у своїх переконаннях і після смерті батька залишив посаду, відмовившись від платні і чинів, і цілком віддався роботі на українській ниві...". У студентські роки Аркас починає запис народних пісень, захоплюється кобзарським мистецтвом. Професор Г.Сарбей підкреслює, що ці записи лягли в основу опери "Катерина" (хор хлопців "Гей по синьому морю", жіночий хор "Ой у неділю", хор солдатів "То ли не береза, то ли не кудрява", колискова Катерини тощо). "...Осмілився і я свого додати, щоб пісня його (Т.Шевченка. – Авт.) ширилась між нашим людом, щоб бачили вони те, що тяжко й болісно накипало, накипало на серці і вилилось у стиху могутнім", – писав автор опери П.Саксаганському.

"Катерину", де Аркас яскраво відобразив добре знаний йому сільський побут, написано 1892 року, але через перепони цензури видано лише через

п’ять років коштом автора. “Незважаючи на те, що твір цей належить перу дилетанта, під ним міг би підписатися і серйозний музикант, який спеціально присвятив себе композиції”, – зазначав рецензент після оприлюднення фрагментів музики у виконанні напівпрофесійного Миколаївського симфонічного оркестру 1897 року. Це надихнуло автора надіслати клавір опери М.Кропивницькому. Перші репетиції той провів в Одесі, але знову ж через затримку цензури прем’єра “Катерини” відбулася лише 12 лютого 1899 року в Москві. “За виконання я не боюсь, знаю добре, що ти зробиш все якнайкраще... все буде гаразд, хоч не задля мене, котрого мало хто зна, а задля нашого великого батька Тараса, безталанна “Катря” якого з цього часу піде блукать по світові”, – писав Кропивницькому Аркас перед цією подією.

За 17 днів лютого пройшли чотири вистави “Катерини”. У пролозі до опери М.Кропивницький, загримувавшись під Т.Шевченка, з’являвся перед глядачем. У виставі ж він виконував роль батька. 21 лютого Марко Лукич пише Миколі Миколайовичу про тишу і оплески, істерику і сльози в залі. Тріумфальна хода “Катерини” у виконанні його, а згодом й інших труп, продовжилася у Мінську, Вільно, Києві, Харкові, Миколаєві, Катеринославі, Одесі, Петербурзі, Маріуполі, Луцьку, Катеринодарі, Варшаві, Львові (Австро-Угорщина), супроводжуючись захопленими відгуками преси. Автор уперше був присутнім на постановці свого твору в рідному Миколаєві, куди з поваги до нього спеціально завітала трупа Кропивницького, піднісши йому після вистави під грім аплодисментів вінок з написом: “Вельмишановному Миколі Миколайовичу Аркасу, композитору “Катерини”, від вдячного Товариства малоросійських артистів, 14 березня 1900 року”.

“Катерина” стала першою оперою, написаною і поставленою за сюжетом твору Т.Шевченка, та єдиною в композиторському доробку М.Аркаса. Хоча його кум М.Кропивницький (Микола Миколайович був хрещеним батьком Марії Луківни) заохочував писати і наступні опери, зокрема за сюжетом шевченківської “Наймички”. На свою ідейну

спорідненість із М.Аркасом звертав увагу в листі до нього М.Лисенко. Згодом перед автором опери закликав зняти капелюха і вклонитися співак І.Козловський. У радянські часи "Катерина" ставилася в київській, одеській і дніпропетровській операх, Вінницькому і Кіровоградському муздрамтеатрах.

Народне слово. – 2008. – 8 березня.

ДОЛИНСЬКІ СТЕПОВИКИ

Нинішнього року з'явилася четверта книга в серії "Боковенька", присвячена історії Долинського району, – "Степовики. Біографічний довідник". У ній подано короткий матеріал про уродженців цього краю – учителів, лікарів, працівників культури, будівельників, журналістів, письменників, учених. Помітне місце відведено і відомим у різних галузях особам, які тут мешкали чи відвідували цей степовий край. Зокрема, подано дані про науковців єдиної в області районної краєзнавчої премії з Києва, Дніпропетровська, Кіровограда, Миколаєва.

Назвемо кілька цікавих постатей з довідника. У Долинській у сім'ї залізничного чиновника 1885 року народився Ольгерд Бочковський, який згодом мешкав у Єлисаветграді. У Празі, в еміграції, він слухав лекції майбутнього Президента Чехословаччини Т.Масарика, виконував обов'язки секретаря Української дипломатичної місії, став професором. 1933 року наш земляк очолив "Голодовий комітет", написав "Одвертого листа" до Президента французького сенату Е.Еріо, який заперечував існування голоду в Радянській Україні. Низкою книг і статей зробив вагомий внесок у становлення націології. Народним депутатом Верховної Ради УРСР від Долинського району був відомий поет Платон Воронько. 2005 року керівником управління соціальної безпеки Ради національної безпеки і оборони України призначено уродженця села Першотравенки, доктора наук Івана Гнибіденка.

Щедра Долинщина на багатодітних матерів. П'ятьох дітей виростила і

виховала Степанія Кінзельська, яка свого часу переїхала до Варварівки зі Львівщини. Це зовсім не районний рекорд. Але при цьому вона має рідкісну, як для жінки професію тракториста, є переможцем Всеукраїнського конкурсу працівників сільського господарства, кавалером Ордена княгині Ольги ІІІ ступеня. Степанія Михайлівна, до речі, посеред зими відзначатиме свій ювілей. Наталія Колісніченко перед тим, як стати секретарем Суходільської сільради побувала чемпіонкою і володаркою Кубка СРСР та фіналісткою Кубка європейських чемпіонів з хокею на траві, є майстром спорту міжнародного класу (!).

У Долинській навчався батько акторок – сестер Сумських, В'ячеслав Гнатович. Мешкали тут деякий час педагог А.Макаров і письменник А.Тесленко. Колега останнього Яр Славутич емігрував за кордон, де став відомим поетом. Із села Братолюбівки до посла Ізраїлю в СРСР, депутата кнесету і мера Тель-Авіва пройшов шлях Н.Мордихай. Цілком заслужено до книги могло увійти прізвище її автора Віктора Маруценка, який тривалий час, працюючи в районних органах влади, займаючись краєзнавством, багато зробив для вивчення, збереження і оприлюднення історико-культурної спадщини Боковеньківського степу.

Справедливість. – 2008. – 13 березня.

У БРОНЗІ, ГРАНІТІ І БЕТОНІ

За даними правління обласної організації Українського товариства охорони пам'яток історії і культури, перший пам'ятник Тарасові Шевченку на Кіровоградщині споруджено в обласному центрі в період хрущовської політичної відлиги – у 1958 році (коли край був густо насичений пам'ятниками Сталіну і Леніну). Його заміну було здійснено 1982 року. Тут тепер відбувається відзначення центрально-українцями державних і національних свят. Започаткувалися ж ці традиції раніше.

Відомо, що в березні 1920 року оргкомітет з відзначення роковин Тараса Шевченка на чолі з головою місцевої “Просвіти”, сином корифея місцевого театру Юрієм Тобілевичем, установив тимчасовий бюст Кобзареві у сквері, де тепер знаходиться пам’ятник. Тоді ж відбулася й демонстрація. За станом на травень 1920 року ця вулиця називалася Шевченківською. На ній, зокрема, знаходилася українська гімназія, директор якої Т.Калениченко тоді був заступником голови оргкомітету з відзначення роковин видатного письменника. На жаль, поки що не відновлено барельєф Шевченка, знятий десь на початку XXI століття зі школи, точніше, гімназії, його імені, яка в роки незалежності взялася відроджувати українські гімназійні традиції...

До 100-річчя смерті Т.Шевченка постав його монумент у бронзі (скульптор І.Шкодін) біля Костомарівської сільради у Бобринецькому районі. У 1960 роки пам’ятники Кобзареві із залізобетону відкрито у с. Кропивницькому Новоукраїнського району, райцентрах Новгородці та Олександрівці. Виготовлено їх на Київському та Одеському художніх виробничих комбінатах.

Із такого ж матеріалу було замовлено на початку 1970-х монумент для села Грушки Ульяновського району у Ворошиловградській худмайстерні. У залізобетоні Кобзар постав і в селах Долинівці Гайворонського, Попельнастому Олександрійського районів, Голованівську, Олександрівці (2003 рік, скульптор М.Ніколенко). З граніту споруджено пам’ятник 1976 року біля Підвисоцької школи Новоархангельського району, а через два роки – у мальовничому парку ім. Т.Шевченка Світловодська (скульптор А.Мацієвський, архітектор – А.Губенко). Півроку тривав збір коштів на пам’ятник Шевченкові в Гайворонському районі. Відкрили його на центральному майдані райцентру 9 березня 2004 року.

Вечірня газета. – 2008. – 14 березня.

Чиїх батьків ми діти?

МАНДРІВКА ЗА “ПЛАНОМ” І НЕ БЕЗ МОРАЛІ

Якщо вперше приїжджаєте до міста або за поточністю ніколи ознайомитися детально зі своїм “градом”, то купуйте його карту і в готелі, на лавці, вдома здійсніть спочатку віртуальну мандрівку майданами, вулицями, проектами, бульварами, шосе, провулками, скверами, тупиками. Тож придбаваймо у газетному кіоску затверджений до друку менше року тому держкартографами України план Кіровограда і вирушаймо.

Спочатку звертаємо увагу на короткі “Сторінки біографії міста”, де згадується, зокрема, і про діяльність першого українського театру. Навряд чи знайдеться важливіший історико-культурний національний символ міста на Інгулі. Але даремно вітчизняний чи зарубіжний турист захоче прогулятися вулицями Садовського, Садовської-Барілотті, Затиркевич-Карпинської, Старицького, Ніщинського, Лисенка. На плані їх немає. Панас Саксаганський же удостоївся цілого провулка неподалік Озерної балки, а Марія Заньковецька – навіть вулиці наприкінці Масляниківки. Пересікає вона вулицю Василя Стуса, яка виходить до Арнаутівського цвинтаря, повз який проходить вулиця Григорія Сковороди. Масляниківськими вітрами пронизуються і вулиці І. Микитенка та О. Кобилянської. За Сугоклією ж увічнено і Грушевського.

Оце кіровоградське топонімічне “ноу-хау” з українізації околиць міста, прицвинтарних територій спостерігаємо й у іншому кінці “Плану”. Його видавці починають “Сторінки біографії міста” повідомленням, що на території Кіровограда уже в 2-й половині XVI століття виникли зимівники запорожців. Пам’ять козаків у місті увічнена, зокрема, на Лелеківці. Якщо проїдете Балашівку з Вологодською і Салтиков-Щедрінською вулицями, а за переїздом – Костромську, Петровського, то доберетесь до вулиць Пальміро Тольятті і Краснопресненської, а вже звідти вирушите в бік степу, на кордоні

з яким потрапите на вулиці Дорошенка, Палія і Мазепи. Неподалік знаходиться і вулиця козака Сулими. Один з лелеківців повідомив автору цієї статті, що на тій околиці є навіть вулиця Калнишевського (на карті не підписана), але в цей час – важкопрохідна, тому до підсихання ґрунту не радив ходити нею ні туристам, ні топонімістам. Він же сказав, що за якийсь кілометр звідти знаходиться цвинтар. Більшість із тих вуличок невеликі, менші за деякі провулки в центрі міста. Якщо виникне бажання побувати на вулиці Свободи, то треба пересікти ще й річку Грузьку. На фоні вищевказаного, напевне, не може не виходити на Далекосхідний цвинтар Запорізька вулиця. До речі, в тамтешній Великій Балці є Мирний тупик (може тому й миру немає у міській владі?).

На плані позначено не всі назви, але загальна картина очевидна. У центрі міста увічнено керівника всеросійської ЧеКа, начальника Кіровського НКВД 1937 року, соратників Сталіна, німецького марксиста, військові частини імперії Романових, які боролися з гайдамаками і ліквідовували Запорізьку Січ. Для українських же гетьманів, отаманів, політв'язнів, корифеїв театру, учасників національно-визвольних змагань, письменників у часи омріяної ними незалежності України або "не вистачає" майданів і вулиць, або відведено прицвинтарні пристепові околиці. Тож навряд чи до чергового Дня незалежності, наприклад, буде поміняно місцями назви вулиць Дзержинського і Заньковецької, чи В. Пермської і Калнишевського. Бо стоїть нібито кардинально інше завдання: повернути в центрі міста першоназви вулиць, які "співпадають", дивним чином, з іменами царів: Олександрівську, Олексіївську, Іванівську, Петровську, Михайлівську, або не співпадають з ними: Двірцеву, Московську, Невську. От тоді ми вже станемо "Маленьким Санкт-Петербургом" чи "Маленьким Романівськом". Адже версія з "Маленьким Парижем" за твердженням єдиного в області почесного члена Всеукраїнської спілки краєзнавців Юрія Матівоса є сфальсифікованою. Чи перестанемо коли-небудь бути або прагнути стати маленькою топонімічною

колонією іншої держави?

Народне слово. – 2008. – 22 березня.

НАЙВИЩА ЖЕРТВА

З нагоди 90-річчя перепоховання героїв Крут

19 березня 1918 року в Києві за участі лідерів Центральної Ради, Української Народної Республіки, уряд якої очолював уродженець Голованівського району Всеволод Голубович, відбулося перепоховання загиблих наприкінці січня під Крутами бійців студентського куреня. Серед останніх був і виходець з Єлисаветграда Володимир Шульгин, про якого ми, його земляки, ще й досі мало знаємо, не увічнюємо його пам'ять, обходимо це ім'я в дослідницьких та експозиційних планах, на конференціях.

Народився майбутній герой Крут у місті на Інгулі 8 (20) квітня 1894 року в сім'ї відомого історика, україномана, колишнього політичного засланця, який працював у нашому місті контролером Держбанку, Якова Шульгина. Мати його походила з козацько-старшинського роду Полтавщини і змалку прищеплювала дітям почуття патріотизму. Квартира Шульгиних стала осередком місцевого українства, де нерідко бували й засновники театру.

Наприкінці 90-х років Шульгини перебираються до Києва, де Володимир, маючи ґрунтовну домашню початкову освіту (зокрема, добре знав французьку та німецьку мови), склав вступні іспити одразу до четвертого класу приватної гімназії, яку очолював товариш його батька майбутній міністр освіти в часи Павла Скоропадського В.Науменко. Одного разу в Шульгиних зупинився професор Ф.Вовк, який прибув з організованих ним розкопок стоянки людини кам'яного віку біля с. Мізина на Чернігівщині. Хлопець зацікавився розповіддю вченого й кілька років у гімназійну, а згодом і студентську пору влітку виїздить на Десну разом зі своїм товаришем

Левком Чикаленком (сином випускника Єлисаветградського реального училища), котрому було доручено безпосереднє керівництво розкопками.

На час української революції 1917 року Володимир навчався на природничому відділенні Київського університету, куди вступив зі срібною гімназійною медаллю. Студент співпрацює з Центральною Радою, входить до Київського губвиконкому разом з М.Грушевським, Д.Дорошенком, Д.Антоновичем.

У січні 1918 року Шульгин бере участь у військових вправах Допоміжного студентського куреня, який складався зі студентів Українського народного та ім. св. Володимира університетів і старшокласників Кирило-Мефодіївської гімназії. Як писав його друг, С.Крашенінніков: “8 січня був день народження сестри Володимира, Надії Яківни, і Володимир подарував їй альбом малюнків Шевченка. 9 січня, день оголошення універсалу (22.1), Володимир не був вдома, бо брав участь у справах Куреня”. Через тиждень наш земляк загинув у нерівному бою під Крутами проти муравйовців.

Упорядники збірника на пошану брата загиблого, Олександра Шульгина, відзначали в еміграції, що приклад Володимира Яковича мав великий вплив на формування студентського покоління 1930-х в Західній Україні, яке вважало, що він приніс на вівтар служіння Батьківщині найвищу жертву – життя, “коли він мав дані стати визначним інтелектуалістом. Ця жертва зобов’язувала студентство до подвоєння зусиль в здобутті знання, але й до посилення боротьби за Суверенність Української держави. Приклад Володимира Яковича був часто поданий у виступах студентських провідників того часу й згадуваний у студентській пресі”.

Додамо, що 1918 року для започаткування фонду імені Володимира Шульгина при київській “Просвіті” для видання популярної літератури з природознавства та історії культури першим сто карбованців вніс згаданий Левко Чикаленко.

Народне слово. – 2008. – 15 квітня.

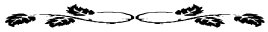

ПЕРШИЙ ГОЛОВА МІСЬКОЇ "ПРОСВІТИ"

Василь Нікітін, що став першим головою "Просвіти" в нашому місті, народився 140 років тому в Полтаві. Закінчив Московський університет, працював суддею на Смоленщині. 1903 року перебрався до Єлисаветграда. Тут влаштувався членом окружного суду, потім став нотаріусом.

У місті на Інгулі Василь Олександрович сходиться з українофілами, передовсім з "артільним батьком", майбутнім членом Центральної ради М.Левитським та колишнім київським "громадівцем" і політзасланцем П.Михалевичем. У Нікітіних збирається гімназійна молодь, обговорюючи національні проблеми. Тут влаштовуються щотижневі літературно-музичні вечори, у яких беруть участь Ю.Тобілевич, М.Садовський, П.Саксаганський, М.Заньковецька, М.Панасевич, М.Петлішенко, Л.Ліницький, М.Крижанівський.

У 1909 – 10 роках з ініціативи Василя Нікітіна у Шевченківські дні організовувалися лекції-концерти, кошти від яких передавалися на спорудження пам'ятника Кобзареві в Києві. Так 16 березня 1910 року чистий прибуток склав немалу суму – 380 карбованців. Серед пожертвувачів був і майбутній міський голова Григорій Волохін. Звучав "Заповіт", який переповнений зал слухав стоячи, а бажаючі його виконати підіймалися до хору на сцену. Театр було прикрашено виписаними для цієї мети з Полтави численними предметами українського побуту. У концертах брали участь Марко Кропивницький, Людмила Старицька-Черняхівська, Іван Стешенко. Ці заходи надалі були заборонені губернатором.

Українське життя Єлисаветграда пожвавилося 1917 року. Василь Нікітін організовує "Просвіту", стає її першим головою. При цій організації

створюються хор і бібліотека, ставляться п'єси. Активно працювали "просвітяни" Н.Приходько, О.Семененко, М.Панасевич, Ю.Тобілевич. Участь у концертах "Просвіти" брала донька Миколи Лисенка Галина зі своїм чоловіком, місцевим викладачем Костянтином Шилом. У квітні 1918 року Василь Нікітін виступає з низкою лекцій і статей у місцевому "Голосе Юга" з проблем української культури.

У часи гетьмана Скоропадського "Просвіту" очолює син корифея театру Юрій Тобілевич, а Василь Олександрович, перебуваючи в її активі, сконцентровується на учительській роботі, викладаючи зокрема українську мову.

Наприкінці серпня 1919 року в Єлисаветграді встановлюється влада денікінців, які проводять обшук у Нікітіна, вилучаючи українські книги. У радянські часи він працює на педагогічній роботі, організовує краєзнавчу діяльність, переклав українською спогади Олександра Тарковського про революційний рух, написав історію українського театру в Єлисаветграді.

1929 року Василя Олександровича заарештовують за підозрою "в нелегальних зв'язках з українськими шовіністичними елементами з інтелігенції та групуванні їх з контрреволюційною метою". При обшуку були вилучені (за протоколом) "Оповідання з української історії", "Незабутні" (ред. С.Петлюра, 1918 рік), "На захист української культури", "Тризуб" (німецькою мовою), "Послання Євангелісту Дем'яну Бєдному", "Грамота до всього Українського народу", "Статут української просвіти", "Історія українського народу". 1930 року Нікітіна вислано до Казахстану на три роки "як члена підпільної організації Спілки визволення України", хоча винним він себе не визнав.

В обласному краєзнавчому музеї зберігаються спогади сина першого "просвітянина" міста Фауста Васильовича, які друкувала "Вечірня газета"" 1991 року. А в міському літературно-меморіальному музеї І.Карпенка-Карого є фонозапис звернення Тетяни Нікітіної до кіровоградців, де вона згадує,

зокрема, про зв'язки батька з відомими людьми, його заслання і голодну смерть 1942 року. Реабілітація Василя Нікітіна прийшла в 1994 році.

Вечірня газета. – 2008. – 25 квітня.

ВУЛИЦЯ ІМЕНІ КОБЗАРЯ В НЕБЕЗПЕЦІ

Шевченківські дні для Кіровоградщини завжди мають особливе значення. Юний Тарас відвідував наш край, що згодом знайшло відображення у його творчості. Тут працювали, навчалися, мешкали, бували його родичі, друзі, знайомі. Твори Кобзаря ставили на сцені місцеві театрали. У нелегальних умовах на приватних квартирах інтелігенція відзначала річниці Тараса Григоровича. У 1909 – 1910 роках це вдалося зробити навіть у приміщенні театру гласно. До речі, подібний захід не відбувся до сторіччя з дня народження поета. Проти молебня по Тарасу Шевченку в соборі виступила... тодішня церква. Священнослужителі порадили ініціатору святкування, "артільному батьку" Миколі Левитському, провести його в себе вдома.

Ситуація змінюється з падінням Російської імперії, послабленням впливу на суспільство московської церкви. Ім'я Кобзаря присвоюється військовим частинам, воно входить до офіційного громадсько-політичного життя, його творчість вивчають у навчальних закладах. Навесні 1917 року під час студентського музичного вечора у театрі Кузьмицького українофіл майбутній емігрант Олександр Семененко декламує "Кавказ" Кобзаря. Оргкомітет з відзначення роковин Тараса Шевченка у 1920 році очолював син Карпенка-Карого голова "Просвіти" Юрій Тобілевич. У березні у сквері, де тепер знаходиться пам'ятник видатному письменнику, тоді було встановлено тимчасовий бюст Кобзареві. Перша згадка про вулицю Шевченка датується травнем 1920 року. На ній знаходилася українська гімназія (очолювана Т.Калениченком, який був заступником голови

оргкомітету з відзначення роковин поета), згодом – українська школа.

Нині вулиця, що носить ім'я Кобзаря, є однією з центральних, найбільших і найгарніших в обласному центрі. Розпочинає її держпедуніверситет ім. В.Винниченка, де вивчається і досліджується творчість Т.Шевченка. Тут проводяться усеукраїнські та регіональні конкурси знавців української мови, декламаторів. Далі – приміщення колишньої чоловічої гімназії, у якій навчався перший керівник уряду України письменник Володимир Винниченко. За ним розташований ошатний сквер із пам'ятником Т.Шевченку. До нього кіровоградці йдуть у дні державних і національних свят. Саме тут на зламі радянської епохи представники патріотичної громадськості вперше в місті підняли національний синьо-жовтий прапор, за що потім довелося давати пояснення правоохоронцям... Сквер завершує обласна дитяча бібліотека, де юні читачі можуть ознайомитися з творчістю Кобзаря. На сусідньому кварталі знаходиться школа № 5 – українська гімназія ім. Т.Шевченка. Колектив цього закладу бере участь у національно-патріотичних акціях.

Нещодавно в пресі з'явилася інформація про розроблену за дорученням міської топонімічної комісії концепцію топонімічної політики. Серед пропонованих варіантів є Петрівсько-Шевченківська вулиця, можливе зникнення вулиць Кропивницького і Тобілевича. Ще далі пішла група російськомовних журналістів, які висловилися за повернення всіх першоназв, вважаючи саме їх історичними. У такому випадку відродяться назви часів монархії і замість вулиці Шевченка з'явиться Петрівська. Подібних сумнівів у історичності імені Шевченка у назві вулиці ніколи не виникало, не виникає їх і сьогодні в жодному населеному пункті України (як у Росії не має сумнівів щодо історичності вулиць Пушкіна, а в Польщі – Міцкевича). Чи не з'являться тоді пропозиції поставити ще й пам'ятник Петру І чи його доньці Єлизаветі? Адже Катерині ІІ і Потьомкіну в Україні вони вже є...

Народне слово. – 2008. – 22 травня.

Земляки

ВІД НАДДНІПРЯНСЬКОГО СТЕПУ ДО КОСМІЧНОЇ НИВИ

Такий шлях родина Маленченків пройшла всього за два покоління. Глава сім'ї, Іван Карпович, у першій половині 1960-х років із Кремгеса (тепер – Світловодськ) переїхав на роботу до сусідньої Павлівки. Тут тривалий час керував колгоспом, який при ньому досяг найкращих результатів. Дружина ж влаштувалась до місцевої школи. Виростили синів Сергія і Юрія. Останньому і судилося неодноразово бути командиром зорельотів, літати космічними просторами.

Як громадянин Росії, Юрій Іванович у 1990-х – 2000-х роках очолював російські і міжнародні екіпажі, стартував із космодромів Казахстану і США. Саме він став першим космічним нареченим із землян. Кілька років тому, під час польоту наддніпрянець сказав "так" своїй нареченій, американці російського походження. Вона ж у цей час знаходилась на землі, у США, поруч зі священиком і вирізаним силуетом Маленченка. Процедура супроводжувалася прямим телезв'язком. Але після приземлення відбулася і звичайна церемонія.

Укотре вже підкорювач космосу повів зорельот 10 жовтня 2007-го року. Крім командира "Союзу ТМЛ-11", до екіпажу входили також американка Пеггі Вітсон і громадянка Південної Кореї Лі Со Ен. Через півроку, у квітні 2008-го, відбулося приземлення в Казахстані. Під час нього виникли труднощі, тож командир прийняв рішення вдатися до резервного варіанту. У результаті апарат спустився балістичною траєкторією за 4200 кілометрів від передбачуваного місця приземлення. При цьому космонавти зазнали значних перевантажень. Якби не досвід 46-річного командира, важко спрогнозувати, як би все склалося. До речі, і під час свого першого космічного польоту, ще 1994 року йому довелося здійснити складну технічну

операцію зі стикування пілотованого корабля з транспортним, коли відмовила автоматика. Тоді Маленченку присвоїли звання Героя Росії.

Після курсу його реабілітації Іван Карпович з дружиною чекають сина в гості. Чекають і односельці, які назвали вулицю його прізвищем, і світловодці, які обрали його своїм почесним жителем. У сільській школі і міському краєзнавчому музеях є експозиції, присвячені космонавту. Автор цього матеріалу навчався в паралельному класі Павлівської середньої школи з його братом Сергієм. Юрій був на два класи молодшим. Зовнішньо він не виділявся ні статурою, ні зростом. Вирізнявся ж стриманістю, цілеспрямованістю, серйозністю, займався спортом. Тож теперішнім павлівським школярам є з кого брати приклад.

Справедливість. – 2008. – 19 червня; Кіровоградська правда. – 1994. – 7 липня, 1 грудня.

Митці краю

ПОВНИЙ АКАДЕМІК

Так називають у своїх, фахових, колах спеціалістів, які послідовно здобули освіту в навчальних закладах від початкового до вищого рівня за певним профілем. Щоб стати дипломованим художником – скульптором – педагогом, Віктор Френчко пройшов цей шлях у дитячій художній школі в Бучачі на Тернопіллі, Київській художній середній школі ім. Т.Г.Шевченка (скульптурний факультет) та Київському державному художньому інституті (відділ скульптури).

Тридцять п’ять років тому Віктор Френчко за направленням прибув до Кіровограда. Тут уродженець Тернопільщини влаштувався працювати в художньо-виробничі майстерні. Але першу свою роботу Віктор виконував не там, а в компресорному цеху заводу “Червона зірка”. Був то пам’ятний знак воїнам-червонозорівцям, створений ним разом із А.Мацієвським, співпраця з

яким тривала понад три десятиліття, аж до смерті останнього. На відкритті свого першого знака Віктор присутнім не був: служив у місцевій десантній частині. Після демобілізації цим "дуетом" скульпторів було виконано і стелу поряд зі згадуваним знаком.

Віктор Френчко відомий на Кіровоградщині як автор багатьох скульптурних робіт. Серед найвідоміших, у тому числі й у співавторстві, – пам'ятники, барельєфи, пам'ятні знаки, меморіальні дошки героям-чорнобильцям, Євгену Маланюку, Валерію Гончаренку, літоб'єднанню "Степ", Миколі Смоленчуку, охоронцям правопорядку, Івану Тобілевичу (біля Хутора Надія), Марку Кропивницькому (в Бобринці), Матері (в с. Глинську Світловодського району), козакам-захисникам Вітчизни (в с. Торговиці Новоархангельського та с. Головківці Олександрійського районів), Надії Тарковській (на Хуторі Надія). На жаль, викрадено або понівечено дошки першому директору заводу "Червона зірка" Полупанову, Шимановському і Нейгаузу, Пушкіну, Маланюку.

Зараз майстер працює над меморіальними дошками Героям Соцпраці залізничнику С.Тютюшкіну (Кіровоград) та лікареві Н.Ленгауер (Долинська). Є ескіз козака з конем, замовлений на початку тисячоліття з Бобринця, але потім там змінилося керівництво, яке не знайшло коштів для його виконання. Немає їх і на пам'ятник В.Винниченку в його рідному місті, хоча кілька цікавих ескізів скульптор зробив. А ще готовий Віктор Васильович відреставрувати і встановити погруддя Миколи Гоголя, яке колись знаходилося на одному з будинків по однойменній вулиці, а тепер зберігається у майстерні. Якщо, звичайно, буде прийняте відповідне рішення влади до 200-річного ювілею письменника.

Сьогодні, через 35 років після приїзду Френчка до Кіровограда, важко уявити зовнішній образ міста без творів талановитого скульптора. Загалом же наш скульптор – людина скромна, творчо, натхненно й фізично тяжко виконує свою роботу, щоб не росли безбатченками нові покоління (у т. ч. й

ті, представники яких крадуть дошки...), щоб прикрашалися гарними витворами вулиці й майдани міст і сіл Кіровоградщини.

Народне слово. – 2008. – 26 червня; Справедливість. – 2008. – 3 липня.

Постаті національної історії

ТАЄМНА ДИРЕКТИВА

“Честь Симона Петлюри є нашою честю і честю всієї нації. Нашим завданням є боронити його велику пам’ять проти всяких наклепів”. Ці слова належать міністру закордонних справ УНР в екзилі Олександру Шульгіну (п’ять років дитинства якого пройшли в Єлисаветграді), котрий у книзі “Україна і червоний жах” (Париж, 1927 р.) писав, що знав керівника української держави двадцять років.

...Літо 1903 року. В Полтаві урочисто відкрито пам’ятник І.Котляревському за участі наших видатних земляків І.Карпенка-Карого, М.Кропивницького, П.Саксаганського. Незважаючи на антиукраїнську атмосферу в Російській імперії.

...Літо 2007 року. В Полтаві не відбулося відкриття пам’ятника С.Петлюрі. Незважаючи на часи незалежності України. Активно протидіяли увічненню пам’яті керівника Директорії УНР у його рідному місті представники промосковських партій. Навіть у Кіровограді в газеті, яка виходить лужковською (на жаль, не пушкінською) мовою, з’явилася тоді стаття, в якій паплюжилася пам’ять очільника національно-визвольних змагань українців, котрий загинув від руки терориста-вбивці на далеких берегах Сени. Це свідчить про страх нащадків організаторів і виконавців теракту перед цією постаттю навіть через багато років після її сходження з політичної арени, перерваного життя у розвої сил та задумів в еміграції

героя, чий прах покоїться на престижному паризькому Мон-парнаському цвинтарі неподалік могил Гі де Мопассана, Сартра, Бодлера, Гейнзбурга...

Так трапилося, що прийшов і пішов із життя Семен (саме таким було його рідне ім'я) Петлюра в травні з різницею в 47 років. У традиційній для українського лівого опозиціонера царському самодержавству біографії були: виключення з навчальних закладів (символічно, що в бібліотеці його полтавської семінарії зберігалося Пересопницьке Євангеліє XVI століття, на якому тепер присягає Президент України), арешти, заборона на професії, захоплення працями І.Франка, Л.Українки, Т.Шевченка, В.Стефаника, М.Драгоманова, С.Степняка-Кравчинського (уродженець Нового Стародуба, тепер Петрівського району), В.Леніна, Г.Плеханова. 1900 року стає членом Революційної української партії, серед засновників якої був уродженець Олександрівки авіатор Л.Мацієвич. Семен у Полтаві відвідував квартиру Русових, організував зустріч семінаристів із М.Лисенком. Згодом за рекомендацією М.Грушевського працював відповідальним секретарем щоденної газети "Рада", яку на свої кошти видавав випускник єлисаветградської "реалки" Є.Чикаленко.

Національно-визвольна революція висунула С.Петлюру до когорти лідерів боротьби за незалежність України: член Центральної Ради, ген-секретар військових справ, головний отаман армії УНР, голова Директорії УНР. Ряд із цих посад він займав за сприяння В.Винниченка, з яким тривалий час співробітничав, разом вони входили до Директорії. Але на певному етапі національної історії шляхи Симона Васильовича і нашого земляка розійшлися, вони почали політично опонувати один одному. За словами Є.Чикаленка, Петлюра став найпопулярнішою особою в Україні, більшовики розстріляли в Києві кількох людей, приймаючи їх за нього. Петлюра зійшов з політичної сцени чистим, з незаплямованою репутацією.

О.Шульгін пише, що цей діяч "був великим натхненником всієї української діяльності, національним героєм.., славлений в народних піснях,

що втілював всі надії свого народу. Сучасники порівнювали його з Хмельницьким, Дорошенком, Мазепою". Тож для ворогів незалежності України Петлюра становив небезпеку і в еміграції.

...Варшава, Будапешт, Відень, Женева. Зрештою, Париж, де 25 травня 1926 року керівник УНР в екзилі, редактор "Тризуба" неподалік Сорбонни загинув від руки агента НКВС С.Шварцбарда. Голова Раднаркому УРСР Чубар за кілька тижнів до цього відкрито визнав, що уряд Петлюри підтримують не лише емігранти, а й громадяни України. За цих умов Радянському Союзу було мало фізичного знищення українського ватажка в еміграції, необхідно було скомпрометувати його політично.

Тож слідом за заявою вбивці, що він помстився С.Петлюрі за єврейські погроми, Москва розпочала акції підтримки першого і звинувачення другого. У таємній директиві 18 січня 1927 року, під час слідства, йшлося: "Надати в розпорядження захисту відповідні документи і свідків", щоб довести, ніби "петлюрівський рух не був національним революційним рухом широких українських мас і нічого спільного з революцією на Україні не має. Навпаки, це був авантюристичний рух, з невідворотністю перетворення в отаманщину, з усіма випливаючими звідси виявами погромів, грабунків, насилля над мирним населенням...". Агентура НКВС активізувала відповідні настрої серед лівих і білогвардійських емігрантів у Франції, фабрикувала свідчення вини Петлюри в УРСР.

Незважаючи на це, звинувачувальний акт у справі Шварцбарда свідчив, що Симон Петлюра насправді боровся з погромами і не був їх винуватцем чи організатором. Його накази проти погромів були підтверджені документально. Незважаючи на це, суд присяжних виправдав убивцю.

Сьогодні доступні праці, думки українських, єврейських та інших істориків, громадських діячів, які свідчать, що С.Петлюра дійсно докладав багато зусиль щодо недопущення чи припинення єврейських погромів в Україні. У книзі "Симон Петлюра і євреї" Т.Гунчак пише, що він з молодих

літ засуджував дискредитацію іудеїв у Росії, зокрема “зони осідлості”, за що його навіть називали “жидівським батьком”. Лідер “Бунду” М.Рафес зазначав, що однією “з найулюбленіших ідей Петлюри... була ідея створити союз української та єврейської демократій”. Але це було нереально, оскільки, як писав президент єврейської територіальної організації А.Марголін, “багато євреїв було серед більшовиків, так і, принаймні спочатку, в лавах Денікіна”. Цей автор стверджував, що 1919 року “...український уряд послідовно виступав проти погромів, ніколи не брав у них участі і не несе за них жодної відповідальності”. Додамо і свідчення В.Жаботинського: “Є безумовним фактом те, що ні Петлюра, ні Винниченко, ні хто-небудь із провідних діячів українського уряду не був погромщиком. Я виріс разом з ними, я разом з ними боровся проти антисемітизму, ніхто і ніколи не зможе переконати жодного з сіоністів Південної Росії, що подібні люди були антисемітами”.

Тож пора нарешті припинити використовувати заяложені, пожовклі трафарети сталінської доби. Час по-справжньому оцінити внесок Симона Петлюри в боротьбі українців за незалежність, державотворчі процеси, його героїчну самопожертву.

Дані про автора

Шевченко Сергій Іванович. Народився 30 вересня 1958 року у селі Водяному Добровеличківського району на Кіровоградщині у сім'ї агронома і зоотехніка колгоспу. Закінчив Павлівську середню школу Світловодського району. Отримав кваліфікацію історика-архівіста та викладача історії і суспільствознавства, а також військове звання лейтенанта у Київському ордена Леніна держпедуніверситеті ім. Т.Г.Шевченка.

Працював архівістом, завідувачем Світловодського держміськархіву, директором Держархіву Кіровоградської області, викладачем, ст. викладачем, доцентом кафедри народознавства Кіровоградського держпедуніверситету ім. В.Винниченка (нині – доцент кафедри всесвітньої історії), кореспондентом (за сумісництвом) "Кіровоградської правди", "Украины-Центр", "Ведомостей". В Інституті української археографії та джерелознавства ім. М. Грушевського захистив кандидатську дисертацію із всесвітньої історії "Україна в міжнародних економічних відносинах (1950 – 1980-і рр.)".

Автор понад 150 наукових публікацій (в т. ч. книг) в Україні, Сербії, Білорусі, Польщі, Росії. Друкувався у газетах Кіровоградщини, Львова, Харкова, Києва, Сербії з проблем краєзнавства, історії, політики, архівознавства, освіти, літературознавства, музеєзнавства, журналістики, спорту, етнографії, пам'яткознавства, економіки. У 1990-х рр. очолював первинний осередок при правлінні обласної організації Національної спілки журналістів України. Член обласних редколегії книги "Реабілітовані історією" та ради Українського товариства охорони пам'яток історії і культури. Лауреат премій: за краще висвітлення у засобах масової інформації 60-річного ювілею області, краєзнавчої ім. В. Ястребова облради, газети "Народне слово", Долинської районної краєзнавчої ім. І.Проценка.

ШЕВЧЕНКО

Сергій Іванович

Лицарі українського степу

Збірка статей (1983 – 2008 рр.)

Видано коштом автора

Коректор – Н. Калмикова

Підп. до друку 01.08.2008 р. Формат . Папір .
Ум. др. арк. 16,9. Наклад 300. Зам. №

м. Кіровоград